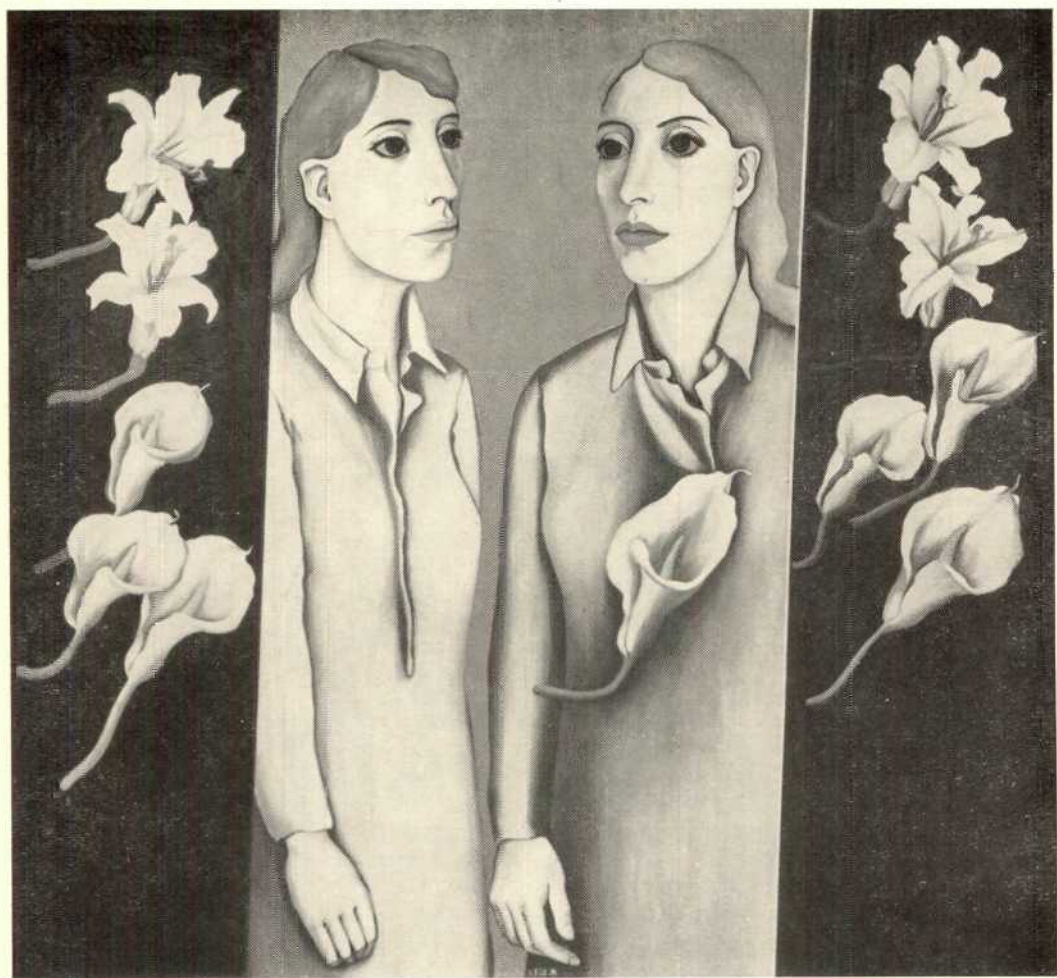

LOOMING

4

1972

MALLE LEIS

Pärastlõuna lillepoes (Õli) 1971

LOOMING
4
1972

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

Paul Haavaoks

JALUTUSKÄIK ÜMBER TAMULA

... võtta puškinlik mõtteteravus,
Iermontovlik hingehehedus
ja nekrassovlik kodumaavalu...

1

Lõhnav lõikuskuine koidik,
vahana ta vastuvõtlik.
 Kasteniiskeid kaldaradu
 kõnnib inimene mõtlik.
Kuumalt tuikav suvesüda,
vaota Vagulasse vagu!
 Jälje ilmesse vaid jätab
 vetepeeglis punav agu.
Samm on kerge. Meeled erkvel
selle suve värvigammast.
 Lepad. Lambarajad. Lilled
 sealpool Lauluisa sammast.
Nüüd siis uitavad taas järvel
pilgud heldinud ja karmund...
 Mees kas Võru võtmehoidjaks
 või on Tamulasse armund?!

2

Jah, küll annab sobitada
mõttekraana viimast neeti.
 Mõista, roostekarva roostik,
 noort ning rahutut poeti:
„Mõttele, noormees, endaväärselt –
milleks võimatusse ahnud!?”

PAUL HAAVAOKS

Need ei ole enam mõtted,
need on hiiud, need on rahnud . . .

Muutub Elu hällilauluks
mere kevadine kohin.

Riivab silma, kratsib kõrva
ikka mõisa köielohin . . .

Viirastub veel elurentnik.

Tinka-tönka tiirleb tuulik . . .

Kao sa, kurvakujurüütel,
miski on ka järvesuulik!

3

Olgu koit või tähistaevas –
millised on taas probleemid?

Millised on mõttevärvid,
uued sündivad poeemid?

Kas on ainult hetkekaja
laulud röömsa-kurva suuga?

Oma valuläve möödada
millise sa tollipuuga?

Olla. Tahta. Olla koos vaid
mõtetega, mis ei hävi.

Madalam kui lainekõrgus
on su enda piit ja lävi.

Hea. Ei järve selga saja
välja ütlemata valud.

Ja on vastse järve taga
oma suured sõmerpalud.

4

Virtsust Kallasteni välja
nõrgub lätteid, ojastikke,

Haanjast Ontikani harva
kõrgub taevaskojastikke.

Ootab uhket lipulaeva
oma mõtetearmaada.
 Väga lihtne, väga lihtne
 oleks lõngusteks meil saada.
Muutub häire-huugamiseks
virusäärne traita-rampa!
 Muusaga koos pagenduda
 enem külapoiste kampa . . .
Kae vaid – kapad käivad kauhti!
Viimne leil see oli mõru.
 Anun suu- ja hingesoojust!
 Aita välja, väike võru!

5

Olla saarte tormipojaks,
olla juuretiseks, juureks!
 Kas on lihtne inimesel
 ära mõtelda end suureks!
Veel on jama, vaimuvaesust . . .
Millist pakkuda tead rikkust?
 Ainult ühte, ainult ühte –
 iseenda smuulilikkust!
Igavese elu sisse
kas või oma pale peida –
 mõisa lohisevad köied
 hingele ei armu heida.
Veel on hämusust, on udu.
Tea, mil lennuilm ka koidab?
 Nagu kord me Lauluisa,
 Tamula ehk sindki toidab!

6

Tuuled muserdavad mäнди,
iilid kangutavad kaske.

Ikka leevaklaseks jääda –
teadsid küll, et see on raske!
Sädepilves sähvab sõna,
läbib härmatanud liine . . .
Ainult vete rõhuv raskus
paneb tiirlema turbiine.

Seada sihti sihikana,
kuulda kutset merepoides –
hull on jääda iseendaks
oma ohelikku hoides,
siiski ettepoole-silmsi
näha veel, et minna aeava,
pärast hüvastjätu, kõike,
saada kingiks viimse laeva,
ära tunda laevaviled
valjenevast elukärast –
ainult siiski, ainult siiski
see ei olnud vile pärast!

*

Körd aptekikaaluga kaalutas
su sisemist halva ja hüvvä:
ku mätäsmatal tunnõ om seeh,
sis ärä pilvi sa püvvä!
Nii huuga – ku jaksatki hüpätä –
lüüt vasta pilveviirt lõvva,
ja röötsäkil sinitse servä pääl
sa koheki kavvõ õi jõvva!
Jo võtad pilvi ku pehmembit
ärvärmitü siiditsit luurõ,
a proomi sa hambaga – hammas lüü tuld! –
süüt keedetü asõmõl tuurõ . . .
Körd aptekikaaluga kaalutas,
mis om sinos jättä, mis müvvä:
kas kolmõst katsjako sõklit om seeh

PAUL HAAVAOKS

vai rohkõmb om terri ja üvvä?
Nii mitmõti üle viil mõõdõtas
su varjatut võhlust ja halva . . .
Ku tunnõdki: sivvulik süä om seeh –
ka sis ärä sivvuna salva!
Õi paista sis hummoguvärehtist
tuu päivhelle haljendav moro,
mis kirendäs lillist ja liblikist . . .
Su jaoss jätvä undsõsõ oro!
Sis elo iist tulõ viil rabõlda
ku kalal, kes lännü mörda,
õt vii pääl nii ummi lõpstõga
viil hingätä perämäst kõrda.

Rein Saluri

MÄLU

I. TEMA,

kelle nime ei mainita, mitte et teda hoolimatu kõrvaltvaatajana jälgi-taks, vaid et TEMA tõepoolest nimelist eristamist ei vääri.

Hall ähmane laik eredas valgusjoas, mis kusagilt selja tagant temale ja teda ümbritsevale ruumile langes, osutus tooliks, tavaliseks nelja jalaga rohmakavõitu tooliks, millel vedeesid kellegi riided — seal oli kollakat, tagasihoidlikku rohelist ja sekka triibuna punast. Veel mõni aeg tagasi, kui ta silmad lahti oli teinud ja ümbrust rahuliku uudishimuga seirama hakanud, polnud midagi peale laialivalguva halli kõikumise, ainult valgusjoas — nüüd ta teadis, et see langeb tema peatsi kohalt aknast — ilmusid nähtavale esemed: tool, millele olid hooletult riided paisatud, valguses sädeleva tolmukorraga kaetud põrandalauad, tuhmilt läikiv ukse link, viltutallatud kontsaga king. Tema riided, rohelised püksid ja kollane särk, punaka triibuga lips, kõik tuttavad ja ammunähtud asjad, nagu teaksin ma kogu aeg, missugused minu riided on ja miks aken just peatsis peab olema. Ta liigutas sõrmi ja libistas peopesa mööda voodilina, see oli ihusoe ja kortsunud, aga lõhnas värskest, nagu äsja väljast päikese ja tuule käest toodud. Kas akna all kasvavad puud ja nende vahele tõmmatud nõöridel kuivavad suured valged linad?

Ta ajas pea kuklasse ja püüdis välja vaadata, seal oli ainult tükike taevast, aknarist keskel. Ta tõusis püsti, vaatas tolmusära põrandalauadadel, sügas rinda ja läks ukse juurde, surus külma lingi alla ja tõmbas ukse enda järel kinni. Mõni sekund seisis ta tolmunud elektripirni all ja vaatas silmi kissitades vaevaliselt hõõguvat traati, siis lükkas lahti veel ühe ukse ja keeras vee voolama. Vee pahisemine oli esimene heli, mida ta kuulis, siiani oli ta rippunud vaikusekotis nagu emaüsas. Ta laskis veejoal läbi sõrmede voolata, imestas pähetulnud võrdluste üle, kogus vett kamalusse, laksas paar korda vastu nägu, tuli tuppa tagasi, tõukas akna lahti ja jäi röötsakile aknalauale alt kostvat müra kuulama. Seal sagisid inimesed, liikusid autod, tramm kolises mööda, ta sirutas ennast aknast välja sellele järele vaatama ja tundis, et nägu on kuivanud.

REIN SALURI

Habemetüügas torkis peopesa, ta tõmbas püksid jalga ja silus kortsunud riidet. Nurgas, valgusjoast väljas, seisis pruun kapp, kellegi hooletu käsi oli pannud riulile juustulõike, mis olid nüüd kuivanud, liiga kuivanud. Talle oleks meeldinud, kui juust oleks tihedalt kaetud veepiiskadega nagu higitilkadega. Seda ta teadis — nii oleks juust talle rohkem maitsenud. Alles siis tunneb juustust õiget mõnu, võib veelgi maitsestada, kas või soola peale raputada. Ta sulges hetkeks silmad, peas hakkas surisema, ta püüdis seejärel silmi lahti teha nagu nukk, nagu plastmassist nukk, kellel teatud asendis silmalaud ise kulmude varju plöksatavad. Kust ta võttis selle nuku, kas tal on kunagi selline nukk olnud, võib-olla oskas see peale silmade liigutamise veel häältkki teha ja kääksus, kui teda kallutati, ütles «ema» või «mamma». Ta tõrjus pealetükkivaid võrdlusi kõrvale ja rõõmustas, et näljatunne muudab kõik ebaoluliseks ja tühiseks. Ta neelatas kuuldavalt, oli valmis minema: tuleks vaid uksest välja astuda, joosta trepist alla, pöörata vasakule, veel kord vasakule, heita pilk paberitükkidele trepikojas ja kritseldustele seintel, jõuda alla, lükata uks lahti...

II. SÖBER,

kes teab kõike nii minevikust kui olevikust, kes aga ei suuda üksinda sündmuste edasist käiku määrata.

Seepärast ma tema juurde läksingi. Lõpuks tuli talle kõik ära rääkida, kõik, mis ma teadsin. Ma topin ta ninapidi reaalsusesse nagu pahandust teinud kassipoja. Kuidas ta istub käed rüpes, kuidas ta ei näita üles mingit tegutsemistahet? Tegutsemine võib ju küll olla eba-meeldiv, temale kui üksikisikule võib sellest tulla isegi pahandusi, ometi on see liikumine, edasimineku. Ja mis tal kaotada? Ta saab teada, ja temaga koos saan teada ka mina ja kõik teised. Ma võiksin ta mängust välja jätta, võiksin ka ilma temata sündmuste tõepärasust kontrollida. Nii oleksin aga seatud riski ette kõigest ilma jääda, sest mõlemad pooled — nii tema, kes ainult teeskleb mitteteadmist, ta teab kindlasti nii mõndagi, kui ka see teine, kellest ma temale rääkima lähen — nad mõlemad kardavad lõpptulemust. Nad on ennast rahulikult sisse seadnud, igauks vastavalt oma arusaamisele rahust ja vaikelust, ja ei taha selja taha vaadata. Miks peaksin ainult mina üksinda kogu musta töö ära tegema, tema ise võiks astuda need viimased sammud, suvatsegu ainult sõita ühest linnaotsast teise ja öelda: «Siin ma olen.» Või: «Nüüd ma tulin.» See teine saab kohe aru.

Ainult — ma pean alustama ettevaatlikult, kaugelt, pean teda petma osavõtlikkusega, pean mängima kaasatundja rolli. Nagu oleksin minagi

üksnes oleskleja, saamatu unustaja. Vahest ongi selles meievaheline erinevus (või sarnasus?) — tema tunneb hirmu mineviku ees, kardab seda uuesti esile kutsuda, minule on aga vaid tulevik selgusetu. Temal ja temasugustel pole vaja tuleviku pärast muret tunda, neil on saavutatud rahu säilitamisega tegemist küllalt.

Ma lähen lihtsalt ja sõbralikult tema tuppa, panen talle käe õlale ja vaatan silma — sa häbened asjata oma riidetust ja tuba, vaatad mind ja oled veendunud, et minu käekäik peab edukas olema. Mul on seljas heast riidest ülikond ja ma lõhnan hea sigari ja kalli kõlmi vee järele. Ja ega ma kahetsegi, et kõik pole alati läinud nii, nagu ma ise oleksin tahtnud. Mis mind ainult kurvaks teeb — ma ei virise karmi saatuse üle ega looda õnneliku juhuse peale — ma pean pidevalt olema esimene, ja see muutub tüütavaks. Kõik looduse poolt kaasaantu, eeldused, potentsiaalid ja muu, need ei ole kunagi takistuseks plaanide või soovide elluviimisel. Tarvitseb ainult midagi teha, ja ma näen, et olen jäänud üksi, teised seisavad kaugel taga ja vaatavad, kuidas ma üksinda edasi liigun, liigun oma eesmärgi poole. Nad ei tee mulle takistusi selleni jõudmiseks, aga mul hakkab üksinda hirm — või igav — ja ma keeran teelt kõrvale, et leida tegevust, kus paljud on kaugel ees, jooksen neile järele ja kardan algusest peale seda hetke, millal ma nad selja taha jätan. Aga ma olen juba liiga vana, et oma harjumustest võitu saada, ma pean kõige ette jääma ja tundma, kuidas teised selja taga kaasa joosta ähivad.

Ja alles siis, kui ta minu ootamatust (ta ei tea ju, et ka teeseldud) siirusest on liigutatud, kus ta mõtleb — näed siis, igaühel oma raskused, alles siis viin ma jutu mujale. Tal on tekkinud eelsoodumus mind vastu võtta ja uskuda ja ta kuulab mind lõpuni.

«Mul tuleb praegu meelde — oli kuiv ja päikesepaisteline sügis, tõeline põllumehe rõõm, võiks sellise aastaaja kohta öelda. Ma olin põgeneanud kolkakülasse, tõelisse pärapõrgusse ja lootsin, et saan seal varjul olla. Mind ei tundnud keegi ja ma nautisin sügise võlusi, lonkisin metsades ja vaatasin parvedesse kogunevaid linde, ainult sellest võiski aru saada, et varsti on toredusel lõpp, et tulevad hallad ja porid. Ilmselt olekski minu pagendus möödunud vaikselt ja rahulikult, ma lootsin naiivselt ajalooratastest kõrvale hiilida, kui poleks juhtunud hirmsat õnnetust minu pererahvaga, kellega ma algusest peale olin hästi läbi saanud, kes olid tõepoolest väga toredad inimesed. Kõik algas sellest, et naabriperes kadus ühel päeval koer. See oli tavaline karjapeni, pulstunud ja küllaltki kuri. Ma ei teadnud, kuidas ta karja valvamisega hakkama sai, igatahes naabrimees oli temasse kummaliselt kiindunud ja pärast koera kadumist hakkas ta süüdistama meie peremeest, kes nendel segastel aegadel küll rohkem kodust ära oli, ta ei tahtnud ajutiste

võimumeestega kokku mängida ja terve majapidamine oli perenaise käes. Ma ei tea siiani, kes oli koera kadumises süüdi, ma poleks seda üldse eriliseks patuks pidanud, vähemalt tookord mitte, sest krants oli mulle ka paar korda hambad püksisäärde löönud. Naabriperega mul mingit läbikäimist polnud ja see andis mulle hiljem mingi kindlustunde, nagu oleksin ma juba siis ette aimanud, et alati ei tule tähele panna tavalisi viisakusreegleid ja suhelda võõras kohas iga ettejuhtuvaga, kas või ainult selleks, et mitte ennast võõrana tunda. Niisiis, teadmata asjaoludel kadus koer, kellest naabrimees oli väga lugu pidanud, ja mõni aeg hiljem kadus meie pererahva — näed, ma nimetan seda juba meie majaks, see näitab veel kord, kui koduselt ma ennast seal tundsin — kolmeaastane poeg. Hoolimata kõigist pingutustest ei õnnestunud poissi kusagilt leida, kuigi kammiti läbi kõik ümbruskaudsed metsad ja otsiti igas jões ja tiigis, poiss jäi kadunuks. Majas oli selline meeoleu, et minu sealolek muutus juba kohatuks, kuigi ma püüdsin otsingutel jõudumööda kaasa aidata, aga mul polnud mingit tahtmist elada majas, kus matusemeeleolu ei paistnud niipea lõppevat, ja seda täiesti mõistetavatel põhjustel. Ma sõitsin linna, paari aasta pärast oleksin selle kurva loo koguni unustanud ja kui keegi oleks mind süüdistanud, et olen unustanud, oleksin vahest isegi solvunud, sest tollal oli kadunuid nii palju, et neid polnud mahti aastaid taga leinata. Alles hiljem sain teada selle hirmsa loo üksikasjad. Naabrimees, kelle koer oli hukka saanud — pärast kuulsin, et ta oli looma läbilastud kaelaga leidnud oma karjavärvast — võttis oma arvatava vaenlase poja tema enda koduhoovis kinni nii, et keegi seda ei näinud, ja peitis oma keldrisse. Ta oli poisi keldris ketti pannud ja talle oma koera kausist süüa andnud. Ta oli saavutanud isegi seda, et poiss ei julgenud tema kuuldes ainsatki inimkeelset sõna öelda. Vahetevahel, kui tal hea tuju oli, õpetas ta poissi koera moodi sitsima ja toitu paluma. Kui nad koos naisega lõpuks vanglasse jõudsid ja kohtuotsust ootasid, palus naine endale kergemat karistust, ta olevat mehe äraolekul salaja poisile ka oma toidulaualt süüa viinud ja temaga rääkinud. Aga hulk aega oli mööda läinud ja hiljem ei teadnud nendest inimestest keegi midagi, kogu lugu oli ise nii koletu, et paljud ei uskunudki selle tõelisusse.

Aga see oli nii. Ja see poiss — see olid sina!»

III. TEMA,

kelle nime ei mainita, on nüüd hirmul, mitte et ta kõike kuulnud usuks või sellest midagi teaks, aga ikkagi üritab ta ennast kaitsta.

Ta jättis ennast voodiservale istuma, vabanes kehast, nägi mandariini lossi, mille hoovis rotid laibavirnadest tuhnisid, nägi tohutut tsirkuseareeni lõvide ja inimestega, nägi tuleriitasid leekidesse varisevate inimkogudega, kuulis sureva sõduri korinaid. Ta oli aimanud, ta teadis, et pidi olema midagi määravat, midagi otsustavat tema senises käekäigus, üks kõige olulisem sündmus, mis sundis teda minevikku kartma, mööda hiilima mitte ainult sellest põhilisest, vaid ka meeldivatest ja ebameeldivatest pisijuhtumitest, väiksematest ja suurematest õnnestumistest ja äpardumistest, kõigele vaatas ta kartlikult kõõrdi. Oli selleks siis koerakuut või midagi muud — tal polnud aega pikemalt arutleda, ta haaras kinni väljapakutud võimalusest, istus elektritoolil, nikeldatud raudvõru kaelas, murelik ja tõsine sõber sirutas kätt nupu poole, mis pidi lahti päästma voolu, et temast jääks järele vaid peotäis tuhka, ta tõstis käe ja palus luba rääkida, palus viimast sõna.

«Jah, ma mäletan, seal olid lilled ja sirelihekk vastu maanteed. Ükskord leidsin aiast surnud linnu ja matsin selle lillepeenrasse. Ma mäletan, seal oli katusekamber, vanu kirste ja mööblit täis. Seal nägin ma raamatut, mis oli nii suur ja raske, et ma ei jõudnud seda välja päevalgesse viia, lehitsesin seda katusekambris ja jäin sinna pikaks ajaks. Raamatul olid rasked, pruuni nahaga ülelöödud kaaned ja pildid paksul läikival paberil. Iga pildi ees veel õhuke siidpaberileht, see kahises ja jäi näppude külge kinni. Kõik pildid olid lilledest, aga sellistest, mida ma polnud aias ega kusagil näinud. Lilled olid tohutu suured, rippusid puukstelt kobaratena alla, tõusid maast ja lõhnasid, kuigi katusekambris oli ainult vana hiiresõnniku ja tolmu hais. Aga ma peitsin pea raamatu lehtede vahele, kartes ise, et kaaned plaksatavad kinni ja ma jäängi üksi sellesse magusasse lillelõhna, kõige rohkem oli seal odavat karamelli, aga ka šokolaadi ja midagi seletamatult erutavat. Ma uitasin pimedas lille Metsas, ja järgmisel hommikul ootasin ainult keskpäeva, millal päike hakkab katusekambrisse paistma, alles siis julgesin ma sinna ronida, et raamat umbropsu lahti lüüa, siidpaberist kate eemale lükata ja lõhnu tunda. See oli nii ilus...»

IV. SÕBER,

kes teab kõike, ei lase ennast nüüdki nii lihtsalt mõjutada.

Ma ei teadnud, kas ta tahtis mind selle jutuga petta, kas ta lihtsalt luiskas mulle kokku mingit lüürikat, mingeid sentimentaalseid pildikesi lapsepõlvest (Mis ajast? Mina rääkisin talle kolmeaastasest, tema aga vanemast poisist. Kui vanast? Miks?), mis pealegi on nii üldised, et ta võis neid kusagilt maha lugeda ja meelde jätta. Ikka kipume oma minevikku ilustama, olgu selleks siis kas või kopitanud pööningupealne. Romantikud, Robin Hoodid! Igatahes pidin teda edasi tõukama — praegu oleks väga vale mängida kaasatundjat ja kõikemõistjat —, võtsin taskust paberitüki, mis oli mulle nii palju maksma läinud, mida isegi mina polnud niisama lihtsalt kätte saanud, et üks, kaks ja valmis, ja panin selle tema ette lauale.

«See teine, see mees on linnas. Ta müüb raamatuid, siin on aadress.»

Siis tulin ära, aga ma pidin teda lõpuni jälgima.

V. RAAMATUMÜÜJA,

kes mäletab ka seda, kuidas tema jaoks viimane sõda lõppes, kuigi ta ise ei meenuta kunagi sündmusi, mis allpool on kirja pandud.

Keegi poleks osanud arvata, et udu nii kiiresti maha tuleb. Mina küll ei mäleta, et siin varem midagi sellist oleks juhtunud. On ju igasugust ilma nähtud, küll halla, küll udu, on värisetud orase pärast ja madalamate lappide juures lausunud nii mõnigi vägevam sõna, nagu see midagi aitaks. Aga et udu nii kõrgele kerkib, seda ei oleks küll arvanud. Veel mõni minut tagasi vaata, et tõuseb päike, ja siis oleks siin mändide all liiga valge ja ilus, praegugi praksub jala all kuivi oksid ja sammal rägiseb, poole kilomeetri kaugusele võib kuulda. Need taga tulevad nagu kari metssigu, nii on udu isegi hea. Mida paksem udu, seda lähemale pääseb. Peaasi hoida kogu aeg otse, siin on see lihtne: kui astud liiga vasakule või paremale, lähed allamäge, ja seda on kohe tunda, tuleb ainult paar sammu teha, et jalge all oleks ikka tasane tee. Mõned lohud võivad ju ette tulla ja tulevadki, aga nendest tuleb ka otse läbi minna, et jälle siledale mäeharjale jõuda. Ja kui juba päris viltu on mindud, siis on metsastki näha, siin kasvavad sirged ja kuivad männid, kõlisevad, kui vastu tüve koputada. Praegu pole küll aeg seda kõlinat proovida, need seal ees on ka valvel ja kuulevad ilma igasuguse kõlinita selle kamba liikumise ära. Siis tuleb paugutamist, aga peaks katsuma ilma paugutamiseta. Veel pool tundi, ja lõpp. Ainult paar kõva sõna tuleb veel välja öelda ja siis on asi korras. Kui udu ainult liiga paksuks ei lähe, varsti ei

REIN SALURI

näe enam, kuhu jalga panna. Kes seda enne näinud — siin männimetsas niisugune udu. Neil ka ennast hea varjata, kükita kas või siiasamasse jalge ette maha ja palu jumalat, et keegi sulle kogemata peale ei astuks. Kui ei astu, oled selleks korraks pääsenud. Ja pärast olen jälle mina, kes kamba etteotsa pannakse, kellelt oodatakse, et ma nad õigesse kohta viin. Aga kui keegi siit täna pääsebki, ei ta siis enam siia tagasi tule. Jääb tihnikusse ja ootab seal nagu hunt. Siia valgesse männikusse ta enam ei tule, neab ära selle päeva ja tunni, millal ta julges tihnikust välja pugeda. Nüüd peaksid neil leilid visatud olema, kui nad äkki enne päikesetõusu juba läinud pole. Aga udu teeb julgeks.

Sammu tuleks juurde panna. Hoidke oma püssiloksud koomale, selle kolina kuuleb teise ilma ära.

Jalg jäi oksatüüka taha kinni, see murdus pehmelt ja ilma raginata, panin teise jala juurde, see oli juba õhku rippu jäänud, nagu siis, kui jahil käid ja oks valel ajal ja vales kohas jalgu jääb. Oks ei praksunudki. Lasksin neljakäpakile ja kobasin jalge ees. Kare sammal puha kadunud, näppu jäi vettinud puutükk, pigistasin selle puruks ja pühkisin käe vastu kuube puhtaks. Pikk hall kogu tuli sammul lähemale, hingas näkku peenikese tubaka lõhna, ise nagu härmast klaasi taga. Kuradi udu.

Näppisin oma karvatüügast, ei viga pole midagi, hoiame nüüd veidi vasakule, see soon on mõne koha pealt liiga kitsas ja madal, udu kah veel. Kus kurat minagi seda teed nii täpselt tean, mis ma siin metsakolkas kolistan. Ära muretse, varsti jõgi kuulda ja seal see saun ongi. Küll kõik korda saab, ei tasu muretseda.

On ikka ilm, kes seda oleks teadnud arvata. Nüüd peaks küll juba kõrgemaks minema. Lepaoksad löid vastu nägu, üks märg leht jäi habemesse kinni. Kust see võpsik siia sai, hakkab viha tegema, eksi sileda maa peal ära. Aga rahu, mees, rahu, ega need seal taga ka nalja ei tee, kui lõpuks jõe äärde jõuad ja välja tuleb, et saunas pole enam ühtegi hingelist, ainult soe keris ja mustad nartsud, kes neid kaasa vedama hakkab. Aga võivad ka ära põletada, põletavadki kindlasti ära, kui mõni mutt nendele puhtad särgid on metsa järele toonud, neid tõpraid leidub. Eks koertel oleks vist kergem, kui saaksid neid nartsusid nuusutada.

Parem saabas vajus pehmelt läbi, tõmbasin teise kiiresti tagasi, nagu oleksin ussile palja jalaga peale astunud. Oleks praegu oma koergi kaasas, neil taga polnud aega ühtegi ligi võtta või polegi neil üldse midagi. Küll saab nüüd kohe oma osa ka see mees, kes minu koerale otsa peale tegi, ei hooli ma sellest, et paarkümmend aastat teineteisele üle aia otsa vahitud. Ma oleksin ta sealsamas maha löönud, kui koera kätte leidsin. Kas loom selles süüdi on, et sina ja sinusugused ringi hulguvad ja sellega rahul pole, mis on, ja loodavad millegi peale, mida enam kunagi ei tule. Eks lasknud ka Peipsi taha jalga, kui õige aeg, aga sina, sipelgas,

lähed suure võimu vastu ja teed minu koerale otsa peale. Kui ma koera matsin, tõusis klimp kurku, oleksin läinud ja su kõige väiksema voodist välja tirinud, pannud teda looma matma. Või toppinud keldrisse ja sidunud koeraketiga seinapalgi külge kinni, visanud kausi ette ja jätnud sinna mädanema, kuni poleks osanud enam kahel jalal käia ja saanud kahte sõna suust välja. Kurat, missugused mõtted tulevad pähe, mine ähmi täis selle ringikolistamisega. Neid täipuntraid võib lasta metsas maha nottida, lapsele mina kätt külge ei pane, vaata et hakkab pärast veel hale teisest, kui vanamees mättasse löödud.

Ainult mättasselöömiseega saab teist lahti, ja kui endal jõudu ei jätku, võib võimud appi kutsuda. Võim on alati kohal. Mis sest, et ühed tulevad ja teised lähevad, mina jään paigale ja elan oma elu. Ja minu koerale oli alati kont ette anda, tema seisis minu poolel ja sai selle eest oma tasu. Ja mina saan oma — ei ole minu asi, kes mulle tasu kätte annab.

Kuradi udu. Nüüd ei saa küll enam aru, kus see valliserv on. Ühtegi mändi pole näha. Või mida sa siin enam näed, ei mõista, kus parem, kus vasak. Olge teie rahulikud, küll jõuame kohale, küll saate oma töö ära teha, minule pole muud vaja kui üht meest ja parem, kui see ka siis juba on siruli. Küll nad pikali tõmmatakse, või istuvad põlvili maas, käed kuklasse aetud, siis võib virutada vastu neerusid, nii et vajub ninali mulda ja jääbki sinna.

Olge nüüd rahul, ajage oma mehed kahele poole laiali, kes esimesena vastu mändi pörkab, annab ahelikku mööda vaikselt edasi, ja nii tulemegi vallile. Niisuguse ilmaga ei lähe nad kuhugi. Arvavad, et jumal ja loodus on nende poolt, ei lähe nad sealt kuhugi, neil mitme aja kõnts maha pesta. Mis sina, hall, sellest tead, sinu saksahaisu peale tuleks iga karjakrants küla teisest otsast järele ja lõristaks hambaid. Oleksin ma sellel ööl kohale jõudnud — oma aia taga tehakse sinu loomale ots peale ja sa pead teda oma kätega matma.

«Mänd!»

Kurat, põlvedes hakkas surisema, eks siin võtaks kõvemagi mehe vedelaks. Kuuled, jõgi ka samas all. Nüüd vait! Ah, laske pealegi, laske nüüd omal käel edasi nagu jahikoerte parv, kes õigele jäljele juhatatud, siin jookseb pimegi kohale. Udu oleks nagu käsu peale hõredamaks läinud, mis te enam vahite, laske nüüd edasi, mina olen oma töö teinud, ega mina nende ette enne tule, kui kõik on läbi.

Saun kükitas otse jõe kaldal, vana ja äravajunud, uks kippus juba vette langema. Alla jõeni oli kaks sammu, kunagi pandi sinna paar palgiotsa maha, et saaks puhta jalaga veest välja tulla. Palkide juures puristas keegi vees, tõusis siis püsti, ihu oli tal küll tohtvalge, ainult kaelast peale ja käed olid mustad nagu neegril. Mees tõmbas käega üle tilkuvat habeme ja jäigi niimoodi seisma, kui rivi metsast välja astus.

Tahtis veel nagu kätt kurku toppida, aga karjatus tuli ikka välja ja põrkas vastaskaldast tagasi. Aga kaugemale see kisa ei jõudnud, mees sai kohe oma tina kätte ja vajus madalasse vette, käsi palginotist kinni.

Saunauks löödi jalaga lahti ja veel kaks hüppasid välja, ühel hallid püksid jalas, teisel valge linasärk õlgadel. Teispool sauna klirisesid akna-klaasid, neid taoti püssipäraga puruks. Kaks meest jäid sauna lävele külitsi. Valged kogu põikasid sauna nurga tagant jõe poole, ahelik vajus sealt koomale. Aknast täristati vastu, aga varsti tulid saunast viimased mehed välja, käed üleval ja särgid eest lahti.

Mina neid ära viima ei hakka, mina olen oma töö teinud ja leian nüüd päevavalges ise kcdutee üles, mina ei tea sellest midagi ja kes seda teada saabki.

VI. SÖBER,

kes teab kõike, peab nüüd ennast tahes-tahtmata õigustama, mida ta endale aru andmata on ka varem teinud.

Ta astus trammist maha. Ja võttis õige suuna, raekoja poole. Kõndisin tema järel, meie vahele jäi meetrit viiskümmend, ma ei tundnudki võidurõõmu või midagi sarnast. Et olen maha saanud veel ühe rattakese liikumalükkamisega, veel ühe roostes kella käivitamisega. Viiskümmend meetrit eespool lohistas ta jalgu mööda asfalti nagu kuutõbine keset rahvarüsinat. Muidugi võiksid nad edasi roostetada, kogu kellavärk võiks lõplikult seisma jääda. Täiesti kohatu oleks nüüd kahtlema hakata, aga ma ei saanud lahti mingist kartusest, nagu oleksin talle välja pakkunud liiga toore tööhüpoteesi, mingi kahtlaselt tõenäolise variandi tema minevikuloost, mida vist polegi võimalik kontrollida. Rahvas rääkis aegunud õudusi, mis olid nii väljamõeldult üldised, et neid on raske ühe kindla isikuga siduda. Kas see praegune raamatumüüja toppis ta kuuti või mitte, on tal hoopis mingi muu patt hingel? Kuidas saan mina seda teada, kui kannataja ise teada ei taha. Kas ta üldse ongi kannataja, võib-olla kannatan hoopis mina?

Aga ta läheb edasi, ta läheb õiges suunas edasi ja ma tunnen, kuidas minu vanad head saatjad — tegutsemistarve ja himu teadmise järele — mulle jälle appi tulevad ja ma pean sammu kiirendama, et teda rahvasummas mitte silmist lasta.

Ainult ärge arvake, et ma niisama lihtsalt, lusti pärast, mul oleks tar gematki teha kui kokku viia kaht ära-puuduta-mind-lasen-elada-sind, aga mul on see veres, see tahtmine trügida. Ettepoole, edasi, kuni kõik on teada, kuidas saaksin praegu hetkekski kõhklema jääda. Et kas ka need, keda ma endaga kaasa talutan, sellest midagi võidavad?

Kuhu ta nüüd jäi?

VII. TEMA,

*kelle nime ei mainita, saab kokku RAAMATUMÜÜJAGA, kes mäle-
tab, aga lugu jääb sellegipoolest lõpetamata.*

Tänavad läksid järjest kitsamaks, inimesed voorisid temast mööda, ta käis keset munakivisillutist, siis pigistas rahvahulk ta ühest tänavast välja, nagu kork pudelilt pressiti ta suurele päikesepaistelisele väljakule. Turistide jõugud olid kleepunud vanade hoonete ajalooliste fassaadide külge. Fotoaparaadid klõpsusid, tuuleiil keerutas väljaku kohal tuvisulgi. Ta langetas pea ja astus uuesti pimedale tänavale, väljak paiskas neid igas suunas kiirtena välja. Siin oli inimesi vähem. Ta silmitses vihmaveeniredest triibulisi seinu ja jäi seisma raske võlvkaare all. Hallika krohvikihi alt väljakraabitud habemik sirutas sisseastujatele paberirulli vastu. Vanamehe pühakunäol oli hädine ilme, kuju vabandas, nagu peaks ta ruttavatelt möödakäijatelt almust paluma.

Uksel lõi ninna seiskunud paberi ja tolmu lõhn, vasakul pool sissekäiku istus ebamäärases vanuses naine ja kodus midagi, ta heitis sise-nejale üle prillide osavõtmatu pilgu. Piki seinu, põrandast laeni, seisid raamaturiiulid, ta vaatas kuduva naise poole ja astus riiulitele lähemale. Vanade raamatute selgadel olid kirjad, millest ta aru ei saanud, ta võttis riiulilt ühe raamatu, kaalus seda käes ja pani ettevaatlikult teiste vahele tagasi. Siis tulid kirevate pildiajakirjade virnad, esikaantelt vaatasid vastu värvitud mannekeenid ja soengutega puudlid, ta tõstis ühe paki säravat lakkpaberit üles ja võttis kõige alumise ajakirja.

«Hea söömaaeg on nagu põnev seiklus,» seisis hõõguvpunase lihakantsaka all. Rohelised salatilehed, porgandiviilud, redised, sibulalõigud, võileivad majoneesiga, võileivad oliividega, võileivad kanapraega, merisinine elektripliit kalkuniga, purunenud taldriku killud pärsia vaibal, sünnipäevatorit kirjaga «Meie taldrikud ei purune!», merevaikkollane vann, merevaikkollane valamü, merevaikkollased käterätid, lilleline tualettpaber, «Meie voodis ärkate hommikul ilma seljavaluta!», heledast puust kahekordne maja kuldkollaste pärnade all, ukse kohal hoiab tiibu laiutav kotkas silti: «Olete end kindlustanud?», maakividest kaminal rohelisest klaasist õllekruusid, siidkattega leentoolid, karunahad kamina ees, pärilmutter juustes, pärilmutter huultel, rohelised toad, sinised toad, punased toad; «Kiire! Mugav! Praktiline!», jäätis vahukoore ja apelsini-
lõikudega.

Ta võttis riiulilt teise ajakirja.

Paekividest tee viis üles rõdule, kus seisid punutud korvtoolid. Tee ääres öitsesid lilled. Tulbid, nartsissid, hüatsindid. Pügatud murule oli unustatud maaliliselt kirev pall.

«Kas te tunnete huvi kodunduse vastu?»

Hääl selja taga oli nii ootamatu, et ta võpatas ja pani ajakirja riiulile tagasi. Nagu oleks teda tabatud keelatud teolt, nagu polekski need raamatud siin riiulil kõigile kättesaadavad ja lubatud. Naine ukse kõrval oli kudumise kõrvale pannud ja vaatas teda kahtlustavalt. Küsija oli tulnud riiulite vahelt uksest, oli tulnud nagu raamatute vahelt ja seisis nüüd tema ees, näppides karvatüügest paremal põsel.

Mees naeratas müüja kätteõpitud naeratust ja küsis uuesti:

«Kas teid huvitab kodundus?»

«Ma vaataksin hea meelega midagi lilledest.»

Müüja libistas käega üle läikivate ajakirjade.

«Siit leiaksite ka üht-teist, aga nendes on kõik laiali, lilledest ja aiast on vaid mõnes numbris juttu. Siin me paneme suuremat rõhku välisele kujundusele. Saate aru, värvid, kaunid pildid. Aga astuge edasi, astuge edasi.»

Ta läks koos müüjaga riiulite vahelt läbi, teise ruumi, väiksemasse ja pimedamasse, riiulid seisid seal üksteise kõrval reas, iga riiuli vahel tuhmunud elektripirn.

«Siin on meie põhilised varud,» ütles mees. «Ettevaatust, üks laud on lahti. Ees on uuem kaup. Igapäevane läbimüük tulebki põhiliselt eestoa arvel. Tavaliselt ei tule taha keegi, arvatakse, et siin on laoruum. Aga ma olen siia kenakesti väärt raamatuid muretsenud. Oodake, ma toon teile redeli.»

Ta jäi seisma kahe riiuli vahele, raamatuid kattis paks tolmukord, ta lõi esimese kättejuhtunu umbropsu lahti ja luges: «... uimastan ta kammerjunkrud ma veiniga ja vürtsidega nii, et mõlemate aju valvur mälu on nagu suits ja nende aruanum kui aurav nõiakatel. Tõpraunne nad jäävad maha nagu surnud.»

«Misasja,» ühmas ta endamisi.

Müüja tuli tagasi, ta hoidis kaenla all pikka redelit ja laveeris sellega ettevaatlikult riiulite vahel.

«Nii, paneme selle siia püsti. Seal üleval, kaks ülemist riiulit, palun vaadake sinna.»

Ta astus kõhklevalt esimese sammu, redel nagises jalge all ja riiul kõikus veidi.

«Pole viga, ega midagi juhtu, ärge kartke,» julgustas müüja.

Ta ronis üles, tolmunud elektripirn riivas ta õlga ja jäi selja taha kõikumale. Pirn surises vaikselt.

«Ma jätan teid üksi,» öeldi alt.

Ta tundis ennast siin üleval ebamugavalt. Nagu oleks ta siin juba varem käinud, selles tolmunud ja kopitanud ruumis, kus vanad raamatud ootasid uut omanikku, nagu oleks ta juba roninud mööda seda nagisevat redelit.

Ta võttis paksu raske nahkköite, istus redelipulgale ja tõmbas kahtlustavalt ninaga. Ruumi oli siginenud uusi lõhnu. Kõige rohkem oli odatavat karamelli, aga ka šokolaadi ja midagi veel, midagi ärritavat. Ta avas raamatu keskelt ja lükkas õrna siidpaberi ettevaatlikult kõrvale. Tuhmilt läikival paberil öitsesid lilled, süngest rägastikust eraldusid suured kobarad, rippusid puudelt alla, kirevad linnud püüdsid öitelt tilkuvat mahla, alt trügisid lilled kohinaga valguse poole. Ta hingas sisse lääget lilled lõhna, pööras lehti ja vaatas iga pilti kaua ja hoolikalt, kuni ta viimasele läbipaistva suitsupaberi peale pani. Värvid tuhmusid ja lõhn kadus.

Ta asetab raamatu riulile ja ronib aeglaselt alla.

Müüja seisis sealsamas, riuli varjus. Ta mõtles, et müüja võis teda kogu aeg jälgida, et juhul, kui ta mõne raamatu oleks maha pillanud või koguni salamahiti tasku pistnud, oleks müüja redeli ta jalge alt ära tõmmanud ja talle rusikatega kallale tormanud. Kunagi võis ta olla tugev ja jõuline mees, isegi praegu poleks temast nii kergesti jagu saanud. Müüja näppis põske ja küsis:

«Kas leidsite midagi?»

Ta pühkis tolmuseid käsi vastu püksisääri.

«Ei, kahjuks mitte.»

Müüja vangutas pead.

«Kahju, kahju, mulle paistis, et saan teid aidata. Ma olen ise lilli kasvatanud ja tean küll, kui meeldiv töö see on. Mul oli kena maja ja kasvatasin aias lilli. Heldeke, kui ammu see oli. Kui saaks siingi olla lillede keskel. Et kasvaksid kõikvõimalikes värvides ja loomad kepsleksid ringi. Kõik loomad on siin puurides, ma käin tihti loomaaias ja tunnen neile kaasa. Loomad lasevad vähestel silma vaadata, teate seda?»

Ta vaatas raamatumüüjale otsa, vanamehe veresoontest punakad silmad löid vilama.

Mees kõndis ta järel ja avaldas vaikse pominaga kahetsust, et ta ei saanud ostjale midagi pakkuda, kahetses veel siis, kui ta oli välisuksele jõudnud ja uuesti käsi tolmust puhtaks hõõrunud. Kuduv naine tõusis püsti, tõmbas tema järel ukse kinni ja riputas klaasi taha sildi «Kauplus suletud». Ta jäi trepile seisma, kuulatas väljaku poolt kostvat müra ja tundis, et on ikka näljane.

Seisis, kuni õlale langes kellegi käsi ja ta kuulis sõbra häält selja taga.

«Lähme tagasi,» nõudis sõber, «me peame tagasi minema.»

1969—1971

Viivi Luik

NOOREM POEG ÜTLES KUNINGALE OMA ISALE LÄHEN LAIA ILMA KUI ELLU JÄÄN TULEN TAGASI

Siis ta pani need kingad jalga,
pärit olid nad külapoest.
Murdis pihlakast pika malga,
kõndis ära maa päält ja moest.

Isa aidas vikatit pinnis
ja ei olnudki väga üksi.
Ema värava lükkas kinni.
Võttis nõõrilt ta teksaspüksid.

JUTT

Kes see nüüd enam teab, mis ta nägi
või kas ilmsi ta midagi näeb.
Ka seekord oli ta tööta.
Oli külm kolmekuningapäev.

Hingeaur oli eestoas näha,
väljas surma said väiksed linnud.
Sellest uksest ta astus siis sisse,
võttis südame välja rinnust.

Kes see nüüd enam teab, mis ta nägi
või kas ilmsi ta midagi näeb.
Seekord oli ta ilma tööta.
Oli külm kolmekuningapäev.

Luitund särge all liiguvad tiivad,
neist pudeneb lillat tolmu.
Ta oli kümne aasta eest taevas.
Ta on tänini elus olnud.

*

Ta sööb sääl toomingamarju
ja painutab musti oksti.
Pikk juus jätab silmnäo varju –
vihk sirgeid vasktraadiotsi.

Jõel virvendab pinev vaikus
ja variseb punast liiva.
Vaid öösel võib näha neid paiku.
Raskes unes ta tuleb siia.

Olgu talv või saagu mis tahes,
sääl nõmmel on augustikuu.
Kes päält näeb, ei teegi vahet,
kumb on tema ja kumb on puu.

TUNNELIEFEKT

1

«Ma siis lähen,» ütles Liina. Ta seisis lapsevankriga ukse juures ja vaatas ainiti kirjutuslaua taga istuvat meest. Väike poiss mitte enam moodsas, kuid nägusas vankris lesis mõnusasti selili ja imes põialt — asjaolu, millele Liina praegu tähelepanu ei pööranud.

«Ma lähen.»

Vastust ei tulnud, kirjutusmasin klõbises tuima järjekindlusega edasi ja Liina tundis allasurutud trotsi uuesti tigidalt kerkimas. Ta ei oodanudki vastust, aga lootis siiski, selles lootuses oli midagi lapselikku. Kui ta nüüd sõnagi ei ütle, löön ma teda, mõtles Liina. Löön. Valusasti ja kõvasti.

Kirjutusmasin klõbises edasi ning hetkeks üleslahvatanud ägedus kustus. Liina avas ukse ja lükkas vankri välja. Pisut kiiva vajunud uks sulgus ise käratult.

Viktor kirjutab lause lõpuni, kuulis siis välisukse mürtsatust ja laskis käed masinale langeda. Ta luges mehaaniliselt äsja kirjapandud sõnu ning tõusis. Töö ei huvitanud teda äkki enam, tal oli tunne, et kõigest on saanud villand, just nüüd on saanud villand ja et ta peab tegema midagi ebaharilikku ja tobedat. Otsekohe. Praegu. Samas helises telefon ja ta võttis toru.

«Sa oled meie kokkuleppe vist unustanud?» kõlas reibas hääl.

«Ah nii, see oled sina.»

«Mina. Kas hakkame pihta?»

Viktor tundis kiusatust toru ära panna. Lihtsalt ära panna, ilma ainsagi sõnata. Ja mitte enam tõsta, helisegu see neetud aparaat nii palju kui tahab. Selle asemel vastas ta rahulikult:

«Mis sinuga siis ikka teha.»

«Mul on täna valged.»

«Olgu.»

«Tähelepanu, start! D2-d4.»

«Ratsu g8-f6.»

«Ega midagi, ega midagi. Ma mõtlen natuke.» Toru pandi hargile, sedasama tegi ka Viktor ja mõtles loiult, kui tobe on igal pühapäeval instituudikaaslaselga telefoni teel malet mängida. Kunagi siia elama asudes oli see tundunud isegi pisut romantiline ja omapärane, nüüd paistis kogu lugu Viktorile lihtsalt lapsik.

Ta seisis viivu telefoni juures, teadis päris selgesti, et ta nagunii ära ei ütle, et ta mängib selle totra partii lõpuni, kuigi artikkel on tarvis homme lõunaks lõpetada ja kuigi ta on ei tea millest hullupööra väsinud. Siis jõudsid mõtted sinna, kuhu nad pididki jõudma — eelseisvale ekspeditsioonile, ja Viktor adus õnnestava kindlusega, et varsti on kõik

möödas. Veel kolm päeva, ta lendab sügavasse taigasse ja kõik jääb maha — tüütud malepartiid, instituudi kitsad seinad, see tuba ühiskorteris ja ... Edasi ta ei tahtnud mõelda.

Pikkamisi laua juurde astudes kohtas ta seinal rippuvas peeglis oma pilku ja vihastas. Jällegi Liina! Ma olen talle kümneid kordi öelnud, et siin pole peegli koht, et see segab töötamist. Aga tema riputab selle alati uuesti üles, kuigi ma olen mõnikord isegi naelad välja kiskunud.

Viktor võttis seinalt peegli ja viskas selle hoolimatult kušetile. Sein peegli all oli pleekimata ja seda kandilist laiku vaadates mõistis Viktor, et nüüd on juba hilja — peegel peab ka edaspidi jääma sinna, kus ta on.

Hilja. Igapidi hilja. Kõiges. Malepartiidega. Ja ...

Telefon helises. Sõjakas hääl kuulutas:

«C2-c4.»

«G7-g6.»

Viktor võttis kapi otsast malelaua ja malendid ning seadis nad kušetile üles. Hilja. Lootusetult hilja. Aga kolme päeva pärast algab ekspeditsioon.

Ta istus, koondas mõtted artiklile.

«Et mõista geneetilist koodi, peab teadma, mis kuju ja tunnused ise-loomustavad raku valkstruktuure ...»

Ta ei kuulnud koputust, alles Igori hääl sundis teda võpatades pead tõstma:

«Anna andeks, ma segan sind ...»

«Pole viga.»

«Ma tahtsin Sajaanide tektoonilist kaarti paluda.»

«Võid saada, ainult mitte kauaks. Ma tahaksin enne ekspeditsiooni ...»

«No kuule, mis sa nüüd. Mulle on teda ainult paariks tunniks vaja.»

Viktor tõusis ja hakkas toa nurka laotud kaartide ja kaustade hunnikus sorima. Pagana ühiskorter. Korraliku riivuli ju saaks, aga kuhu sa ta paned? Ja kus põrgut see kaart siis on?

Igor märkas pooleliolevat tööd ja astus uudishimulikult lähemale. Ta kummardus laua kohale ja luges:

««On teada, et bakterite geneetilist informatsiooni kodeerivad kümned miljonid tunnused ...» Mis see on — sinu väitekiri?»

«Ei,» vastas Viktor vastu tahtmist. «Vana palus, et ma tema artikli jaoks ühe peatüki ette valmistaksin.»

«Hm.» Igor luges veel paar lauset ja vaatas siis Viktorile.

«Kas sa ei leia, et vana on keskmiselt häbematu?»

«Miks?»

«See on ju t e m a probleem.»

«Mis siis? Kaasaja teaduses ei ole enam rangelt ühe mehe probleeme.»

«Artikkel ilmub siiski tema nime all. Ühe mehe nime all.»

«Mis siis?»

«See pole aus.»

«Ma pole auahne.»

«Ei ole?» Igor silmitses teda tükk aega ja lausus siis rahulikult ning veendunult:

«Teadlane p e a b auahne olema. Nagu kunstnikki.»

«Sõnad. Säh, siin on su kaart.»

Igori pilk püsis Viktoril ja mõotis teda väga teravalt.

«Kui ma sind nii hästi ei tunneks, peaksin sind pugejaks.»

«Eks pea, kui sul sellest kergem hakkab,» vastas Viktor ükskõikselt ja läks tagasi laua juurde.

Igor seisis tema selja taga, vaikis tükk aega ja ütles siis järsu siirusega:

«Ei, pugeja sa ei ole. Kurat võtaks, mulle meeldiks isegi rohkem, kui sa seda oleksid.»

«Ära tee nalja.»

«Ausõna. Kui ma mõtlen...»

«Ära mõtle.»

«Kõik lähevad sinust kiirmarsil mööda.»

Viktor kehitas õlgu.

«Mis parata. Geneetika, kulla sõber. Minu geenidesse pole ilmselt pugemist ega karjerismi programmeeritud.»

«Loll oled,» ütles Igor südametäiega.

«Kas või.»

Näaklemise lõpetas telefonihelin. Viktor võttis toru.

«Hallo, sina? — Ratsu b1-c3? Vastan oda f8-g7. — Sa käid e2-e4? D7-d6. — Tahad mõelda? Mõtle.» Ta pani toru ära ja tegi malelualu käigud.

«Mängid ikka Mikolaga?» küsis Igor juhmilt, oskamata õiget tooni valida.

«Kellega siis?»

«Minu meelest oleks sul aeg...»

«Ole hea poiss ja tegele oma asjadega.»

«Hellake oled sa kah veel,» konstateeris Igor sapiselt.

«See on minu enda asi.»

Viktor kummardus juba masina kohale ja lehitses märkmeid, Igoril ei jäänud muud üle kui taganeda. Ta vaatas Viktori laia, talve jooksul kõhnaks jäänud pihta ja kerkima hakanud ägedus hajus kohe.

«Olgu peale, vanapoiss,» ütles ta võimalikult kergelt ning läks ukse poole, seal siiski veel kord peatudes. «Ahjaa — on sul paar sigaretti? Ma toon pärast tagasi.»

«Võta.» Viktor ulatas üles vaatamata pooliku paki.

«Tikku võiksid kah anda.»

«Säh.»

Igor pistis suitsud ja tikud taskusse ega suutnud ennast äkki enam pidada:

«Sa annaksid vist isegi oma... Ah, käi põrgusse!» Ta astus kiirelt välja, lävel kirjakandjaga kokku põrgates. Kohmakalt vabandusi pomisedes läks ta oma tuppa.

«Telegramm,» ütles paks vanaeideke tähtsalt. Tal olid helesinised silmad ja karmid jooned suu ümber. «Seltsimees Viktor Laanes?»

«Mina.»

«Kirjutage alla.»

Viktor otsis pastapliiatsit, ei leidnud kuskilt ja oli viimaks sunnitud eidekese halvakspaneva pilgu saatel kasutama tema sullepead.

Viktor rebis telegrammi lahti ja tundis, kuidas äsjane tusk kohe järele andis. Telegramm oli Liina vennalt, füüsika-matemaatikad o k t o r

Endel Vaarakult ja sisaldas nappi, kuid sisukat informatsiooni: «Saabun täna kell seitseteist null null. Endel.»

Doktor Vaarak oli külaskäiku teaduselinna plaanitsenud juba ammu, nüüd nähtavasti soodustasid seda teisedki asjaolud. Viktorile tegi see kahekordselt heameelt — peale kõige muu on ta siin Liinale seltsiks ajal, mil Viktor ise peab viibima ekspeditsioonil. Ta luges telegrammi veel kord läbi, vaatas kella ja vangutas pead. Osutid näitasid poolt nelja, lennujaama oli ligi tunni tee. Samas helises telefon, Viktor haaras toru ja vastas mehaaniliselt:

«Seitseteist null kaksikümmend, Laanes kuuleb.»

«Kae, kui ametlikuks läinud,» imestas tuttav hääl. «Ega midagi, ega midagi. Meie poolt ratsu g1-f3.»

«Oota.»

Viktor astus vahepeal ununenud seisu juurde, silmitses seda korraks ja andis vastuse:

«Vangerdan.»

Ta veeretab uuesti telegrammi käes. Liina võib iga hetk tulla, see lahendaks vastuminemise küsimuse iseenesest. Ja liiati võib pool tunnikest veel töötada. Ta istus kirjutusmasina taha ja hakkas kiiresti tip-pima:

«Kümnele miljonile tunnusele vastab bakteritel kaks-kolm tuhat valku. Inimesel on neid tunduvalt rohkem...»

Uksele koputati jälle. Viktor peatus ja mõtles ei tea mitmendat korda, kui veider see on — kui sa istud ja igavled, ei tule ega helista keegi. Tarvitseb aga ainult töö kätte võtta ja ennäe, enam rahu ei anta.

«Jah.»

Uks praotus, prao vahele ilmus teise korterinaabri, aspirant Inga pea.

«Oled üksi?»

«Nagu näed.»

«Ma tahtsin öieti Liinaga rääkida.»

Viktoris tärpanud nõrk lootus suri kohe — Inga viivitas hetke ja lip-sas siis sisse.

«Millal sa ometi korraliku raamaturiiuli ostad? Kaubanduskeskuses on praegu väga ilusaid.»

«Kunagi ostan.»

«Kunagi! . . . Kunagi on elu möödas, ei pane tähelegi.»

Inga uuris maas kükitades raamatute pealkirju. Tema hääl kõlas kergelt ja nagu muu seas:

«Kas tead, et Igor abiellub?»

«Mis siis?»

«Ja kellega! Ühe plikaga kinost. Ei, mitte näitlejaga. Sellega, kes . . . Noh, kes pileteid müüb. Kujutle vaid!»

«Mis seal kujutleda?»

«Palun väga! Ikkagi kandidaat, lootustandva tulevikuga . . .»

«Armastus ei hooli seisusest.»

«Sinu naljad on kohatud!»

«Mis siin naljakat on?»

Inga viskas peos olnud raamatu virna, tõusis ja jäi käed puusas seisma.

«Kas sa arvad, et see tüdruk teda armastab? Mehed on tõepoolest ogarad!»

«On sul kahju?» küsis Viktor.

Inga võitles viivu endaga ja purskas siis välja:

«Muidugi on! Igorile oleks vaja naist, kes tema eest hoolitseks, teda mõistaks, aitaks, oleks talle toeks, teda...»

«Ühesõnaga — sind.»

«Mis??»

«Kas sina ei hoolitseks tema eest?»

«Sa oled tobe!»

Viktor silmitses teda pikalt ja tüdinult.

«Inimmõtte konservatiivsusest, tema leppimatusest uute ja ootamatute tõdedega on teaduse ajaloos lugematuid näiteid.»

Iroonia oligi nähtavasti see, mida Inga vajas: ta laskis järsku pea norgu ja vastas:

«Jah, ma ei saa sellega harjuda. Sinu eest pole mõtet varjata.»

«Ometi pead sa sellega harjuma.»

«Mis sul viga rääkida. Sul on perekond olemas.»

«Kas küsimus on ainult selles?»

Telefon helises taas, Viktor haaras päris õnnelikuna toru — ometi miski katkestas ebameeldiva pihiseansi. Ta vestles oma partiikaaslasega ülearu kaua, aga Inga ei mõelnudki lahkuda ja Viktor pani toru tuseselt ära. Inga hakkas viivitamatult kõnelema.

«Sul on perekond, on töö...»

«Ka sinul on töö.»

«Mis töö see on? Juba mitu aastat jahin ja jahin, aga midagi tõelist pole suutnud korda saata!»

«Vara virised. Tead, mida ütles Planck, kui temalt küsiti, kuidas ta oma konstandi avastas? «Ma otsisin seda kuude ja aastate kaupa ja sain lõpuks aru, et minu võimetest ei piisa tema leidmiseks. Siis jätsin asja kus kurat — ja ühel päeval oli ta mul äkki käes.»»

«Geniaalsus pole meile mõõdupuuks!» põlastas Inga.

«Mis siis? Keskpärasus? Muide, sa tead ju, et Newton visati koolist välja kui lootusetu puupea. Teatavasti ei takistanud see teda gravitatsiooniseadust avastamast.»

«Igaühele ei kuku õun pähe!»

«Muidugi mitte — eriti, kui pea põõsas on.»

Ingal sai äkki endalgi virisemisest isu täis, ta löi käega.

«Ah, mis me siin vaidleme. Kes ma siis ära ei ole? Tühipaljas labo- rant.»

«Kino piletimüüjast pead sa ennast ikkagi rohkemaks,» ei suutnud Viktor ütlemata jätta.

Inga lausus tasa: «Mis rohkemaks...» ja käratas siis ootamatu rae- vuga:

«Mis sina sellest taipad, puupea? Mängi oma geenide ja kromosoo- midega edasi!»

Ta läks uksest välja ja löi selle mürtsudes kinni, nii et Viktor taht- matult pea õlgade vahele tõmbas. Ta mõtles, et imelik on see elu küll — suur, ilus, arukas naine jookseb Igori pärast kas või nahast välja, aga näe, seltsimees kandidaat ei suvatse märgata, eelistab hoopis mujale vaadata.

Ta silmitses kušetile asetatud malelauda ja nägi korraga jälle ennast peeglist, mille ta ise sinna oli visanud. See nagu vastas ta mõtetele ja tuletas meelde igiarmust ja tuhat korda korratud tõde: iseenda eest ei pääse, ei pääse, ei pääse . . .

Viktor vaatas kella. Lennukini jäi veel tund ja kümme minutit. Kui pingutada, jõuab selle löigu ära lõpetada. Eks pärast tee edasi — kui Liina ja Endel juba magavad. Võtaks pagan seda õist tööd. Viimasel ajal oli tulnud sageli terved ööd ülal istuda, küll kodus, küll laboratooriumis. Noor teadlane on noor teadlane, temal pole privileege ega õigusi. Tema õigus on tööd rabada, metsikult tööd rabada. Viktor muigas, aga sel muigel oli mõru maik.

Kirjutusmasin sai vaevalt klõbisema hakata, kui Liina kiirustades sisse astus. Ta küsis järsult:

«Kus telegramm on?»

Viktor ei kuulnud, Liina tuli laua juurde ja pani käe kärsitult masinalale.

«Ma räägin sinuga.»

Viktor vaatas võpatades üles.

«Anna andeks, ma ei kuulnud.»

«Sa ei kuule kunagi, kui mina midagi ütlen. Kus telegramm on?»

Viktor soris taskus ja ulatas Liinale äsja saadud teate.

Telefon helises nõudlikult, Viktor võttis toru ja tegi pärast hetkealist kõhklust käigu kušetile asetatud malelaual. Ta püüdis mitte Liina poole vaadata, aga see ei aidanud.

«Nagu poisike!»

«Palun, ärme alustame jälle.»

«Ma tahan ükskord kõik välja öelda!»

«Kas praegu on selleks sobiv aeg?»

«Sinule pole ükski aeg sobiv. Sa teed alati kõik, mis võimalik, et tõsiste kõneluste eest kõrvale hiilida!»

Viktor vaatas laua poole, püüdes mitte midagi vastata. Tema pilk märkas äkki masinas olevas käsikirjas viga, ta unustas jalamaid muu ja istus parandust tegema.

«Sa keeldud mind kuulamast?»

Viktor tõusis jahmunult.

«Oh, vabanda. Ma märkasin seal . . .»

«Tean juba. Sa märkad kõike peale minu.»

Viktor vaatas silmatorkava püüdlikkusega kella.

«Pagan, juba üle nelja. Ma siis lähen Endlile vastu . . .»

Tema katse põgeneda ebaõnnestus — Liina seisis talle lihtsalt ette.

«Ei lähe sa kusagile enne, kui oled mu ära kuulanud.»

Viktor talitses end ja astus sammu tagasi.

«Räägi.»

«Me oleme mõlemad kahekümne —»

Uksele koputati, lävele ilmus Igor.

«Vabandust! Ma arvasin, et Viktor on üks.»

«Ei, ta ei ole üks,» vastas Liina teravalt.

Igor püüdis vabandada:

«Ma kuulsin masina klõbinat ja arvasin, et sa pole veel tagasi jõudnud . . .»

«Sa tahad sellega muidugi öelda, et kui mina kodus olen, siis Viktor ei saa tööd teha?»

Igori nägu muutus lapselikult kohmetuks:

«Liina, mis sa nüüd... Ma lihtsalt...»

«Teil käib kõik lihtsalt. Lihtsalt koputate, lihtsalt tulete sisse, lihtsalt lähete ära...»

Telefon helises jälle pikalt ja valjusti.

«Silmapilk, Igor,» ütles Viktor ja võttis toru.

«Jah? D4-d5? Vastan ratsu c6-e7. — Jah.» Ta pani toru ära.

«See on ju lihtsalt tobe!» hüüatas Liina vihaseks.

Igor segas kähku vahele:

«Viktor, ma tahtsin veel Siberi geomagnetilist kaarti paluda...»

Viktor astus kaardihunniku juurde, leidis otsitava imekombel kiiresti ja ulatas Igorile.

«Aitäh. Ma arvan, et...» alustas Igor, ent Liina pilku kohates vaikis ta kohe ja pages tagurpidi välja. Liina vaatas talle tigidalt järele.

«Tänu sinu totakale solidaarsusele ja iseloomutusele on meil siin nagu võõrastemaja!»

«Igor on minu sõber.»

«Muidugi! Ma olen kõigi vastu hea. Ma olen kõigi sõber.»

«Lennuk maandub viiekümne minuti pärast.»

«Sa ei lähe enne, kui oled mu ära kuulanud.»

«Ma jään hiljaks.»

«Endel on minu vend. Ma tahan sulle öelda, et mul on kõigest sellest, mis siin toimub, kõrini. Mul on kõrini ühiskorteris elamisest. Mul on kõrini sinu sõpradest. Mul on kõrini sinu ekspeditsioonidest. Mul on kõrini sinu lollakatest malepartiidest. Ma abiellusin sinuga kaks aastat tagasi arvamusel, et sa oled võimekas teadlane, et sa oled...»

«Kaks aastat tagasi me lõpetasime ülikooli,» pareeris Viktor.

«Igor on juba kandidaat. Te õppisite ühel kursusel.»

«Igor on... teine asi.»

«Igor on teine mees.»

«Ka see on õige. Et teaduslikku kraadi taotlema, peab jõudma millegi uueni, millegi...»

«Jäta oma õilsad targutused! Aga sinu interferoon?»

«See vajab veel katsetamist. Ja pealegi...»

Telefon helises väljakutsuvalt. «Vabanda.» Viktor läks kõnet vastu võtma. Liina tahtis talle järele tormata ja tal toru käest kiskuda, suutis end siiski pidada ja istus. Ta süütas sigareti ja märkas, et käed värisevad.

«Oda c1-e3?» kuulis ta Viktori häält. «Tavaliselt nii ei käida. — Ah et partiis Altšuler—Baturinski 1952. aastal? Vananenud, kulla sõber, vananenud. Noh, olgu. Ma käin f7-f5. Jah.»

Viktor pani toru käest ja pöördus, olles viivuks kõik unustanud. Liina nagu tuletas poolelioleva sõneluse otsekohe meelde.

«Niisiis, kaks aastat tagasi me lõpetasime ülikooli. Ma olin siis...»

Telefonihelin lõi nagu pilgates tema sõnadesse.

«Ma palun, ära vasta!»

Viktor pöördus sõna lausumata ja võttis toru.

«Jah? — Te eksite, siin on korter.» Ta pani toru raksatades aparaa-
dile.

«Ma olin siis kakskümmend aastat vana. Sa tulid Tartusse puhkusele.»

«Sa kutsusid mind.»

«Sa oskasid mu oma kirjadega nii ära hullutada, et ma uskusin, sa
armastad mind tõesti.»

«Ma armastasin sind tõesti.»

«Me veetsime terve suve koos. Sügisel abiellusime. Sa meelitasid mu
siia endaga kaasa. Taevas, kui kaunis pidi siin kõik olema! Loodus ja ini-
mesed...»

«Kas ma valetasin?»

Telefon helises trillerdades, Viktor sirutas käe toru järele. Liina kar-
jus peaaegu hüsteeriliselt:

«Jäta ükskord ometi see neetud telefon!»

Poiss ärkas ja hakkas nutma, Liina tõusis ja läks teda rahustama.
Samal ajal pidas Viktor võitlust oma nähtamatu vastasega:

«F2-f3? Sel juhul käin ma f5-f4. — Jah, ma tungin edasi. Selge.»

Toru ära pannud, nägi ta Liinat lapse juures ja kohe välgatas pääse-
mismõte: tuleb lahkuda, kuni naine poisiga tegeleb. Kohe. Ta tegigi paar
sammu ja jäi siis seisma — põgenemine oli talle loomuvastane. Poiss jäi
vait, Liina ajas end vankri kõrval sirgu.

«Sa jutustasid mulle suurest teadusest, toredatest inimestest. Sa jutus-
tasid tohututest perspektiividest.»

«Ma ei valetanud.»

«On kolm klassikalist valetamise määratlust. Rääkida ebatõtt. Rääkida
mitte ainult tõtt. Ja rääkida mitte *kogu* tõtt.»

«Noh, see on juba demagoogia,» ütles Viktor ärritust vaevaga maha
surudes.

«See oli demagoogia — sinu poolt.»

«Jätame nääklemise.»

«Sa nimetad seda nääklemiseks?» Liina kummardus uuesti häält tõst-
nud lapse kohale. Viktor tundis võitmatut kiusatust toast välja minna,
aga talle tundus äkki, et midagi hirmus olulist on veel ütlemata, nimelt
tema enda poolt ütlemata, ja et ta ei saa enne minna, kui see öeldud
on. Liina ajas end taas sirgu ja ütles Viktori poole vaatamata tigidalt:

«Abiellutakse selleks, et midagi võita, mitte, et midagi kaotada.»

«Et partiid võita, tuleb sageli palju ohverdada.»

«Kas ma veel vähe olen ohverdanud?»

«Sa pole veel midagi ohverdanud.» Nüüd teadis Viktor täpselt, mida
ta kogu aeg oli öelda tahtnud:

«Geofüüsikud on teinud huvitava avastuse. Kui telliseid põletatakse —
neidsamu telliseid, millest me oma maju ehitame —, siis magnetiseeru-
vad nad põletamisel Maa magnetvälja mõjul. Ja nad säilitavad endas
igavesti selle välja — oma valmimise ajastu välja. Ka sina oled endas
säilitanud selle välja. Aga Maa magnetväli on vahepeal muutunud.»

Ta vajutas mütsi pähe ja lahkus tagasi vaatamata.

«Viktor!» karjatas Liina abitus raevusööstis. Laps hakkas valjusti
nutma. Seda kõike oli natuke liiga palju, Liina kahmas laualt vaasi ja
tahtis selle kõigest jõust vastu põrandat virutada. Siis kuulis ta läbi

kohina kõrvades taas lapse nuttu, ta võpatas, pani vaasi lauale tagasi ja läks lapse juurde.

Kui poiss rahunenult lutti imes, astus Liina tooli juurde, avas kandekoti ja hakkas asju välja laduma. Ta nägi korraga väga vana ja väsinud välja. Uksele koputati, ta otsustas mitte vastata. See oli asjatu — Inga pea ilmus juba ukse vahele. Muidugi, poisi kisa kostis läbi õhukeste seinte kätte, katsu teha nägu, et sind kodus pole.

«Tere, kullake.»

«Viktorit pole kodus,» vastas Liina peaaegu jämedalt.

«Viktor? Milleks mulle Viktor?»

«Siin otsivad kõik ainult Viktorit.»

«Sa oled naljakas,» ütles Inga areldi ja vaatas Liinat kõõrdise pilguga. «Ma tahtsin ainult küsida, kas ma võin sinu kiirkeedupotti laenata? Igor armastab väga guljašši, ma tahtsin talle valmistada... Mis sa põrnitised? Kas ühe korteri elanikud ei või siis üksteisele natuke vastu tulla?»

«Pott on köögis. Nagu sa ise ei teaks.»

«Kullake, küsimata ei võeta ju.» Inga silmitses Liinat uuesti. «Kas sul juhtus midagi?»

«Siin kolkas ei juhtu iial midagi.»

«Kuidas võtta... Muide, kas sa tead, et Igor abiellub? Ja tead, kellega?»

«Pott on köögis, ma ütlesin.»

Inga vaikis jahmunult ja ütles siis tasa:

«Kullake, ma ju ainult... Kui ühes korteris elatakse, siis on loomulik, et üksteise vastu huvi tuntakse.»

«Aga mina ei tunne,» ütles Liina ja vaatas Ingale otse silma. «Ei tunne! Mul on ükskõik, mis sina või su Igor siin teete. Mul on üldse ükskõik, mis siin tehakse.»

Inga kannatas tema pilgu välja ja vastas siira pehmusega:

«Seda ma ei usu, Liinake. Sul on täna lihtsalt halb tuju. Minuga on vahel ka niimoodi — mitte miski ei huvita, kogu maailm oleks nagu võõras, mitte keegi nagu ei tea, kas mind on või ei olegi...»

«Sa tahtsid minu arust potti saada,» ütles Liina kuivalt.

Inga seisis veel viivu ja taandus siis.

«Aitäh...»

Ta kadus ukse taha, Liina süütas vihasele uue sigareti ja istus. Läbi seina kostis Igori laulujorin, kuskil teises toas lülitati sisse magnetofon, mis hakkas valjusti ja monotoonselt leierdama totrat valssi veel totramate sõnadega: «Oo, palmid Gagras...»

Liina kargas püsti, astus raadio juurde ja lülitas selle täie võimsusega sisse. Tappa prahvatas mürtsudes mingi operetiavamäng, Liina registreeris alateadlikult, et see oli «Kergeratsavägi». Ta astus laua juurde, luges kirjutusmasinas olevat teksti ja raputas vihasele pead. Telefon helises, Liina tõstis toru ja pani kohe tagasi. Helin kordus peaaegu silmapilkselt, kestis lakkamatult ja käis närvidele. Liina võttis toru, ütles sellesse kolm sõna: «Viktor läks välja» ja viskas toru kolksudes aparaadile. Rohkem ei helistatud.

Liina seisis diivani ees ja märkas malelauda poolelioleva partiiga. Äkilise liigutusega pühkis ta malendid segi, osa kukkus põrandale ja veeres

siia-sinna. See rahustas teda veidi, ta keeras nüüd raadio vaiksemaks ja luges kirjutusmasinas alustatud lause lõpuni:

«Et detailideni tunda tõlkesüsteemi, mis võimaldaks nukleiinkeelet valgukeelele üle minna, on vaja veel väga palju töötada...» Liina ohkas ja hakkas kandekotti tühjendama.

Raadio andis edasi ilmteate:

«Madalrõhulohk liigub edasi ida suunas. Lähematel päevadel on meie aladel oodata vahelduva pilvitusega, peamiselt sademeteta ilma. Puhub lääne- ja loodetuul kiirusega 5—8 meetrit sekundis. Õhutemperatuur oblastis öösel +13—15 kraadi, päeval +18—21 kraadi.»

Liina sirutas käe ja lülitas raadio välja. Otsekohe kostsid taas «Palmid Gagrast», aga naine ei teinud seda märkama. Ta vaatas kella, ohkas resigneerunult ja hakkas lauda katma. Uksele koputati jälle, Liina ei vastanud. Koputus kordus, Liina võpatas vihast ja peaaegu karjus:

«Jah! Tulge juba sisse!»

Uks ei avanenud nüüdki ja Liina tundis, et ta virutab selle taga olijale ükskõik millega. Ta läks kiiresti üle toa ja rebis ukse pärani.

«Hellou,» ütles Endel Vaarak lõbusalt.

«Sina???»

«Kas te ei saanud telegrammi kätte?»

«Aga lennuk tuleb ju...»

«Saabus varem. Vahemaandumine jäeti ära. Kas sa sisse ei kutsugi?»

«Oh... Vennake! Tule, tule!» Liina tajus erilist vabanemisrõõmu, mida venna ilmumine temas tekitas, ja ta langes Endlile kaela.

«Nonoh... Sa kilkad ju nagu merehädaline, kes järsku laeva näeb.»

Liina ei vastanud, ta taandus paar sammu.

«Tule edasi. Kohvrid pane, näed, siia.»

«Viktorit polegi kodus?»

«Sõitis sulle vastu.»

«Siis põrutasime teineteisest mööda. Juhtub. Teil siin on ju teised mastaabid.» Ta sirutas selga, tegi pintsakunööbi lahti ja vaatas ringi.

«Niisugune su elamine siis ongi...»

Tema häälest ei kostnud midagi reetlikku, ent Liina vastas ülearu sõjakalt:

«Niisugune.»

«Siin korteris elab veel teisigi, nagu ma märkasin?»

«Jah.»

«Mnjah. Mulle näib...»

«See on esialgu,» ütles Liina. «Ehitajad ei jõua praegu lihtsalt veel teaduslinna vajadustele järele.»

«Mnjah. Veider, kuidas elus ikka kõik teisiti läheb, kui me arvame.»

«Miks teisiti?» protesteeris Liina kiiresti ja nagu Endlile näis, pisut liiga rõõmsalt. «Sinul on ju kõik plaanipäraselt läinud.»

«Kõik? Nojah, et ma doktor olen... See oli mul muidugi plaanis. Aga kas just kah täpselt nii, nagu see kujunes...»

«Mis tähendab kujunes?»

«Noh, ütleme siis: nõnda, nagu ma seda teostada oskasin.»

«Sa pole rahul?»

Endel istus, süütas sigareti ja vastas alles siis:

«Me kõik loodame ilmselt veel millelegi muule peale enda... Või kel-

lelegi muule. Kas mäletad vana lugu kolmest araablasest, kes pidid isa testamendi kohaselt ära jagama seitseteist kaamelit? Esimesele pool, teisele kolmandik, kolmandale üheksandik. Noh, vaevasid vaesekesed oma pead nädalate kaupa, kuni tuli tark imaam ja ütles: vennad, ma aitan teid. Ta lisis oma kaameli vendade omadele ja hakkas nüüd jagama... kaheksatteist kaamelit. Esimesele pool — tähendab üheksa. Teisele kolmandik — kuus. Kolmandale üheksandik — kaks. Üheksa, kuus ja kaks — kokku seitseteist, eks ju? Siis võttis imaam oma kaameli ja läks oma teed. Klapib, eks ju?»

Liina naeris tujutult.

«Ja klapibki,» ütles Endel. «Ainus viga on selles, et me tahame, et meil see kaheksateistkümnese kaamel alati käepärast oleks.»

«Lihtsustad,» vastas Liina ebamääraselt.

«Mis siis viga oleks.»

«Sulle lihtsalt meeldib filosoferida. Ja oma enesetundega eputada.»

Endel ei solvunud, koguni naeris heatahtlikult ja vastas:

«Sa oled tark, õeke. Muidugi meeldib. Meile kõigile meeldib tunda, et me oleme natuke rohkem väärt kui see elu, mille me endale oleme osanud luua.»

Ta tõusis, sammus endaga rahulolevalt kohvrite juurde, avas ühe ja võttis sealt midagi.

«Muide, Laine saatis sulle paar pisiasja. Palun.»

Liina avas talle ulatatud paki, ja üllatus oligi käes: ülimumodne prantsuse sukahoidja.

«Oh! Kust sa selle said?»

«Pariisist. Meil oli kevadel seal väike sümposion. Noh, võtsin siis naise kah kaasa, et ikka nagu doktorist inimene, võiks endale lubada.»

«See on vaimustav!»

Endel silmitses Liinat, kes saadud hilpu nii ja teisiti pööras, ning mui-gas veidi kibedalt.

«Kõik oleneb sellest, keda on tarvis vaimustada...»

«Mis sa ütlesid?» ei kuulnud Liina tema sõnu.

«Ah, ei midagi.» Endel laskis paar suitsurõngast õhku ja lisis siis ikkagi:

«Hiidlastel on üks väga mõnus ütlemine. Kui neilt küsida, kas selles suunas minnes jõuab teatud kohta, siis vastavad nad vahel, et jõuab küll, aga vastassuunas minnes on tee lühem... Mõistad?»

«Ei.»

«Mina mõistan. Muide, Pariis on tõepoolest vaimustav. Ahjaa, Laine tegi kevadel kandidaadi ära, hiilgavalt pealegi... Nii et see oli talle nagu pisike, noh, preemiareis...»

Liina seisis viivu, sukahoidja käes, ja pani selle siis tasakesi kušetile.

«Mulle pakuti siin laborandikohta,» ütles ta.

«Ja sina ütlesid muidugi ära?»

«Miks muidugi?»

«Noh...» Endel takerdus ja mõistis korraga, et tema seni väikeseks peetud õde on lühikese aja jooksul muutunud, et temas on midagi väga keerukat ja vastuolulist, mida esialgu on parem mitte puutada. Ta sun-dis end naeratama ja vastas:

«Ma tegin ju nalja.»

Liina vaatles venda nüüd omakorda tähelepanelikult ja tegi oma järelduse:

«Ma kujutlesin sind teistsugusena.»

«Ma olengi teistsugune,» vastas Endel kergelt. Ta jalutas toa teise nurka lapsevankri juurde.

«See on siis mantlipärija. Poiss?»

«Ma ju kirjutasin.»

«Tõesti?» Endlil oli piinlik, ta tegi, nagu poleks sellest midagi. Lapse kohale kummardunud ja talle naeratanud, sammus ta möödelt oma tooli juurde tagasi.

«Kaugel Viktori töö on?»

«Läheb veel aega.»

«Asjata venitab. Kaasaja konjunktuur on selline, et kandidaaditöö tuleb võimalikult ruttu ära teha. Siis on juba rohkem aega.»

«Viktor pole konjunkturist.»

Endel heitis Liinale kiire ja valvsa pilgu.

«Ma ei räägi konjunkturismist, ma räägin konjunktuurist kui niisugusest. Inimene peab mängureegleist kinni pidama, kui ta juba kord mängima on hakanud.»

«Viktor suhtub oma töösse väga tõsiselt.»

Midagi on siin viltu, mõtles Endel. Ja küsis teisel toonil:

«Ja sina ise? Pidid ju kah aspirantuuri minema?»

«Minu aspirantuur on esialgu seal.» Liina viipas vankri poole.

«Oleksite ehk võinud oodata.»

«See on meie oma asi.»

«Muidugi, muidugi...» Endel kõhkles ja ütles siis otse välja:

«Suhtu sellesse, kuidas tahad, aga mulle näib, et sa pole siin kuigi õnnelik. Ja Viktor nähtavasti ei oska piisavalt energiliselt enda eest väljas olla.»

«Eksid,» protesteeris Liina.

«Mul on tunne, nagu kahetseksid sa, et...»

«Sinu väljamõeldis.»

«Kahjuks vist ei. Muide, välja mõelda on tunduvalt kergem kui avastada. Sellepärast ongi nii palju fantaste ja nii vähe tõelisi teadlasi.»

Liina ei vastanud, suitsetas lühikeste, närviliste sõõmudega. Endel tundis, et kaugemale ta praegu ei tohi minna.

«Tead, millele ma lennukis mõtlesin?» ütles ta korraga rõõmsalt ja kergelt. «Nii jumalik kui inimlik maailmakorraldus on targu ette näinud ka oma antipoodi, kelle kaela on mugav veeretada kõiki süsteemi piiratusest tulenevaid ebaõnnestumisi. Religioonis on selleks kurat, poliitika ja teaduses opositsioon.»

«Vaata, millele sa ei mõtle. Ei tunne sind ära.»

«Vahel ei tunne ma ennast isegi. Ma olen nii sümmeetriliseks muutunud, et ajab hirmu nahka.»

«Miks sul lapsi ei ole?» küsis Liina järsku.

Endel võpatas, isegi temasugusel vilunud jutumehel kulus mõni hetk, enne kui ta vastata suutis:

«Kõik tuleb omal ajal.» Ta astus akna juurde. «Päike paistab teil igatahes väga kenasti sisse.»

«Väga.»

Telefon helises jälle, Liina võttis toru.

«Ei, ta pole veel tulnud. — Jah, ütlen edasi.»

«Viktorile?» küsis Endel, et mitte vaikida.

«Jah. Ta mängib oma töökaaslasega telefoni teel malet.»

«Kah ajaviide!»

«Nagu teisedki.»

«Natuke . . . jõmpsikalik,» kehtitas Endel õlgu.

«Miks? Malele kiputakse tänapäeval sageli juba teaduslikku tähendust omistama.»

«Nonoh, olgu pealegi.»

Liina tõusis ja jätkas laua katmist.

«Võib-olla ootame Viktori ära?» pani Endel ette.

«Küll ta jõuab kohale.»

Liina läks kööki, Endel istus toolile tagasi, imes sigaretti ja pidas aru. Ilmselt polnud tark tegu praegu siia sõita. Kui perekonnas midagi käärib, on kõrvalised isikud alati kurjast — kui nad ei muutu piksevardaks. See perspektiiv polnud kah kuigi ahvatlev.

Liina tuli tagasi. Endel astus kirjutusmasina juurde, uuris pooleliolevat teksti.

«Kuule, siin on ju bioloogiast juttu!»

«Seda küll.»

«Viktor on ometi geofüüsik!»

«Meil kvalifitseeruvad paljud ringi.»

«Tohoh!»

«Õieti teeb ta seda artiklit oma šefi jaoks. Bioloogia on tal nii-öelda . . . kõrvalharuks.»

«Ahaa . . .» Endli silmisse ilmus mõistev ja peaaegu tunnustav sädeilus.

«Ära arva, et ta sellest midagi kasu saab,» ütles Liina seda märgates.

«Ta . . . lihtsalt ei oska ära öelda.»

Sisse kukkusid, öeke, mõtles Endel. Lihtsalt ei oska ära öelda . . . Kas ainult seekord? Ma hakkan vist mõndagi taipama . . .

«Võib-olla ta ei saa ära öelda?» pillas ta nagu muu seas.

Liina askeldas edasi, küsis siis korraga:

«Jääd sa kauaks?»

«Ma ei tea veel.»

Ootamatu koputus pani mõlemad võpatama.

«Sisse,» ütles Liina.

Uksel seisis Eteri — pikk tõmmu grusiinlanna sitikmustade juuste ja vurru-udemetega.

«Kas see on tõsi?» küsis ta ilma pikemata.

«Misasi?» päris Liina hästiteeseldud imestusega.

«Kas sa siis ei tea?»

«Ei.»

«Kas ta tõesti ei sõida?»

«Saa tuttavaks,» ütles Liina. «Minu vend, füüsika-matemaatikadoktor Endel Vaarak.»

Eteri ei teinud Endlist väljagi, ta kordas ärritatult:

«Kas ta tõesti ei sõida?»

Liina seisis tema vastas. Ja prahvatas:

«Ei! Ei sõida! On nüüd selge?»

«See on ju alatu!»

«Ta ei söida.»

«See on võimatu! Kogu ekspeditsioon on temast sõltuv, ilma temata me ei saa...»

«Aga võib-olla ei saa ka mina ilma temata?» küsis Liina varjamatu teravusega.

Eteri jahmus ja vahtis suurte mustade silmadega tardunult Liinale otsa.

«Ma ei mõelnud...»

«Teie ei mõtle kunagi midagi! Te mõtlete ainult oma teadusele! Ainult oma...» Eneselegi ootamatult puhkes Liina korruga nutma. See vihastas teda, ta püüdis kõigest jõust pisaraid tagasi hoida, aga need tulid ja tulid, ta ei saanud sinna midagi parata.

Endel pidas õigeks vahele astuda.

«Mis lahti on?»

«Jah?» Eteri märkas teda alles nüüd ja kohmetus. Ta püüdis seletada:

«Viktor on meie ekspeditsioonile väga vajalik. Me läheme katsetama uut viirusevastast fermenti interferooni. Ma ei tea, kas te...»

«Rääkige edasi.»

«Kaug-Idas hukuvad igal aastal miljonid mesilased. Meie interferoon võib seda taudi pidurdada. Viktor on selle fermendi peamisi autoreid... Ja täna teatas šeff, et Viktor ei võta ekspeditsioonist osa. Ma ei tea, mis saab edasi.»

Liina suutis end lõpuks kätte võtta:

«Kas inimesel pole siis tõesti enam õigust ise otsustada, mida ta teeb?»

Eteri ei kuulanud teda, vaid lausus tasa:

«Kas ta tõesti solvus sellest, et teda ei määratud ekspeditsiooni juhiks? See pole tema moodi...»

«Kust sina nii täpselt tead, mis on tema moodi ja mis ei ole?» kähvas Liina.

«Ei, ei...» ütles Eteri rohkem endale. «Ta ju teab, et juhiks peab olema kraadiga teadlane...»

Liina oli nüüd jälle täiesti enda peremees, ta ütles lühidalt:

«Ära murra pead. Viktor lihtsalt otsustas, et sõidab siiski Moskvasse sümposionile. Meie sõidame.»

Eteri vaatas veel kord Liinale pärani silmi otsa, vabanes siis nagu kangestusest ja jooksis uksest välja.

«Kes see oli?» päris Endel jahmunult.

«Mis tähtsust sel on?» vastas Liina ja läks laua juurde tagasi. Endel järgnes talle automaatselt.

«Hm... Ma olin muidugi väga üllatunud, kui kuulsin, et Viktor on meie ühisest sümposionist loobunud ja sõidab kuhugi Kaug-Itta. Aga nüüd pole ma vähem üllatunud, kui kuulen, et...»

«Jätame selle» katkestas Liina teda. Ja lisas viivu pärast veidi kõhklevalt: «Palun, ära täna räägi sellest asjast. Mitte sõnagi. Talle on see... ehk veel raske.»

Hoiatus tuli viimasel hetkel, sest uks pahvatas lahti ja Viktor seisis lävel.

«Kas sa näed! Ja mina kihutan taksoga lennujaama, nii et tuli rummus! Kuidas sa nii vara siia said?»

«Tabasin lennujaamas vaba takso.»

Viktor tuli sisse ja märkas Liina ebaharilikku ilmet.

«Mis juhtus?»

«Ah, ära pane tähele,» ütles Endel kähku vahele, «naiste asi. Tead, erutus ja nii edasi.»

Viktor silmitses Liinat teravalt ja kordas:

«Mis juhtus?» Ta astus naise juurde ja pani käe ümber Liina õlgade. Naine lükkas ta käe eemale.

«Jäta mind rahule! Kuuled?»

Viktor jäi kokkunult seisma ja tundis Endlit puudutavat oma varrukad.

«Jäta ta tõepoolest praegu rahule,» ütles Endel tasa ja sõbralikult. «Usu mind — mina tunnen teda paremini.» Olgu et vale, aga Endel pidas seda kõige tõhusamaks argumendiks. Ta viivitas pisut ja sõnas uuel, reipal ja rõõmsal toonil:

«Mis me siis täna ette võtame? Kas istume paar tunnikest teie kuulsas klubis ja tähistame tänast päeva klaasi veiniga? Olete nõus?»

Tema sõnad tekitasid Liinas imelikku elevust, naine pöördus ringi ja lausus õhinal:

«Me võiksime siis juba parem linna sõita. Polegi ammu käinud, seal pidi uus mugav restoran olema . . .»

«Linna?» ütles Viktor tõrksalt. «Ei, ei tule välja. Ma pean veel täna artikli ära lõpetama.»

«Lükka homsele.»

«Ei saa.»

«Kas tead kahekümnenda sajandi kolme suurt põhilause?» küsis Endel poolmuigamisi, pooltõsiselt. «Esiteks, ära tee midagi täna, mis sa võid homseks jätta. Teiseks, ära jäta homseks midagi, mis sa võid täna nahka panna. Ja kolmandaks, ära tee midagi ise, mis keegi teine võib sinu eest teha.»

«Ei saa.»

«Kuidas arvad, kuidas arvad,» oli Endel uue purske kartusel nobedasti nõus. «Mulle meeldib teie klubis isegi rohkem. Ikkagi . . . noh, teatud eksootika ja . . .»

«Kas sa ei saa siis seda artiklit hommikul teha?» küsis Liina tavatult paluva häälega.

«Ma ei jõua.»

Endel ruttas jälle võimalikku konflikti ennetama:

«Asi on siis otsustatud. Lähme klubisse ja kõik.»

Viktor oli sammu edasi astunud ja märkas nüüd segipaisatud ja maha kukkunud malendeid. Ta kummardus, korjas nupud üles, hakkas neid tummalt taas lauale seadma.

Endel vaatas abipaluvalt Liina poole.

«Enne joome siiski kohvi,» ütles Liina seda märgates nobedalt. «Ma toon kohe lauale.»

Kui ta kööki oli läinud ja mehed omavahele jäid, astus Endel Viktori juurde ja puudutas teda kergelt õlast:

«Ära noruta, vanapoiss. Pea meeles, eesti rahval on kuldne vanasõna: hagu tuleb alati raiuda viltu kirvega, et tükid näkku ei kargaks . . .»

Viktor vaikis ja küsis siis rahulikult:

«Kuidas siis teie pool ka elatakse? Ma kuulsin, et sa käisid Pariisis?»
«Jäin õnnelikule juhusele jalgu,» vastas Endel ruttu, rõomustades äikese kaugenemise üle.

«Sina ei jää kunagi ega kellelegi jalgu,» lausus Viktor ja koguni mui-gas kergelt. Ta märkas nüüd ka diivanile heidetud sukahoidjat, tõstis selle üles ja silmitses.

«Sealt?»

«Sealt.»

Viktor vaikis jälle, asetaskingituse tagasi diivanile ja võttis sigareti-karbi. Samas helises telefon, ta haaras teise käega toru.

«Hallo? — Anna andeks, üks kiire käik tuli vahele. — Ah et b2-b4? — Oota natuke.» Viktor uuris seisu, ümahtas rahulolevalt ja tegi malelual käigu. «Kuuled? — Ma käin vankriga f6. — Viiki? Ei. Ma ei võta vastu. Ma mängin edasi.»

2

«... On formuleeritud nn. kohtumise printsiip — uus teooria kujuneb sageli välja faktiliselt põhjendatud erisuguste teooriate kokkupõrkel ühe ja sellesama uurimisobjekti juures. See printsiip esineb üldisemal kujul teadusharude heuristilise vastastikuse toimena. Seda illustreerivad arvu-kad tõigad teaduse ajaloo, kus olulisi avastusi mingis teadusharus on teinud hoopis teise teadusharu esindajad.

Usun, et te kõik mõistate, kuivõrd vajalik on kaasajal mingi spetsiaal-teaduse teooria meetodite ja ideede laiendamine teisele uurimisvaldkon-nale. Selle elavaks näiteks on minu suurepärase kaastöötaja geofüüsik Viktor Laanese põhjapanevad avastused molekulaarbioloogia valdkon-nas. Ma lõpetasin.»

Kaikusid braavohüüded ja käteplagin, pikk, kuivetu lektor astus est-raadilt alla ja istus nurgalauda, kus teda ootasid Igor, Inga ja Eteri. Kell näitas kaheksandat tundi, teaduselinna kohvikklubi «Sigma» oli oma järjekordse õhtu avanud. Orkestrandid kolisid pikkamööda kohtadele, ettekandjad kõndisid heatujulistena laudade vahel ringi. Tagumisel sei-nal rippus tohutu suur «sigma» kui klubi sümbol — *summa summarum*, kõigi teaduste summa.

Igor valas loengu lõpetanud kuivikule, kes muide oli kõigi nende šeff, klaasi veini.

Kuskil teisel pool süttisid ja kustusid tuled mänguautomaatides ja nende kohal särasid pealkirjad: «Sõda kosmoses», «Sõda vee all», «Võidusõit». Paremal pool haigutas esialgu veel tühi baarilett, millele nõjatus ainult baarimees ise, niisamuti haigutades.

«Ma imetlen teie heatahtlikkust,» ütles Eteri järsult.

«Milles see avaldus?» küsis šeff.

«Te teate küll.»

«Viktor? Objektiivsus, kulla laps. Ainult objektiivsus.»

«Kas poleks objektiivsuse huvides vaja ära märkida ka seda, et too-sama andekas avastaja loobub nüüd oma avastuse ühest tõsisemast kont-rollist, selleks et...»

«Mitte nii kärevalt, lapsuke.» Šeff tõstis rahustavalt käe.

«Eteri läks lõunamaiselt ägedaks:

«Kuidas te saate öelda: mitte nii käredalt? See on ju...»

«Tasem, lapsuke. Sellessamas teaduslikus teoorias, millest me äsja rääkisime, on kaks funktsiooni — ettenägev ja seletav. Palun mitte unustada, et seletus on teooria funktsioneerimisel kõrgem tase.»

«Millega te siis niisugust käitumist seletate?» nõudis Eteri sõjakalt.

Šeff vaikis ja hõõrus koolipoisilikult nina.

«Iga teadlase elus esineb silmapilke, kus näiliselt kõrvalised asjaolud võivad määrata mitte ainult tema kui inimese, vaid ka tema kui teadlase saatuse, edaspidise võimekuse ja viljakuse... Et asjade üle otsustada, tuleb ka neid kõrvalisi asjaolusid tunda, lapsuke.»

«Teie tähendamissõnad ei seleta midagi,» raius Eteri edasi. «Te ainult vabandate teda ja see on kõik.»

«Ja teie ainult ründate.»

«Sellepärast, et...» Eteri tuksatas järsku, hammustas huult ja vaikus. Siis pahvatas ta:

«Praeguse teoga hävitab Viktor kogu oma töö! Ta ei suuda enam iialgi seda jätkata, ta kaotab lugupidamise, ta...»

«Ta-ta-ta,» ütles šeff.

«Tõtt öelda ma ei uskunud oma kõrvu, kui kuulsin, et te lubasite tal ekspeditsioonist maha jääda,» sõnas Igor ja vaatas šefile arupärivalt silma. Šeff kehtas õlgu ja ägestus siis ootamatult:

«Kas arvate, et minul oli kerge seda teha? Jätame selle jutu!»

«Igor, kas sa ei telliks mulle ühe jäätise?» ütles Inga ruttu, et tekkinud ebalust hajutada.

«Silmapilk,» vastas Igor ja kadus kergendust tundes puhvetisse. Šeff vaatas talle järele ja pöördus siis Inga poole.

«Kas te tunnete seda naist?»

«Missugust?» imestas Inga.

«Kellega Igor abiellub?»

Inga võpatas, püüdes kõigest jõust ükskõiksust säilitada. See õnnestus päris hästi, ta vastas üsna loomuliku häälega:

«Ei.»

«Mina ka mitte. Aga tahaksin tunda.»

«Milleks?»

«On see siis nii imelik, kui ma tunnen huvi inimeste elu vastu, kellega ma koos töötan?»

Inga mäletas järsku: peaaegu täpselt sedasama oli ta ise täna Liinale öelnud. Ta kohmetus ja pillas kergust teeseldes:

«Olevat kinos piletimüüja.»

«See on kõik, mis te temast teate?»

«Muidugi. Ma... ei liigu nendes ringkondades.» Inga enesekindlus oli veel kaugel, aga solvumistunne andis jõudu.

«Vaene laps.»

«Mis see tähendab?»

Šeff võttis sigareti, kõhkles tükk aega, aga pani selle siis ometi põlema.

«Minu ja Eteri ees pole tarvis teeselda.»

Inga ilme muutus rangeks ja pingutatuks.

«Ma palun niisugused märkused endale jätta, šeff.»

Šeff silmitses teda rahu kaotamata ja lausus pikkamisi:

«Kui pagana isekad te olete... Ära-puutu-mind... Muide, kui see teid ehk huvitab, minu naine oli enne meie abiellumist müüjaks kirjutustarvete kaupluses. Seal me tutvusimegi. Ma olen väga õnnelik, et ma ta leidsin.»

«Ma ei tahtnud...» kogeles Inga.

«Te tahtsite,» vastas šeff häälel, mis ei kannatanud vasturääkimist. «Ja mul oleks väga kahju, kui teie mentaliteet areneks samas suunas kui mõnel meie sotsioloogil, kes propageerib ägedasti isiksuse planeerimist.»

Inga protesteeris haavunud väärikusega:

«Šeff, ma ei taha midagi öelda, aga ma arvan, et igal põlvkonnal on oma meetodid ja oma moodupuud väärtuste hindamiseks.»

«Leebe vihje sellele, et ma olen juba paras lubjakas ja et mul ei maksaagi püüda uue põlvkonna probleeme mõista, jah?»

«Kuulge nüüd...»

«Muidugi. Ma olen lihtsalt jonnakas vanamees, kes otsib igalt poolt pahandusi. Teate, mis ma teile ütlen? Igal põlvkonnal on kahtlemata oma päike, mille ümber ta loob oma päikesesüsteemi. Aga ta ei peaks unustama, et ka see süsteem kuulub nagu eelnenud ja järgmised ühte ja sellesamasse galaktikasse, või, kui soovite, samasse metagalaktikasse. Ja et on seadusi, mis kehtivad kogu selle metametagalaktika jaoks.»

«Kas sellepärast lubasitegi Viktoril ekspeditsioonile käega lüüa?» küsis Eteri õelalt.

«Eteri, ole mõistlik,» keelas Inga.

«Miks?» küsis šeff. «Tulipäisus on noorte eesõigus. Aga mul on suurepäraselt meeles, mida ütles kunagi minu šeff: noored tulipead viivad maailma edasi, tänu vanadele konservatiividele seisab ta aga püsti.»

«Ma ei soovi seda vestlust jätkata,» ütles Eteri kõrgilt.

«Siis võtke jalad selga ja minge koju. Või istuge teise lauda,» soovitas šeff vaikselt.

«Vabandage,» ütles Eteri ja jäi vait.

Igor tuli tagasi ja hõõrus käsi.

«Kohe tuuakse.» Ta istus ja valas klaasid täis. «Orkester hakkab mängima alles kell üheksa?»

«On sul kiire?» küsis Inga tahtmatu ironiaga.

«Minul? Oh ei. Galina vabaneb kinost alles kell pool kaksteist.»

«Kahju, et Andrei enam kaasa ei mängi,» ütles Eteri ruttu.

«Jah, temasugust juhti see orkester enam ei leia,» möönis pahaaimamatu Igor kahetsusega. «Teadus nõuab ohvreid, mis parata.»

Šeff naeris:

«Me ei pane tõepoolest tähelegi, kui erandlik see meie maailm siin on. Minge rääkige kuskil Moskvast või mujal, et klubiorkestri dirigent läks minema, sest talle pakuti Kiievi ülikoolis füüsika-matemaatika kateedrit...»

Igor pahvatas naerma:

«Teil on õigus.»

Ta vaatas hajameelselt ukse suunas ja ajas end korruga hämmastunult sirgu:

«Ta julgeb veel siia tulla?»

Kõik vaatasid ukse poole. Lävel seisis Viktor koos Liina ja Endliga. «Liinal on vend külas,» ütles Inga. «Tartust. Füüsika-matemaatika-doktor.»

Seff kibeles pisut ja ütles siis tasa:

«Istuge mulle veidi ette, Eteri. Ma ei tahaks, et ta mind näeks.»

«Miks?» küsis Eteri väljakutsuvalt.

Seff muigas ilmetult:

«Ka vanadel meestel on oma nõrkused.»

Tema kartused olid asjatud — ei Viktor ega Liina pannud aknaorvas istujaid tähele. Vabu laudu oli väga vähe, Liina valis kiiruga kõige sobivama ja lükkas mehed sinnapoole.

«Ma olen sellest klubist palju kuulnud,» ütles Endel.

«Klubi hiilgeajad on juba möödas,» vastas Viktor. «Kunagi olid siin ettekandjatekski üliõpilased ja nooremad teaduslikud töötajad.»

Endel silmitses baariletti, kus pukside otsas olid vahepeal koha sisse võtnud kolm loikamivälimusega meest.

«Need seal küll just teaduseinimeste muljet ei jäta.»

Viktor vaatas ja kehitas õlgu.

«Kuidas võtta. Üks on tsütoloogiakandidaat, üks füüsika-aspirant, üks kaitseb tuleval nädalal matemaatikas doktorit.»

Endel puhkes naerma:

«Suurepärane! Ja kes need hullud on?» Ta osutas mänguautomaatide taga istujaile.

«Ei tunne. Siiski — üks on nendesamade automaatide konstruktor.»

«Lapsik ajaviide.»

«Kas üks lapsikus on halvem kui teine?» küsis Viktor, viidates noor-mehele, kes heliplaadiautomaati münte pildus ja siis võrdlemisi salkus tüdrukuga tantsima läks.

«Leidsid, mida võrrelda,» põlastas Liina. Ta armastas väga tantsida.

«Ma ei räägi tantsust,» vastas Viktor. «Mind häirib see tehnika, mille ohvriks me iga päevaga ikka rohkem langeme. Varem tantsiti pilli saatel ja elugi oli nagu loomulik.»

«Aga mis on loomulik?» küsis Endel tõsiselt. «Kas me ei tee äkki suurt viga sellega, et käsitame inimest ikka veel ainult kui bioloogilist olen-dit? Võib-olla on tsivilisatsioon midagi niisama liigipärast, inimesele kui fenomenile niisama hädavajalik koostisosa kui bioloogilised faktorid?»

«Ei usu.»

«Kas sellepärast, et tegeled nüüd bioloogiaga?»

Viktor vangutas aeglaselt pead.

«Bioloogia, biokeemia, biofüüsika, bioonika... Raske on üldse aru saada, kus üks lõpeb ja teine algab...»

«Kas see sind kahtlema ei pane?»

Liina, keda meeste jutt eriti ei huvitanud, laskis pilgul laudu pidi ringi käia. Ja kohe tundis ta liikmeid kangestuvat: see, mida ta oli kartnud, oligi käes. Aknaorvas istusid nagu tellitult kõik need, keda siia praegu kõige vähem tarvis oli. Kui palju nad teavad? Mida nad teavad?

Äkki haaras Liinat meeleeheitlik käegalöömise kihk. Kui nii, siis nii. Mis ei oleks täna juhtunud, juhtub homme nangunii. Parem siis juba täna, parem kohe, silmapilk. Endale pikemalt aru andmata tõusis ta ja haaras Viktoril varrukast:

«Tule, ma tahan tantsida.»

«Sa tead ju, mis ma selles teadusharus väärt olen,» puikles Viktor.

«Mulle sinu võimetest piisab. Tule.»

«Räägitakse, et head abielumehed olevat kõik halvad tantsijad,» märkis Endel.

«See ei tähenda veel, et kõik halvad tantsijad oleksid head abielumehed,» vastas Liina. «Sa vabanda meid.»

«Laske käia, ma uurin seni interjööri.»

Liina juhtis liikumist nii osavalt, et nad juba esimese ringiga aknaorvas istujate juurde sattusid.

«Oi, keda ma näen?!» Liina üllatus oli laitmatult teeseldud, temas tegutses ja mässas praegu nagu teine inimene, kelle tahtele ta pimesi allus. «Veedate nädalalõppu?»

«Me tulime šefi ettekannet kuulama,» vastas Igor mitte valesti mõistetava vihjega.

«Sa võid minu ees pugeda, Igor, aga ma ei kannata, kui sa minu taha püüad pugeda,» tähendas šeff kuivalt. Ta oli valvas: Liina hoiak ei tõotanud midagi head. Naised on ikka veidi hullud, kui asi nende isiklikesse tunnetesse puutub, mõtles ta nõrduvalt. Aga võib-olla peab üks õige naine niisugune olemagi?

Liina sädistas edasi:

«Teate mis? Kui me juba kord kõik siin oleme, siis võiksime ka lauad kokku lüüa!»

«Ma ei tea...» pomises Igor Eterile ja Ingale abipaluvaid pilke heites.

«Me ei jää kuigi kauaks...» otsis Inga väljapääsu.

«Mis siis?» säras Liina. «Ma tutvustan teile oma venda. Las ta näeb kah meie korüfeesid pisut lähemalt!»

Šeff võttis end kokku:

«Mina kui vana mees jään küll mängust välja. Pealegi on mul homseks...»

«Mis te nüüd!» hüüatas Liina koketeerivalt. «Viktoril on vaja homseks teie artikkel lõpetada, aga isegi tema leidis aega pisut meelt lahutada!»

Šeff surus hambad kokku, Viktor andis Liinale küünarnukiga tugeva müksu, aga Liina ei paistnud seda märkavatki.

«Tulge otsekohe meie lauda üle. Ruumi jätkub.»

Igor vaatas šefile, nägi, kuidas see lödvalt ja alistunult suunurki liigutas — Liina märkus oli ta mõnes mõttes relvituks teinud —, ja alistus samuti. Nad tõusid, laveerisid teiste vahelt läbi ja olidki Endli juures, kes istus mugavasti tooli seljatoele nõjatudes ja tantsivaid tüdrukuid kississilmi jälgis.

Šeff oli suutnud end Liina kõrvale suruda, ta sosistas käskivalt:

«Ainult mitte mingeid rumalusi!»

«Te ütlesite, palun?» küsis Liina valjusti.

Šefi kannatus pidas vastu, ta kordas niisama tasa:

«Ilma rumalusteta, palun. Ma võin oma otsust veel muuta.»

«Riskiksite seda vastutust endale võtta?» Liina silmad naersid õelalt. Šeff vaikus.

Tutvustamiseremoonia läks libedalt, kõik mahutati kuidagi istuma. Pinge püsis, ainult Endel suutis jääda seltskondliku atmosfääri tasemele. Ta pöördus šefi poole:

«Teil on siin tõepoolest väga loominguline ja huvitav õhkkond.»

«Olete kiire otsustaja.»

«Esimesed muljed on ikka kõige õigemad.»

«Matemaatiku suust pisut omapärane väide.»

«Miks? Intuiitsus võidab ka teaduses järjest rohkem tunnustust!»

«Mille terviseks me siis joomme?» segas Liina end kärakikalt vahele.

«Loomulikult meie kohtumise,» vastas Endel galantselt. Klaas oli tal peos, juba oli ta ka püsti. Jumal tänatud, sedasorti istumisi ta tundis. Toost ära öelda, natuke ilutseda, natuke suuri sõnu teha, ja kõik on korras.

«Mul on siiras rõõm olla esimest korda teie külalisena selles veetlevas linnakeses, mille enda geograafilised mõõtmed on vaimustavalt pöördvõrdelised selle teadusliku geograafia mõõtmetega, mida ta haarab...»

«Ehk saaks inimlikumalt?» ei suutnud Viktor end pidada.

«Ära sega. Soovin teile kõigile...»

«Edu töös, õnne isiklikus elus. Nagu meie teilegi. Proosit.» Inga oli end kogunud ja tõstis klaasi Endlile vastu. Endel takerdus, leidis aga seltskonnainimesena kohe lahenduse — hakkas pealtnäha täiesti vabalt naerma:

«Tõsi, ma ei salli isegi neid pikki tooste. Teie terviseks!»

Orkester hakkas mängima valssi, Liina võttis ohjad taas oma kätte.

«Seltsimees akadeemik, teie kohus on alustada. Soovitan teile seda daami siin» — ta osutas Eterile. «Igor, ole Inga vastu viisakas. Oma meest ma teistele ei julge pakkuda, ta on mul natuke puine. Sa, Endel, vabandad meid ehk veel üks kord.»

Šeffi poleks muidu ühegi nõuga tantsupõrandale saanud, aga seekord läks ta vastu vaidlemata — see oli nagu pagemine õhkkonnast, mis tema jaoks liiga elektriseeritud oli. Eteriga teistest eemale tüürides vaatas ta neiu külmaks, otse vaenulikuks tõmbunud silmadesse ja küsis tasa:

«Olete nõrdinud?»

«Mind rabab, et ta nii rahulik on.»

«Tal on ehk selleks ka põhjust.»

«Ei taipa.»

«Pole tarviski.»

Eteri püüdis vastumeelsest teemast loobuda, tegi šefile komplimendi. Akadeemik naeris mürinal.

«Arvate, et kui ma olen akadeemik, siis pean olema nagu kuivatist tulnud puuhobune?»

«Mulle ei meeldi need lõvilakaga noorukid,» tähendas Eteri ringi vaadates.

«Jah? Minul pole nende vastu midagi. Ma tahaksin ainult, et musketäride soenguga käiks alati kaasas ka musketäride üllus ja vaprus.»

«Teate ju — pikad juuksed, lühike aru. Selle vanasõna löid mehed, nüüd maksab ta neile endile kätte,» targutas Eteri.

Šeff muigas.

«Ajalugu tunneb muidugi palju arulagedaid pikajuukselisi — Shakespeare, Einstein, Gogol, Marx... Kas teile ei tundu, et me sõdime liiga palju pikkade juuste vastu ja hoopis vähem lühikese aru vastu, nagu tabavalt ütles üks kirjandusteadlane?»

«Võib-olla.»

Nad tantsisid vaikides edasi.

Samal ajal kees Igori ja Inga vahel mitte vähem äge sõnasõda.

«Ta on ülbe!» halvustas Inga. Igori laubal süvenes mõtlik kurd.

«Usu mind, siin on midagi sassis.»

«Šeff ju ise ütles: palus ennast ekspeditsiooni koosseisust välja arvata. Mingi ogara sümposiooni pärast!»

«See sümposioon võib talle väga palju tähendada.»

«Seda halvem! Minna sinna lõpuni kontrollimata andmetega, hakata taotlema kuulsust asjadega, mis lõppude lõpuks võivad olla...»

«Pole justnagu Viktori moodi — hakata kuulsust taotlema. Ja interferooniga on tehtud juba palju katseid. Kõik on andnud peaaegu saja-protsendilise efekti.»

«Ja seda ütled sina — sina, kellele Viktor ise määras «saatana advokaadi» kohused? Kahelda, kahelda, veel kord kahelda, kuni pole enam mingeid vastuväiteid?!» hüüatas Inga vihaselt.

Igor maigutas ja lausus tooni muutmata:

«Tead, mida ütles kord üks minu keemiaõpetaja? «Kaukaasia mägedes leiduvad kõik Mendelejevi tabeli elemendid. Ja inimeses samuti.» Pole iial teada, milliseid reaktsioone nad võivad anda...»

Inga arutas raevukalt edasi:

«Ma mäletan, kuidas sina oma kandidaaditööd tegid. Sa tuhnisid läbi kogu erialase kirjanduse, sa tahtsid absoluutse kindlusega teada, et...»

«Mul vedas,» vastas Igor lühidalt.

«Sa ütlesid kord, et üksainus ei on teaduse kaaludel mõnikord rohkem väärt kui kümme jaad!»

Igor kortsutas laupa.

«Näed? «Võidusõit!» See polegi nii rumal. Ka teaduses toimub pidev võidusõit teadlaste vahel, riikide vahel... Ei, Viktorit hukka mõista ma siiski ei suuda. Kuigi mina isiklikult läheksin teist teed.»

«Kui tugev sa oled!» sosistas Inga end unustades ja liibus tugevasti Igori vastu, talle avali silmadega otsa vaadates. Igori kohkunud poisikesepilku nähes käis Ingast kuum hoog üle, ta tõmbus kähku eemale ja vaatas kramplikult partnerist mööda.

Kõige keerukamad suhted valitsesid kolmanda paari vahel. Viktor vaikis, püüdis mitte midagi mõelda. Liina ei andnud talle asu:

«Kuidas sulle meie õhtu meeldib?»

«Sa oled taktitu.»

«Vahel võin ka mina seda endale lubada.»

«Miks sa kiusad inimesi?»

«Aga kui mulle meeldib kiusata? Kui mul on kõrini sellest, et alati ainult mind kiusatakse?»

«Keegi ei kiusa sind.»

«Või veel. Muide, vaata, kui jumaldavalt Inga Igorit vahib. Noh, ega's veel kõik kadunud ole. Ekspeditsioon on ees...»

«Sind on vastik kuulata.»

«Miks? Elu on elu. Igaüks võitleb enda eest. Sõjas ja armastuses vahendeid ei valita, sa tead seda isegi.»

«Ma ei taha enam tantsida,» ütles Viktor järsku ja laskis Liina lahti.

Ta astus laua poole nii pika sammuga, et Liinal oli tegemist talle järelejätmiseks.

«Isu täis?» naeratas Endel neile laialt vastu.

«Me oleme sinu vastu ju lausa häbematud,» ütles Viktor ja kallasklaasid täis. «Sinu terviseks.» Ta pakkus Endlile sigaretti.

«Täna, jätsin maha. Magu.»

«Vananeme, semu,» nentis Viktor.

«Mõnikord on arukas mõistlikult käituda,» ütles Endel rõhuga.

«Ma ütlesin vastupidi — mõnikord on arukas just ebamõistlikult käituda.» Liina hääl ei reetnud midagi.

«Paradoksid, mis kahjuks ei aita,» kostis Endel resigneerunult. «Muide, põhiliselt talitad sa õigesti. Me kõik talitame nii. Ehkki teame, et oleme surelikud, elame ometi nõnda, nagu kestaks elu igavesti.»

Muusika lõppes, paarid saabusid üheaegselt.

«Teinekord palun mulle vähem temperamentne partner soovitada,» ütles šeff hingeldades ja naerdes.

«Poolas teevad kõige modernemat kunsti just üle kuuekümneme aasta vanused,» märkis Endel.

«Siis on mul veel aega — olen alles viiekümne kuuene.»

«Ohoo.»

Šeff jätkas muiates:

«Kui ma ülikoolis käisin, küsis professor minult pärast eksamit, millel ma hiilgavalt läbi põrusin, mis aastal ma sündinud olen. Vastasin paha aimamata, et 1914. Professori nägu läks kaastundlikuks ja ta ütles lohutavalt: «Nojah, see oli üldse halb aasta...»»

«See pessimism pole paika pidanud,» vaidles Endel viisakalt. «Te olete oma sihi siiski saavutanud.»

«Sihi?» Šeffi pilk eksis kuhugi kaugele. Ta lausus pikkamisi ja mõtlikult:

«Suur Goethe ütles kord: nii mõnigi usub end sihil olevat ja on lihtsalt oma teekonna lõpul...»

Viktor segas vahele:

«Ausalt öeldes on mul täna isegi raske siin istuda. Kui ainult mõelda, et juba mõne päeva pärast algab ekspeditsioon... Ma ootasin kogu talve neid katseid. Võib-olla ma kiirustan liialt, aga julgen siiski väita, et kui mesilastega kõik niisama hästi läheb kui seni, võime interferooni rahuliku südamega lauale panna. Ekspeditsiooni terviseks!»

Ta tõstis klaasi ja pani hämmeldusega tähele, et keegi teda ei toetanud. Ainult šeff kergitas oma pokaali talle aeglaselt vastu, teised istusid jäigalt ja liikumatult. Ta jätkas:

«Eelmised katsed andsid peaaegu saajaprotsendilisi tulemusi. Kui me nüüd ka üheksakümmend, isegi kaheksakümmend saavutame, on meie töö tehtud.»

Ta vaatas uuesti kaaslastele ja küsis häiritult:

«Kas te ei rõõmustagi selle üle? Mis teiega on?»

Eteri lausus tasa, kuid teravalt:

«Ma tahaksin pigem küsida, mis s i n u g a on. Kuidas sa võisid seda teha?»

«Mida?»

«Veider, et sa julged veel ekspeditsioonist rääkida!» pahvatas Eteri nüüd valjusti.

«Miks ma ei peaks julgema?»

«Muidugi.» Inga suunurkadesse ilmus põlastav grimass. «Suur avastaja on oma töö teinud, nüüd istugu kõik maas ja vahtigu teda jumaldavalt.»

Viktor pani klaasi lauale ja sirgus. Ta vaatas teistele arusaamatuses otsa.

«Mis see tähendab? Mis lahti on?» Vastust ei tulnud ja ta käratas äkki endast välja minnes:

«Kurat võtaks, kas ma kuulen üht inimlikku häält või ei? Mis teil järsku minu vastu on?»

«Oled sa juba nii alatu, et millestki aru ei saa?» küsis Eteri.

«Alatu? Nüüd aitab. Ma nõuan seletust.»

«Viktor, jätame praegu selle jutu,» ütles korraga šeff ja vaatas Viktorile käskivalt silma.

«Ka teie? Ma ei mõtlegi jätta! Teie kohus on mulle öelda, mida see kõik tähendab.»

Pingelisse vaikusse tõid pöörde Liina ootamatud, rahuliku ja selge häälega lausunud sõnad:

«Šeff arvas su ekspeditsiooni koosseisust välja.»

«Šeff?» Viktor pöördus akadeemiku poole. «Kas ma olen ogaraks läinud või?»

Šeff tõusis pikkamisi ja lausus lihtsalt:

«Ma lahkun nüüd.»

«Te ei lähe kuhugi, enne kui olete mulle seletust andnud!» karjus Viktor kõrvallaudadele tähelepanu osutamata.

«Minu seletustest sulle ei piisaks,» vastas šeff. Ta astus laua juurest eemale, ent pöördus veel kord ringi, adresseerimata oma sõnu kellelegi:

«Ma hoiatasin teid. Teadus on julm.»

«Pidage!» hüüatas Viktor. «Ma nõuan...»

«Lahendage oma ummik ise,» vastas šeff järsult. «Ma tahaksin sulle ainult ühte öelda, Viktor. Füüsikas on olemas niisugune mõiste — tunneliefekt. See seisab selles, et barjääri suudavad ületada mitte ainult need elementaarosakesed, mille kiirus on barjäärist kõrgem, vaid ka need, mille kiirus on tunduvalt madalam. Ainult olematu kiirusega osakesed ei pääse kuhugi, paigalpüsija on selles edasipüüdlemises paratamatult läbikukkumisele määratud. Sinu oma asi on otsustada, missugusesse kategooriasse sa kuulud.»

Ta tüüris kiiresti laudade vahelt läbi, nagu kardaks, et keegi talle järele jookseb ja ta kinni peab.

Viktor vaatas talle kohkunult järele ja pööras pilgu lauakaaslastele.

«Ma... ei mõista midagi. Mitte midagi.» Ta ootas mõne hetke, aga kõik vaikisid. «Hästi. Oletame, et ma olen kuskil teinud vea. Aga te peate minuga nõustuma, et mul on õigus teada, milles see viga seisib. Kedagi ei tohi karistada...»

Igor tundis, et midagi on kohutavalt viltu. Ta segas end kõhklevalt vahele:

«Ma ei saa sinust aru, Viktor. Sa palusid ju ise, et sind ekspeditsioonist vabastataks.»

«Mina ise?»

«Ja töid põhjuseks asjaolu, et pead Moskvasse sümposioonile sõitma.» Igor vaatas ringi, kaaslastelt tuge otsides.

«See on ju hullumeelsus! Mina peaksin...»

«Ära murra asjata pead,» ütles korraga Liina vali hääl. «Mina käisin šefi juures.»

«Sina?» Viktor takerdus, nende sõnade mõte ei jõudnud tema teadvusse. «Mis sul sinna asja oli?»

«Istu, kõik vahivad sind.»

Viktor riivas pilguga kõrvallaudu, kohmetus veel enam ja istus, püüdes taibata, millest ometi räägib see naine, kellega ta on teist aastat abielus ja keda ta ammu-ammu tunneb.

«Mis sa sinna läksid?» küsis ta uuesti juhmilt.

«Lõpuks ometi esitad sa aruka küsimuse.» Liina silmad põlesid, teda valdas närviline ekstaas.

«Eks kuula siis. Kui sulle kevadel saadeti kutse sümposioonile, olid sa rõõmus nagu poisike. Veel enam, sa ütlesid, et see on ka mulle meeldiv reis. Siis tuli teade ekspeditsioonist ja sa unustasid ühel hoobil muu — sümposiooni, Moskva ja minu. Ekspeditsioon — ja ainult!»

Viktor tõusis. Talle oli kõik selge, tal hakkas halb.

«Lähme koju.»

«Ei. Ma tahan, et teised ka kuuleksid. Kaks aastat olen vaikinud, ainult vaikinud. Nüüd tahan ma rääkida. Šeff ütles siit välja minnes, et teadus on julm. Olgu! Ka elu on julm. Ma olen nõus sellega, et teadus nõuab sageli enda jäägitut ohverdamist. Olgu! Ohverduge! Aga ärge soetage endale siis naist ega lapsi, ärge siduge ennast inimestega, kellel teid teie suureks imestuseks kah tarvis läheb. Olge üksi oma kuninglikus üksiolemises, tehke teadust, avastage, kontrollige, elage ekspeditsioonidel ja laboratooriumides. Aga jätke teised inimesed rahule!»

«Liina, sa...» alustas Igor, aga Liina tegi vihase liigutuse ja Igor sulges suu.

«Ka mina tahtsin saada teadlaseks, aga mis parata, mul ei jätkunud võimeid, ei jätkunud seda fanatismigi, minust sai tühipaljas naine ja ema.»

«Sa lähed liiale,» segas Igor nüüd otsustavalt vahele. «Kõigil teadlastel on naised, lapsed...»

«On. Võib-olla on neil naised, kellele piisab sellest, et nende mehed on kuulsad teadlased, teevad maailma põrutavaid avastusi ja pööravad loodusseadusi pea peale. Mis teha, mina olen teistmoodi. Ma olen naine, ma tahan olla abielus mehega ja mitte integraalvõrrandiga või molekulaarbioloogiaga.»

Eteri alustas ägedalt:

«See kõik ei anna sulle siiski õigust...»

«...oma mehe kõrgele lennule vahele segada, jah? Teie meelest ei anna. Aga minu meelest annab.»

«Kuidas küll šeff sellega nõustus...» pomises Inga.

«Teie šeff on niisama eluvõõras nagu teie isegi. Kui ma ütlesin, et Viktor palub ennast vabastada, uskus ta silmapilk.»

«Sa esinesid siis minu nimel?» Viktor kahvatas.

«On olukordi, kus vahendeid ei valita. On teile nüüd kõik selge?»

Viktor vahtis tardunult oma naisele näkku, sellele naisele, kellega tal oli küll pahandusi, aga kellelt ta kunagi poleks oodanud niisugust sammu. Ta kaotas järje, tõusis ja ütles Igorile järsult:

«Kui sa lubad, siis ma ööbin täna sinu juures.»

«Aga...»

«Kas lubad?»

«Mul pole muidugi midagi selle vastu, aga...»

«Tänan.» Viktor lükkas tooli eemale ja sammus ukse poole.

«Viktor!» hüüatas Endel abitult, aga see jäi tähele panemata. Viivu istusid kõik tummalt, siis ajas Igor end pikkamisi ja nagu andeks paludes püsti.

«Ta ei saa ju ilma minuta sisse...» Ta läks Viktorile järele.

«Ma tulen ka,» ütles Inga ja lahkus tagasi vaatamata.

Eteri ei lausunud sõnagi, ta lihtsalt läks. Endel oli püsti tõusnud ja vaatas neile järele, tundes, et ta on võimetu midagi tegema.

«Ja ongi lõpp,» ütles Liina hääl kalgilt.

Endel pöördus ja vaatas teda kaua.

«Eksid, öeke. See pole lõpp.»

«Kas sa kavatsed siia istuma jääda?» Liina oli juba püsti, muljudes närviliselt oma käekotti.

«Me peame arve tasuma.»

«Minu arved on tasutud.»

«Ei, sõts. Sa alles avasid täna arve. Ja mul on sinu pärast hirm.»

«Ära mängi kometit,» löikas Liina vahele. «Sul on lihtsalt piinlik, et sul niisugune öde on.»

«Kuidas ütles Brecht? «Tugevad võitlevad päeva. Tugevamad võitlevad aasta. Veel tugevamad võitlevad kümme aastat. Kõige tugevamad võitlevad kogu elu.» Kas sina oled kõige tugevam, sõts?»

3

Lennujaamas valitses hommikuselt ärev meeleolu. Lennukid startisid, reise lükati edasi, kuskilt saabusid inimesed, käratsesid busside ümber. Inga ja Eteri seisid oma seljakottide juures avara ootesaali nurgas ja vaatasid seda sagimist morni ükskõiksusega.

«Igor... jäi veel koju?» küsis Eteri.

«Ma ei näinud teda,» vastas Inga lühidalt. Taas võttis maad vaikus, mille lõpetas Eteri avameelne ohe:

«Niisuguses meeleolus pole me veel ekspeditsioonile sõitnud...»

Inga elavnes korraga, ta hääl kõlas küll võltsilt, ent tugevalt:

«Mis siis nii väga lahti on? Kui jõuame kohale, läheb kõik rööbastesse.»

«Vastik,» ütles Eteri. «Kui saaks, jääksin maha.»

«Milleks?» küsis Inga.

«Kuju tahaks. Tbilisi.»

«Titake.»

«Ma olen väsinud.»

«Seal läheb see paari päevaga mööda.»

«Miski ei väsita nii nagu alatus. Ma ei jaksa enam.»

«Idamaa rahvastel on üks kõnekäänd,» lausus Inga. «See ütleb nii: kui

ma ei jaksa enam joosta, siis jaksan ma käia. Kui ma ei jaksa enam käia, siis jaksan ma roomata. Ja kui ma ei jaksa enam roomata — siis jaksan ma joosta!»

«Ma olen pessimist.»

«Tead, kes on pessimist? Inimene, kes pöörab päikesele selja ja elab iseenda varjus.»

«Teaduses öeldakse teisiti — optimist on halvasti informeeritud pessimist. Ma olen liiga hästi informeeritud.»

«Issand, kui vaimukad me oleme...» ironiseeris Inga.

«Pole tähele pannud,» ütles Igor ja viskas seljakoti maha. Ta pühkis higi ja vaatas ringi.

«Sa oled üksi?» küsis Inga.

«Kellega ma siis peaksin olema? Ah... Tema... jäi sinna. Ma ei tahtnud kauem pealt kuulata. Sa tead ju, kuidas meil seinad läbi kostavad.»

Inga küsimus polnud mitte nii mõeldud, aga see valestimõistmine isegi röömustas teda.

«Ta tuleb?» küsis Eteri.

«Mis sa minu käest küsid?» vastas Igor ootamatult ägedalt ja pehmen-
das kohe: «Kurat temast aru saab... Ja üldse — perekond... Ega see kõik polegi nii lihtne.»

«Mida sina tema asemel teeksid?» päris Inga süütult.

«Minul pole niisuguseid probleeme.»

«Tulevad.»

«Eks siis näe.»

«Võib-olla oleks kasulikum niisugustele asjadele ette mõelda?»

«Niisugustele asjadele ei saa kunagi ette mõelda. Vana ütles õigesti: teadus on julm. Ja Liinalgi oli õigus: elu on samuti julm. Me vist oleme algul pimedad nagu kassipojad...»

«Kui inimene abiellub, peab ta teadma, mille peale ta välja läheb,» ütles Inga rangelt. Igor löi käega.

«Kõik me oleme algul romantikud...»

«Romantika pole kurjast,» vastas Inga. «Aga kui pärast hakatakse...»

«Mida hakatakse?» Igor ägestus. «Siin me seisame ja muudkui targutame. Muudkui süüdistame Liinat. Et Moskva-reisid ja mees ja laps ja mugavused ja... Mina polnud kah targem.»

«Nüüd oled?» küsis Inga pilkavalt.

«Olen,» vastas Igor kindlalt. «Liina ei võidelnud põhimõtteliselt ekspeditsiooni vastu. Ta võitles selle eest, et Viktor sõidaks sümposionile, et ta esitaks oma uurimuse, et tõepoolest kõik saaksid teada, millega me tegeleme, et meile pöörataks rohkem tähelepanu...»

«Kae, kui õilis,» torkas Eteri vahele.

Igor löi jälle käega:

«Ah, mis teiega vaielda. Teil pole kedagi, teil on kerge otsustada: süüdi — pole süüdi. Kas naine ei või siis soovida oma mehele kõige paremat? Oma perekonnale? Kas see on alati närune karjerism, kui naine püüab oma meest aidata edasi jõuda? Iga ema tahab oma lapsele uhke olla — tuleb välja, et seda tahab ka iga naine oma mehe suhtes...»

«Sa räägid nagu Liina suust,» tähendas Inga.

«Need ongi Liina sõnad,» vastas Igor.

«Siis ma ei imesta.»

«Aga mina imestasin,» vastas Igor. «Seda, kui loll ma olen. Just mina, mina ise!»

«Kuhu jäävad sinu suured sõnad vastutusest teaduse ees, andumusest teadusele?» küsis Inga.

«Aga kas elu vajab vähem vastutust ja andumust?» küsis Igor vastu. «Tõeliselt suur inimene teeb kõike andumusega ja vastutustundega.»

«Aga mis saab edasi?» ei jätnud Inga järele. «Kas sinu naine lepib sellega, et sa lakkamatult kodunt ära oled? Laboratoorium, ekspeditsioonid... Et sa koju sageli ainult sööma ja magama jõuad?»

«Paljud teadlaste perekonnad elavad nii. Miks mina ei peaks siis elama?»

«Aga kui see tema meelest ei ole elu?»

Igor vihastas:

«Mis sa norid? Kas teadlane peab siis mungaks hakkama?»

«Aga kui peabki?»

Igor vaatas Ingale otsa, tajus korraga, millele kogu see jutt oli suunatud, ja kohmetus. Ta otsis sõnu, ei leidnud, vihastas sellest veel enam ja ütles rohmakalt:

«Ah, jama! Ma jooksen parem korraks puhvetisse, peab midagi kaasa võtma. Lennuk jõuab alles öhtul pärale.»

Ta eemaldus kiiresti ja kadus edasi-tagasi saalivate inimeste vahele.

«Sinu asjad pole kah lihtsad,» ütles Eteri korraga ja silmitses Ingat osavõtuga.

«Jäta,» vastas Inga järsult ja vaatas ukse poole. «Näe, kes sealt tulevad.»

Lennujaama kõrgest peauksest tulid Liina, Viktor ja Endel, Liinal lapsevanker ees. Viktor märkas tüdrukuid ja tuli kohe nende juurde, seljakotti Inga jalgade ette maha visates.

«Tervist. Ole hea, vaata natuke mu asjade järele.»

Ta läks vastust ootamata tagasi Liina ja Endli juurde. Endel püüdis nagu alati reibas olla, rääkis palju.

«Minu arust on see kõige parem lahendus. Sümpoosion kestab terve nädala, nii kaua võib Liina koos minuga Moskvas olla. Öhtuti on mul aega, käime teatris, kontserdil, kinos... Ja pärast sõidab meie poole, puhkab veel natuke... Ekspeditsioon ei kesta ju üle paari kuu, eks ole?»

Viktor vastas kidakeelselt:

«Ma ei tea. See oleneb tulemustest.»

«Noh, ükskord oled sa ikka tagasi. Siis saadad Liinale telegrammi ja...»

«Sul pole õigust Viktori eest otsuseid teha,» ütles Liina vahele. Endel saatis talle etteheitva pilgu.

«Sõts, ole nüüd mõistlik...»

«Ma olen liigagi mõistlik.»

«See iroonia...»

«Tahad sentimentaalseid stseene näha või? Jäävad ära.»

«Jäta ta rahule,» ütles Viktor.

Endel vaatas mõlemale otsa ja laiutas käsi.

«Te olete nagu arust ära! Nagu jonnakad lapsed!»

«Piisab, kui sina mõistlik oled ega jonni,» vastas Liina.

«Võtke ometi viis meelt pähe! Te ei lähe ju igaveseks lahku!»

«Kes teab?» heitis Liina kergelt.
 «Niisugused naljad on rumalad!»
 «Muidugi, kulla veli. Sina teed ju ainult sündsaid ja süütuid nalju. Aga kui elus nendega välja ei tule?»
 Endel muutus närviliseks.
 «Me rääkisime ju kodus kõik selgeks. Sa lubasid...»
 «Sinu jutt läheb igavaks.»
 «Sa võiksid ennast vähemalt teiste inimeste pärast kokku võtta. Näe, meid juba vaadatakse. Ega te siin võõrad pole.»
 «Meie reputatsiooni pärast muretsed?»
 «Minu asi pole muidugi teid õpetada...»
 «Hea, et sa sellest aru saad.»
 «Pagan võtaks, teiega on võimatu asju ajada. Meil Eestis on tõepoolest lihtsam elada.»
 «Sinul küll,» ütles nüüd ka Viktor sekka.
 «On see vihje?» küsis Endel valvsalt.
 «Ei.»
 «Oota, vennas, kuni sa ise doktoriks saad. Siis paistavad paljud asjad sulle teises valguses.»
 Nende kõnelus äratas tõepoolest tähelepanu — kui mitte mujal, siis ootavate ekspeditsioonikaaslaste hulgas. Igor tuli puhvetist, märkas Viktorit ja tardus viivuks.
 «Kas ta on... nendega?» küsis ta ähmiga.
 Inga viitas maas lamavale seljakotile.
 «Nii et ta tuleb siiski kaasa. Jaa...»
 «Sa nagu poleks ka sellega rahul?» imestas Inga teeseldult.
 «Ma olen väga rahul. Ainult et... Mis neist edasi saab? Üldse?»
 «Mis see sinu asi on,» ütles Inga lausa jämedalt. «Niisugused probleemid lahendab igaüks ise.»
 «Kas sul siis üldse südant pole?» küsis Igor pahaselt.
 «Minul?»
 Eteri segas end kähku vahele:
 «Peaasi, et ekspeditsioon korda läheks. Ma just praegu mõtlesin, et kui tähtis on võit meile seekord. See oleks juba... lõplik võit.»
 «Lõplik?» Igori mõtted lülitusid aeglaselt ümber. Ta vaatas ukse poole ja ütles korraka siiralt ning vaikselt:
 «Ka minul jäi siia keegi maha.»
 «Teame,» vastas Eteri ruttu.
 «Kas ta... lennujaama ei tule?» küsis Inga ja neelatas.
 «Ma ei lubanud,» vastas Igor. «Mulle ei meeldi ärasaatmine. Lahkuda tuleb alati ruttu ja valutult.»
 «Kas see ka temale on valu?»
 Igor ägestus teab mitmendat korda:
 «Kas te kõik olete otsustanud...»
 Samal hetkel saabus šeff ja tegi näaklemisele lõpu.
 «Ah siin te oletegi. Lennuk väljub kahekümne minuti pärast.»
 «Täpipealt,» kontrollis Igor kella, õnnelik, et jutt teise suuna võttis.
 «Kõik on ilusasti kaasas?»
 «Ega me esimest korda.»
 «Mnjaa.» Šeff silmitses ükshaaval kõigi nägusid ja vangutas pead.

«Tõtt öelda, ma kadestan teid. Kõvasti.»

«Tulge kaasa,» soovitas Igor.

«Kui ma ainult saaksin. Aga instituuti ei saa praegu üksi jätta. Võib-olla hiljem... Leian mõne vabama päeva, istun lennukisse...»

«Kallis šeff, ärge hellitage asjatuid lootusi,» ütles Inga emalikult.

«Miks asjatuid?» vaidles akadeemik vastu. «Tuleb mõni rahulikum nädalalõpp...»

«Te ju teate, et seda ei tule iialgi. Kui palju te olete lubanud meile järele sõita...»

«Jah, ikka tuleb midagi vahele...» Šeff naeratas nukralt. «Teate, kui ma noor olin, tahtsin kangesti suureks spetsialistiks saada. Ei, ausõna, ma olin kole auahne. Akadeemikuks unistasin saada... Nüüd oleksin kõige parema meelega aspirant nagu sina, Inga.»

«Kui kõik jääksid igavesti aspirantideks, kes siis institute juhiksid?» Akadeemik ohkas.

«Sellest peale, kui ma instituudi etteotsa asusin, lakkasin ma kui teadlane olemast. Kuue viimase aasta jooksul pole ma andnud midagi uut. Ja mind peeti ometi ammendamatu perspektiividega teadlaseks!»

«Instituute peavadki juhtima ammendamatu perspektiividega teadlased,» ütles Igor.

«Arvad? Aga kas sa võid absoluutse täpsusega määrata, mis toovad teadusele rohkem kasu — kas andeka teadlase individuaalsed uurimused või tema administraatoritöö?»

«Teadus on julm, šeff,» vastas Igor kerge rõhuga.

«Paarid mind minu enda sõnadega? Tõsi, nii see on. Ja kõige julm on ta nende vastu, kes teda armastavad.»

Akadeemik pani prillid tasku ja küsis Eterilt ilma igasuguse üleminekuta:

«Kas sa sääsevedelikku võtsid?»

«Millele teie ka ei mõtle!» pahvatas Eteri naerma.

«Ma ju tean, kuidas nad sind ründavad. Võtsid?»

«Võtsin.»

«Muide, ma leidsin kodunt kah ühe pudeli. Geoloogid kunagi andsid, ise leiutasid. Väga efektiivne. Pane kotti.»

«Suur tänu.»

Viktori ja Endli vahel käis varjatud, kuid seda valvsam ja kurjem arvamuste vahetamine.

«Ma pole ju veel küsinudki, mis su doktoritöö teema oli,» ütles Viktor, soovides jutuainet erapooletumaks muuta, sattus aga vale suunda. Endel roosatas kergelt ja vastas hooletult:

«Ah see... See oli seoses relatiivsusteooria tunnetuslike alustega...»

«Selle kohta on teie enda akadeemikul ju üsna põhjalik uurimus olemas?»

Endlil polnud enam tagasiteed, ta oli sunnitud vastama:

«Ma analüüsisingi mõningaid tema seisukohti ja... avardasin neid natuke.»

Viktor silmitses teda hindavalt.

«Nii et kinnitasid oma ülemuse teooria õigsust.»

«Kas see on keelatud?» küsis Endel puudutatud inimese sõjakusega.

Viktor naeratas.

«Oh ei... Kaugeltki mitte. Otse vastupidi...»

Endel võitles kiusatusega hakata Viktorile üksipulki seletama oma talitusviisi põhjusi ja ajendeid, mõistis, et see viiks aina kaugemale sinna, kuhu ta mingi hinna eest ei tahtnud sattuda, ja leidis ainsa võimaliku väljapääsu:

«Selle asemel et siin teiega jagelda, võiksin parem ühe konjaki visata. Mul kipub ilma selleta süda lennukis alati pahaks minema. Ma tulen kohe tagasi.»

Ta kadus nobedasti puhveti suunas ja Liina ning Viktor vaatasid talle mõlemad ühesuguste mõtetega järele.

«Nii et jõudsid ikkagi ära torgata,» ütles Liina.

Viktor ümahtas ja toppis käed tasku.

«Ma konstateerisin ainult fakti.»

«Fakt on see, et Endel on doktor,» märkis Liina rõhuga.

«Ja mina mitte. Muidugi.»

Tekkis jahe ja süveneda ähvardav paus, mõlemad tundsid seda selgesti ja tajusid äkki vajadust sellest üle saada. Liina sõnas pikkamisi:

«Nii me siis lahku lähemegi...»

«Jah...» Viktor ei osanud midagi lisada.

Liina vaatas talle korraks silma, pööras siis pilgu kiiresti kõrvale. Lapsevankri tekki kohendades küsis ta:

«Tahad sa, et ma sulle veel midagi ütlen?»

«On sul midagi öelda?»

Liina pidas pausi ja vastas siis lihtsalt:

«Ei. Praegu mitte.»

«Siis oleme parem wait.» Viktor kummardus omakorda vankris rahu-likult magava lapse kohale, vaatas teda kaua, otsekui püüdes iga joont meelde jätta. Kui ma teda jälle näen (kui ma näen?), siis on ta hoopis teistsugune... Lapsed muutuvad kiiresti...

«Kas sa kirjutad mulle?» kuulis ta Liina küsimust kuskilt kaugel, kaugel maa takka. Ta ajas end sirgu ja vastas:

«Ma ei tea. Meil saab väga kiire olema.»

Liina vaikis jälle viivu, enne kui lausus:

«Tee, nagu õigeks pead.»

Tumm monoloog algas taas ja muutus raskeks, Viktor püüdis uuesti seda murda.

«Ma tahaksin sinult siiski midagi küsida.»

«Küsi.»

«Millele sa lootsid, kui šefi juurde läksid?»

«See pole enam tähtis.»

«Ma tahaksin seda siiski teada.» Viktor ootas, Liina ei lausunud sõnagi ja mees jätkas: «Kas sa tõesti arvasid, et see jääbki nii? Sa ju teadsid, et see tuleb välja, et... See on ainus asi, mida ma ei mõista.»

«Sa ei mõista paljutki.»

«Ma mõtlen: selles loos.»

«Just selles loos ei mõista sa paljutki.»

«Kas me peame jälle vaidlema hakkama? Kas sa ei või mulle seda seletada?» Viktori hääl polnud tige, pigem paluv ja väsinud. Liina vastas vastu tahtmist:

«Ma ei saa aru, mis mõtet sel on... Lõppeks on see nüüd ükskõik. Ma

arvasin, et kui šeff on juba oma otsuse teinud, siis... Ühesõnaga, ma arvasin, et sa ei julge minna tunnistama, et ma seda ilma sinuta tegin.»

«Sa uskusid tõesti, et ma jätan kõik oma sõbrad arvamusele, nagu oleksin ma reetnud ekspeditsiooni?»

«Kui suured sõnad... Ja pisut lootsin ma ka sellele, et nii-öelda *post factum* sa annad ehk järele...»

«Tahtsid sa seda nii väga?» küsis Viktor tõsiselt. Liina vaikis, Viktor ei näinud ta silmi ja lisas saamatult:

«Olgu, noh... Ma ei esita enam küsimusi. Meid ei saa praegu aidata ei küsimused ega isegi vastused...»

Valjuhääldist kostis läbi ragina ja käunumise teadaanne:

«Kodanikud reisijad! Reis marsruudil — Moskva, number 8235, algab lennukisseminek. Kordan: reis — Moskva...»

«Sul on aeg,» ütles Viktor.

«Jah.»

Endel tuli kiirustades ja rõõmsana:

«Peeaeegu oleksin hiljaks jäänud!» Ta asus kohe kohvleid kokku korjama, tegi seda innukalt ja teiste poole vaatamata. Kui kõik oli valmis, sundis pilgu rahulikult otse Viktori silmadesse.

«Nii et... me siis läheme.»

«Lähetete.»

«Ma arvan, et...»

«Parem ära arva midagi. Nii on kindlam.»

«Nojah... Igatahes...» Endel võttis end kokku. Mis pagan see siis on? Tema, füüsika-matemaatikadoktor Endel Vaarak seisab nagu koolipoiss siin selle aspirandi ees ja tunneb ennast nagu milleski süüdi olevat. Klaarigu oma elu ise. Ta sirutas käe bravuurselt Viktorile vastu:

«Sinul ei ole kavatsust vahel ka meie poole tüürida?»

«Ma ei tea. Kõik oleneb tööst.»

«Nojah... Ole siis terve. Ma lähen ees.» Ta haaras kaks rasket kohvrit nagu mänguasja käe otsa ja eemaldus — suur, tugev, mehine kuju. Viktor kõhkles ja vaatas siis veel kord poega.

«Magab...»

«Tal on alati hea uni.»

Räägime nagu teiste lapsest, mõtles Viktor. Ta kiskus pilgu lahti ja ajas end sirgu.

«Jääme siis meiegi hüvasti.»

«Jah.» Liina ulatas talle käe, nad surusid teineteise sõrmi nagu kaks võõrast ja väga viisakat inimest.

«Tuled sa veel tagasi?» küsis Viktor äkki lihtsalt ja otsekoheselt.

«Ma ei tea.» Liina viivitas ja lisas siis: «Ma ei tea praegu midagi. Võib-olla tulen. Võib-olla ka mitte.»

«Ma tahaksin, et sa tuleksid.»

«Sa ei tea isegi, mida sa tahaksid...» Liina näole ilmus jälle tuttav, veidi kibestunud, veidi ironiline ilme. «Olgu, mine nüüd sinagi, su sõbrad ootavad.»

Nad seisisid vastamisi ilma mingi põhjuseta ja mõlemad tundsid ometi, et jalad ei taha hakata liikuma. Väljapääsu juurest kajahtas Endli hää:

«Liina! Kuhu sa jääd?»

Liina võpatas ja kahmas lapsevankri käepidemest kinni.

«Ma lähen,» ütles ta lühidalt ja läks tagasi vaatamata Endlile järele. Viktor võttis sigareti, muljus selle pehmemaks, pani suhu ja süütas aeglaselt põlema. Ta pöördus ja läks mõõdetud sammul kõrge klaasseina juurde, mille taga paistis lennuväli ja sellel liikuvad või seisvad lennukid. Ta seisatas ja vaatas, ainult vaatas. Korrapidaja võttis suure grupi reisijaid enda järele ja läks nendega põiki üle välja üksiku TU-134 juurde. Trapp oli kohal, reisijad hakkasid ükshaaval sisse ronima.

Kas see tõesti käib nii lihtsalt? mõtles Viktor. Ja jääbki nii? Ta seisis ja vaatas.

Nurgas oli šeff hoogu sattunud:

«Mäletan hästi, kuidas me Burjaatiast tulime. Säaskedest ära puretud, mustad, väsinud, habemes...»

«Aga õnnelikud,» ütles Igor.

«Jah, õnnelikud... Me olime alati õnnelikud — siis, kui läksime, ja siis, kui tulime. Mõnikord tundub mulle, nagu oleks meis midagi muutunud, nagu oleks miski nende aastatega kaotsi läinud.»

«Teile ei sobi nukrameelsus, šeff,» noomis Eteri.

«See pole nukrameelsus. Ma olen ju teadlane, ma otsin kõigele alati loogilist põhjendust. Ja mulle näib, et kõik on palju lihtsam, kui paistab.»

«Võib-olla tutvustate meilegi oma arvamust?» Igori hääl oli heatahtlikult pilklik. Akadeemik ei teinud seda märkama.

«Kes teab... Kui me oma linna ehitasime, kui me esimestele ekspeditsioonidele sõitsime... Siis oli kõik uus, kõik sündis esimest korda. Olime tulvil entusiasmi, romantikat... Nüüd on aastad läinud, olud stabiliseerunud. Ehitamise ja avastamise püüpanäevase asemele on astunud igapäevase vaevarikka töö argipäev.»

«Avastused toimuvad ka nüüd,» tegi Igor asjaliku märkuse.

«Teaduses jah. Aga meie enda elu on avastuste poolst vaesemaks jäänud. Nüüd segavad meie elamist tuhanded pisiasjad, millele siis tähelepanugi ei pööratud. Me jooksime säärikutes ringi, magasime sageli telgis, sõime, mis ette juhtus, olime vahel söömata ja vahel magamata... Siis oli ainsaks probleemiks leida endale öhtul magamiskoht — nüüd murtakse piike selle ümber, mitu tuba keegi saab või kas ta päikesepoolsel küljel elab...»

«Olukord tingib nõudmised,» kaitses Igor endiselt realistlikke positsioone.

«Seda ma ju räägingi,» vastas akadeemik. «Siis mindi kokku, nüüd minnakse lahku... Kas te teate, et meie linnas on lahutuste protsent nelikümmend seitse — kõrgem kui ükskõik millises teises asustatud punktis üle Nõukogude Liidu? Vaat siis! Võib-olla ma olen vanamoeline, aga ma ei pea seda õigeks...»

«Lahku minnakse igal pool,» ei jätnud Igor järele.

«See'p see ongi. Ja mul on valus. Ma ei taha, et siin on nagu igal pool. Ma tahaksin, et elu oleks siin ilusam, rikkam, parem, rõõmsam kui mujal.»

«Te ise ütlesite, et teadus on julm.»

«Ta ei muutu sellepärast vähem julmaks, et sa seda lakkamatult korrutad.» Vana akadeemik tõmbas sügavasti hinge ja ütles korraga uuel toonil:

«Ma hakkas mõistma kirge, mis kihutas maadeavastajaid järjest uutele ja uutele reisidele. Ei, see pole seiklushimu, millest rääkis Nansen. See on hirm argipäeva ees, hirm nivelleerumise, igapäevaseks muutumise, tuimenemise ees. Ka mina sõidaksin praegu suurima rõõmuga uut teaduselinna ehitama.»

«Jõuate veel sõita,» lohutas Inga kelmikalt.

«Kas jõuan?» Šeff pidas retoorilise pausi ja muigas siis ilmetult. «Olgu, mis ma heietan. Teie põlvkonna jaoks on see ainult vanamehe virisemine.»

«Eksite...» alustas Inga, aga šeff tegi tema viisakusele kohe lõpu:

«Aga vaat ei eksi. Pidage suu.»

Väljast hakkas kostma üha tugevnev mürin, selgesti võis eraldada suure reaktiivlennuki mootorite ulgumist. Kõik vaatasid klaasseina poole. Selle taga sööstis sale TU-134 sajandile väärilise kiirusega mööda stardirada, pingutas nagu viimast jõudu ja rebis end siis elegantselt maast lahti, sööstes linnuna järsu nurga all üles sinise avaruse poole. Akadeemik märkas seina ääres seisvat Viktorit ja lausub mõtlikult:

«Seal lendab praegu ühe unistuse lõpp. Unistuse, mis oli liiga primitiivne, et saada tõelisuseks. Aga ma usun, et seal lendab ka teise unistuse algus — niisuguse, millest võib alguse saada tõeline õnn...»

«Mida te usute?» küsis Eteri, kellel šefi viimased sõnad kaotsi olid läinud.

«Ma usun, et vahetevahel on tarvis inimesest just selleks kaugemale minna, et talle lõpuks lähedale jõuda. Ja ma usun, et keegi ei tee meie maailma halvemaks ega paremaks peale meie enda.»

«Kas teda ongi nii väga tarvis ümber teha?» Igor vangutas kahtlevalt pead. Akadeemik torutas huuli ja vastas siis mõtlikult:

«On olemas igivana jaapani maal — «Üksinduse põrgu». Sellel kujutatakse tohutut hulka lendavaid inimesi, kes üksteist tõukavad, üksteisest mööda sööstavad, maha jäävad — kuid igaüks neist on lootusetult üksik. See põrgu võib mõnikord tekkida meis kõigis. Aga me ei tohi unustada, et inimene pole loom, kes pärast ühe karjamaalapi tühjaksöömist võib edasi rännata sinna, kus ootavad uued rohumaad. Inimene kannab vastutust, tal on kohustused koha ees, kus ta elas, inimeste ees, kellega ta elas. Põgenemine ei suuda kunagi lahendada ainsatki konflikti...»

Kaugeneva lennuki mürin vaibus, Viktor pöördus ja tuli aeglaselt sammul teiste juurde. Ta hakkas kohe rääkima: «Muide, šeff, teie artiklis tuleks tingimata puudutada ka membraane. Kuivõrd seal moodustuvad sidemed kahes või isegi kolmes dimensioonis...»

«Mitmes dimensioonis sa ise neid praegu tahad moodustada?» küsis akadeemik järsult. «Jäta. Kui aega saan, uurin seda asja.»

«Kohe kuulutatakse start,» ütles Inga kella vaadates.

Šeff jättis sedamaid Viktori ja vaatas kõigile veel kord otsa.

«Pagan teid võtaks. Vaadake vähemalt, et te mind regulaarselt informeerite.»

Valjuhääldi krõbises ja asus ülesannet täitma:

«Kodanikud reisijad! Reis number 8361, marsruudil . . . — Vladivostok. Reisijaid palutakse minna perroonile lennukisse asumiseks.»

«Ongi käes,» pahvatas Eteri kergendusega ja haaras seljakoti.

«Soovin edu,» ütles šeff lühidalt ja surus tema poole sirutatud käsi.

«Minge. Mars.»

Ta haaras Viktori varrukast.

«Oota. Sinule tahaksin ma veel midagi öelda.»

«Pole vaja.»

«Suu pidada, kui sinuga räägib akadeemik. Vaat mis. Sul on ehk meeles, mis ma ütlesin tunneliefekti kohta?»

«Mis siis?»

«Tunnel on sinu ees. Head reisi!»

«Täna meeldetuletuse eest.»

«Tõmba okkad sisse, siilipoeg. Kas sa arvad, et ma ei taibanud, kui Liina minu juurde tuli? Ma tahtsin näha, kes sina oled. Mine nüüd. Ülejäänud suhtes... Teaduses kehtib põhimõte — faktid annavad vastuse.»

Ta laskis Viktori lahti ja tõukas teda kergelt väljapääsu suunas, ise aegamisi klaasseina poole kõndides — sinna, kus äsja oli seisnud Viktor. Kõik kordus — mootorite ulgumine, metsik kihutamine stardirajal ja noolena õhkusööst. Akadeemik vahtis lennukile järele, ta silmad märkusid pingutusest ja ta kirus ennast selle pärast. Tema kõrvale ilmus äkki täidlane neufiguur, ta kuulis lõõtsutatavat hingamist ja vaatas vilksamisi paremale.

«Vabandage... Kuhu see lennuk läks?»

Šeff silmitses tüdrukut ja lausus pehmelt:

«Jah, nad läksid juba, Galja.»

«Kust te mind tunnete?» hüüatas tütarlaps kokkunult.

«Kulla laps, iga korralik šeff peab ju ometi teadma, kellega tema järeltulijad abielluda kavatsevad.»

«Oh!... Te olete siis...»

«Rumal akadeemik, kes pidi peaaegu pool tundi piletisabas seisma, et teid näha.»

«Issand, te oleksite ju võinud administraatorile...» Tüdruk taipas, milliseid lollusi ta räägib, ja jäi vait.

«Teie ei pidanud ju siia tulema.»

«Me leppisime küll nii kokku, aga...»

«Pidage meeles: teadusemaailmas peetakse kokkulepetest täpselt kinni.»

«Andke andeks, ma ei tea...»

«Kahju?»

«Hirmsasti...»

«Aga kui see nüüd hakkabki nii olema? Kuust kuusse, aastast aastasse? Kas olete sellele mõelnud?»

«Kas sellele saab üldse mõelda, kui inimesed alles...»

«Ma soovitaksin teil mõelda.» Akadeemik patsutas tüdrukule õlale ja läks oma aeglasel, tugeval sammul ära. Tüdruk kissitas silmi, et tabada pilvede vahel veel vilksatava lennuki läigatust, vaatas siis ukse poole ja nägi šefi kühmus selga selle vahele kadumas.

Veider vanamees, mõtles ta õlgu väristades ja pööras pilgu uuesti taevasse, oodates veel ühte läigatust, ehk ta küll isegi ei teadnud, milleks seda tarvis peaks olema.

1972

RAIMOND KAUGVER

Nikolai Baturin

TOOMEHALL

Kord elas väga, väga inetu vaim,
kohmakas ja pelk.
Teda hulgutas ringi nimetu aim –
nagu puhang . . . või helk.

Elas mõrkja mõdu lõhnases toomes,
mis rahu all längus.
Hõrkja kõdu lõhnases doomis
käis kuulamas kellamängu.

Vahel uksi põhjuseeta paotas
nagu segimõtteil.
Tolmusse isemärki jälgi kaotas
segitõtteil

see väga kohmakas, väga kartlik, väga inetu vaim . . .
Et ta oli hakkaja, julge ja ilus – oli inetu laim.

VÕÖRAS VARN

Mäletan, et oli
siit ärakippumise tunne . . .
Nüüd äkki –
kummaline rippumise tunne.

Eksitust ei ole:
ripun nattipidi nagis,
pea kõhus, jalad õhus,
käed ununend vist veiniletti.

Kogu varandustpidi varnas.
Selge see: olen palitu,
vile, virukaid näinud villane,
valmiskate igale paremale pahele –

kuidas sain ma siia k a s u k a t e vahele?

SOOBIV KUUVALGUS

Kuu, plekälise kitliga apteeker,
segab, segab, segab ära,
mis kuutõbistele peab minema,
läheb muutõbistele.

Tulikirev lind
haub kivimunadel munakividel.
Käo põigist
põikab välja üks võõrasuline,
kiirustelles kõikjale ja ei kuhugi,
lendab kui lingukivi
iseenda oimukohta,
ja polegi kellelt küsida:

tuleb see usust ja südidusest
või tusast ja tüdimusest?

LAEVAHUUK

Kohutav!
Ent sellest saab üle.
Lihtsalt: maha magada.
Ent kui see juhtub erkusehetkel –
siis on ju veel olemas
päästepaat,
päästepaadi päästepaat,
päästepaadi päästepaadi päästepaat,

NIKOLAI BATURIN

ja kui paistab, et enam midagi pole,
siis nähtub äkki – ölekõrs!

Härrad ja daamid!
see on ka viimane, mida võib välja pakkuda.
Igaks juhuks kohendagem nüüd kaelasidet
ja seadkem korda soengud –
laevahukk
on pidulik, pöördeline hetk,
võrdlemisi haruldaselt kallis,
et seda veel kord lavastada.

JÜRIPÄEV

Nois paigus, kus sammud ja teegi
on mõõdetud jae,
ainult tuuli ei tolli keegi,
vihmu ei vae.

Nois paigus, kus kõik kõiki tundes
üks ühte ei tea;
kellel nii vabadusis kui sundes
on ühtlasi hea –

nois paigus suubub unuöö are
kumupäeva häkku –
jalg taas, vabandussõnust varem,
astub lillede näkku . . .

Ära minna noist paigust! Ent pajud on urvis.
Sulahõngust ja vaikusest – kaitseb mind turvis.

Arvo Valton

PUNASE TULE ALT

Mööda laia õhtust peatänavat kihutab must sõiduauto. Sirges perspektiivis vilguvad rohelised ja punased tuled. Hilisel ajal on sõitjaid vähe. Must auto neelab kvartali kvartali järel ja korda loovad tuled plingivad tühjalt ta ees; ikka jõuab ta ristteele hetkel, mil ees süttib sõitu keelav punane. Auto ei hooli sellest, vaid sõidab kiirust vähendamata edasi.

Keskväljakul peatub ta korraks, otsekuu valides kolme siit algava magistraali vahel. Sõidab siis keelumärgi alt läbi, teeb ringi ümber morni ausamba ja pöörab tänavasse, mille üürikest neitsilikkust valvab punane latern. Ka siin nopib ta südi järjekindlusega punaseid helke ning sooritab kaelamurdvaid viraaže, kui mõnest vaiksest kõrvaltänavast ujub välja õigust täis transport.

Kui must on möödunud suurest neonitud kaubamajast, alustab tema jälitamist liiklusinspektori võika sireeniga masin. Valvepunktide raadioside on korralvalvuri skeemile joonistanud häiresignaale ning too annab kaubamaja juures seisvale valveautole käsu peatada ülbe rahurikkuja.

Kino «Victoria» kohal möödub jälitav masin mustast ning üritab selle nina ees pidurdades kihutajat peatada. Must tõmbab huilgajast uljalt mööda ja jätkab oma teed. Inspektorid kutsuvad appi teise valvemasina, mis pargib tapamaja juures ristteel. Kahekesi suruvad nad musta auto teeveerde ja peatavad ta. Töö tähtsusest ja tagaajamise õhinast elevil mundrimehed astuvad ettevaatlikult musta auto juurde. Roolis istub keskealine džentelmen ja krutib raadiot. Armatuurilaul helendavad hubased skaalad ja signaallambid, raadiost tulevad päevauudised, kaugel kõrbemaal nottivat vend venda ja kõik räägivad korrast, õigusest ja armastusest. Kaks inspektorit jäävad seisma musta auto esilaternate kõrvale, üks võtab sisse positsiooni auto taga, kummardub tagumise klaasi kohale. Neljas läheb juhipoelse ukse juurde.

«Teie dokumendid!»

Mees keerab ukseklaasi pilukile ja ulatab inspektorile paberid. Inspektor uurib neid. Mehe nimi on Max Fisch.

«Miks te ei peatunud meie märguande peale, kodanik Fisch?» küsib inspektor kurjalt.

Mees vaikib.

ARVO VALTON

«Miks te sõitsite punase tule alt läbi?»

Mees ei tee küsimusest väljagi, ta krutib raadiot, üle lainete libisevad kähinad koonduvad toreadooride marsiks.

Inspektor poetab dokumendid enesele tasku. Kahtleb, kas jätkata küsitlust.

«Vastake!» ütleb ta eboveenvalt.

Mees raputab pead. Pole selge, on see määratud inspektorile või mitte.

Mundrimehed peavad omavahel sosinal aru. Kodanik Fisch ümiseb võõrkeelsete sõnadega toreadoori aariat.

Kaks meest rebivad üheaegselt autouksed lahti, üks istub tagaistmele, teine tõukab Fisch'i kõrvale ja istub rooli taha. Musta auto juht laseb sel rahulikult sündida. Toreadooride marss on lõppenud, otsiv Fisch keerutab raadio hapraid tundlaid läbi helidemere uude sadamasse. See on mingi võõrkeelne kihutuskõne, kodanik Fisch kuulab seda mõnuga, kuigi inspektoritele näib, et ta sellest aru ei saa ning laseb mölal tulla üks-päinis nende mõnitamiseks. Ametimees käivitab mootori ja must auto ujub kahest masinast eskorteerituna ametiasutuse õuele.

«Palun, järgnege meile!»

Kodanik Fisch keerab raadio kinni, kustutab ära parktuled ning paneb autoukse lukku. Ta sammub meeste saatel mööda hämaraid koridore, pimedal trepil hakkab operatsiooni juhtinud inspektor teda äkki sõimama:

«Mida te mõtlete! Me võime teil juhiloa eluksajaks käest ära võtta. Võime auto võõrandada, kui tahame. Küll te siin majas rääkima hakkate, rääkima ja pisaraid valama!»

Kodanik Max Fisch säilitab jaheda vaikuse.

Inspektorid viivad ta väikesesse tuppa, kus kitliga neiu talle osavalt katseklaasi nina alla torkab.

«Puhuge!» käsutab ta õelikult.

Max Fisch täidab käsku. Vedelik katseklaasis ei muuda värvi. Inspektorid lasevad katseklaasil käest kätte käia ja uurivad seda, lootes, et nende tahtepingutus paneb keemial vere käima. Õelik laborant raputab pead.

«Palun!» juhivad mehed Max Fisch'i uuesti koridori.

«Istuge!» annavad nad musta auto omanikule uue korralduse, väikese ukse taga olevale pingile osutades. Max Fisch istub kuulekalt nikerdatud ja nimetähti täislõigatud istmele. Operatsiooni hiilgavalt täitnud juht siseneb üksinda kabinetti.

Max Fisch uurib sel ajal oma laitmatuid küüsi, sirutab käe kaugele ette, vaatab, toob käe jälle tagasi; kogu eelseisev protseduur oleneb korras küüntest. Pikas kõledas koridoris domineerib sõjaväesinine, seintel on õpetlikud pildid, mis osutavad kroonuliku igavuse erilisele astmele.

Kodanik hingab sügavasti sisse, kuid ei saa tribüünipuudusel alustada kõnet ning õhk tuleb susinal välja.

Seepeale palutakse kodanik Fischil kabinetti astuda.

Seal seisab tüse ohvitser ja ütleb:

«Jaa.»

Tindise kirjutuslauaga nurgeti on vanamoeline vineerist kapp. Ameti-mees sorib selles kaustikuid.

«Nii et teile ei meeldi vestlemine?»

Max Fisch kehitab õlgu.

«Võib-olla kirjutate meile siis seletuskirja?»

Kodanik kõhkleb hetke, kaalub oma võimalusi ja ütleb:

«Tehke protokoll.»

«Nii, nii. Usaldate kirjatöö meile? Ja pärast loete üle, kas kõik on õieti?» aimab ülem Max Fisch soovi.

«Just nii, pärast loen üle,» kinnitab kodanik Fisch.

Ohvitser sorib kaustikuid.

«Ega siis midagi, võtke leht paberit ja tehke tööd,» ütleb ta operatsiooni juhtinud inspektorile. See asub ilmse agarusega asja juurde, huvitav on siin maailmas jälle midagi teada saada.

«Niisiis palun teid kirja panna kõik, mis ma siin räägin,» lausub dženitelmen Fisch, torkab parema käe sõrmed kuuelõikesse, kõnnib mõõdetud sammul mööda väikest kabinetti edasi-tagasi, dikteerib:

«Asi ei ole loomulikult punase tule alt sõitmisest, vaid milleski enamas. Inimesed, kes loevad end väljavalituiks, maailma eest vastutajaks, on ühel heal päeval kokku tulnud ning otsustanud, et punane tuli tähistagu sõidukeeldu, ja selles mõttes on punane valgus muidugi niisama hea kui ükskõik missugune teine. Me teame rahvaste ajaloost küllalt näiteid, kus erinevates kohtades võib sama värv tähistada otse vastupidiseid tundeid, ühed märgivad leina mustaga, teised valgega. Võib-olla psühholoogid oma kõneosavuses suudaksidki põhjendada punase värvi erilist sobivust hoiatuseks ohtude eest, kuid tõenäoliselt kasutaksid nad oma tõestustes samasuguseid varasemaid kokkuleppeid või siis looksid seosetuid assotsiatsioone looduslike värvidega, näiteks verega. Asi pole muidugi üksnes selles konkreetsetes kokkuleppes, vaid üldises suunitluses. Kas tõesti peavad inimesed olema nii iseseisvusetud, et nad iga juhuslikku kokkulepet pühaduseks, enesele obligatoorseks tegevusjuhiseks arvavad? Ei ole, ei pea olema, ei tohigi olla. Milleks on meile loodusest antud vaba tahe, võime teha otsuseid ja valida võimaluste vahel, kui need võimalused on sedavõrd determineeritud, kui kõik on instruksioonidega ette kirjutatud ilmtingimatuks täitmiseks? ... Kas te ikka jõuate kirja panna?»

Inspektor on nõutu, ta käsi kiirustab mõttetuna tunduvaid sõnu üles

kirjutama. Ka ülem on jätnud kapis sorimise ning vaatab jutukat korra-
rikkujat imestunud muigega. Too jätkab:

«... Õnneks pole see tegelikkuses nii. Maailmas eksisteerib üheaegselt
palju sellekohaseid tendentse, millest mitmed töötavad nimetatud nivel-
leerivale, unifitseerivale vastu — ja üks nendest ongi minutaoliste ini-
meste kahtlusest sündinud teadlik ja teostatud protest reglementeerivate
eeskirjade, juhuslike kokkulepete vastu... Jah. Ja mingi punane tuli
uulitsal on ju iseenesest tühine asi. Meid tahetakse kätest ja jalgadest
siduda hoopis suuremate ja tõsisemate kokkulepetega, mis on ajaloo
algusest saadik püüdnud ohtu asetada kogu inimliku vabaduse, isikuväär-
tused ja eksistentsi enese. Sellisteks on kõik institutsioonid riigiga ees-
otsas, selleks on inimese tehtud seadused, moraal, religioonid, abielu,
maailmavaade, avalik arvamus, ajalehed, filosoofia, seltskondlikud vest-
lused, kunst ja armastus. Kogu see ühiskondlik lasu vajub vabana sün-
dinud inimesele peale oma inetuses ja hakkab teda seltskondlikuks
monstrumiks deformeerima, millised me kõik ka enam-vähem oleme,
ainult et ühed on Prokrustese sängis rahul ja õnnelikudki, aga teistele
on antud kõrgem mõtlemisvõime ja nad võivad oma vastikut seisundit
tunnetada ning selle vastu ahastuses pisutki hüüda... Nii, olete selle
kirja pannud?»

«Kurat,» ütleb inspektor, kes on lauasahtlist juba mitu lehte võtnud
ning need suure, ühtlase kirjaga täitnud. «Milleks kogu seda juttu tar-
vis on? Protokoll olgu selge ja asjalik. Rääkige korrarikumisest ja selle
motiividest.»

«Ma räägingi motiividest. Kui te aru pole saanud, siis pean ma kor-
dama.»

«Ei, jumala pärast,» segab ülem vahele. «Kõik on selge ja arusaadav.»
Ülem pilgutab inspektorile vandeseltslaslikult silma, mis iseenesest
midagi ei tähenda.

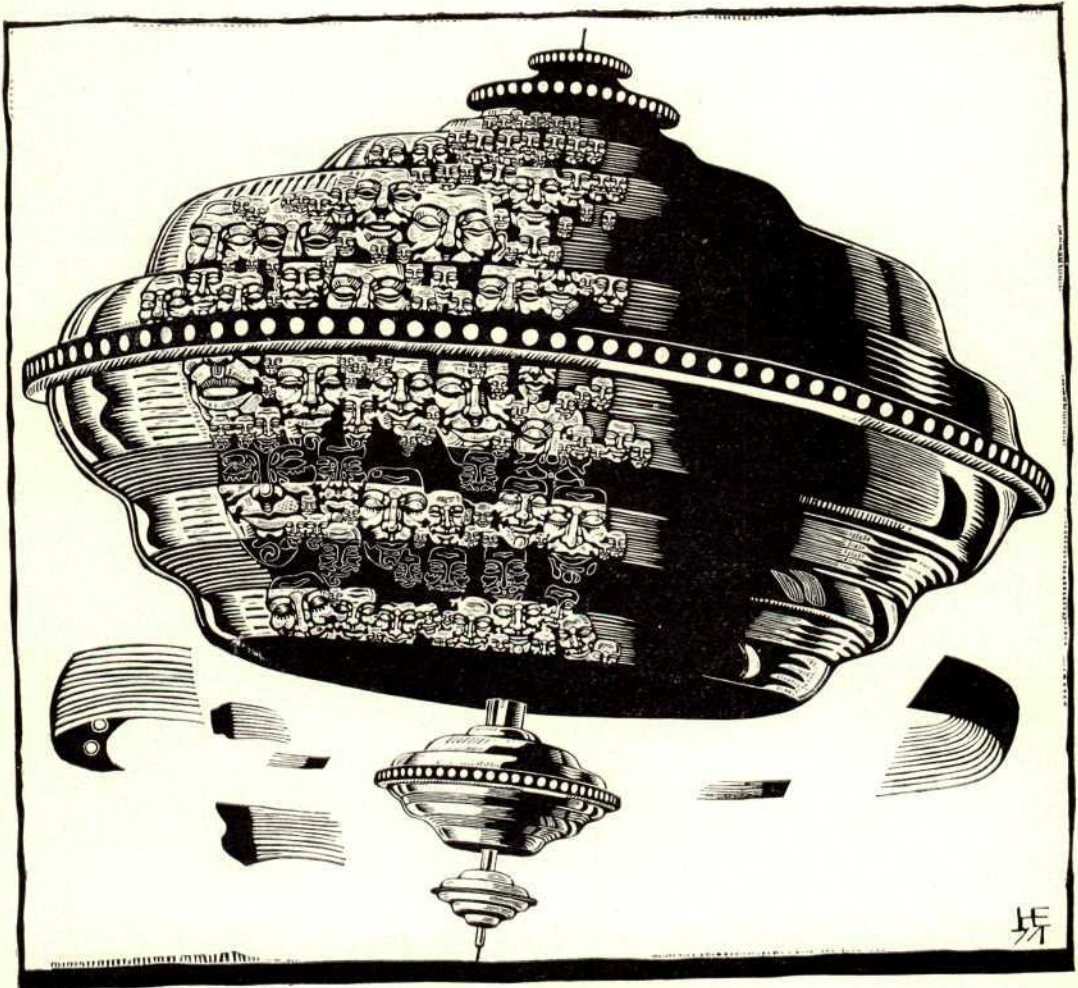
«Kirjuta, kirjuta,» ütleb ta.

Inspektor nohiseb ja jätkab ülestähendusi.

«Niisiis on olemas see lasu ja selle eest ei pääse me kuhugi, pika aja
jooksul oleme me kõik sellest ühel või teisel määral kujundatud. Aga
siiski tahame meie, mõtlevad inimesed, kes me selle all ägame, vastu
punnida, näitamaks, et me suudame olla inimesed. Sest kui poleks meid,
oleks inimkond ammu uppunud virtsa sisse, aga nüüd hoiab meie anat-
lik pingutus inimkonda veel väarikana, kahtlevana, loomisvõimeli-
sena... Jah, mina olen anarhist, ärgem häbenegem seda õilsat sõna.
See on minu inimlike omaduste ainuvõimalik teostus. Ma ei tohi sallida
ühtegi seadust ega määrust, ma vihkan võimu ja politseid, abielu ja
poliitikat, korda ja norimist, väiklasi kokkuleppeid ja kogu seda ruma-

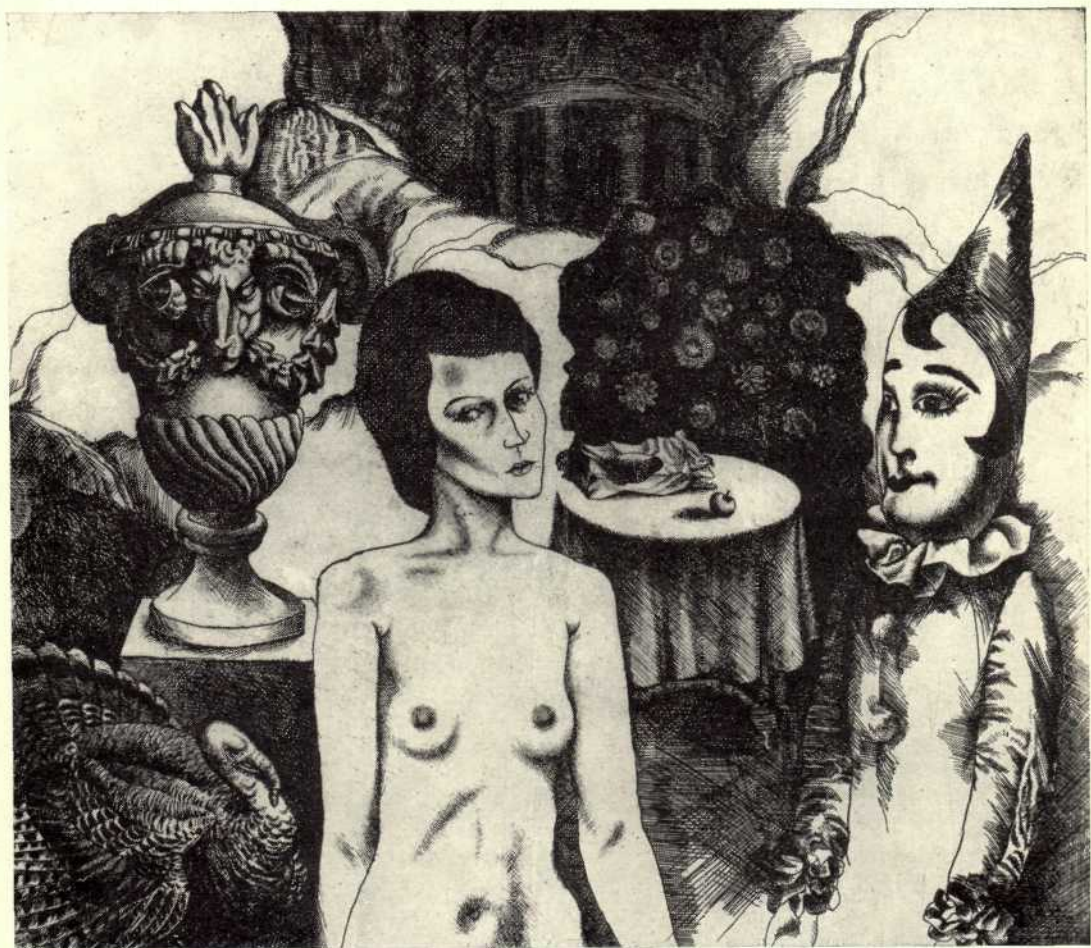
lat, kõikuvate reeglitega mängu, mida nimetatakse ühiskondlikuks eluks. Ma vihkan seda, sest see ahistab inimest, piirab ja muserdab teda, surub kägarasse vaimu ja keha. Nagu teile öeldust selgub, on punase tule alt sõitmine siit loogiline järeldus ning iseenesest tühine asi, mida teil ei tasuks meie puhul tähelegi panna. Ühel või teisel moel peame meie, hinges veendunud anarhistid, oma vaateid teostama. Me ei pruugi teha palju, kogu kupatusest nagunii ei pääse, oleme selles teadlikud, aga midagi teha on meil kõigil tarvis, et maailm ja teie, võimul olevad ametnikud sealhulgas, inimese tõelist palet pidevalt oma silma ees hoiaksite, et keegi ikka ja jälle viiks hälvesse eeskirjade logiseva masinavärgi ning — kui paradoksaalselt see ka ei kõla — sunniks seega üha täiustama seda masinat, parandama ning täpsustama neid eeskirju, aina uuesti looma kokkuleppeid, korrigeerima üldist funktsioneerimist ja korda, mis inimkonda koos hoiab. See on meie arengu praeguses faasis kahjuks vajalik. Ei ole ju saladus, et kogu ühiskond liigub just keeldude ja surutise läbi üleüldise anarhia poole, need on ülla asja eelmäng ja ettevalmistus. Juba praegu näeme me märke ja läheme täie teadmise vastu helgele ajale, kus inimene on täiesti vaba isiksus ja toidab oma rinnast funktsionaalset kooslust sundimatu teotsemisega. Sellele on suunatud meie üllad püüdlused, mida te oma tinglikus keeles üleastumisteks nimetate ja millega meie teid, jah, sealhulgas ning võib-olla just eeskätt teid, püsti hoiame, sundides teid maa peale jääma ja mitte puu otsa tagasi ronima, sundides teid mõtlema, avastama, leiutama. Meie üllas kasu on äraarvamatu ja teil on aeg aru saada, et me oleme teist lahutamatud; seejuures oleme meie mõneti tähtsamadki, sest meiega poleks ka teid ja teie institutsiooni. Osa meist täidab oma looduslikku ülesannet ebateadlikult ning näiliselt mingitest muudest elulistest kaalutlustest lähtudes, mis iseenesest on seesama looduse tarvilik etteütlus, osa aga on teadvuse tippudesse jõudnuna ise enesele jõukohased ülesanded võtnud, ja nii olen ma otsustanud punase tule alt sõita, et teile, mu lugupeetud kuulajad, tõestada kokkulepete juhuslikkust ning värvide kaasa-sündinud võrdväärtsuslikkust. Sellega olen ma olulisima ära öelnud ning kui te olete käesolevast ilusasti aru saanud, ei hakka te rakendama oma puudulikke sanktsioone, vaid mõistate, et ma olin teie, just teie eneste huvides sunnitud tänase jalutuskäigu ette võtma. Nii olen ma rääkinud ja vajan, et käesolev saaks dokumenteeritud ja aktidesse kantud säilitamiseks seda arhiivides, et asjast huvitatud maailm võtaks toodud teoreetilise aluse oma arsenalis, õiglaselt järele mõtleks ning seda ka täidaks.»

Kodanik Max Fisch jätab edasi-tagasi käimise, võtab higistava inspektori eest täiskirjutatud protokollilehed, teeb nendesse mõned ebaolulised parandused ning vaikib lõpuni.

HERALD EELMA

Illusioon (Linoollõige) 1971

HENNO ARRAK

Aiapidu (Ofort) 1971

Kaustikuid lehitsenud ülem on auto-omanik Fischi väga tähelepanelikult kuulunud ning ütleb talle nõnda:

«Teie olete enesele täiesti vabalt, nagu see vastabki teie vaadetele, võtnud ülesande, mis nüüd on selleks korraks täidetud. Me oleme teie taotlusest aru saanud ja sellega olete teie oma tegevuse eesmärgil. Sellepärast võtame meie nüüd teie load kolmeks aastaks oma kätte, et neid vaadates teie õppetund meile ikka meelde tuleks. Kaader meil nii ruttu ei vaheldu, nõnda et niipea teil oma tõestusi korrata vaja pole. Enese-teostuseks võite nüüd valida teisi vahendeid.»

Protokolli kirjutanud inspektor on džentelmeni peale tige raske töö pärast, mis muutis nulliks püüdmise röömu, aga tal on pehme süda ning ülema langetatud otsus tundub talle üleliia karmina. Aastast oleks tema meelet küll olnud. Kui ta vaikivat Max Fischi koridori saadab, pomiseb ta: «Ainult punaste alt läbi, ikka punaste alt... Oleksite te vahelduse mõttes mõne rohelise alt läbi sõitnud... Siis oleks see mulje ehk ka kuidagi vabam jäänud ja mitte nii sunnitud, et ainult vastupidist teete...»

Fischi sõnavoolus on heale inspektorile segaseid mõtteid pähe tõonud.

SEADUSE VASTASED

Linna serval seisis suur paksude kiviseintega kuur, mille otstarvet keegi ei teadnud ja mida välimuse järgi mahajäetuks võis pidada. Mõnikord harva nähti seal liikumist. Öhtuse täiskuu ajal tulid kuuri juurde üksteise järel kuus meest, kompsud kaenlas. Nad avasid võtmetega suure ukse, kadusid hoonesse ja hästi õlitatud lukud läksid taas kinni. Mõne aja pärast kostis seest ähkimist ja vaikseid hüüatusi, mis aina valjemaks ja segasemaks muutusid. Hulk aega peale keskööd lahkusid mehed kuurist väsinuina ja tühjade kätega.

Peter Viss, kes elas Prokuröri tänavas kahekordses puumajas, mis seisis salapärasest kuurist mõnesaja sammu kaugusel, uuris kord jõudehetkel, millisele asutusele võiks kuur kuuluda. Ühegi tehase kinnisvararegistris ei seisnud laohoonet, mis oleks paiknenud Aguli ja Prokuröri tänava nurgal linnataguse jäätmaa serval. Ka suurest ja segaselt koostatud omanikenimistust ei õnnestunud Peter Vissil kuuri kohta andmeid leida. Kahe kõige lähemal asuva maja elanikud kehtitasid õlgu ja Viss ei tahtnud liigsete pärimistega tähelepanu äratada. Ühel vabal täiskuuõhtul veetis ta mitu tundi kuuri juures, aga segased olid need hääled, mida ta kuulis kuuri sisemusest kõrgel räästa all pakk-kastil seistes, kõrv vastu

ARVO VALTON

kahekordset tolmust ja trellitatud akent. Uks oli kõvasti kinni, katus oli laotud vanaaegsetest kividest, paks müür oli kinnitatud ankrutega.

Järgmisel öhtul tuli härra Viss varakult Aguli tänava viimase maja juurde ja jäi põõsastara varju aiapingi kõrvale seisma. Kuuri minevate meeste näod olid mittemidagiütlevad, kuupaistel ei seletanud neid hästi. Paberisse mässitud pakid nende käes paistsid rasked olevat. Igamees läks oma võtmega ja sulges enese järel ukse. Viimased kaks kohtusid kuuri ees — üks tuli mööda Prokuröri tänavat — ja noogutasid vaikides teineteisele. Neid oli kuus, Peter Vissil ei lastud osa saada nende elust.

Ta nõjatus pingile ja jäi sügavasti mõttesse. Nii istus ta, kuni mehed kuurist lahkusid. Nende jahtuvates jälgedes ei olnud midagi huvitavat.

Kodus püüdis Peter Viss hoiduda vaevast võõraste pärast, aga et tõestada iseloomu, oli vaja asjasse tuua mingisugunegi selgus. Ühel öhtul lamas Peter Viss lahtisi silmi oma kõledal voodil ja kuu paistis õrritavalt aknast sisse. Ootamatu tundmuse ajal tõusis ta üles ja läks õue. Sammus Prokuröri tänava lõppu, astus täie enesestmõistetavusega kuuri ukse juurde ja lükkas. Uks avanes, Viss astus sisse ja selle asemel, et minna kolme mehe juurde, kes kükitasid kuuri keskel ja harutasid oma kompse, tõmbus ta tagasihoidlikult paksu kivisamba varju. Üks meestest tõstis pea ja vaatas valvsalt ukse poole, aga kohe Vissi järel tuli järgmine mees ja tema ukselukustamine hajutas kükitajate kahtluse. Peter Viss mõistis, et too tänane oli ehk ainus lühike hetk aastate jooksul, kus uks jäeti kahe tulija vahel lukustamata. Nüüd oli ta siin ja võis näha.

Väikeste vaheaegadega tulid veel kaks ja siis oli kuuik kohal, uks lukus ja keegi ei märganud juuresolijat. Mehed tervitasid üksteist vaikivate viibetega ja tegid oma pakid lahti. Ruumi valgustasid kaks väikest karbiidilampi, üks neist seisis suure vaheseinteta kuuri keskel kastidest tehtud kapitaalisel ehitisel, teine kuuri kaugemas otsas kahe kõrvuti seisva kõrge betoonvanni vaheseinal. Et need neljakandilised mürakad vannid olid, võis aimata alumiste äravoolutorude, aga ka kummalise auruvirvenduse järgi nende kohal. Ruumis oli karbiidipõletite ja happetaurude lõhna. Kuuri teine ots mattus pimedusse, selles oli otstarbetu koli.

Esemed, mis mehed paberist välja koorisid, olid mingisugused piker-gused spiraalid. Kas need olid tehtud torudest või täismetallist, seda Viss kauge maa tagant ei seletanud. Kui spiraalid olid maha laotud, võtsid mehed kapitaalisest ehitisest välja rasked u-kujulised metallraamid, mille otstest paistsid keermetatud poldid. Nad panid silindrilise spiraali ühe otsa raamipõske, nii et selle serv sisseulatuva poldiotsa taha jäi. Keerasid teise poldi välja ja hakkasid elastset spiraali mitmekesi raami sisse suruma. Vedru — see pidi olema vedru — oli raamist palju pikem

ja mehed nägid kurja vaeva, et seda kokku pressida, nii et see raami mahuks. Üks meestest heitis rinnuli vedrule — see oli tõesti vedru —, aga sellest oli vähe abi. Nad rõhusid mitme mehega, eriliste pihtidega mitmest kohast kinni hoides, kuni said vedru nii kokku surutud, et see raami sobis. Siis keerasid nad teise poldi sisse, et selle ots takistaks vedrul raamist välja tulla. Seejärel pühkisid mehed higi ja asusid järgmise vedru kallale.

Üks vedru oli jäigem, teine kergemini käsitletav, aga raamid valiti neile sellised, et ühtki liiga kerge vaevaga vahele ei saadud. Meeste poolt kostis ähkimist ja sõjakaid, läbi hammaste hüüdeid:

«Mine, mine!»

«Küll me su kokku surume!»

«Võta aga vastu ports energiat.»

Kui vedru halvasti raami istus, löid nad seda puuvasaratega sissepoole. Ühe sellise kärsitu kõksamise ajal hüppas vedru vingatades raamist välja ja lendas kuuri lae alla. Mehed hüppasid kui komando peale laiali. Vedru kukkus tinisedes Peter Vissi lähedale, nii et see samba ja seinavahelisse pimedasse nurka tõmbus, kui mehed tõrksat asja otsima tulid. Aga neil oli silmi vaid oma töö jaoks, nad viisid vedru kuuri keskele tagasi ja surusid raamivangi. Kui kõik kaasatoodud vedrud viimase võimaluseni kokkupressituina raamides seisis, poldid mõlemast otsast väljatulemist takistamas, olid mehed täiesti väsinud. Nende näod leemendasid ja see näis neile meeldivat. Nad pühkisid higi töövammuse varrukaga ja istusid pakk-kastidele suitsu tõmbama.

«Tunned, kuidas kõik on sinu seest nende sisse läinud,» ütles üks vaiksel teisele ja osutas raamides olevatele vedrudele.

Kuni mehed puhkasid ja suitsu tõmbasid, mõtles Peter Viss, kuidas kuurist pärast välja pääseda. Mehed läksid tavaliselt üheskoos, nende vahelt on võimatu välja lipsata.

Kui suits tehtud, tõusid mehed ohatel püsti ja kandsid rasked raamid kahe vahel vannide juurde. Viss seisis ukse läheduses kuuri pimedas otsas ega näinud vannide sisemusse. Seepärast hiilis ta meeste vanni ääres olles mitme samba võrra vannide poole. Aga siin ei heitnud need varju, ruumi keskel olev lamp valgustas sambaid teiselt poolt. Härra Vissil tuli kasutada hetke, et hiilida tagasi ohutusse paika. Ta ei oleks kuidagi tahtnud teiste tööd oma juuresolekuga segada. Ja oli teadmata, kuidas mehed temasse oleksid suhtunud. Aga enne tagasitõmbumist jõudis ta heita pilgu lähemasse vanni. Selles oli kollakas läbipaistev vedelik ja vedeliku sees needsamad raamid, mõnel õhukeseks kulunud vedrujäänus vahel. Vanni glasuurseinad heitsid kuuri lae alla imelikku valgust. Selles valguses hõljus vaevunähtav aur.

Oma esialgsest peidukohast ukse läheduses jälgis Peter Viss nüüd

meeste edasist tegevust. Need torkasid pikad aasadega latid kaugemasse vanni ja tõmbasid kahe lati abil välja tühja raami, mille mõlemad kruvid olid sisse keeratud. Nii ammutasid nad vannist paar-kolmkümmend raami, need kõik olid tühjad. Kui nad lattidega mööda vannipõhja sõudsid, kõlises seal vaikselt metallitükke. Need pidid olema katkenud vedrude jäänused, otsustas härra Viss nähtu põhjal. Raame välja võttes — meeste liigutusi vaadates pidi arvama, et see on üsna raske — häälitsesid mehed kahjuröömsalt:

«Tühi, täiesti tühi!»

«Toss väljas.»

«Said söönuks?!»

Kui tühjad raamid vanni kõrval maas nõrgusid, hakkasid nad vedrudega raame ettevaatlikult vanni laskma, teivastega toetades, et kukkuv metall oma teravate nurkadega glasuuri ei lõhuks. Ja seda toimingut saatsid nad tõsiste, peaaegu pühalike sõnadega:

«Söö, kullake, õgi, tee olematuks meie vaev.»

«Söö ja saa sooja, kes sa meil aitad mõnitada seadust...»

«Oma igapäevase tööga...»

«Näita neile jäävust...» parastati lõpetuseks.

Kui kõik vedrud happevannis olid, seisid mehed hetke ümber betoonseina ja vaatasid sõnatult vannis toimuvat protsessi, millest vaevalt midagi näha oli. Küllap neid toitis vaid kujutlus. Siis ütles üks meestest pidulikult:

«Nii lükkame sind ümber, ülbe seadus!»

See oli lõpetuseks. Väsinud mehed olid rahul enese ja maailmaga. Nad panid kummikindad uuesti kätte ja kandsid tühjad, veel happesed raamid kuuri keskele ning ladusid kastkapi riulitele.

Peter Viss oli väsinud seismast ja mõistatamast. Ta mõtles, kuidas kuurist välja pääseda. Või peab ta teadmata mitmeks päevaks pimedasse kuuri happeaurude sisse jääma? Tal ei olnud selleks enam mingit isu, kui ta selle läbi moodsa sajandi rituaali ka põhjalikumalt tundma saaks. Teda ei huvitanudki enam nende tõsiste meeste müstika.

Kui kõik oli korda seatud, istusid mehed pakk-kastidele ja panid väsinud pidulikkusega suitsud ette. Mõne aja pärast ütles üks otsekui muuseas:

«Lucasier tahab ärevust külvata. Ta on kinnise süsteemi katsetes leidnud, et pinge all olnud protsessis on keskkond null-koma-üks kraadi kuumem saanud...»

«Varemalt pole niisugusele tobedusele tulnud,» pahandasid mehed.

«Null-koma-üks kraadi,» osatas üks energia hävitajatest. «Selle vaeva peale...»

«Meie jääme enestele kindlaks!» otsustati ja tõusti üles.

Karbiidilambid kustutati ja mehed liikusid summas ukse poole. Ärevust täis Peter Viss ei pannud tähelegi, kuidas ta end pimedas meeste keskele poetas ning läbi ukse lipsas. Ta leidis end peksleva südamega oma kõledast voodist. Tulekust ei mäletanud ta seda, et mehed oleksid teda, üksikut eemaldujat, kuuvalgelti tähele pannud. Kõrvus kumises, nagu oleksid nad osutanud kuule ning öelnud:

«Vaata, vaata, sõber, seda ennasttäis maailma!»

Viss ei teadnud, mille kohta see — nagu palju muudki nende jutus — võis käia.

Andres Ehin

KAKS UDUST MAASTIKKU

1. Jaamaülem pilgutab silmi

valveputka kibe hämu pilvise taeva kobar
üle tõkkepuude voolab protoplasmat
pruun ratsanik pooleldi udust väljas
paar paplit udu varjus nagu paksu kõhuga tondid

jaamalähedases majas hiigelinkubaator
saabuva öö vaikuses jooksevad piki koridori
aina uste poole munakoorte tasased prõksatused
hääletu rong aina läheneb
hääletud vastsündinud
ja perroonil tumma jaamaülema tohutu pea

2. Hüpertroofiline koduloom ja naise rindkere

kuhu kadus selle naise hääl
kes karjub kõigest jõust halli jõe äärsel
kõledal lagendikul
aina jõuvankreid voorib
piki natuke mudast asfaltteed
mis umbes seitsmesaja meetri kaugusel
jõega rööbiti lookleb
pole tuult mis sasiks juukseid
vaikne veidi udune varaõhtu
risti-rästi-uitajaid jõe ja maantee vahel
kaugel eemal linna siluett
kirikutorni asemel kõrva liigutava hiigel-
kүүлiku kontuur
naise suurekopsuline rindkere muudkui tõuseb ja vajub

UTOOPIA

vahel kiiskavaid kaldaid riivas mu jalg
ma ujusin jões koos tuhande kalaga
peagi lähenes meri kus helkisid laevad
ja klaasisilmne linn paistis eemalt saarelt

vaevalt mäletasid sügist ja talve meeled
tuule kõledat ulumist ja halli taevast
üle linna kõrgus tohutu lill
ta vars oli mähitud pilvede vatti

üle lahe ujusin kord vee all kord peal
mu garderoob jäi maismaa kauguste taha
ma ujudes armastasin seitset näkki
ei seganud see mind jätkamast teed

vaevalt mäletasid nälga ja masendust meeled
musti linde ja laipu märjal asfaldil
oli kell jäänud maismaa kauguste taha
delfiinidega vahetasin teadvaid pilke

.
.
.
.

kui seisab aeg ei reisirid siis lõppema pea
võid päralt jõuda võid jõudmata jätta
ja jätkata teed koos tuhande kalaga
ning riivata jalaga kiiskavaid kive

KÜMNES

polnud kümmetki kraadi kambris sooja
oktoobris me motellis peatusime
üks noobel foto rippus lambi taga
me päevapildi peale soovisime

kuid polnud päevapiltniku vaid mässuline sügis
lendlehti loopis sohu küngastele
ja raagus puudel tihti ulgus nälg
meid hoidis koos üks ainulaadne orjus

ka vihtlemine hoidis veidi ikkes
ja sinu foto rippus lambi taga
ent juba ammu meie auto alla
jäi ainus fotograaf meid needus aina painas

vampiire kõndis vargsi kõrrepõllul
ja nutsid vooremaa ning pandivere
kamp viruskundraid meie pambud pani pihta
ja lombis laulsid lehed kirjut tõde

siis sõna sõna järel saunaruumi sumbus
ja maantee serva ära lämbus mäger
kimp saialilli toodi meie kambrisse
see oli umbes kümnendal oktoobril

Juhan Heinpalu

SENTIMENTAALNE LUGU

Sõrmed tagusid kiiresti klahvidele. Kella poole üheksaks tuleb ümberlöödud protokolliga hotellis olla. Vennale peaks ka enne midagi valmis tegema.

«Kas oled veel kodus?» kostis kõrvaltoast.

«Jaa! Sa kuuled, et trükin,» hüüdis Ingrid. — Ei tea, kas ta kuuliski? Uksel on nüüd paksud eesriided, ema enda ostetud («Et me ei segaks üksteist... Oled juba ammu täiskasvanu... Sa liigud nii tähtsate inimeste keskel...»). Oh seda ema!

Hommikul lõhnasid rätikud köögis eriti teravasti toidu järele, see pärast kuivatas Ingrid end toas.

Issand! Kümme minutit puudub kaheksast! Ingrid tuiskas kööki tagasi — vesi kees. Ta jõi kiiresti tassi kohvi, see põletas. Ruttu oma tupp. — Nii küll neid eesriideid ei või jätta, segavad ja määrduvad ruttu. Mida endale külge riputada? Juba neljas päev. Näitamata on ainult hõbeda värvi kobarad, sõrmus ja kõrvarõngad ühte moodi. Veidi suured ja helisevad, kui pead või kätt liigutada, kuid täna on ainult ekskursioonid. Ja kingad! Kingad? Missugused kingad? Prantsuse omad. Nendega võib olla nii hommikul kui õhtul. Täiesti uued. Ega nad jalgadele hakka?

«Hei! Maast lahti! Kohv on pliidiserval! Võileivad tee ise. Kas sa kuuled?»

«Kuulen küll, ära õpeta! Mine juba!» käskis jämedakstehtud hääl teki alt.

Ingrid läkski juba.

Hetkeks ei teadnud Ingrid, mida teha. Tavaliselt valitses sellel kellaajal siin jämedate sammaste vahel mitmekeelne jutt, mitte selline tühjus ja vaikus. Kuskilt tõmbas tuul. Puunukkude lett oli kaetud kortsus jõupaberiga. Baari uks seisis lahti ning sealt tuli välja määrduvad kitlis koristaja, käe otsas kalts ja sinine plastmassämber.

Ingrid istus akna juurde pukile. Siit oli hea vaade: nägi üheaegselt

JUHAN HEINPALU

ülakorruste treppi kui ka majaesist. Asfaldil kollaste triipude vahel seisis rida väikesi poola furgoone. Ajaviiteks sirvis ta telefoniraamatut ja võttis seejärel käekotist ovaalse lameda karbi, libistas mittemidagi-nägeva pilgu üle tagakülje värviliste Rootsimaa vaadete ning pani peegli telefoni najale.

Lainelised huuled. Sirge nina, silmad veidi kaldu, teistpidi kui idamaal. Ta lähendas näo peeglile. Nüüd jäi vaatevälja ainult põsenukk kuni silmani. Must triip lau piiril ei vajanud täiendamist. Edasi kulmudeni nii palju kui vaja rohekas kahanev varjund. Peegel lõppes, ja lauba asemel oli telefoni numbriketas.

Ja kohe sõitsid akna alla uus «Volga» ja väike buss. Nii ootamatult ligidale, et Ingrid võpatas. Kummide terav muster, ebaloomulikult suured veepiisad auto külgedel. Rattakilpidelt siras vastu ta enda nägu, niisama suur kui ülejäänud aken, ja aken omakorda niisama suur kui hotell, mille fassaad kaardus servadest kokku nagu Einsteini ruum, kus jõuad ikka samasse kohta.

Ingrid teadis, et ta vahel ootamatusest kaotab normaalse mõõdutaju ja siis muutub kõik: vahekaugused ja isegi mõtted venivad ning moonduvad imelikuks. Kuid siin polnud erutuda midagi. Sein oli vahel ja autost astus välja direktor.

Ingrid vaatas kella, ehkki see oli täiesti ülearune. Kui direktor juba ette sõidab, siis on kell punktipealt pool üheksa. Šeff on täpsem inimene maa peal. Kas tuleb õigest uksest? Oh taevake, muidugi mitte! Kuidas ta sellega ometi alati eksib. Ta võiks aktusesaali asemel vabalt astuda seinakappi, kui ainult ukсед oleksid lähestikku. Nüüdki: teised hoiavad end meelega mitu sammu tahapoole ja šeff muudkui surub kordamööda uksi, mis on puhtad ja kinni, kuigi suured nooled näitavad õige peale. Ise käib siin vähemalt sajandat korda.

Viimast ust lükkas direktor enesekindluse kaotanuna nii õrnalt, et seegi kohe ei avanenud; ta oli ikka veel segaduses, kui rutakalt kõrvalpukile istus, uuesti püsti tõusis ja tervituseks ootamatult käe sirutas.

Šeff tahtis midagi öelda, kuid Ingrid juba teadis mida ja jõudis vastusega ette: «Piletid on hommikusele ümber broneeritud,» ning lisas: «Eile enne viit helistas Raiend. Ta on lepinguga nõus, kui tähtaeg nihutatakse septembrile.» Ingrid ulatas protokollid.

«Need on ka juba valmis! Millal te jõudsite?»

Ingrid naeratas.

«Tänase lõunaga on midagi korrast ära,» jätkas direktor tõsinedes.

Ingrid tundis torget. Ei, lõuna eest muretsemine polnud teps mitte tema kohus. Ja nüüd, kus aega on neli tundi, tuleb see ära korraldada. Pealegi avastasid alles söömiskoha! Mõtlevad neid saksu ainult võimalibadega toita või? Ah, ekskursioonist pole üldse kahju!

Samas tulid ka külalised trepist alla. Kõige ees vana professor ja tähtis asetäitja, nende taga teised.

Külalised olid einetanud, programm võis alata.

«Ei, ma ei sõida kaasa,» raputas Ingrid oma paksu juuksekahtlakat, nii et kõrvarõngad helisesid, ja naeratas ühekorraga tervele ruumitäiele meestele.

Väljakul tuli ta trollilt maha. Heledad kandekotid. Vikerkaarevärvi pallid võrkudes. Rannakingad. Kuskohalt läheb buss Pirita teele? — Ma ei teagi seda, jäi Ingrid seisma. Kindlasti läheb neid palju ja võib-olla mitmest kohast. Kõik liiguvad ise suunas.

Kolinal ja keskelt üles-alla õõtsudes ligines Tõnismäe poolt pikk kollane lõõtstramm. Kadriorust ei ole kohvikuni enam midagi, mõtles Ingrid ja jooksis üle päikese käes läikiva pruuni tänavaparketi trammipeatuse poole. Et kioski juures seisid ainult mehed, haaras ta ajalehe väljaspool järjekorda ning trammini õõtsutas end tunduvalt rohkem kui kõndimiseks vaja.

Järgmises peatuses läks vagun peaaegu tühjaks. Ta istus vasakpoolsesse ritta, kus olid istmed ühele, ning otsis lehest üles järgneva romaani. See rääkis prantslastest ja armastusest. («Hakkasin meestega läbi käima neljateistkümneaastaselt. Esimene oli mu oma onu. Ta polnud ilus. Eks ole naljakas...»). Ingrid lasi ajalehe põlvedele langeda. Tramm sõitis raginal üle mahajäetud kitsarööpmelise raudtee. Tänavate teravnurk. Vagun paindus keskelt, küljeakendest paistis otse ees kollane metalltoru, mis lõpetas kõnnitee. — Naljakas? Kellega võiks? Aspirantide hulgast? See pole kuhugi viinud. Direktori sekretär on nende vajalik, muud midagi. Šefi endaga? Ta on hea, kaugemal käies toob alati midagi kaasa ja ei muutu kunagi pealetükkivaks. Kuigi vahel räägib oma muresid, millest kodus vist aru ei saada. Direktorile peaks ise... Kuhu seegi viiks? Paar väljasõitu autoga... teiste sosin. Varem või hiljem järgneks äraminek sassis töövahekordade pärast...

Mingi paber näpus, väljus trammijuht kabiinist ja vaatas imestunult vagunisse istuma jäänud reisijat. Kadriori, ärkas Ingrid. Ta murdis ajalehe väikeseks, pani selle käekotti ning astus välja. Ettevaatlikult, sest jalad pakitasid veidi uutest prantsuse kingades.

Ehkki jalad pakitasid, ei tahtnud ta majade varjus kõndida, isegi tuleb nii palju ruumis sees olla. Kuid üle tänava, kus paistis päike, seal oli jällegi ridamisi igasuguseid automaate ja Ingrid ei kannatanud õllejoojate lähedust.

Et ees ega taga ei paistnud autosid, astus ta sõiduteele. Sakiline vari jagas selle kaheks ja ulatus kord põlvedeni, kord vööni. Temperatuuride vahe oli kehal tunda puudutusena. — Rumal ja riivatu tüdruk,

millele sa lakkamatult mõtled, ütles Ingrid sosinal ja et mitte astuda varju sisse, tegi tantsusammul kaasa mõned päikesest asfaldile joonistatud katusekäänakud.

Kobakas ventilaator surises ja pööras end lauanurgal. Otse kõrval, kuid nii, et tuul ei puhunud peale, oli metallist kohvikann. Ilusa soenguga juhataja sõi parajasti. Ingrid tundis, et tuli ebasobival minutil ja see võib takistuseks saada. Ta jäi ukse kõrvale seisma. Juhataja kattis salatitaldriku rätikuga, lükkas selle laua serva poole ning naeratas lahkesti.

Tuba oli kitsas, mitte palju laiem kui kirjutuslaud. Selle all küdes elektriradiaator. Ingridi pilku märgati ja naeratati uuesti.

«Ma armastan sooja. Niisiis teie tulete nende laudade pärast?»

Ingrid noogutas ning jõudis avada suu.

«Seltsimees Kuulbas ise helistas juba sellest,» jätkas naine kiiresti ja lehitses paberite kuhja. «Ah õigus, siin,» ütles ta ja vaatas kalendrisse. «Kakskümmend kohta... teispäeva õhtuks. Kirja oleks võinud ka siis tuua. Ma ütlesin seda seltsimees Kuulbasele.»

Teispäeva õhtuks? Keegi Kuulbas?

«Mul oli tänaseks. Täna lõunaks kolmteist kohta. Tahtsin ainult menüü pärast rääkida.»

Ka juhataja tõsines, kuid ainult hetkeks. Muidugi, täna lõunaks oli kolmeteistkümmene laud... Kindlasti saab, sellel ajal on alati kohti. Kuid ainult einevõileibu... Muud ei ole ette nähtud... Konverents?... Ekskursioonide päev ja tühjad kõhud?... Ma vaatan.

Telefon ei võtnud kuidagi tooni peale, juhataja tõusis ja läks ruumist välja. Ingrid ootas tükk aega, ja siis oli esimesest pilgust selge, et saab ka sooja lõunat.

«Maksmine peaks olema sularahas... kohe. Ülekandega ei saa, meil on niisugune kord,» naeratas juhataja süüdlaslikult, justkui oleks tema viga, et ülekandega ei ole võimalik.

Mapp ootas all valvelauas juba ees. Ikka samad hommikused protokollid. Üle nurga tuttav ebaühtlane käekiri: «Ingrid! Palun lööge see ümber!» Mõni üksik parandus igal lehel. — Jumal, ma ütlesin eile, et kas ei oleks parem «taotleda selleks ministeeriumilt kahe koha eraldamist!» Siis ta tahtis «suunata kaks töötajat». Nii direktori moodi.

«Kas said paberid kätte?» ütles toas Ellen tervituse asemel. Ta keeras raadio vaiksemaks ning klõbistas teletaibil edasi. «Ma saatsin selle valvelauda, et äkki sa ei tulegi üles.» Keegi astus Ingridi selja taga ruumi. «Oled nüüd nii tähtis,» jätkas Ellen. «Direktor tervitab kättpidi

ja... otsib sind iga minut. Me mõtlesime, et oled temaga juba sina peal...» Toast väljuti. «Ta helistas. Kus sa olid vahepeal?»

Ingrid viskas käekoti lauale, see sõitis mööda läikivat puud kuni telefonideni. Seejärel istus ta kirjutusmasina taha, tõmbas sõrmuse ära. libistas jalad kingadest, ja juba tagusid näpud teksti.

«Kus sa olid nii kaua?» küsis Ellen.

Ingrid oli kiilutud kolme noormehe vahele, kes juba pedagoogilise ees kutsusid: tulge meile neljandaks käeks, mida te suures rannas üksinda teete, kuid kes üldiselt seisid viisakalt. Ta nägi kahte, kolmandat ainult tundis kehaga.

Kolmas ei uskunud, et ta ei sõida lõpuni. Nii ei saanudki Ingrid õiges peatuses maha. Seejärel jäi kleit noormehe mingi pandla külge kinni, rebenes, aga lahti ei tulnud. Ingrid hakkas hädaldama ja nad astusid koos välja.

Bussist hüüti: «Ega me sind täna enam ei näe, Peeter!»

«Minge kohe tagasi,» käskis Ingrid, kuid nad olid teineteise küljes, kuhu sa hing lähed. Buss küll veel seisis, sest üks punetav isand ei mahtunud enam sisse. Siis volditi ta lai püksitagumik uste vahelt välja, ja sõit Pirita poole jätkus. Kahe reisijata, kes seisid mereäärsel puisteel ja püüdsid teineteisest eemalduda. Mere ääres päikese käes.

Ingrid libistas sõrmed piki küljeõmblust. Lahti! Ja veel pikalt. Aega ei ole üldse mitte! Kohvikuni tuleb tükk maad tagasi minna, direktor närveerib seal ja kleit on katki! Issand — hiljaks jääda!

«Kas tõmbasin puruks?» küsis noormees. Pikk, heleblond, natuke süüdlase kombel vimmas. Juukseid polnud teab kui palju. Kõrvaotsad teravad, nagu neid joonistatakse kuradikestele. Üle näopoolle kuni lõuani jooksis servadest roosa arm.

«Ma poleks kaasa tulnud. Te ise jäite mu külge kinni.»

«Ei tea, kuidas see juhtus,» sõnas Ingrid pabinaga ja nad vaatasid koos, kui pikalt õmblus oli hargnenud. «Ma pean kohe tööle minema. See on lõunasöök,» ütles Ingrid. Et teine aru ei saanud, lisas ta: «Ametlik lõunasöök, selle ajal tehakse ka tööd, nii et vahel on isu läinud,» ja unustas edasiseletamise, sest kleit oli ikkagi hirmus palju katki.

«Parandame ära,» ütles noormees julgustavalt. «Avarii tegi juhuslikult õige mees. Ma olen rätsep.»

Ingrid vaatas uuesti oma kaaslast. Üks varrukas oli noormehel tühi ning õla juurest ilusa nõelaga kinni pandud. Rätsep? Kummaline huumorimeel. Ime, et mitte lendur!

«Õigemini olin,» kuulis ta pilkavat häält. «Enne seda... kõmakat. Küllap olen ka edasi. Vähemalt täna. Kas teil nõela ja niiti on?» Teravus kadus alles viimases lauses.

«Me ei saa siin, teised näevad,» ütles Ingrid ja läks oma sõnadest kohe punaseks. «Ma ei saa ju teie ees kleiti ära võtta!»

«Ära pole vaja võtta. Pange ainult käsi vahele, et ma ei torkaks.»

Käekotis leidus kõike. Nad istusid lähimale pingile. Kaeluseava oli küll suur, kuid tõmblukk tuli siiski lisaks lahti teha, nii sai käe vabalt kleidi alla panna. Ning teine parandas küllaltki osavasti, piste piste järel, lahtirebenenud kohta. Ingrid oleks tahtnud toetuda Peetri vastu. Mitte väsimusest, mitte varase tõusmise pärast, vaid «tingituna füüsiliselt meeldivast olukorrast», meenus aspirantide väljend. Nagu vanas romaanis, mõtles ta. Ja mõtles veel, kuipalju Peeter vaatas teda. Võimalus selleks oli olemas. Näost ei lugenud midagi välja, kuid pilk silitas ja embas.

«Te ei ole üldse minu nime küsinud,» alustas Ingrid.

Ühel pool istus toreda pehme aktsendiga professor, kes naeratas kogu aeg ja tõmbas kätega üle oma tugevate hallide juuste. Akende pool oli tähtis asetäitja. Ei tea, kas Peeter ootab veel mere ääres? mõtles Ingrid ja püüdis tähelepanu äratamata vaadata alla bussipeatusse, kuid nägi ainult lauanaabreid. Igaühest riba kukalt, riba selga. Kokku terve sein. Sinna tekkis merest helesinine kiil, kuid see ei ulatunud alla puisteeni. Direktor kallutas end asetäitja selja tagant välja. Ta oli imestunud, et pidi küsimust kordama. Ning hilinemine?

«Helistasin kaks korda,» vastas Ingrid, «kuid ta tuleb alles peale lõunat. Tellisin kõne uuesti viisteist neljakümneks. Seda kellaaega soovitati.»

Direktor laskus normaalsesse asendisse tagasi. — Hea siiski, et ma talle enne märkust ei teinud. Örn. Täna kuidagi eriti. Kuid missugune segadus oli siiski poole tunni eest... Milleks nad iga remondiga ometi ukсед ringi tõstavad! Ja Ingrid oleks pidanud ootama rõdul. Kuskohalt mina pidin teadma, et kõik on ette valmistatud ja korras? Hüva, nüüd on see õnnelikult möödas. Direktor vaatas laudkonda (igal pool käis sundimatu vestlus) ja mõtles, et palju niisuguseid sekretäre on, kes ise, ilma korralduseta teavad, mida tuleb teha. Et Ingrid on õnnelik juhus. Abiellumisega tekiks muidugi tagasimineku, tähelepanu kahestumine. Direktor tabas end mõttelt, et Ingridi abiellumine oleks ebameeldiv. Ja et ta aju tegeleb selle tüdrukuga küllalt palju.

Professor katsus Ingridi sõrmust ja raputas ta kätt, nii et kuulid helisesid.

«Meil oli väga meeldiv hommikupoolik,» ütles asetäitja. «Vabaõhumuuseum on väga omapärane. Te olete seal muidugi käinud?»

Ingrid raputas pead. — Ei. Kahjuks mitte. — Miks te täna meiega

kaasa ei tulnud? — Oh, tavalised argipäevatoimetused. — Neist püüdke vahel loobuda, ütles asetäitja heatahtlikult.

Aknad olid kohvikul suured, kogu sein põrandani klaasist. Žalusiikardin varjas ainult päikese. Külaliste noorim mees istus diagonaalselt üle laua ning paistis vastu valgust mustanahalisena. — Mis sellest, et ta on rätsep, mõtles Ingrid. Õmbleb edaspidi kõik mantlid mulle ise. Teine käsi on ju olemas. Haavajälg näol teeb ta hoopis põnevamaks... Ja nüüd oled sa puha armunud, naiivne Ingrid, naeratas ta õnnelikult ning õõtsus kordamööda vastu professorit ja tähtsat asetäitjat.

«Kas olete abielus?» küsis professor.

«Ei,» punastas Ingrid.

«Siit on tore vaade,» ütles asetäitja ja osutas merele. «See on kindlasti mingisugune reisijate laev.»

Ingrid laskus istmele tagasi. Silmade ees heiaustus ikka veel hele laev ja inimeste rida külg külje kõrval vastu parrast ja lainetriip, mis algas ja kaugenes laevateest. All mere ääres puisteel seisid ainult võõrad.

«Meri on täna nii imeliselt sile,» naeratas Ingrid asetäitjale.

Silmade ees hüples, seepärast ei suutnud ta poolpimeduses eraldada kellaosuteid. Külalised istusid eespool, aega ei olnud kellegi käest küsida. Kuigi lõpuks ometi kinnitati protokoll ning ka kõik muu — Tartu kõne, Vana Tooma lambid (oh issand, missugune jahtimine!) ja veel rida pisiasju — kõik oli läinud takistusteta, närveeris Ingrid, sest õhtu venis tükk maad pikemaks, kui võis arvata.

Teda oodati hotelli juures.

See oli nii uskumatult hea.

— Kuskohal Peeter seisab? Et ma ei jõudnud kleiti vahetada! Parengi veel, et Peetri enda parandatud. Tõmbasin ta sellega bussist välja, eraldus teiste hulgast nagu minu tunnustega perfokaart. Kui teda üldse ei ole? On kindlastiii! Kuidas ta ütles... ise jäite mu külge kinni... Ootab kusagil varjus. Ei. Nii et kõik näevad. Lähen kohe ta juurde. Kas... juba täna?... Oh ma ei tea, ma ei tea!...

Järsk pidurdus. Ülal pea kohal kõmises raudteesild. Ees ristteel möödusid tuledepaarid. — Jahe klaas on mõnus vastu laupa. Hea, et istusin üksinda. Nüüd saab kohe ära minna, keegi ei tüki saatma.

Läänes ja põhjas hahetas. Suur pilv lasus kohas, kuhu loojus päike, ja taevas helendas kahel pool seda pilve. Hotelliesine asfalt õhkus veel sooja. Ingrid seisis nõutult. Mööda vuhisesid pimedad taksod, kokkuraägilt plinkisid need suunda vasakule. Siis tulid ridamisi heledasti valgustatud trollid. Inimesed vaikisid seal sees ja võppusid kõik ühekorraga.

Külmahoog käis Ingridil õlgadest läbi. Kas Peeter ei tulnudki? Parkimisplatsil seisis ühel joonel hommikused furgoonid, suured tuuleklaasid mustendasid.

Ta vaatas üle tee jõudes korraks tagasi hotelli poole. Akendel eesriided. Restorani ukse taga tammus noorukite grupp. Poolhämärus. Ei lähegi pimedaks. Igal pool nii valge, kõik inimesed on näha. Vastutulijad on kõik ühesarnaste tuhmide nägudega. Kuhu minna? Koju? Magada... Kas Peeter tööpoolest ei tulnud? Või ei jõudnud ta mind ära oodata? Võib-olla on ta siiski kusagil siin? Ingrid otsustas jalutada Falgi aiani.

Mööda poolkaares puisteed ligines müriinal suur veoauto. Täistuledest muutus ümbrus pimedaks. Must sõõr ja keskel kaks eredat punkti, kus vilksatasid tüvede ja inimeste ahenenud piirjooned.

Auto möödus ning soe vihur jäi keerlema puude vahele. Tuul riivas Ingridi juukseid, kuid ta ei tundnud seda. Juuksed muutusid hoopis raskemaks ning kiskusid kuklasse pea, mis õõtsus nüüd kaasa igale tüdruku ahnelt pikaks kasvanud sammule. Peeter oli siinsamas ligidal! Ainult mõnekümne meetri kaugusel! Ikkagi ootas niikaua! Sellest ei ole midagi, et keegi teine on veel. Ta võis kohata mõnd tuttavat. Mida teisele öelda? Ah ei midagi, küll ta ära läheb!

Ingrid jäi naeratades seisma meeste selja taha. Need pöördusid ümber ja... oi! sa halastaja taevas!

«Kas üksinda? Ilma sõbrannata? Või ootab ta kusagil?»

«Ei oota... Ma arvasin...»

«Mida sa arvasid? Julgemalt, julgemalt!»

«Eemalt paistis, et sul nagu midagi puuduks, käsi või...» ütles Ingrid ükskõikselt. «Aga kahjuks on kõik olemas.»

Ingrid läks edasi mööda kühmlikuks tõusnud asfaldi. Selja taga müristasid sõbrad vaimustatud naeru. Mäest sõitsid üles tühjad pimedad bussid ja põrisesid groteskselt. — Kuidas võis nii rumalasti minna! Kuidas ma ometi ei märganud! Kaks niivõrd tühist kuju, käed nagu labidad kahel pool. Kuidas sai ometi segi minna!

Muidugi, ikka samad.

Vale-Peeter hõljus pikkadel jalgadel ta kõrval ja pööritas silmi temale ning selja taha. Otse kannul kõndis teine, näol õnnelik grimass.

Ingrid vaatas neid mõlemaid, kehtas õlgu ja astus kõnniteelt ära. Muru ning asfaldi vahel oli raudtorust serv, Ingrid astus ettevaatlikult. Ta ei mõtelnudki mingisuguste pärast oma prantsuse kingi ära kriimustada. Ta eemaldus, selg ees, mõne sammu, pöördus siis ja hakkas eneselegi ootamatult kõigest jõust jooksuma. Kuid ei jõudnud kuhugi. Pikk valus hoop üle näo ja rinna, ja Ingrid kukkus.

«Kes mind löi? Kes mind ometi löi?» oli Ingrid endast täiesti väljas. «Nad ei tulnud järele, pidi olema veel kolmas! Miks see mind löi?»

Ümbrus jäi täiesti vaikseks.

Kusagil eemal vilises trollibuss. Keegi ütles: tobu! mida sa kardad! Ingrid tõstis pea. Läbi pargi jooksis ta poole kohmakates säärikutes valvur, vile lurises suus. Noormehed aitasid ta ettevaatlikult püsti ja korjasid laialilennanud protokollilehti. — Nii häbi, et vaju või maa alla.

«Haiget? Veel küsitle! Igavesed... sead!»

«Kuidas see kõlas?» kergitas Õnnelik Grimass kulme. «Kas igatsed nii kangesti roopi, et kohe siinsamas ise pikali heitsid?»

Ingrid pillas asjad uuesti käest ja kargas teisele küüntega näkku. Grimass taganes, komistas vastu kõnnitee serva ja kukkus seljali, sirgelt nagu post. Vale-Peeter pahvatas naerma, vibutas kätt üles-alla ning luges: «Üks... kaks...» Pargivaht seisis nende kõrval ja vilistas ikka veel. Seejärel hakkas ta kileda häälega rääkima: «Mis te huligaanitse! Siinsamas üle tänava on kainestusmaja! Ma lasen teid kõiki kohe sinna viia!»

«Meie ei huligaanitse,» ütles Õnnelik Grimass ja tõusis istuli. «Meie aitame tütarlapsi püsti.»

«Nägid, et ta jooksis vastu sinu piirkonnas olevat trossi,» ütles Vale-Peeter.

«Mis trossi? Mis trossist te räägite?»

«Ka sa oled pime või?» Vale-Peeter lonkis mõne sammu mööda muru ja libistas kätt piki vaierit, mis tuli maa seest ning kadus kusagil ülevahtokstes. «Keegi idiot on seda hiljaaegu värvanud. Kleebib, raibe.» Ta vaatas oma sõrmi. «Ega sina värviga koos pole?» küsis ta Ingridilt.

Värvine? Rootsima vaadetega karp ei puutunud kuidagi näppu. Ta soris saamatult käekotis. Grimass võttis pintsaku küljetaskust varrega peegli ja hoidis seda ilusa kummardusega Ingridi ees.

«Mis te trambite muru!» tõstis valvur uuesti häält. «Ja miks te karjuse?»

Ingrid uuris peeglist oma nägu. «Karjusin?» ütles ta imestunult. «Mina karjusin?»

«Tõtt öelda, sa tegid mingisugust häält küll. Kas see just karjumine oli...»

«Näete nüüd! Ma kohe trahvin teid!» Vile tõusis uuesti suu juurde.

«Seltsimees valvur,» ütles Õnnelik Grimass ikka viisakalt. «Vast ehk siiski ootaksime trahviga? Kas sa tead ka, kes on tüdruku tõeline isa?» Ta kummardus pargivahi kõrva juurde ja pahvatas silpide kaupa. «A-ka-deemik!»

«Ja pasunakoori juht,» matkis teiselt poolt Vale-Peeter.

«Millise pasunakoori?» küsis pargivaht umbusklikult.

«Kõige suurema. Sellesama, mis laulupidudel puhub. Su oma ülemus mängib seal kaasa, nii et ole ettevaatlik,» kortsutas Õnnelik Grimass

kulme ja ütles ähvardava sosinaga: «Et tross oleks hommepäev kadunud! Lasen järele vaadata!»

Vale-Peeter libistas sõrmed üle Ingridi puusa. «Lähme,» ütles ta.

«Kuhu?» turtsatas Ingrid.

«Kuhu soovid. Restorani. Või baari. Kuhu ise soovid.» Vaba käsi löi kergelt vastu põuetaskut.

Ingrid raputas pead. «Uni tuleb peale.»

«Siis minu poole. Su nägu ongi kriimuline. Lapime seda ja joo me midagi. Mul on tasemel kraam.»

«Oh issand, ma olen täna juba nii palju joonud!» Ingrid haigutas uuesti. «Ja pealegi meestega, keda teie näete ainult kinos.»

«Miks sa siis nendega ei läinud?» imestas Önnelik Grimass.

Vale-Peeter lähendas näo tüdrukule ja ütles hääletult: «Pärast organiseerime nalja. Absoluutne saladus! Sul on meiega ekstraklass, usu!»

«Usun, usun,» ütles Ingrid ja lappas protokollilehti. Kortsus. Kõik tuleb hommikuks ümber taguda. Kurat. «Ka nalja olen täna juba küllalt saanud,» ütles ta leebelt. «Teate, mis? Jääge kõik siia. Jääge siia. Mina lähen ära ja teie... lehvitate mulle.»

«Meie lehvitate?»

«Jaa, just. Ilusti ülestõstetud käega. Nalja teeme teine kord,» naeratas ta kõigile kolmele. «Te olete ju tublid ja toredad ja mitte sugugi mööda, nagu algul võis arvata.» Ingrid muutus nukraks. «Kuid vahel läheb kõik... kohe veab kõik...»

«Peesse,» aitas Önnelik Grimass.

«Ma vaatasin ammu, et sina oled eriti tubli. Vahel kisub tööpoolest kõik sinna. Ja endal pole midagi teha, püüa kuidas tahad,» ütles Ingrid ning astus kõrvale vaatamata sõiduteele.

Kahelt poolt liginevad uued, äsja pestud autod. Nende kroomitud kaitseraudadel sätendavad üksteise tuled. Kuulda on algul ainult kummide sahin, seejärel pidurite kriiksatused, sest autod ei sõida Ingridile otsa. Juhid ei ärritu, ei suru pead ukseaknast välja ega vibuta rusikat. Tänaval ei kaja sõim. Juhid ei ärritu üldse mitte, vaid viipavad heasoovlikult käega ja mõni süütab isegi laetule, et sõbralikkuse akt oleks paremini näha. Niiviisi pikk rida autosid. Kusagil kaugel taga taob üks signaalile, kuid tema on rivis kõige viimane ega näe, millest tekkis liiklusummik. Et selle põhjustas Ingrid.

Mõlemad noormehed ja pargivaht lehvivad kõrgele ülestõstetud käega. Rahu maa peal, nagu öeldakse.

VÕITLUS BAGDADI KALIIFI VASTU

Katkend armeenia eeposest „Sassuuni Taavet“

Oli alguses pagan kaliif
ja Armeenia kuningas Gagiik.
Kaliif-pagan Bagdadis valitses,
Gagiik-kuningas Kapotini kindluses.

Gagiik-kuningas, vana ja hall,
palju vara tal, palju rikkust tal,
poegi-pärijaid polnud ühtigi,
ainult tütar üks, üpris kaunike,
nimeks tal Tsovinar-hanum.

Tol ajal vägevam kuningas
teiste käest andamit himustas.
Kaliif Bagdadis vägev ja võimukas
võttis väe, meie rahvast tuli riisuma.
Palju saaki võttis,
palju vange võttis,
rahvast rängalt laastas ja tappis.
Ja Armeenia kuningas Gagiik
maksualuseks sai Bagdadi kaliifile.

Ühel päeval kaliif võttis,
kaks meest saatis
endale andameid koguma:
„Te minge, võtke maksud ja tooge!“
Nõudjad läksid ja jõudsid
paleede ja kuninga losside ette,
mingit valgust seal märkasid.
Nad vaatasid ja nägid mis?
Nii kaunist piigat,
et öelda võis päiksele:
„Ära tõuse, tõusen su asemel!“

Nii kaunis see piiga, nii kaunis –
neljateistkümnapäevane kuu
seitsme mäe tagant tõuseb!
Nägid maksumehed seda piigat,
meelemõistuse kaotasid,
maha mõlemad oimetult langesid.
Tunni aja pärast sulase saatis Gagiik,
mehed võeti ja toodi paleesse.

Võõrad mehed ei lausunud midagi,
nad tõusid, läksid sõnatult tagasi.
Kaliifi juurde tagasi läksid.
Ja küsib kaliif: „Andam toodud või ei?“
Mehed kostavad: „Elagu kuningas!“
„Tühiasi on andam, tühine,
meie sihukest asja nägime –
on hea, et ei surnud.
Usu, sina meie asemel,
kuuks kolmeks sa oleksid
maha langend ja lamanud oimetult.“
Neilt pärib kaliif:
„Mis oli, mida nägite?“
„Jumal kaitsku su maja!“ kostavad,
„milleks kaup sulle, rikkus ja vara?
Sul on maa, on riik,
kaup, rikkus ja vara,
palju hõbedat, kulda ja kalleid kive.
Ristikummardajal Armeenia kuningal aga
on sihuke piiga,
nii hirmus ilus piiga,
et kogu su vara on väärt.
Seda tulist piigat, oh kaliif, me nägime,
nüüd ööl ega päeval ei söö ega joo,
ta ihule ja hingele ainult mõtleme.“
Jutt pähe löi paganast kaliifile,
saatis sõnumi Armeenia Gagiikile:
„Anna tütar mulle!“
Kostis kuningas:
„Armeenlane olen, sa araablane,
risti kummardan, sina puuslikke,
kuidas tütre sulle annaksin!
Ei anna sulle tütart!“

«SASSUUNI TAAVET»

Sõnas kaliif: „Kuningas Gagiik –
kui annad, anna heaga,
kui heaga ei anna, annad sõjaga ikka.
Kui tütart ei anna,
su rahva teen orjaks,
ma tapan teid kõik!
Su rahva tapan,
su linna pahupidi pöoran,
su krooni ja trooni purustan!“
Kostis kuningas: „Taplen, ei anna!“

Kaliif Bagdadis kutsus ja hõikas:
„Hei, sõdurid, sõdurid,
tulge siia ja minge!
Kui annab tütre, andku,
kui ei anna –
maa laastage,
kivid kaaluge,
liiv sõeluge,
mis saate, võtke saagiks!“
Vägi koguti ja mindi,
mindi Armeenia kuninga vastu.
„Noh, kuningas, kas tütre annad viia?
Või kaalume kivid ja sõelume liiva?
Siis võtame ja viime kõik!“
Vaatas kuningas ja mis nägi?
Oli väge kui tähti taevas.
Nad sõdisid, palju langes,
ristikumardaja kuningas heideti alla.

Tsovinar seisis katusel,
seisis suitsuaugu ääres ja mõtles:
„Kui mu isa oleks tark,
ei paneks mu kaela nii palju vaeva ja verd,
ta annaks mu ära.
Miks ühe pärast peavad hukka saama kõik?
Pojad orbudeks jäävad, mind neavad.
Mind viimaks viiakse vägisi.
Parem omatahtsi lähen.
Isa riik jääb terveks.“
Tütar tõusis, isa nõukambrisse astus,
küsis: „Isa, miks mõttes oled?“
Isa kostis ja ütles:

„Mõtlen selle peale:
see vägi sind tuli viima.
Kas nendega lähed või laastavad maa,
Kaliif meie riigi heidab alla,
kõik tapab, teeb orjaks.
Aga kuidas ma annaksin tütre,
armeenlane olen, araablane tema.“

Tsovinar aga kostis:
„Kui ma paganast kuningale ei lähe;
ta minu pärast tapab kõik.
Parem lähen, las teised pääsevad.
Parem üksinda suren isa riigi eest,
parem üksinda lähen ja kaon,
kui et rüüstavad armeenlaste maa,
kui et kaovad tuhanded inimesed.“
Ütles isale: „Isa, anna mind talle!“

Hüüti nõukogu kokku.
Mis teha, kas anda või mitte?
Viidi läkitus kuninga äiale –
see Vardpatrōki piiskop –, ta tuli.
Kutsus kuningas lähikondlased,
hüüdis kokku kõik ja ütles:
„Mu rahvas, mis lausute?
Kas heaga anname piiga või sõdime?
Mis nõu te annate?“
Ütles üks: „Ei me sõdida saa,
piiga anname, võtab ja läheb.“
Ütles teine: „Ei, sõdime!
Parem sõjas kõik saame hukka,
kui et piiga paganast kuningale anname.“
(Nii kaitses oma rahva au.)
Thoross sel ajal oli kaheksateistmene,
ta nägi, et nõumehed kuningat austavad
ja sõda talle tahavad soovitada,
mitte tütre andmist.
Thoross sõnas: „Elagu kuningas!
Tean, et nõumehed soovivad sõda,
ei piigat taha anda.
Parem hukka saagu üks piiga,
kui et hukka saab terve rahvas.
Kui minu nõu kuulad, kuningas,

anna piiga, las võtab.
Ei me sõdida suuda.
Mõelgem, nagu ep oleks sul piigat olnudki."
Nõnda pidasid nõu.
Pidas piiskopki aru ja pajatas:
„Ühe piiga eest anda terve rahvas?
Ei, parem saagu hukka üks hing!“

Ei tahtnud seda isa,
aga nägi – ep ole muud pääsu.
Jäi nõusse, lubas tütre.
Kaliifile saatis sõna:
„Annan piiga. Tule ja vii!“
Kaliif juba pulmadeks ehtis,
võttis kaaskonna kokku ja tuli.
Isa juurde läks piiga ja palus:
„Isa, ütle kaliifile:
mulle ehitagu eraldi palee,
kui mind viib, lasku elada seal;
aasta otsa ärgu tulgu mu ligi,
ärgu tulgu terve aasta mu eesriide taha.
Isa, anna mulle kaasa preester,
et õhtul ja hommikul teeks kirikut mulle,
et ma palvetan ja jään meie seaduse sisse.
Anna kaasa seltsipiigad.
Mida ütlesin, palu kaliifilt,
et täidaks need asjad.“

Mis tütar isale rääkis,
seda isa kaliifile ütles.
„Kaliif,“ sõnas kuningas Gagiik,
„ei hakka ma sinuga sõdima,
ma lepin sinuga kokku.
Teeme sihukese lepingu,
et annan sulle tütre,
et tütrele kaasas on preester,
et austab oma jumalat ja usku,
aga sina oma ebajumalaid.
Talle eraldi anna palee,
aasta otsa ära mine ta juurde,
ära astu ta voodi eesriide taha.“
Sõnas paganast kuningas:

„Su nõusse jään, sõbrake,
kokku omavahel lepime –
mulle tütar anna,
ei nõua ma andamit,
minu nimi ainult olgu sinu tütre peal,
mulle piisab, et öeldaks:
Armeenia kuninga väi!
Ei, mitte üks aasta, töotan:
seitse aastat ta manu ei lähe!
Talle kaasa anna hoidjanäitsik,
saada temaga preester.
Andke tütar, viin ühes.
Oma uhke palee vastu
talle eraldi ehitan palee.
Jäägu tütar oma seaduse sisse,
mina enda omasse jään.
Araablased oleme,
aga teie armeenlased.“

Armeenia keelest tõlkinud BORIS KABUR

Armeenia rahvaeepos «Sassuuni Taavet» elas vähemalt tuhat aastat rahvasuus, enne kui ta 1874. aastal esimest korda osaliselt trükist ilmus. Sealt peale algas eepose laulude sihipärane kogumine ja 1936. aastaks oli üles kirjutatud juba kuuskümmend viis katkendlikku teisendit, mille alusel selsamal aastal ilmus «Sassuuni Taaveti» esimene täielik väljaanne.

Nagu öeldud, on eepos nii oma kujunemise aja kui ka puudutatavate sündmuste poolest iidne. Kõige vanemad eeposes käsitletavad sündmused ulatuvad seitsmendasse sajandisse enne meie ajaarvamist. Enam-vähem lõpliku kuju omandas eepos umbes tuhande aasta eest, tema keskseks tegevuseks on võitlus võõramaiste vallutajate vastu.

«Sassuuni Taavet» koosneb neljast osast: esimene räägib Taaveti vanaisast Sanasarist ja selle vennast Baghdasarist, teine Taaveti isast, vanemast Mõherist, kolmas Taavetist endast ja neljas Taaveti pojast, nooremast Mõherist.

Käesolev katkend on võetud eepose esimese osa algusest.

PALSAM

Vanade esemete kogumise kiring haaras mind natukesehaaval, nii et ma ei pannud õieti tähelegi, millal see päriselt juhtus. Ilmselt oli pisik pesit-senud minus juba aastaid, kannatlikult oodates parajat momenti.

Meenub, et üliõpilaspäeval Riia vanalinnas ringi kolades tärkas minus ikka kange tahtmine patsutada vanu suurtükke; näis, et maasse sõtku-tud siledate pallkukaldega jämedatest püstjatest pronkskeredest kiirgab sooja ahvatlust nagu lapse puhtast ihust või hobuse sametisest küljest.

Olen alati armastanud lonkida uniselt vaiksetes muuseumisaalides, luusida ja sebida arhitektuurimälestiste ümber, sukelduda antikvariaa-tide tolmunud raamatukuristikesse, sorida ja tuhnida pudukaupluste luitunud aaretes. Aga nagu mulle tundus, oli see vaid platooniline huvi, mitte patune iha.

Esimesed sõjajärgsed aastad töid kaasa palava igatsuse millegi uue järele. Sõjaaegne pealesunnitud vaesus, palju kordi paigatud ja kohendatud rõivad, alatine virelemine, pikaleveninud tardumus oli kõrini tüüdanud. Süda lausa ihkas kaotatud tasa teha, alustada uut lehekülge, keerata kõik pea peale.

Rikaste suured toredad korterid olid enamikus vahetanud omanikku, olid muutunud mõõdupuud, seisukohad ning maitseotsustused. Nagu pärast koletut uputust vedeles ümberringi igasugu prahti ja jumal teab kust pärit asju, millel polnud enam peremeest; need ainult veel sega-sid, oli tahtmine neist võimalikult ruttu lahti saada.

Komisjonikauplustesse oli kokku veetud päratuid tammepuust puhve-teid, mahagonkappe ja karjala kasest magamistoagarnituure. Zvirgzdi saare täikal müütasid nokastanud meesterahvad ühest ja sellest samast kotist Courths-Mahleri romaane ja Molini esimesi gravüüre, võidunud «Aizkulises»¹ komplekte ja nahka köidetud Manceliuse² teoseid.

Mina olin alles äsja jõudnud Riiga Lubāna rohelistelt tasandikelt, ela-sin ühiselamus ja õppisin rahandustehnikumis. Paberi peal tegelesin iga päev tuhandete ja miljonitega, tõelisuses lugesin kitsilt stipendiumi-rublasid, toitudes nädalate viisi söökla supist.

Nagu tavaliselt selles eas, kui kõik su meeled on haaratud maailma

¹ «Aizkulises» — («Kulisside taga»), kodanlikus Lätis ilmunud bulvariajakiri.

² G. Mancelius — läti jutluseraamatu autor, elas XVII sajandil.

tundmaõppimise kihust, oli minulgi alatasa tahtmine kuhugi minna, kuhugi tormata. Kino, teatri, näituste ja spordivõistluste jaoks ei jätkunud tihti raha. Seepärast läksin Zvirgzdi saare täikale, kus silmalõbu eest polnud tarvis midagi maksta. Issake, missugune vaatemäng see alles oli, uskuge mind! Suur omanikevahetus toimus lugematu hulga statistide osavõtul: kerjused laulsid, sulid mängisid kaarte, mustlasnaised ennustasid tulevikku, vargad tühjendasid hiljukesi taskuid, grammofoonid üürgasid läägeid šlaagreid, puurides siristasid linnud, koerad haukusid, korvides kaagutasid kanad, lõhnas naftaliini, hallituse ja õlis küpsetatud pirukate järele.

Minu sõber Gederts armastab veel praegugi pidupäevadel rikkalikult kaetud laua ja hea konjaki juures istudes meenutada, kuidas ta toorkord katkiste paberite ja vanade ajalehtede vahelt oli leidnud ühe Aivazovski skitsi. Mina ei saa uhkeldada niivõrd suurejooneliste saavutustega, ehkki ka mul juhtus ükskord olema üsna kenake saak — uued ameerika suusasaapad suurte ülespidi hoidvate neljakandiliste ninadega ja sõrmepaksuste taldadega, välimuselt üpris hirmuäratavad, see-eest aga tohutult tugevad, käisin nendega peaaegu kuni ülikoolini välja.

Pärast majandusteaduskonna lõpetamist asusin tööle pangas, astusin õnnelikku abiellu, elasin mõnda aega naise sugulaste juures, hiljem saime toa ühiskorteris. Rätsepatöökoja kabiinis suure peegli ees seistes panin äkki tähele, et olen juba omandanud üsna soliidsed mõõtmed ja et minu kunagi nii paksud lokkis juuksed, mis olid meenutanud musta pilve, liibuvad sirgetena harvalt vastu pealage nagu mandoliinikeeled.

Pärast läksin ülikooli tagasi — loenguid pidama. Aga veel mõni aasta hiljem sai minust suure käitise finantsosakonna juhataja. Naine käib ka tööle; häbi tunnistada, aga just tema sai oma asutuse kaudu uue kolme-toalise korteri, mitte mina. Nagu ühel õigel ja korralikul läti perekonnal kunagi, oli meilgi üksainus järeltulija, kes oli täielikult antud vanaema hoole ja võimu alla.

Ma ei ole joodik. Isiklikke transpordivahendeid ei himusta. Nii palju fanatismi mul ka ei ole, et anduda individuaalehituse vaevadele. Naine pole aldis riietelegi ehetele. Ühesõnaga, meie eelarve tulude osa hakkas ületama väljaminekuid — rubla siia või sinna, sellel polnud enam kuigi suurt tähtsust. Mul ei tulnud pähegi ühineda vannutatud rahakogujatega. Milleks koguda? Jumal tänatud, meie maal tööpuudus kedagi ei ähvarda ja vanaduspäevil makstakse pensioni. Niisuguses olukorras tundub mõistlikum lihtsalt veidi lahedamalt elada.

Mitu puhkust järjest veetsime naisega koos Musta mere ääres, elasime Gruusias ja Armeenias, seejärel käisime kordamööda välismaal — mina sõitsin laevaga mööda Doonaud, naisel õnnestus koguni näha Aafrikat ja Kanaari saari. Reisimine hakkas meile meeldima. Kui olime kül-

lalt maailma mööda ringi tuulanud, taipasime, et siinsamas lähedalgi leidub palju huvitavaid ja nägemata kohti.

Ükskord talvisel koolivaheajal viisime tütre Leningradi. Püsis kohutav pakane, tuul lõõtsus hullupööra, nagu tahaks hinge seest välja rebida, õhtupimedus tuli kiiresti ja kogu linn vajus sinkjashalli uttu, milles kumasid õiliselt tänavalaternate tuled. Minus aiva süvenes tunne, et olen siin juba kunagi olnud, kõik tundus tuttav ning omane: Moika malmkäsipuudega sillad, Vassili saare vanade majade fassaadid, Admiraliteedi kuldne tipp, Neeva graniiti suletud kaldad, samuti ka see udu ja, mis peaasi, inimesed, kes liuglesid mööda nagu viirastused, kraed püüsti, ise kummargil vastu tuult. Kolm päeva kadusid nagu kummalisel spiritismiseansil, kus me elasime koos Puškini, Dostojevski ja Bloki kangelastega, samuti hulga teiste tegelastega, kes, ammu surnud, elasid edasi legendides, mis lisasid Leningradile temale omast romantilist sarmi. Tajusin neid kujusid üpris selgesti, kui kuulsin Peeter-Pauli kindluse vallil kahurit lastavat või Suveaia taravõrestikus vilisevat tuult, mis tuhises mööda vanast lossist ja lummemattunud kanalitest, liikus edasi kitsa põiktäna pimedates hoovides ja vaiksetes kangialustes. Midagi niisugust polnud minuga varem juhtunud. Olin end alati pidanud fantaasiavaeseks, läbinisti asjalikuks inimeseks. Sellele pidanuks viitama ka eriala, mille olin endale valinud, mis mulle rõõmu tegi ja missugusel alal olin nii mõndagi saavutanud.

Ärasõiduni oli jäänud ainult veel mõni tund, naine pakkis võõraste-majas kohvreid, aga mina ja tütar ruttasime veel kirjanduses nii sageli kirjeldatud Gostinõi Dvori. Suur passaaž oli siis juba ringi ehitatud ajakohaseks kaubanduskeskuseks, selle ümber aga, sammastega kaunistatud ühekorruselistes puust hoonetes, tegutses ikka veel hulgaliselt tillukesi poode, millest võis selgesti aimata selle ajaloolise paiga kunagist vaimu.

Pruugitud asjade kauplused on kogu maailmas enam-vähem ühesugused. Need on kohad, kus igavese ajamasina tegevus on suuremal või vähemal määral pärstitud — karnevalikirjud kuhjatised lakkamatult voolava omandiprogressi teedel, liikuva inimõtte ja materjali tarretatud ideede lõpmatu konflikti areenid.

Neil Katariina-aegsetel kristallkroonlühtritel polnud midagi pistmist sellega, et sealsamas kõrval universaalkaupluses müüdi päevavalguslampide luminesseerivaid torusid; ehkki katkised ning tuhmunud, hooltult kokkukeeratud traatkonksude külge riputatud, käitusid nad ikka veel vanamoelise, veidi pentsiku väarikusega, liig peened, et mõista, mis nendega õieti on juhtunud, liig uhked, et huvituda oma tulevikust. See väike graatsiline, katkise jalaga ampiirlaud ei lootnud muidugi enam kuigi kaugemale longata. Hale invaliid oli võõrastetoa jaoks liialt luitunud

välimumega, aga mõne aasta võinuks ta ehk veel teenida, kas või suvila rõdul lillepottide alusena.

Pimedas panipaigas, äramagatud määrdunud madratsite barrikaadi ja segamini üksteise otsa virna laotud toolide ning loiult lohku vajunud, nagu endast õhu väljalasknud polstergarnituuride taga märkasin ma päris juhuslikult üht omapärast mööblitükki, mida meie päevil enam ei kasutata — kirjutuspulti. Esialgu ma isegi ei taibanud, mis asi seal õieti mu tähelepanu köitis, siis aga lausa tardusin paigale ja tundsin äkki, et mu kõrvad õhetavad. Lääkivat hallikaspruuni pähklipuud ilustasid reljeefsed nikerdused — lendavad aamorid, tiivulised greifid, lindude ja loomade pead, nende vahel väänlesid ja looklesid eksootilised taimed, ja kõike sidus omavahel tore ornament. Kas võis seda pulti üldse nimetada mööbliesemeks? See oli kunstiteos. Innu ja talendiga, ennastsalgavuse ja armastusega oli puunikerdaja töötnud tema kallal kuid, võib-olla isegi aastaid. Aga nüüd polnud teda enam kellelegi vaja, ta visati välja. Küllap seepärast, et ometi viimaks oli peremehel õnnestunud endale soetada moodne, uusimat tüüpi sektsioonmööbel. Ainult siin, kunagises hoovkonna tsitadellis, ülikute tohutu luksuse, priiskamise ja rikkuse epitsentris, võis veel pinnale kerkida säärane ime, mis, nagu mulle miskipärast näis, pärines Tatjana Larina suguse olendi lähedusest ja varjas endas sadade õrnimate kirjade saladusi, mäletas harfi helisid, revolutsiooni kogupauku ja blokaadi sireenide surmakuulutatavat undamist; teda oli armastavalt kantud ja pahameelega tõugatud, visatud ja lükatud, ta oli uhkelt vastu peegeldunud merevaiguselt parketilt, oli ligunenud aukliku katuse all ja kiratsenud ühisköögi ukse taga, kuni oli viimaks jõudnud siia kummituslikku vanade asjade surnukambrisse.

Aeg jooksis, oli vaja võõrastemajja tagasi minna, aga mina ja tütar tammusime tolmunud kirjutuspuldi ees, pea norus, mõistes teineteist sõnadeta selles õiglasel pahameeles, vaikselt kaasatundmises ja kurvas teadmises, et kahjuks pole meie võimuses midagi muuta või parandada.

«Kas teile meeldib see «altar»?» Müüja hääles kostis lõbusat väljakutset. «Noh, asuge aga kallale. Kolm korda on juba alla hinnatud, maksab naeruväärselt vähe: kolmkümmend viis rubla. Kaks tooli kah veel pealekauba — jumalamuidu.»

Toolid olid ühe kapi otsa visatud, selgus, et need olid rohkem kannatada saanud, ühel oli põhi alt ära, teisel ripendasid nahkpolstri räbalad, aga olulisemad puitosad olid alles päris kõvad ja nikerdused terved. Mul võttis jalad nõrgaks.

«Kahju küll. Asi on selles, et me oleme Riiast. Ja rong väljub tunni aja pärast.»

«See on väike häda. Selle asja ajame korda. Jätke oma aadress, saadame teile järele.»

Vaatasin Intale otsa, tema silmad olid erutusest ümmargused ja tumedad.

«Ei tea, mis ema ütleb? Ja kuhu me kõik need asjad kodus paneme?»
Aga mina polnud enam võimeline pikemalt arutama.

«Eks seda näeb... Saagu mis saab!»

Sellesamaga oligi mu väike sõrm kuradile antud. Ja kui ma ennast tsipakegi õigustada võiksin, siis küll ainult sellega, et ega's mina olnud ainuke, kes tol ajal sellesse tõppe jäi.

Ehitustööd arenesid laiuti. Tasandades platsi uute hoonete jaoks Kõngaragsis ja Iļģuciemsis, Juglas ja Bišumuižas, Bieriņis ja Solitūdes, pühkisid ehitajad eest saja-aastasi majaanerikke, nii et pehkinud pilpad lendasid. Aga tooneseppadest puretud hurtsikute põõningutel ja «sahvreides» oli varjul igasugu vana kraami, seal oli puru ja rämpsuga segamini põlvest põlve kogunenud imepäraseid asju, millel tavaliselt kahjuks enam ei olnud kuigi suurt praktilist väärtust; ainult harva sõandas mõni neid veel uude elukohta kaasa tassida, enamik jättis nad buldoozeri hooleks.

Ka maal muutus kõik teiseks. Näguripäevad olid möödas. Need, kes linna igatsesid, olid läinud, vanad surid vähehaaval, aga need, kes kohale jäid ja nüüd tööd vihtusid, tahtsid elada kõigi mugavustega. Kuid vanad sepise ja kirjadega kaunistatud veimevakakirstud, mis teoorjusest saati olid seisnud hämara lõhnava aida seina veeres või suure peretoa nurgas, nagu oleksid nad seal maa külge kinni kasvanud, uue asula majadesse paljude arvates enam ei sobinud. Ja polnud seal ruumigi, tulid juurde televiisor, raamaturiid, klaver. Veimevakakirstude saatustlik tund oli lõõnud. Aga kirstud ei seisnud ju tühjalt: nüüd, mil neid välja visati, alles õieti selgus, mida kõike nad olid endas peitnud.

Suur osa kogudusi elas oma viimaseid päevi. Põlvkondade vahetudes ja elutunnetuse muutudes jäid kirikud aina tühjemaks ja tühjemaks, kunagi nii tulutoov õpetaja-amet hakkas ära kaduma. Endistesse kirikumõisatesse ja kogudusemajadesse asusid uued elanikud, lahkujad likvideerisid majapidamist ning puistasid paremale ja vasakule varandust, mis mõnikord oli kasvanud ja rohkenenud juba Glücki¹, Fürecceri² ja vana Stenderi³ ajast saati: siin oli hanesulega kirjapandud manuskripte, prantsus-, inglise- ja saksakeelseid bukinistlikke haruldusi, esimeste postisaadetiste näidiseid, seitsmeteistkümnendal ja kaheksateistkümnendal sajandil väljaantud läti trükiseid, gravüüre ja maale.

Minu naise suureks õuduseks hakkas meie korter kiiresti täituma vanaaegsete esemetega: seal oli üleskeeratavaid mängutoose, pommidega

¹ E. Glück — läti kiriku- ja koolitegelane (1652—1705).

² Chr. Füreccer — esimese läti kirikulauluraamatu koostaja (ilm. 1685).

³ Fr. Stender — läti keeleteadlane (1714—1796).

kelli, uhmreid, taotud küünlajalgu, kulunud pleede, hõbetatud vask- ja pronksripatseid ja sõlgi, laud- ja lamamistoole, juukseharju, kamme, lühtreid, uksehingi, riive, ahjuroope, koonlalaudu ja veel palju muudki. Olin justkui pöörane, kuulasin üle kõik oma sugulased, küsitlesin tuttavaid, õhtud läbi kõndisin ringi lammutamisele määratud linnajagudes, puhkepäeviti sõitsin maale, olles enne minule iseloomuliku punktuaalsusega välja töötanud erilised läbikammimise marsruudid.

Muidugi ei jäänud minu kirk ka töökaaslaste eest varju. Mõned muigasid ja pilkasid, soovitades koguda parem postmarke, tikutoosietikette või, halvemal juhul, tühje viinapudeleid, mõni ei jõudnud ära imestada: vaat kus lugu, kes oleks võinud arvata, paistis muidu päris mõistlik mees olevat.

Leidus neidki, kes mu õhinale innuga kaasa elasid ja mind igamoodi toetada püüdsid. Eriti käis see Malda kohta, kes oli meie osakonna kõige väledam, kõige tublim töötaja; räägiti veel muide, et ta pidi olema ka kõige nägusam — mina seda küll ei ütleks, maitseasi, minule näiteks meeldivad rohkem sellised suuremate gabariitidega, Malda on sihuke nähvits, kleenuke ja must nagu korstnas suitsutatud.

Ükskord tuleb ta minu kabinetti ja tammub seal jalalt jalale. Tunnen kohe, et ta pole nii nagu alati, on kuidagi veider, punastab ja kahvatab, lööb silmad maha.

«Milles asi on?»

«Ma tahaksin teiega rääkida, aga see ei puutu töösse...»

Nüüd tuleb midagi huvitavat, mõtlen mina. Ja millegipärast punastan samuti. See on muidugi narr. Sest mina olen ikkagi ülemus. Ja aastatelt võinuksin olla tema isa. Vähemalt põhimõtteliselt.

«Ma kuulsin... mulle räägiti, et teie kogute raamatuid. Vanu haruldasi väljaandeid...»

Purskasin valjusti naerma, mul hakkas äkki väga lõbus, võiks öelda, et tundsin isegi kergendust. Raamatud... Aa-aa-aa-aa. Niisiis raamatud!

«Asi on nimelt selles, et mul on üks kauge sugulane, keegi vana mees, ta on suur raamatukoguja...»

«Väga meeldiv.»

«Eile helistati, et ta olevat haige. Raskesti haige. Üldiselt — arvata-vasti suremas...»

«Hmm, andestage. Ma tahtsin öelda: väga ebageeldiv. Ma tõesti ei teadnud...»

«Teid ei huvita?»

«Raamatud? Ei, mispärast! Muidugi huvitab!»

«Siis võib-olla me võiksime...»

Malda läheb miskipärast jällegi näost üleni punaseks ja langetab pilgu. Nagu oleks ta mulle usaldanud kõige sügavama südamesaladuse.

Tema ~~ohkamisest~~, katkendlikest lausetest ja silmade heitunud välgatus-
test selgus vähehaaval, et vana mees oli varem elanud Veidenbaumsi
tänavas oma väikeses majas, mis hiljuti lammutati, ja et ta nüüd oli
kolinud uude korterisse Kõngaragsi ja kaasa võtnud kogu oma varan-
duse. Endal pole õiget kohta, kuhu küljeli visata, igal pool on muud-
kui raamatud ja raamatud, tütar ei oska midagi peale hakata, arst ei
mahu uksest sisse. Kolimise ajal oli küll tasakesi mõne kotitäie Dauga-
vasse lükanud, aga enam sihukeseks patutööks käsi ei tõuse.

Te mõistate, milline kiusatus see oli minu kestvale ja küllastamatule
kollektsoonääri-isule. Lootustandvamat saaki ei võinud enam ette kuju-
tadagi. Nägin juba vaimusilma ees tervet virna kõige ebatavalisemaid
väljaandeid, ammu käibelt kadunud bibliograafilisi haruldusi, hoolikalt
kogutud esmatrukke, läinud sajandi ajalehtede ja ajakirjade komplekte,
esimese laulupeo kavalehti, teoorjuse-aegseid kalendreid. Kujutluses
silitasin, lehitsesin ja kaalusin seda rikkust kahe käega, tundes ninas
isegi teravat hallituse ja tolmu lõhna, mis on omane vanadele paberitele
ja kaua seisnud köidetele.

Mind viis ainult segadusse Malda napisõnaline tähendus: üldiselt arva-
tavasti suremas. Suriyaga kokkusaamine ei võinud just kuigi meeldiv
olla, eriti kui on tegemist sellise vireleva ja vaevleva aeglase kustujaga.
Ausalt öeldes poleks mind mõnes teises olukorras väevõimugagi sihukese
manalase, pealegi võhivõõra inimese juurde saadud, aga seekord jäin
nõusse.

Leppisime kokku, et söidame raamatuid vaatama järgmisel päeval, nii
et selle käigu üle järelemõtlemiseks ja ka ümbermõtlemiseks jäi aega
ülearu. Muidugi, situatsioon paistis üldjoontes võrdlemisi delikaatne:
kas õnnetusest tabatud majja, kus tore inimene elab oma viimseid hetki
ja omaksed kõnnivad ringi saatuselöögist murtuna, kõlbab ilmuda kui
südametu kaubitseja, keda juhib ainuüksi saamahimu alles elava kadu-
nukese omandi järele? Selline asi ei tulnud kõne allagi. Sinnaminekul
võis olla vaid süütu külaskäigu iseloom: mina juhtumisi saadan Maldat,
olen tema tuttav, sõber. Muidugi pole ka sobiv kaasa võtta kohvrit ega
kotti. Portfell on teine asi — ehkki mõõtmetelt üsna mahukas, on ta
ikkagi märksa vähem silmatorkav, mitte nii röögatu.

Haiget ei võinud külastada tühjade kätega. Aga mida viia? Toidu-
kraami? Traditsioonilised apelsinid, sidrunid ja viinamarjad sedapuhku
justnagu ei sobinud. Juhuslikule sissepõikajale polnud see hoopiski
kohane, võis tahtmatult riivata omakseid, kes sellist rõhutatud hoolt
vanainimese toidulaua pärast võisid tõlgendada kui etteheidet. Viia lilli?
Vanale, haigusest ja süütundest tigestunud misantroobile? Kah võrdle-
misi tobe. Lõppude lõpuks otsustasin — viin talle pudeli musta palsa-
mit. Lihtne ja hea. Vanal Riia joogipoolisel oli kõva kuulsus mitte ainult

kanguse poolest, vaid ka arstirohuna igasugu seesmiste tõbede ja hädade vastu. Ja isegi siis, kui nõdraks jäänud põdejat ei saa enam aidata ja arvele on juba kriips alla tõmmatud, tuleks üks kõvem klahv talle ainult kasuks, soojendades viimaste elutundide kõledat külmust.

Olime Maldaga kokku leppinud, et kohtume trammipeatuses umbes veerand tundi pärast tööd. Palitut selga ajades märkasin, et sigaretid on otsas. Nagu õnnetuseks kohtasin poes koolivenda, keda ma polnud ammu näinud, ja me lobisesime oma viis minutit. Äkki ehmatasin üsna tõsiselt. Ma ei võinud ju lubada, et Malda tuleks kohale esimesena! Nais- tel ei sobi oodata. See lihtne tõde oli mul peast täiesti välja lennanud. Ma polnud enam peaaegu kaksikümmend aastat selliste asjadega tegel- nud.

Midagi pöörast... Malda juba tõepoolest ootas. Värske, sale, moodsa kirju palituga ja väike naljakas kübar kuklas. Viivuks tekkis tunne, et mul ei jätku julgust tema juurde astuda. Ümberringi seisis inimesed ja vaatasid, võib-olla leidus nende hulgas niisuguseidki, kes meid mõle- maid tundsid. Kas ma võisin neile kõigile seletada: me saame kokku ainult selleks, et sõita koos raamatuid vaatama? Ja mis tähtsus sellel ongi? Vana mühakas, tolvane, pehkinud kannujuurikas! Katsu parem meelde tuletada, kuidas noorte daamidega ümber käiakse.

«Andke andeks,» ütlesin mina, «siin on nii paksult rahvast, et võib seista tund aega kõrvu ilma teineteist märkamata.»

«Ma alles tulin,» ütles Malda. Temagi paistis olevat lõplikult kohme- tunud. See oli ka täiesti loomulik. Kui kolleksionäärid me kohtusime esmakordselt.

Asjatundmatul inimesel on uute elamurajoonide vaba asetusega hoo- nestuses veel raskem orienteeruda kui midagi telefoniraamatust üles leida. Malda mälus olid vaid mõned ebamäärased pidepunktid. Siiski lii- kus ta teraselt ringi vaadates edasi raskestimõistetava selgenägelikkus- sega, jõudes lõppude lõpuks eesmärgile niisama eksimatult, nagu palju- kiidetud nõiavitsaga viibutajad jõuavad veesoone juurde.

«Jah, kindlasti. Siin see on,» ütles ta.

Hall tööstuslikest detailidest viiekorruseline hoone erines oma lähe- matest vendadest ainuüksi selle poolest, et kahel välisuksel olid välja- löödud klaasid asendatud erekollaseks värvitud puitkiudplaatidega.

Meie helistamisele ei reageerinud keegi.

«Ta peab kodus olema, lähme aga sisse.» Malda haaras sugulase õigu- sega otsustavalt kinni jõuetult allarippuvast ukselingist. Leidsime end pimedast kitsast esikust. Ei ühtegi inimest.

«Siin on riidevarn, võtke palit seljast, sees on palav.» Malda tegutses kõhklematult ning sihikindlalt.

Kui silmad veidi harjusid, märkasin, et tuppa viiv uks oli poikvel. Sealtsamast kostis kähisev ja vilisev hingeldamine, väsinud ohked ja ähkimine.

Malda astus esimesena põdeja juurde, mina pugessin arglikult tema kitsaste õlgade varju.

«Tere õhtust, Paulsi-onu, need oleme meie! Kus saab siin tuld põlema panna?»

Meenub selgesti, kuidas ma võpatasin: palja elektripirni ere valgus, mis silmapilkselt ruumi üle ujutas, justkui löi vastu nägu. Esimene asi, mida ma märkasin, oli kahe tumeda silma terav, püsiv pilk, mis mind varjamatu huviga uuris.

Paulsi-onuks hüütu lamas flanelist aluspesu väel väikesel diivanil, õhukese halli tekiga kaetud suur kondine kogu ahmis kääksudes, vääneldes ja kägerasse tõmbudes õhku. Seinal aseme kohal ilutses luitunud raamis noore uljaspea foto, vaks maad edasi rippusid naela otsas viiul, raske ratsaväelasemõök ja suured vanaaegsed kannused. Ülejäänud tuba oli kinni raamatute all; suuremad ja raskemad moodustasid otse diivani ees kastidesse ja kottidesse kuhjatuna midagi kõrge salve taolist, mis omakorda oli kuni lakke välja brošüüre ja köiteid täis laotud. See oli ka kõik, mida toas näha võis, kui mitte arvestada suitsukonisid täislitsitud taldrikut, suurt supikaussi ja veel mõningaid toidunõusid, mis olid ajalehtedega kaetud.

«No kuidas siis käsi käib ka?»

«Kehvasti,» lõõtsutas vana kortsulist nägu moonutades. «Jõudu ei ole sugugi. Nii nagu siia kolisime, nii kõik seisab. Riiulid peaks korda tegema, aga kus sa siin...»

Kiikasin kähku ühe silmaga lähemal asuvaid raamatuid, püüdes ära määrata, mida see tohutu hunnik õieti sisaldab, aga midagi eriti väärtuslikku silma ei hakanud, ilmselt peitusid haruldused kusagil selle virna põhjas või siis kastides ja kottides.

Viisakusest lülitusin kõnelusse tervise üle, pärisin, mida arst ütles, jutustasin gripiepideemia laastamistööst Euroopas ja alles kõige lõpuks avaldasin väga ettevaatlikult imestust majaisa raamatukogu üllatava suuruse puhul.

«Mis raamatukogu see enam on, mida ei hooldata, varemalt küll, jah, siis oli raamatukogu. Seitsekümmend neli raamatut ainuüksi türklaste ja jaapanlaste vastu peetud sõdade kohta. Kolmes keeles. Kindral Kuropatkini memuaarid. Admiral Togo päevaraamat.»

Haigele oli rääkimine raske, tal tuli tihti õhust puudu ja ta pidi vait jääma, siiski vastas ta küsimustele pikalt ja, nagu näis, ka üsna meelsasti. Seda seletasin ma üksindusega, mis teda, asemele aheldatud, tõenäoliselt veel kurjemini vaevas kui haigus ise.

Lõpuks lubasin endale mõned raamatud kätte võtta ja neid lehitseda. Väikesed populaarteaduslikud brošüürid olid üpris harilikud, aga mind köitsid allakriipsutused tekstis ning selge, laialt visatud käekirjaga tehtud ääremärkused.

«Riia kõige kõrgem mägi Dzegūžkalns, 28 m, Grīziņkalns 25 m.»

«Riia 1. keskkool — kunagine Toomkool — figureerib ajaloos juba 1211. aastast alates.»

«Inimese eksistentsil esialgu mõtet ei olnud, vähemalt mitte nendes mõtlemise kategooriates, mis on meie käsutuses. Aga inimene erineb kõigist mõistusega olenditest selle poolest, et ta võib oma eksistentsi mõtte ise luua.»

«Revolutsioon võib rahva arengu ajutiselt katkestada, võib teda edasi või tagasi tõugata, võib teha suuremaid või väiksemaid ümberkorraldusi, aga rahva iseloomu ta ei muuda.»

«Kas te olite punane kütt?» küsisin mina.

Tumedate silmade läbitungiv pilk muutus märgatavalt leebemaks, minnes üle omapäraseks naerataiseks, milles segunesid märkamatu ironia ja uhkus.

«Mida te teate punastest küttidest?» küsis ta omakorda vastu.

«Ajaloos lühikursust.»

Haige krimpsutas nägu. Kas sellepärast, et teda tabas valusööst või — mis näib veelgi usutavam — et mu vastus oli tema silmis haletsusväärne.

«Kütid panid punkti Rooma impeeriumile. Sedasi. Viimase Rooma keisri Konstantin Paleologose noddid türklased maha 1453. aastal Konstantinoopolis Sofia kiriku trepil. Vene suurvürst Ivan Kolmas abiellus Konstantini vennatütre Zojaga ja temast sai Bütsantsi kahe peaga kotka pärija. Aga viimast Venemaa keisrit Nikolai Teist, kui te teada tahate...»

Jutt läks ajaloo radadele. Vana esitas mõned päris huvitavad mõtted, me isegi natuke vaidlesime. Malda andis korduvalt märku, ergutades viimaks ometi asja juurde asuma, mina aga ei julenud ikka veel katkestada alustatud keskustelu ega otseselt välja öelda tuleku põhjust. Veerand tundi hiljem hakkas haige juba väsima, ja siis oli selge, et õige hetk oli mööda lastud. Rahustasin end mõttega, et nahunii ei saa suurt raamatuvirna ühe päevaga läbi sorida. Seda tööd tuli teha vähehaaval, pisitasa ja rahulikult. Olime tutvunud, esialgu oli sellestki küll. Raamatud võisid ka natuke oodata, ega need kuhugi kao. Peaasi oli usaldust võita.

Pärast väikest viivitust võtsin välja palsamipudeli, soovisin peatset tervenemist ja lubasin kolme-nelja päeva pärast kindlasti uuesti tulla, et veenduda, kas kangest rohust on abi olnud.

«Kas sa, tüdruk, ka tuled?» küsis haige Maldalt, kõhna käega ettevaatlikult pruuni savipudelit käes kaaludes. «Kui saab nii head juttu rääki, siis hakkab nagu kergem.»

«Tulen, Paulsi-onu, tingimata tulen.»

Võtsin seda kui lubadust mitte ainult vanaonule külla tulla, vaid ka meie koostööd jätkata. Ja pean ütlema, ma ei eksinud.

Järgmise nädala algul oli meil Maldaga jälle trammipeatuses kohtamine. Seekord püüdsin muidugi esimesena kohale jõuda. Viimasel minutil, kui ma juba trepist alla jooksin, kaks astet korraga võttes, pidas mind kinni direktor ja palus lähemaid seletusi uue tulumaksuarvestuse kohta, aga mina luiskasin talle käigu peal midagi ülitähtsatest asjatoimetustest marksismi-leninismi õhtuülikoolis.

See oli tore õhtu, üks neid imelisi õhtuid, mil sa, inimene, äkitselt märkad, et päev on juba pikemaks veninud ja aeg hakkab kevade poole kiskuma. Külmetas kergelt. Öhk voolas iseenesest kopsudesse, selge ja magus. Ma polnud kunagi varem märganud, missugused on puud niisuguse pärlmutrivärvi õhtutaeva taustal. Talvise linna pargid ja bulvarite puuderead sulavad kokku tumedateks raskepärasteks laikudeks: heleda, sinkjaspunakalt sätendava silmapiiri taustal muutuvad oksad hapraks ja kergeks, moondues peeneks mustaks pitsiks, mida hajuv päevavalgus ning õhtu varjud vähehaaval läbipaistva violetse siidiga katavad.

Igaks juhuks kulises mul seegi kord rõõmsasti portfelligi must palsam. Otse trammipeatuse juures olid lapsed sisse sõitnud pika jääriba. Malda laskis mulle vastu rutates liugu ühest otsast teise, tasakaaluks kätega veheldes.

Ja seda tema muretut liuglemist vaadates sain ma äkki aru, et olen liiga raske, liiga loid, liiga tõsine, enneaegselt kõrvale tõmbunud ja jahtunud, et olen lasknud endale vanainimesliku tuimuse sambla peale kasvada, olen muutunud mingiks üliauväärseks hallpeaks.

Kurat võtaks, milleks pidin selga ajama selle tobeda musta karakullkraega palitu, milles ma näen välja nagu pensionil olev peapiiskop! Ja kuidas mulle ülepea sihuke mõte pähe tuli, et lasin endale niisuguse palitu õmmelda? Minu aastates? Ja see paks, umbne põdranahast müts! Sa taevas! Kui siinsamas, samm eemal seisid noorukid, kaabud kuklas, mõni koguni palja peaga. Milline naeruväärne ettevaatlikkus, mannetu kõhklemine ja viril argus! Ei, mu kullakesed, nii väeti ma ka veel ei ole. Ja ei maksa rutata enese mahakandmisega. Muidugi ilmutasin ma ülimat totrust, kui panin täna jalga soojad aluspüksid, aga seda viga oli edaspidi võimalik parandada.

Need mõtted neelasin ma alla nagu kange vägijoogi — kõigepealt löi kuumus näkku, hing jäi kinni ja vesi tuli silma, siis toibusin vähehaaval

ja tundsin selgesti, kuidas tuline juga aegamööda allapoole libises. Tõmbasin kõhu sisse ja ajasin rinna uhkelt ette, võttes korrapealt sellise üle-meeliku hoiaku, et Maldal olnuks põhjust mind natuke napakaks pidada: tirisin kõik palitunööbid lahti, lükkasin mütsi hooletult vasakule kõrvale, lipsu saba viskasin muretult üle õla.

«Malda,» hüüdsin ma, «kuidas libiseb? Ahaa! Teie mõtlete: mina lasen liugu, aga teised vaadaku pealt. Ei lähe läbi!»

Ma naersin, ajasin igasugu loba ja lasin samuti siledal jääribal liugu. Ja pärast rääkisin Maldale, kuidas ma tormasin ja kuidas ma direktorit ninapidi vedasin ja et see on kõige toredam õhtu viimase kaheksa viiekümne aasta jooksul ja nii edasi ja nii edasi. Olin ülendatud meeleolus, mõte Paulsi-onu kurvast lõpust oli mul sootuks peast lennanud. Lukustamata korteriuksele ei pööranud ma seekord suuremat tähelepanu.

Meid nähes upitas pääsmatult surmale määratu enese asemel istukile. Jajaa, palsami oli ta ilusti ära joonud, nagu kästud, lonkshaaval enne sööki. Kuigi söögiisu ei ole mitte üks põrm, rinnal oleks nagu kogu aeg lauatiikk ja sellel raske kivi peal. Aga paremat pole ikka veel midagi, nagu oli pikali, nii on ka praegu...

Naiivne, ju vist arvas, et tõuseb otsemaid jalule ja on jälle terve ja jõudu täis. Ta polnud ikka veel lootust kaotanud. Mul hakkas vanamehest tõsiselt kahju, rõõmustasin südames oma ettenägelikkuse üle, mis käskis mul palsamikuuri jätkata — see otsus kõlas julgustisendavalt ja võrdlemisi usutatavalt. Tegin portfelli lahti ja võtsin pudeli välja. Ja et olin suurepärasel meeleolul, siis panin ette ühte rohuportsjonit proovida üheskoos kohe sealsamas ja viivitamata.

Vilin ja korin Paulsi-onu rinnas oli veidi järele andnud, Malda tõmmu näoke säras nagu noor kuu, minul oli kogu aeg tahtmine totakalt naerata. Nüüd polnud enam midagi oodata. Nüüd oli õige aeg asuda raamatute kallale ja puhastada terad aganaist.

Haige karme, terane pilk saatis rahutult ja uurivalt iga minu ja Malda liigutust; vahel jäi ta vait ja ainult matsutas huuli, vahel ütles miskit napisõnaliselt ja katkendlikult, meenutas midagi või lihtsalt pomises, kui palju vastav raamat oli omal ajal maksnud. Mõistagi ei läinud mul korda kogu virna läbi vaadata, aga viimaks olin kõrvale pannud umbes kakskümmend raamatut, mis olid tõesti huvitavad ja haruldased.

«Nii see asi on,» resümeeris lahkuja süngelt, «eluaeg kogud, kannad koju, kulutad viimase kui krossi, aga siis jääb põrandale vedelema...»

Need sõnad olid ilmselt mõeldud jumalagajatuks, mul hakkas süda pakitsema. Kahtlemata raske ning valus silmapilk. Teatud määral isegi traagiline. Järjekordne omanikuvahetus. Ajutiseks. Nii need asjad siin ilmas on. Mina ei saanud midagi muuta. Ja ometi ei jätkunud mul südust kauplema hakata. Oli nii imeilus õhtu, paljude aastate takka tund-

sin end jälle noorena, tugevana ja õnnelikuna; milleks rikkuda meeelu niisuguste ebameeldivate pisiasjadega. Just täna. Ei. Olgu peale. Tulen veel korra. Ükskõik kunas. Ainult mitte täna. Miski keelas mul raamatuid võtta. Ma tahtsin veel kord tulla. Võib-olla seepärast, et sõna «veel» tähendab järke. Tunne, mille olin avastanud, kui ootasin trammipeatuses Maldat, nõudis järke. Ja ma alistusin.

Kolmas kord ootasin Maldat umbes nädal aega hiljem. Tibutas vihma, mul oli veidi jahe, tuul pugese pükste vahelt sisse ja torkis paljaid sääri nagu terava harjaga, aga ma pidasin sangarlikult vastu, toppides käed õhukese kevadpalitu taskutesse. Kui Malda kohale jõudis, muuseas samuti ärakülmanult, sest ilm oli tõepoolest kehv, kinkisin talle väikese mimoosioksa, mille olin juba hommikul vara ostnud Keskturul ühelt poeetiliselt noorelt grusiinlaselt ja kogu päeva hoidnud pintsaku rinnataskus.

«Kas sõidame?» küsis Malda.

«Kuidas siis,» ütlesin mina.

«Täna peaks need raamatud kaasa võtma. Tuleval nädalal lähen ma puhkusele.»

Vaatasin Maldale otsa ega vastanud midagi. Päev oli tõepoolest kehv, aga ma püüdsin mitte välja teha.

Meid võttis vastu Paulsi-onu tütar, ta oli tulnud haiget talitama.

«Kuidas siis isal on?» küsis Malda esikus pealisriideid ära võttes.

«Isal? Ohoo! Vaadake ise.»

Suriija istus diivani serval triibulises hommikukuuues, suured vilttuhv- lid jalas. Ta oli kahvatu, higine ja võdisev, aga see tuli sellest, et ta just äsja oli pannud käest sae, ühte toaserva oli laudadest meisterdatud kõrge riiul.

«Teate, see rohi polnud sugugi paha,» ütles ta hooti õhku ahmides. «Nagu näete, olen jalul.»

Ning ta jutustas Hiina imperaatorist Shi Huangdist, suure Hiina müüri ehitajast, kes oli eluaeg otsinud elueliksiiri, aga samal ajal oli igaks juhuks lasknud ehitada ka uhke mausoleumi.

Kui ma lõpuks südame rindu võtsin ja ebalevalt küsisin, et kuidas jääb nende raamatutega, mida me kõrvale panime, et kas müügileping on ikka veel jõus, siis muutus Paulsi-onu hääl sootu ähmaseks, ta porises, ähkis, puhkis ja kõhis. Suure vaevaga sain aru mõnest üksikust sõnast: jäägu nüüd esialgu parem niisama, ega sellega kiiret ole, või midagi muud sellesarnast.

Teate, sel hetkel haaras mind peaaegu siivutu lõbusus, naersime Maldaga kohe päris südamest, aeg-ajalt jätšime järele, aga niipea kui me teineteisele otsa vaatasime, hakkasime uuesti naerma.

Mul oli kaasas järjekordne palsamipudel, jõime veel kord Paulsi-onu terviseks ja läksime sõbralikult lahku.

Tol õhtul saatsin Malda koju. Tibutas uduvihma, puhus ebameeldiv tuul, pärast sadas ka suuri märgi lumetätraid, aga meie ei teinud sellest väljagi. Oli hiline tund, kõnniteel kostsid ainult meie sammud, ja valgele märjale lumele jäi kaks paari jälgi, ühed suured, teised väikesed. See oli imeilus õhtu, ma ei unusta seda elulõpuni.

Võib-olla huvitab teid, mis edasi sai? Palun, võin rääkida, siin pole mingit saladust.

Kõigi suureks üllatuseks sai meie tütar Inta endale kaheksateistkümnendaks sünnipäevaks viimaks ometi väikese venna Pēterise. Tütred on ju toredad küll, aga poeg — see on siiski midagi hoopis muud, uskuge mind, vaatan teda ja näen iseennast vastses väljaandes, uuena, tulevasesena. Aga kõige huvitavam on see, et elu algab nagu otsast peale: jälle on kodus lapsevoodi, pestakse lappe, öösel pead üles tõusma ja temaga tuba mööda ringi rändama. Ja pärast tuleb jälle nääripuu töökohas ja laste tantsuring, ömmeldakse kostüüme ja käiakse koosolekutel. Ja jälle tulevad inglise keele tunnid ja esimene koolipäev. Ja leetrid ja ekskursionid ja liuväli ja märkused õpilaspäevikus. Kõik hakkab otsast peale.

Vanade asjade kogumisega ma enam ei tegele. Pole aega, korteris ei jätku ruumi ja ausalt öeldes pole seda rahagi ülearu.

Ega te ei tea kedagi, kes tahaks osta kirjutuspulti ilusate puunikerdustega, tundmatu meistri töö? Toolid annan ära niisama muidu: raskeid ja teravate nurkadega teised, poiss võib otsmiku ära lüüa.

Läti keelest tõlkinud ITA SAKS

Zigmunds Skujiņš kuulub läti prosaistide keskmisse põlvkonda (sünd. 1926). Ta hakkas avaldama jutte perioodikas 1949. aastal. Ajakirjanikuna pühendas ta oma esimesed jutustused noortele. Nii nendes kui ka edasistes teostes — jutustustes ja romaanides — on tähtis koht inimese moraalse kasvu probleemidel. Skujiņši teemaatika on alati aktuaalne, tema süžeed pingerikkad ning köitvad, jutustamisviis dünaamiline, tihtipeale iroonilise või humoristliku kallakuga.

Z. Skujiņšilt on ilmunud neli jutustuste kogu («Olen sündinud rikkana», «Küline teisest ilmast», «Sebra nahk», «Palsam»), pikem noorsoojutustus «Teed ja ristteed», neli romaani («Kolumbuse lapselapsed», «Fornarina», «Hõbedased pilved», «Alastus»), peale selle lastejutte ja filmistsenaarium.

Eesti keelde on tõlgitud romaan «Kolumbuse lapselapsed» (1964), katkend romaanist «Fornarina» («Edasi» 21. VII 1966) ning jutustus «Mälestussammas» («Looming» 1957, nr. 4).

BAERI PAREMAKS MÕISTMISEKS

Nagu tähistaevas, nii on teaduse taevaski üpris erinevas suurusjärgus tähti. Ja nagu maine pilvitus võib meie silme eest varjata võimsad, aga kauged tähepäikesed, nii võivad ka teaduse atmosfääris tiheneda udukogud, tumestades ühe või teise olnu ja mõtelnu sära, varjates ta tõelise suurusjärgu. Analoogiat saab jätkata. Pilved Maa kohal on osa Maa hingusest, tema veeringe, mis lõppkokkuvõttes toidab igapäevast elu, ja et pilved tähti varjavad, on lihtsalt selle hinguse sekundaarne kõrvalprodukt. Nii on ka teaduse udukogud, mis ajas kaugete teadusetahtede valguse ette tupruvad, mõnigi kord sellesama teaduse uudisideede käärimisaur...

Niisugune uute ideede käärimisaur tõusis möödunud sajandi viimasel veerandil ka Karl Ernst von Baeri ning tema hindajate vahele, lastes läbi ainult Baeri vaadete teatud spektrikiired ning neelates teised. Ja nii kujuneski poolik ettekujutus Baerist, ehitatud peamiselt tema noorpõlvetoode tunnustamisele. Me räägime Baerist kui maailmaklassi teadlasest, pidades silmas ta embrüoloogia-alaseid töid möödunud sajandi 20-ndaist aastaist. Kuid pärast seda tegeles Baer teadusega temale omasel visal ning põhjalikul viisil veel ligi 50 aastat! Ja sugugi mitte tulemusvaeselt. Ometi on isegi entsüklopeediaid (näiteks *The Encyclopedia Americana*, New York 1949, vol. 3, lk. 36), mis ei pea sobimatuks tuua Baeri elulooandmeid ainult möödunud sajandi 30-ndate aastateni (Baer suri alles 1876. aastal) ning tema hilisemast elukäigust ja teaduslikust tegevusest vaikida. Ameerika entsüklopeedias võib selle taga aimata ideoloogia valda kalduvaid nükkeid (1830-ndaist aastaist elu lõpuni tegutses Baer Venemaal, ja nimetatud entsüklopeediast jääb ühetähenduslikult kõlama, et Baer kui teadlane suri pärast Peterburi siirdumist). Seda enam on vaja analüüsida Baeri keerukaid suhteid möödunud sajandi teise poole teoreetiliste ideedega (eriti darvinismiga) ja selgeks teha põhjused, miks järeltulevad põlvkonnad pole suutnud säilitada proportsioone Baeri erinevate tööperioodide hindamisel. Sest just neid, teaduse enese siseseid vääritimõistmisi ära kasutades sai entsüklopeedia maalida Baerist kõverportree...

*

Karl Ernst von Baer sündis 28. veebruaril 1792. aastal Eesti kubermangus Piibe mõisas. Kooliteed alustas ta Tallinna Toomkoolis, seejärel õppis Tartu Ülikoolis arstiteadust. Enesetäiendusretk Saksamaale pärast ülikooli lõpetamist hajutas Baeri huvi arstiteaduse vastu ning ta sukeldus õhinal loodusteaduslikesse uuringutesse. Ja et Baeril Tartu Ülikooli juurde ei õnnestunud meelepärast kohta hankida, asus ta tööle Königsbergi ülikooli. Siin tegeles ta paljude aastate vältel pingaste uuringutega võrdleva anatoomia ning embrüoloogia vallas. Viimased tegidki ta nime teadusilmas üldtuntuks. Kaasaegsete silmis oli sensatsioonilisim see, et Baeril õnnestus avastada inimese munarakk. Baeri suurtöök on kahtlemata aga

ta kahekõiteline monograafia selgroogsete embrüoloogiast, kus eriti põhjalikult on jälgitud ja kirjeldatud vanema aja embrüoloogide klassikalist uurimisobjekti — tibu arengut kanamunas. Selles kapitaalses teoses pole oluline mitte ainult kirjeldava materjali hulk. Ka mitte selle täpsus ning varasemate autorite antud kirjelduste ulatuslik korrigeerimine, isegi mitte mitmete seni tundmatute embrüoloogiliste nähtuste avastamine ei ammenda selle raamatu väärtusi. Eriti oluline on, et siin arendas Baer välja uut laadi teoreetilised printsiibid indiviidi arenguga seotud nähtuste tõlgendamiseks. Esmajoones puudutas see igivana, antiikaega, isegi veel ammuematesse aegadesse ulatuvat diskussiooni preformistide ning epigeneetikute vahel.

Preformismisuund on püüdnud mõistatada nende algete saladust, mis kannavad pärilikkust (selles mõttes on geneetikas nähtud preformistliku mõttelaadi edasiarendust). Läbi sajandite otsisid preformistid visalt vastust küsimusele, mil viisil võiks töötada mehhanism, mis teeb järeltulijad vanemate sarnaseks, kuidas luuakse — nagu piiblijutu järgi inimene sai loodud — oma näo järgi. Niisiis, preformistlik lähenemislaad kiskus organismi arengust uurimisobjektina välja kopeeriva külje, selle, mis on äärmiselt oluline, kuid mitte ainuoluline. Epigeneetikuid on Aristoteelse päevist peale huvitanud asja hoopis teine külg (samuti äärmiselt oluline, kuid jällegi mitte ainuoluline): see on põhimõtteliselt uue teke igal järgmisel organismi arenguetapil. Nende kahe suuna vahel oli tõsisest teaduslikku vaenu kistud Baeri päevini välja: ühtede arvates oli juba kõige algmisest arengu algusest peale peidetud kujul olemas kõik, mis organismis hiljem avalikuks saab; teised väitsid asja olevat teisiti, nimelt et silmaga jälgitavad metamorfoosid arengu käigus pole illusoorseid, vaid kõnelevad tõelistest muutustest, tõeliselt uue tekkest arengu käigus.

Baeri-teoreetikut nimetame kaasaegse embrüoloogiakäsituse rajajaks just sellepärast, et ta, suhtudes võrdse pieteeditundega ning mõttesügavusega nii ajas kaugelema, teaduses juba «moest» minevatesse preformist Johann Swammerdami töödese kui ka tolle aja teaduse viimase sõnani jõudnud epigeneetiku Caspar Friedrich Wolffi ideedesse, suutis ühtlasi jõuda äratundmisele, et tegu on kahe samaväärselt vajaliku kontseptsiooniga, mis eri külgedelt pürivad indiviidi arengu mõistmisele. Ja selliste järelduste tegijana astub Baer meie ette kui tõeline dialektik, kes peenelt tunnetab arengu vastuoluliste külgede sulamist ühtseks tervikuks. Baeri dialektikast ei maksa aga rääkida kui spontaansest või stiihilisest, ei, tegu on tõelise filosoofilise hariduse osava põimimisega oma teaduslikesse üldistustesse. Baer ammutas suure osa oma filosoofilistest tõekspidamistest saksa klassikalisest filosoofiast (just Hegeli-eelsest perioodist). Marksismi klassikute hinnangud sellele dialektilise mõtte idealistlikule lättele aitavad oluliselt valgustada ka Baeri filosoofilist meelsust: sellest lättest jõi Baer peale dialektika ka tubli sõõmu idealismi. Muide, ka oma idealismi tõlkis ta konkreetsete teaduslike üldistuste keelde. Lahutamatu küljena epigeneetilis-preformistliku arengu juurde liitis ta organismi terviklikkuse. Kuid selle teoreetiliselt sügava rõuete kompleksi reaalseid lahendeid otsides jõudis ta järeldusele, et materialismi pinnal jääb seatud ülesanne lahendamatuks: nii nagu mitmeid teisi tõepoolest suuri teadlasi, tõukas Baeri antud juhul materialismile umbusaldust avaldama tema-aegse mehhanistliku materialismi piiratus, mille raamest Baeri tõstatatud teoreetilise bioloogia probleemid kaugele üle ulatusid. Olgu lisatud, et Baeri nõuet (või teaduslikku soovunelmat, mille põhjendatust ta omal ajal täiesti veenvalt tõestas) arvestada organismi arengukontseptsioonis üheaegselt nii arengu preformeeritust, epigeneetilist aspekti kui ka organismi terviklikkust, võib abstraktses plaanis tänapäevalgi toetada. Kuid teiselt

poolt on selge ka see, et indiviidi arengut uurivad teadusharud (embrüoloogia ning geneetika) pole veel tänagi niikaugel, et Baeri teoreetilise soovunelma realiseerimine neile jõukohane oleks. Sellist terviklikku individuaalse arengu teooriat, mis võrdväärseina lülitaks endasse nii arengu preformistliku (pärilikku informatsiooni dešifreeriva, molekulaarsetes sfäärides kirjeldatava-uuritava) kui ka epigeneetilise (ulatuslike «omaloominguliste» võimalustega, iseorganiseeriva, organismi terviklikkuse fenomeniga seostuva) aspekti, pole bioloogias siiani suudetud välja kujundada. Nende indiviidi arengu komplementaarsete külgede uurimisele on pühendunud kaks hoopis erinevat distsipliini — geneetika ja embrüoloogia, ja sild, mis nad omavahel ühtseks tervikuks seoks, on alles projekteerimisjärgus. Juba see peaks meile ettekujutuse andma Baeri kunagise idee teoreetilisest raskekaalulisusest...

Preformismi ja epigeneesi sünteesi vajaduse kättenäitamine pole sugugi ainsaks teoreetiliseks üldistuseks Baeri embrüoloogia-alastes töödes, kuid kõigi nende meenutamine oleks siin ehk tähelepanu hajutav. Siiski tahaks nimetada veel üht Baeri noorpõlve teooria-alast saavutust, mille ta sidus nagu eespool mainitugi oma eluõhtul darvinismi kriitikaga. Nimelt näitas kuulus prantslane Cuvier möödunud sajandi algul, et organismi terviklikkuse printsiipe silmas pidav võrdlev-anatoomiline analüüs kõigutab tugevasti senise bioloogilise süstemaatika aluseid. Senini oli süstemaatika kaitsnud Leibnizi filosoofiast väljakasvanud pidevuse-ideed; selle konkreetseks avalduseks bioloogias oli ettekujutus süstemaatika kategooriate suvalisusest, erinevate bioloogiliste vormide järjepidevast ülekasvust üksteiseks. Tuleb lisada, et just niisugusest pidevuse ideest sai toitu ka varane evolutsionism. Viimane tõlgendas pidevaid üleminekuid kui looma- ning taimeriigi ajaloolise metamorfoosi ajas tardunud tunnusmärke, nägi selles tõendust asjaolule, et eluslooduse erinevad vormid on aegade kestel tekkinud üksteisest vaevumärgatavate muutuste, pideva üleminekurea teel. Cuvier ning temaga paralleelselt Baer näitasid, et võrdlev-anatoomilised ning võrdlev-embrüoloogilised andmed kõnelevad seniste süstemaatikute ning varaste evolutsionistide veendumustele vastu. Kui liigid võivad veel olla üksteisele nii lähedased, et paistavad moodustavat pidevate üleminekute nüansi-rikkaid ridu, siis kõrgemad süstemaatika kategooriad, eriti klassid ja hõimkonnad, on üksteisest selgepiirilisel eraldatud, diskreetsed. Et Baer hõimkondi tüüpideks nimetas, sai see kontseptsioon tüüpide teooria nime. Möödunud sajandi esimesel poolel loeti tüüpide teooriat üheks suuremaks üldistuseks bioloogias, ent tema vastuolud varase evolutsionismiga, mis lähtus pidevuse ideest, viisid tüüpide teooria populaarsuse pärast darvinismi võitu kibekiirele allakäigule (sajandi esimesel poolel oli tüüpide teooria omakorda kõrvale tõrjunud varase evolutsionismi). Tüüpide teooria ning varase evolutsionismi konflikt on olnud suureks komistuskiviks Baeri kui teoreetiku hindamisel, seda enam, et ta jäi tüüpide teooriale truuks surmatunnini ning, nagu hiljem näeme, rääkis valjul häälel tookordse darvinismi kokkusobimatusest tüüpide teooria nõuetega. Selles on enamasti tavatsetud näha Baeri vaimutöö rigiidsuse tunnusmärki. Nagu me Baeri elu Tartu-aastateni jõudes näidata püüame, oli Baeril tookord rohkem õigus, kui arvata osati.

Nõnda siis möödus Baeri teadusliku tegevuse algusaegadest Saksamaal 17 aastat. Selle ajaga jõudis ta mõnede tõsiste reformi-ettepanekuteni embrüoloogias. Kuid 1834. aastal vahetas Baer elukohta ning erialagi, asus tööle Peterburi Teaduste Akadeemiasse, embrüoloogia-alased tööd jäid unarusse, päevakorralt tõusid hoopis teised teaduslikud küsimused. Tõsi, järgmise 30 aasta jooksul tegi Baer küll veel paar ebalevat katset embrüoloogia juurde naasta: viimane oluiks seda loomulikum, et kaasaja embrüoloogid hindasid Baeri kui oma teaduse korüfeed ja tema vaikumises pärast esimest suurtööd tundus nagu enneaegse errumineku hõngu.

Folegi päris selge, mis Baeri embrüoloogia uuringult eemale peletas või eemale meelitas. Mõnedest ütlemistest ta töödes on tunda, nagu oleks seda laadi uuringute jätkamine talle siiski elu lõpuni vaikseks, varjatud unistuseks jäänud...

Võib-olla parimal viisil on tabatud Königsbergi-Baeri ning Peterburi-Baeri teaduslike pürgimiste erinevus piltlikes sõnades, mille kohaselt esimene süvenes mikrokosmose uurimisse, teine — makrokosmose probleemidesse. Tänapäeva bioloogias kasutusel olevasse terminoloogiasse ümber panduna tähendaks see umbkaudu, et Baer, kes Königsbergis oli alustanud organismilise taseme küsimustega (võrdlev anatoomia, võrdlev embrüoloogia ja üleüldse indiviidi arengukäiguga seotu), süüvis Peterburi-aastatel organismi-ülese taseme uurimisse. See osa tema tegevusest on suhteliselt puudulikult uuritud. Lääne autorite töödes peaaegu ei räägita neist külgedest Baeri teaduslikus biograafias, kuigi nad on enam kui olulised. Jah, mis puutub Peterburi-aastail tehtusse, siis siin tabas Baeri sama saatust, mis mitmeid teisi Tsaari-Vene teadlasi: ta tööd jäid Lääne-Euroopas vähetuntuiks — vaatamata sellele, et Baer oli endale juba võitnud kindla koha maailmateaduses. Täendusriikka allteksti saab kas või järgmine lugu: parajasti sel ajal, kui Baer alustas polaarmaade uurimise ajaloos omaette etappi moodustavat ekspeditsiooni Novaja Zemljale (see oli aastal 1837), rääkisid Baeri varasemate teaduslike tööde kirjastajad Saksamaal temast tõsimeeli kui teadmata kadunud isikust... Või teine näide. Kui Baer 1859. aastal Inglismaad külastas, tõsis sealsete teadlaste peres üles küsimus, milline Baeridest tema siis on — kas embrüoloog, geograaf või antropoloog? Baer pidi seepeale vastama, et esindab kõiki neid ühes isikus; kuid küllap koges ta samas, et peale Thomas Huxley, tulise Baeri-austaja, hiljem «Darwini bulldogi» hüüdnime teeninu, olnuks Inglismaal raske leida inimest, kes tundnuks Karl Ernst von Baeri kui teadlast, tema teaduslikke ideid, nende koguhaaret lähemalt.

Baeri Peterburi-aastate teaduslik tegevus kandis ulatuslike zoogeograafiliste (tol ajal mahtusid selle nimetuse alla ka ökoloogia, kliimatoloogia, biogeotsöonoloogia ning muugi, eriti sellesarnane, mis iseseisva distsipliinina alles sünnijärgus või koguni prenataalses seisundis oli), etnograafiliste ning antropoloogiliste uuringute pitserit. Osa ekspeditsioone viis Baer isiklikult läbi: need olid näiteks uurimisetked Novaja Zemljale, Peipsi järvele, Kaspia merele ja veel mõningaisse paigusse. Teiste ekspeditsioonide puhul piirdus ta üksikasjaliste teoreetiliste uurimisprogrammide ning instruksioonide kirjapanekuga noorematele, tugevama tervisega, ekspeditsiooni puhtfüüsilisi vintsutusi kergemini taluvatele meestele või siis nendele, kes teadusliku töö organiseerimisega polnud nii käsist-jalust seotud, nagu Baer neil aastail ise oli. (Muuseas, pole sugugi välistatud, et üks põhjus, mis Baeri embrüoloogiast eemale viis, oli ta suutlikkus ennastohverdavalt allutada isiklikku kuulsust toov uurimistöö sotsiaalses plaanis suuremat kasutegurit kandvale teaduse organiseerimisele. Nimelt tähendas embrüoloogia juurde tagasipöördumine Baerile Venemaalt lahkumist: teda tol ajal peibutava selgrootute embrüoloogia uurimiseks vajalikud baasid asusid soojemas kliimavöötmes; ka Kovalevski ning Metšnikov, kelle tööd Baer pingsa ning heatahtliku tähelepanuga jälgis, olid ju ilmast-ilma Lõuna-Euroopa kandis. Venemaalt lahkuma õhutas Baeri ka ta Königsbergist pärit naine, kellele Peterburi-elu ei meeldinud. Baer juba võttiski paar korda tuld Lääne-Euroopasse siirdumaks ning taas embrüoloogilisi uuringuid alustamaks, kuid siiski loobus sellest sammust, sest Peterburis olid just käärimas-poolleli mitmed teaduslikku uurimist suunavad ettevõtmised. Igatahes tasuks seegi külg Baeri teaduslikust biograafiast põhjalikumalt üle vaadata.)

Teaduslikud uurimistööd, mille ilmseks initsiaatoriks Baer on olnud, on omaette ulatuslik teema, mis avab meile tema isiksuse teise, endassesulgunud kabinetitead-

last-teoreetikut (Baer oli ka seda!) täiendava külje. Tõepoolest, Baerist võib kõnelda ka kui sotsiaalselt aktiivsest teaduslike ideede ergutajast. Üheks värvikamaks näiteks on siin vast Baeri osa teise Eestist pärit mehe — Aleksander Middendorffi (kes ema poolt oli eestlane) — teadlasete kujundamises. Baer oli see, kes värbas Middendorffi suurejoonelist Siberi-ekspeditsiooni läbi viima, kes varustas ta detailse programmi ning uurimisjuhenditega. Ja tuleb öelda, et sel teel mõistis Baer oma teaduslikud ideed panna ülisuurt kasutegurit kandma: räägiti ju Middendorffi Siberi-reisi materjalidest omal ajal kui ainulaadsest saavutusest maailma teaduslikus kirjanduses, räägime ju praegu Middendorffi sellest tööst kui ühest ökoloogia sünni märkivast sammust Venemaal. Baeri osa niisuguses silmapaistvas edus, kuigi see on üldjoontes teada, vääriks kindlasti täpsustamist.

Tuleb öelda, et Baeri suhted küsimuste ringiga, mille vastu tänapäeval huvi tunnevad ökoloogid, biotsünooside ning biogeotsünooside uurijad, süvenesid hiljem veelgi. Möödunud sajandi 50-ndail aastail viis Baer soliidsele eale vaatamata läbi rea väga põhjalikult ettevalmistatud uurimisreise Kaspia merele ning selle lähikonda. Need kujunesid bioressursside produktiivsuse ulatuslikuks uurimiseks ja analüüsimiseks — küsimustik, millele elaksid elavalt kaasa tänapäeva bioloogid. Tol ajal ei leidnud Baeri töö asjakohast vastukaja ei teooria ega praktika sfääris. Baeri majanduslikku ning looduskaitsealist laadi ettepanekud Kaspia kalavarude säilitamiseks ning heaperemehelikuks kasutamiseks ei pärvinud tsaarivalitsuselt vähimatki tähelepanu. Nende osalinegi elluviimine oleks eeldanud vähemalt arenenud kapitalistlikku majandamisviisi ja jäi utopiaks. Mis puutub Baeri teoreetilistesse ideedesse, siis ei leidnud olulist vastukaja needki. Osa Baeri materjalidest jäigi käsikirjaliseks, mis välistas nende jõudmise teaduslike ideede käiberingi. Siinkirjutaja, kes pole küllaldaselt tuttav selle ideede ringi ajaloolise kujunemiskäiguga, ei söanda omalt poolt hinnata Baeri nende tööde teoreetilist kaalu ning kohta. Kuid mõelgem sellise autoriteedi kui V. Vernadski arvamusele. Viimase sõnu mööda oli Baer oma ajastukaaslastest nende probleemide olemuse mõistmisel, mis hiljem biogeotsünooside käsituseks kristalliseerusid, tunduvalt sügavam. Teiste sõnadega tähendab see, et ka Peterburi-tööaastail, «makrokosmose» uurijana tõusis Baer oma aja teaduse kõrgeimate tippudeni; see tähendab, et Baer kui esimese suurusjärgu täht teaduses ei kaotanud pärast noorusaastate möödumist, pärast Königsbergist lahkumist hoopiski oma sära. Ja olgu ette rüütles öeldud, et see tähendab peale muu ka mõningaid tõsiseid korrektiive hilise Baeri, Tartus töötanud Baeri teaduslike vaadete hindamisel. Sest niisugusel juhul kaotab jalge alt pinna Georg Seidlitzini ning Ernst Haeckelini ulatuv ettekujutus, nagu oleks Baeri viinud darvinismi kriitikale seegi, et ta ei suutnud kuidagi mõista loodusliku valiku tüüpi nähtusi. Kuid selle küsimuseni me veel jõuame.

Baeri kui teaduslike uurimiste ergutaja tegevuses ei puudu ka eksootiline varjund. Nii sai Mikluhho-Maklai kuulus reis paapuate juurde Baeri ühe paapuatele pühendatud artikli mõtteliinide ja soovitude elluviimiskatseks. Ning Polüneesias olles adresseeris Mikluhho-Maklai aruanded oma tegevuse kohta Baerile.

Mis meile aga erilist huvi võiks pakkuda, on Baeri suhted kolme silmapaistva soome-ugri keelte uurijaga: Reguly, Castréni ning Wiedemanniga. Kindlasti vääriks seegi aspekt Baeri Peterburi-aastate tegevusest asjatundlikku juurdlemist. Juhuslike kirjandusandmete mõjul on siinkirjutajal igatahes süvenenud mulje, et Baer elas küllalt innukalt kaasa soome-ugri keelte uurimisele möödunud sajandil, toetades seda jõudumööda teoga. Nii propageeris ta 1840-ndail aastail Reguly keele-ekspeditsioone, samuti oli ta teaduslikes sidemais Castréniga. Lausa liigutav on hool, millega Baer püüdis leevendada Regulyt tabanud õnnetuste

raskust. Teaduslikku kontrolli vääraks pelk kahtlus, kas mitte Baer ei õhutanud Wiedemanni eesti-saksa sõnastikku looma. Julgeksin igatahes välja öelda mõned mind selles suunas mõtlema pannud asjaolud, lootes, et see ajendab keeleteadlasi sellele kahkvel-küsilvale mõttekillule pädevat vastust andma. Esiteks: Wiedemanni programm võimalikult üksikasjaliselt konserveerida väikerahva hukkuv, välja- surev keel langeb ilmsesse resonantsi Baeri kavaga organiseerida rohkeid üksikasjalisi etnograafilisi ning filoloogilisi uuringuid, et säilitada ja fikseerida Tsaari-Venemaa peagi väljasurevate (nii uskus Baer) vähemusrahvuste kultuuripärand. Teiseks: enne Peterburi siirdumist valitses Wiedemanni töödes mõneti teine mentaliteet, tema filoloogilised uuringud tuginesid siis ju peaaesjalikult grammatika-õpikutele ning üksikutele keelejuhtidele, olid suunatud pigem keele üldiste põhimõtete tabamisele kui elava keele võimalikult täielikule konserveerimisele. Küsimus selles ongi, kuivõrd me võime sellist murrangut Wiedemanni töösuunas seostada Baeri taotlustega ja kuivõrd mitte. Baeri-poolsete mõjutuste võimalikkusele ei saaks vastu rääkida seegi asjaolu, et Wiedemanni suurtöö omandas baltlusevastase kõlajõu. Sest hoolimata balti-saksa ladviku reveranssidest Baeri kui siitmailt pärit maailmatasemega teadlase ees, ei saanud see Baeri lugeda endameelseks. Üsnagi ilmekalt räägib viimasest kas või seik, et Kreutzwald oli see, kes pärast Baeriga isikliku tutvuse sõlmimist soovitas teda koos mitmete Peterburi patriootidega valida Õpetatud Eesti Seltsi auliikmeks — vastukaaluks baltluse mõjuvõimule.

Viimased kümmekond eluaastat saatis Baer mööda Tartus. Sellest ajast väärivad tähelepanu ta artiklid mõnede bioloogia teoreetiliste probleemide kohta, mis koos darvinismi võidukäiguga päevakorrale tõusid. Need artiklid leidsid endale esialgu tee mitmete kaasaegete, eeskätt vene ja saksa teadlaste lugemislauale. Nende kohta ilmus isegi kommenteerivaid teoseid G. Seidlitzi, N. Danilevski, R. Stölzle, W. Haacke ja veel mõne teisegi sulest. Kuid ajapikku süvenes hoiak pidada neid kirjutisi teaduslikult väärtusetuteks ja see sai üldreegliks. (Õnneks siiski ei kadunud need, kelle arvamus kujutas endast meeldivat erandit.) Põhjusiks pole siin eriti raske arvata asjaolu, et Baeri kõnesolevad artiklid kritiseerisid darvinismi varaseid avaldusvorme. Bioloogias on aga olukord suuresti kujunenud nii, et nende darvinismi kriitikute arvamus, kelle seisukohad pole välja kasvanud geneetika arenguradadelt (nagu see näiteks on Weismannil või de Vriesil jmt., kelle kriitiline meelestatu kätkes endas darvinismi uusi edasiarendusvõimalusi), on heidetud ühteainsasse enam kui laialivalguvate piirjoontega hunnikusse, kus segipaisatuna vedelevad nii tagurliku mõtte sisutud sõklad kui sisukad teadusliku mõtte terad. Ja kõike seda kokku nimetatakse antidarvinismiks. Üheks suuremaks antidarvinistik on peetud Baerigi ja sealjuures täiesti ära unustatud, et Baer oli möödunud sajandi silmapaistvate, kõlava nimega teadlaste seast esimesi, kes Darwini töö ilmumise järel ta kohta tunnustavaid sõnu lausus.

Baer tervitas juba aastail 1859—1860 «Liikide tekke» ilmumist kui evolutsioonilise mõtte edasiarendust; selle tagapõhjaks on asjaolu, et Baer sattus Tartu ülikooli aastail saksa natuurfilosoofia arenguspekulatsioonide küttesse, möödunud sajandi 30-ndail aastail aga kirjutas ise liikide evolutsioonilisest muutlikkusest, pidades tõestusmaterjalina silmas mitmeid seda laadi nähtusi, mis hiljem Darwini töös laiaulatuslikumat arendust leidsid. Endastmõistetavalt puudus Baeri evolutsioonilistes vaadetes suur hulk komponente, mis olid Darwini teooria osadeks: olulisematena neist puuduvaist komponentidest võiks nimetada biogeneetilise reegli ideestikku (mis Darwinil oli sugemetena, kuid tõeliselt välja arendati Haeckeli töödes), samuti õpetust looduslikust valikust (mida võiks nimetada darvinismi indi-

kaatorkontseptsiooniks, sest just selles on kätketud see spetsiifiline, uus, mille darvinism tõi evolutsiooniteooriasse). Kuid rõhutame veel kord: kuigi evolutsiooniteooria Darwini käsitluses kandis endas spetsiifilisi erijooni, suhtus Baer sellegipoolest esimestel aastatel darvinismi sünnisse kui evolutsioonilise mõtte tugevdamisse täiesti positiivselt. Seejärel hakkas Baeris aga süvenema kriitiline meel varase darvinismi teatud iseloomulike joonte vastu, ning nii kujunesid järk-järgult välja Baeri darvinismi kritiseerivad tööd.

Kriitiline meelestatus darvinismi suhtes on jäänud üheks ähmasemaks punktiks Baeri teaduslikus biograafias. Selle seletuste seas pole puudu nendestki, mis reedavad kommentaatori kõige udusem-ekslikumaid ettekujutusi Baeri teaduslike vaadete ja elukäigu kohta. Nii on põhjuseks püütud tuua Baeri antievolutionismi. Seesugune seletus ei räägi aga Baeri vaadetest, vaid sellest, et seletaja pole ise peoski hoidnud neid teoseid, mille kohtunikuks ta end seab. Sest oma viimastes artiklilogumikes, mis sisaldasid kriitikat darvinismi kohta, ei rääkinud Baer mitte ainult oma tolaegsetest evolutsioonilistest vaadetest, vastandades neid darvinistlikule ainekäsitlusele, vaid tõi ära ka oma darvinismi-eelsed evolutsioonilised mõtteavaldused. Eelmise seletuse kõrval ei puudu ka *argumentum ad hominem* tüüpi väited: kõrgesse ikka jõudnud Baer olevat kaotanud oma mõistuse senise selguse ja tema viimased tööd ei tulevat teaduslike töödena enam arvesse. Kuid need, kes Baeri ta elu viimasel aastakümnel isiklikult tundsid, või jälle teised, kes on küündinud Baeri viimaste tööde teoreetilise tuuma tunnetamiseni, on kindlalt väitnud, et Baeri darvinismi kritiseerivatele artiklitele tuleb läheneda ilma seda laadi eelarvamusteta ja et Baer jäi teadusliku mõtte kõrgustesse lõpuni.

Mõned kommentaatorid jälle on kuulutanud nabaks, mille ümber keerleb Baeri antidarvinism, ta kaldumise idealistliku filosoofia rüppe. Ilmne dialektiline sügavus (saksa klassikalise filosoofia and nagu Baeri idealismgi), samuti tugevad annused mehhanistlikku materialismi Baeri vaadetes on käsitlustest aga rohkem kõrvale jäänud. Nii on Baeri filosoofilise palge maalijail veel tõsine töö ees, et jõuda moonutamatu, originaalilähedase pildini. Mis aga puutub Baeri antidarvinismi viimasesse puhtfilosoofilistele alustele, siis on tõsiseid möödaráakimisi süngi. Nimelt on Baeri vastuseis darvinismile sel puhul taandatud teleoloogi-idealismi vastuseisuks uutele materialistlikele, antiteleoloogilistele tuultele, mille bioloogiasse tõi darvinism. Kuid M. Makarovi viimaste aastate uurimused teleoloogilise mõtte ajaloo kohta saavad võtmeks, mis avab Baeri-teleoloogi antidarvinistlike vaadete uurija ees hoopis teise tee, hoopis täpsemad ning selgemad vaatenurgad. Baerist kui teleoloogist ning darvinismi antiteleoloogilisusest rääkides on seni ikka lähitud positsioonidelt, mis ei ole arvestanud teleoloogilise mõtte enese diferentseerumist, selgelt reaktsioonilise ning suhteliselt sisurikka tiiva teineteisest eraldumist selles idealistlikus õpetuses. Kui aga neid momente arvestada, siis selgub, et Baeri ning Darwini kokkupuutepunktid teleoloogiaga olid sisuliselt kokkupuutepunktid selle erinevate tiibadega. Baeri idealistlik ilmavaade kujunes saksa klassikalises filosoofias peituva nn. immanentse teleoloogia pinnal, mis sisaldas endas kindlat ratsionaalset tuuma: need olid süsteemide terviklikkuse ning nende regulatiivsete võimetega seotud probleemid. Niisugust pitsert kandis bioloogiliste nähtuste sihipärasuse rõhutamine ka Baeril. Tee nende küsimuste materialistlikule lahendusele on olnud vaearikas, arvestatava teadusliku mõistelise aparatuurini jõuti alles aastakümneid tagasi, kui eriti küberneetika vahendusel maad võttis ettekujutus tagasisidega põhjuslikest ahelatest. (Kui täpne olla, siis mitmetes bioloogilistes distsipliinides jõuti tagasiside printsiibi väga selgele formuleerimisele aastaid enne Wieneri ning Rosenbluethi nii edukat koostööd, kahtlusi ei teki ka nende käsit-

luste materialistlikus iseloomus, sellegipoolest avas just küberneetika buum tee bioloogilise sihipärasuse materialistlikule tõlgendusele nendes valdkondades, mis omal ajal kõitsid Baeri-idealisti meeli.)

Hoopis teise iseloomuga on aga Darwini kontaktid teleoloogiaga. Teatavasti valmistus ta noorpõlves teoloogiks saama. Ja nagu ta ka oma autobiograafias ning kirjavahetuses pihib, luges ta neil aastail suure kaasaelamisega religioosse kirjamehhe W. Paley töid, kes laotas kogu loodusele teleoloogia reaktsioonilise tiiva koordinaativõrgu. See oli just see religioossete ringkondade soositud lame nn. välise kasulikkuse teleoloogia, mis viimses rohkõrreski nägi jumala ettenägelikkust ja kõik eluslooduse kohastumuslikud küljed pani kõnelema sellest, et jumal on loonud need taimede või pudulohuste või koguni inimeste kasuks. Just niisuguse teleoloogia konkreetse vormi vastu sihtis Darwin hiljem oma õpetuse looduslikust valikust; «Liikide tekke» esialgsetes mustandvisandites on Paley teleoloogia mõjutuste negatiivseid joonigi näha.

Niisiis, kui Darwini loodusliku valiku teooria astus välja teleoloogia reaktsioonilise tiiva vastu (Darwin seletas bioloogilise kohastumise teket mitte kui jumala tarkuse avaldust, nagu tegid seda Paley-sugused teleoloogid, vaid loodusliku valiku toimega), siis Baer väitis oma teleoloogilistelt positsioonidelt eelkõige seda, et organismide embrüonaalset arengut tuleb vaadelda sihipärase protsessina, ja toetus seejuures immanentses teleoloogias peituvale ratsionaalsele tuumale. Nagu kergesti taibata võime, on tegu hoopis erinevatesse valdkondadesse kuuluvate bioloogiliste ja filosoofiliste kontseptsioonidega, nii erinevatega, et paneb isegi imestama, kuidas võis tekkida ettekujutus otsesest konfliktist Baeri ning Darwini kontseptsioonide vahel. Jah, aga kui asjakäikude ajaloolist tagapõhja tunda, muutub see tunduvalt mõistetavamaks. Paraku ei jätku praegu piisavalt ruumi nende salamehhanismide ilmsikstoomiseks, mis kunagi said silmaklappideks Baeri antidarvinismi üle juurlejaile. Suurelt osalt kasvasid need välja bioloogide filosoofilise hariduse pealiskaudsusest, kuid siiski mitte ainult tollest.

Jääb üle veel viimane võimalus Baeri darvinismikriitilise meelsuse tõlgendamiseks: võime endale esitada ju küsimuse, kas kumbki pool ei lähtunud mitte erinevalt teoreetiliselt platvormilt, see tähendab, kas mitte mõlemal polnud õigus — kuid ainult osaliselt, ja kas mitte mõlemad pooled oma väitlustes ühtlasi ei eksinud milleski. Just niisugune, igapäevase elu kogemuste najal hästi mõistetav olukord võtab üsna sageli maad teaduslikes diskussioonides ja tavaliselt jõutaksegi neid tõlgendades varem või hiljem järeldusele, et mõlemal vastaspoolel oli õigus, mõlemad vastaspooled eksisid. Ühe näite niisugustest vaidlustest tõime juba siin artiklis: see käis epigeneetikute ning preformistide kohta. Jääb veel lisada, et mida sügavamaid, fundamentaalsemaid probleeme diskussioon riivab, seda pikemat aega nõuab uue, mõlemaid pooli nende eksimistes ning tugevuses mõistva üldkontseptsiooni väljakujunemine. Bioloogia ajaloost on teada, et selleks võib kuluda aastasadu. Ja see on arusaadav: selleks et suuta mõlema poole vastu erapooletuks jääda, tuleb tõusta nende suhtes metatasemele, kust paistavad kätte kummagi head ning vead; kuid niisugusele metatasemele tõus on ju teadusliku kontseptsiooni enda arengus toimuv kvalitatiivne hüpe; aga mida fundamentaalsem on probleem, seda aeglasemalt jahvatavad teda teaduse veskid, seda rohkem kulub vaeva edasijõudmiseks. Ja nii kerkivad ikka ning jälle üles küsimused sellest, et kaasaegsed ei suutnud teisitimõtlejaid õigesti mõista; ja selgub, et alles meie, kes me tugineme teaduse uutele edusammudele, suudame vabaneda erapoolikusest; üldtuntud näitena sobib siia Mendeli taasavastamise lugu. Seda laadi õppetunnid teaduse ajaloost tulvavad pähe ka Baeri darvinismi kritiseerivaid artikleid lugedes.

Tahakski nüüd lähemalt rääkida, miks ka Baeri viimasesse eluperioodi, Tartu-aastatesse langevad tööd, olgugi tänaseks suurel määral unustatud, pakuvad tõsiselt teaduslikku huvi. Veel enamgi, püüame jõudumööda näidata, et Baeri antidarvinismi juurte otsimine viib teoreetilise bioloogia arengu fundamentaalsete probleemideni ja seda just tänu Königsbergi-Baeri ning Peterburi-Baeri kapitaalsetele teoreetilistele saavutustele, samuti sellele, et raugaikka jõudnud Tartu-Baer säilitas darvinismi ning oma vaadete üle juureldes kriitilise mõtte range süsteemikindluse. Ta darvinismikriitiliste ideede ringi süvenemine näitab, et Baer toimis tõelise maailmaklassi loodusteadlasena ning et ta kriitika omandas seeläbi sügavuse, mille mõistmine käis kaasaegsele lihtsalt üle jõu.

Et Baeri darvinismi kritiseerivate tööde olemust mõista, selleks ei piisa aga ainult tema enda pika elu jooksul kujunenud teoreetiliste vaadetega tutvumisest. Selleks ei piisa isegi Baeri, Darwini ning esimeste darvinistide vaadete ausameelsetest võrdlemisest. Viimane toob kaasa pigem erilise košmaarse tunde, jättes täiesti selgusetuks, miks vahekorrad nõnda kujunenud on. Selgub nimelt, et kui asjale tänapäeva teaduse tasandil seisja pilguga vaadata, räägivad mõlemad ägedad vaidlejad — kui neid omaette võtta — sisuliselt õiget juttu. Loomulikult on niisuguse järelduse esitamisel silmas peetud ainuüksi asja bioloogilist sisu, jutt pole filosoofilistest vaadetest. Me ei kavatsegi kaitsta Baeri idealismi, kuigi peame silmas, et Baeri puhul kehtivad täiel määral Lenini sõnad selle kohta, et dialektiline idealism on dialektilisele materialismile lähemal kui metafüüsiline materialism, et «tark idealism on targale materialismile lähemal kui rumal materialism» (vt. V. I. Lenin, Teosed, kd. 38, lk. 267). Ja mis Baeri filosoofilisse meelsusse puutub, siis on tegemist tõepoolest targa, dialektilise idealismiga, kuivõrd Baer seisis väga lähedal sellele idealismi voolule, millest dialektiline materialism oma dialektika ammutas — saksa klassikalisele filosoofiale. Teisest küljest aga: Baerile, kes teaduses hindas kuuletumist faktide survele niisama kõrgelt kui mõtteabstraktsioonidega manipuleerimist, ei saanud idealistlik filosoofia eesmärgiks omaette, vaid kujunes varu-teeks niisuguste faktide pinnalt kasvanud üldistuste tarvis, millele tookordne mehhanistlik materialism kõige kurjemat keelumärki näitas. On enam kui õpetlik meenutada, et Baer polnud mingi põhimõtteline materialismi vastane; ta väitis vaid, et mehhanistlik materialism, mis kaasnes eelkõige uusaja füüsikas toimunud teadusliku revolutsiooniga, on võimsaks relvaks teistele loodusteadustele, kuid mitte bioloogiale. Bioloogilise põhjuslikkuse seletamiseks jääb ta liialt primitiivseks. Selles võib Baeriga nõustuda. Bioloogiline põhjuslikkus nõuab dialektilist lähenemist. Paraku jõudis Baer ainult idealistliku dialektikani.

Mõne sõnaga on isegi raske ettekujutust luua mõtetest ja tunnetest, mis halastamatult ründavad bioloogi, kes püüab hüvale käele seada Baeri ning Darwini teaduslikud tööd, kurale raamatud, kus on kirja pandud kirevad ettekujutused Baeri ning darvinismi suhetest. Kõige hämmastavam on see, et minevikus olnu, siis rängalt hukkamõistetud ning seejärel unustatu Baeri mõttekäikude bioloogilises tuumas, antidarvinismiks tituleeritu, on meie sajandil omapead, hoopis teiste meeste töödes tihtipeale uuesti päevakorraks tõusnud — ja uue kuue saanult darvinismiga hoopiski leplikumad suhted sisse seadnud . . .

Niisugune pööre näib enam kui ootamatu, kui teaduse arengut näha mingi järjepideva, kindlasihilise mäkketõusuna, kus igale sammule järgneb uus samm samas suunas edasi. Kui teaduse arengutee tõepoolest niisugune oleks, kui ta oma loomult läheneks teoreemi tõestusele, taandudes üksteisest reeglipäraselt väljakasvatate loogiliste järelduste reale, siis peaks arvama, et Baeri ja darvinismi suhete ajaloos on küll midagi korrast ära. Jah, sel juhul ei jääks muud üle, kui näha sel-

les inimlike eksimuste kurbhäämarat teed. Kuid teaduslugu näitab, et teaduslike ideede areng taandub loogilisele edasiarendusele vaid teatud piirides, n.-ö. kõige üldisemate põhikontseptsioonide sisesi. Mis aga üksteisele järgnevasse põhikontseptsioonidesse puutub, siis nende vaheldumine allub teistele seaduspärasustele. See pole enam rangelt eelnevast johtuv loogiline tuletus, mis nende üleminekuid kannab. See on hoopis midagi muud: andmete surve, mis käibeloleva põhikontseptsiooni raames endale seletust ei leia, lükkab hoo sisse teaduslike ideede hiigelkella-värgi pendlile ja see võngub ühest vastandlikust põhikontseptsioonist teise, ning kunagi, aastakümnete (või isegi sajandite! — kuigi niisugune aeglus iseloomustas rohkem teadusliku mõtte arengu algetappe) pärast taas tagasi. Taas tagasi, seekord uue kontseptsiooni raames lahendamatuks jäävate küsimuste surve. Taas tagasi küll, kuid juba hoopis uuel tasemel; teist võrdlust appi võttes oleks see nagu teadusliku tunnetuse spiraalne serpentiintee ümber mäe, mis läheneb tipule kord ühest, kord teisest, vastupidisest suunast. «Inimese tunnetus ei ole sirgjoon (resp. ei lähe seda mööda), vaid kõverjoon, mis lõputult läheneb reale ringidele, spiraalile. Iga tüki, osa, jupi sellest kõverjoonest võib muuta (ühekülgsest muuta) iseseisvaks, terviklikuks sirgjooneks, mis (kui puude tagant ei nähta metsa) viib siis rappa, obskurantismi...» (Vt. V. I. Lenin, Teosed, kd. 38, lk. 357.)

Tekib tunne, et Baeri darvinismi kritiseerivate tööde hindamisel suurte vastu-rääkivusteni, lausa sohu ja rappa on sellepärast jõutudki, et Baerist rääkijad pole enamasti selgelt silme ees hoidnud teaduse arengule omast, lausa reeglipärast sisemist vastuolulisust. Esimesed kommenteerijad, kellele olid võõrad ettekujutus-ed inimtunnetuse dialektilisest loomusest, ruttasid Baeri ning darvinismi vastu-olus nägema teadusliku kokkupõrget teadusevälisega, progressiivse kokkupõrget reaktsioonilisega. Ja kes Baeri hilisematest kommenteerijatest pole niisugusest pii-ratud tendentslikkusest suutnud vabaneda, pole suutnud märgata ka seda, kuidas juba meie sajandi teaduses on tunnetuse spiraaltee jõudnud uuel tasemel tagasi nende küsimuste juurde, mis vaevasid darvinismi kritiseerivat Baeri.

Et mitte üldsõnaliselt jääda, toogem mõned näited. Üheks Baeri darvinismivas-talisuse allikaks sai tüüpide teooria, mille rajajate hulka ta kuulus. Esiteks, tüü-pide teooria nõudis organismi käsitlemist ühtse tervikuna. (Cuvier, tüüpide teo-ria teine autor, läks selles nõudmises isegi niikaugemale, et eitas temaaegsete vivi-sektsioonil põhinevate uurimuste usaldatavust, sest nende käigus lõhuti elava orga-nismi terviklikkus. Tuleb aga tunnistada, et niisuguses äärmuslikkuses ei puudu-nud teatud tõetera: hiljem jõutigi veendumusele, et akuutse katse andmed ei kajasta eriti täpselt organismi normaalseid füsioloogilisi reaktsioone, sest orga-nism «protesteerib» parajasti tõepoolest füsioloogilise terviklikkuse lõhutuse vastu.) Baer väitis, et darvinism ei käsitle organismi tervikuna, vaid üksikosade või üksiktunnuste summana. Üheks niisuguse käsitlusviisi tunnusemärgiks pidas ta seda, et loodusliku valiku toimemehhanismidest rääkides käsitatakse sündmusi kui üksikute, antud hetkel kasulike tunnuste valikut. Nii näib organism evolutsioo-nis kujunevat üksiktunnuste summeerumise teel, organismi terviklikkusest tulene-vate mehhanismide tegevus jäetakse tagaplaanile. Ja tõepoolest, antud juhul võib rääkida Baeri teravast silmast. Organismi terviklikkuse nõue ei kuulunud varase darvinismi lähte-eelduste hulka ega tõusnud temas nii tähtsale kohale kui näiteks tüüpide teoorias. Veelgi selgemalt kui esialgne loodusliku valiku käsitlus, kus organismi terviklikkuse ignoreerimine sisaldas varjatud kujul (muuseas, Darwin tõi tüüpide teoorias organismi terviklikkuse ideed teeniva korrelatiivsete tunnuste õpetuse sisse ainult neid evolutsioonilise muutuse juhtumeid põhjendama, mida loodusliku valikuga enam hästi seletada ei saanud), kõneleb Baeri tookordse ette-

heite kasuks pangeneesiteooria lugu. See oli Darwini-poolne individuaalse arengu kontseptsioon, mille toetajaks sai Haeckel ja mille teatud külgede kriitikast kasvas (üle Weismanni tööde) välja varase geneetika ettekujutus organismist kui tunnuste lihtsast summast. Tänapäeva darvinistid on neid esimesi samme ise nimetanud hernekoti-geneetikaks; see annab enam kui hästi edasi mõtte, et organismi terviklikkust tagavad mehhanismid, organismi süsteemsus jäi selle kontseptsiooni vaateväljast kõrvale. Ja nagu öeldud, on autoreid (näit. J. Huxley ning G. de Beer), kes räägivad «hernekoti-geneetika» sugulusest varasele darvinismile omase organismikäsitlemisega. Tänapäeval on organismi terviklikkuse küsimused leidnud endale koha ka darvinismis, kuigi organismide süsteemse käsitlemise ning evolutsiooniteooria vahelisi kontakte siiani just kõige tihedamaiks ei peeta (selles mõttes on sümptomaatilised süsteemide teooria esindajate, näiteks L. von Bertalanffi, samuti K. Hailovi pretensioonid kaasaegsele evolutsiooniteooriale). Niisiis, mis puutub sellesse osasse Baeri darvinismi-kriitikas, mis riivab darvinismi suhteid organismide terviklikkuse kontseptsiooniga, siis võime asjasse pisutki põhjalikuma süvenemise korral avastada teoreetiliste seisukohtade pendeldava, spiraalse arengu tunnuseid, mis darvinismi tõlgendajate töödes kui ka darvinismi enda arengus.

Võidakse arvata, et tänapäeval, mil organismide süsteemse käsitlemise võib lugeda teatud mõttes isegi teadusliku moe piirimaadesse jäävaks ja mil seda kaasaegse teaduse parimate vahendite abil edasi arendatakse, pakub Baeri poole pöördumine vaid puhtajaloolist huvi ning kõlbab parimal juhul ainult selleks, et tõsta meie lugupidamist tema vastu. Üleüldse, peadpöörivalt uut faktide tulv, uut uurimismeetoditel põhinevad imepeened andmed, ka teaduse mõistelise aparadi rafineeritud võrreldes möödunud sajandi vastavate näitajatega loob kergesti ettekujutuse, et tänsat teoreetilise bioloogiast huvitujat puudutav on saavutatud eeskätt meie sajandil. Igatahes sünteetilise evolutsiooniteooria, kaasaegse evolutsionismi juhtsuuna esindajate töödes on sellise suhtumise märke päris lihtne leida. Niisuguse hoiaku taustal avab Baeri vaadetes süvenemine meie pilgule enam kui hinnalisi panoraame tänapäeva teoreetilise mõtteliini sünniaegu märgistavatest mõttelahingutest, markeerib selgelt mõned niisugused seosed, mis takistasid tekkival evolutsionismil saamast teoreetilise bioloogia kõiki olulisi aspekte siduvaks mammutteooriaks. Need kohad Baeri tööst on haljad tänaseni, sest praegu raskendab niisuguste evolutsionismi kitsaskohtade avastamist juba stabiliseerunud teooria olemasolu, samuti teda illustreivate faktide aukartustäratav hulk. Sest faktid, see teaduse õhk, on teisest küljest ka teaduse mink. Faktikihtide all jäävad märkamatuks teooria iluvead, faktid loovad veenvuse illusiooni. Nii on see vähemalt bioloogias, mis pole täppisteadus ja mis seetõttu, et tal puudub küllalt range eelduste ja tuletuste süsteem, jätab antud teooriale vastu kõnelevad faktid kergemeelselt tähele panemata. Just seepärast on vanemates bioloogia-alastes teooriates, kus teooria skeletti ei katnud veel faktide liigliha, kergem tabada vastava teoreetilise süsteemi ülesehituse põhiprintsiipe, tema loogilist südamikku. Ja nii (jättes hetkeks ühtviisi kõrvale nii minevikus antud nurgelis-naiivsed tõestused kui ka tänapäeva teadlaste autoriteetse argumentatsiooni) on mõtlemapanev jälgida, kuidas teoreetilise süsteemi loogiline tuum, mida uurija teaduslike faktide paksu mingikorra alt selgelt ei eristagi, kuidas see süsteem ise on salakavalalt suunanud faktide valikut ning kuidas vanade teooriate viirastused sel moel ka kõige modernsemaid teadlasi lollitavad (vabandage väljendust, kuid nii see on).

Juhatagu need sõnad sisse jutu Baeri järgmisest vastuväitest varasele darvinismile, mis nagu organismi terviklikkusest kõnelevgi, kasvas välja tüüpide teooria pinnalt. Nimelt kinnitas Baer, et populaarseks saanud biogeneetiline reegel (mille

järgi embrüonaalses arengus toimub täiskasvanud eellaste ajaloolise arengurea kordamine) on vasturääkivuses nende üldistustega, mis võrdlevasse embrüoloogiasse tõi tema, Baer, pannes selle kõnelema tüüpide teooria kasuks. Nagu hiljem, juba meie sajandil mitmed evolutsioonilise embrüoloogia esindajad näitasid, oli Baeril selles asjas omajagu õigust: varane darvinism lülitas biogeneetilisse reeglisse tõepoolest Baeri-eelse embrüoloogia põhiseisukohad. Aga jätkem see kõrvale, sest veelgi suuremat huvi pakuvad järeldused, millega Baer eespool nimetatud asjaolu sidus. Talle omase (ja ta vaadete laiemale levikule hukatuslikuks saanud) lakoonilisusega märgib Baer, et selles osas jääb jõusse kõik, mis ta omal ajal on õelnud tüüpide teooria suhete kohta teiste, darvinismieelsete evolutsiooniteadustega (jutt oli eeskätt Lamarcki vaadetest). Ja kui nüüd vaevuda neid ütlemisi üles otsima, siis tuleb ilmsiks, et Baer on tüüpide teooria ning varase evolutsionismi vahelise konflikti olemuse mõistmisel jõudnud selliste sügavusteni, mis on teiste pilgu eest mööda libisenud, mis aga kingivad meile värsket lähenemisviisi mitte ainult möödunud, vaid isegi meie sajandi evolutsionismi kõõgipoole mõistmiseks. Nimelt: Baer näitab, et organismi terviklikkuse ignoreerimine, tüüpide teooriaga (sealhulgas Baeri antud embrüoloogiakäsitlusega) vastuollu sattumine ja evolutsiooniliste muutuste pidevuse deklareerimine moodustas varase evolutsionismi loogiliselt sidusa tuuma, mille esmaallikad ulatusid tagasi küllalt kaugesse minevikku. Kui kaugesse minevikku, pole raske täpsustada. Me teame ju, et bioloogias laialt tunnustat leidnud ettekujutus erinevate vormide sujuvast üleminekureast ulatub Leibnizi diferentsiaalarvutuseni, kus opereeriti pidevuse ning lõpmatult väikeste suurustega. Seda teavad bioloogia ajaloolased. Evolutsionistid aga, kes siiani nii visalt kaitsevad mõtet, et organismide ajalooline areng toimub pidevate, väikeste muutuste summeerumise teel, hüpeteta (nii nagu seda paljud paljud kordi omal ajal rõhutas Darwin), ei oska aimatagi, milliste vanade teooriate viirastuste teenreiks nad tahtmatult saanud on...

Kuid Baeri sõnadest saab välja lugeda veelgi olulisemaid andmeid evolutsionismi kohta — silmas pidades ka selle sõna filosoofilist tähendust, evolutsiooni käsitlemist arengu suhteliselt pideva, tunnuseid summeeriva järguna, kvantitatiivsete muutuste järguna, erinevalt arengut iseloomustavast teisest, kvalitatiivse hüppe, arengu suhtelise diskreetsuse järgust. Lääne evolutsioniste, kellele dialektilise materialismi arengukontseptsioon on kauge, pole eriti häirinud bioloogilise evolutsiooniteooria ilmne sobimatus dialektilisele materialismile omase arengukontseptsiooniga, mis tähtsale kohale seab arengu käigus toimuvad dialektilised hüpped. Marksistliku filosoofia autoreil on see küsimus aga enam kui kord arutlusaluseks tõusnud. Bioloogiliste evolutsiooniteooriate (lamarckismi ja darvinismi) «lamedusest» on eespool nimetatut silmas pidades rääkinud V. Lenin ja G. Plehhanov. Kuid vulgaarne lamedus, millesse raskekaalulise teoreetilise probleemi uputas T. Lösensenko, kompromiteeris «lameda» evolutsionismi üle arutlemist väga tugevasti. Sellegipoolest pole lakanud olemast tõsiasi, et üsna viimase ajani taandasid evolutsionistid bioloogias (kaasa arvatud darvinistid) bioloogiliste vormide ajaloolise arengu kvantitatiivsele summeerumisele ja püüdsid igati eitada mõtet kvalitatiivsete hüpete reaalsusest bioloogilises arengus. Nn. saltatsioonistlikud, «hüppeid» absoluteerivad suunad, kuigi nad on esinenud, on tavaliselt mõne aja pärast pankrotistunud. Viimasel ajal on darvinismis siiski maad võtnud arvamused, et tasub rääkida ka suhteliselt diskreetsete, hüppeliste protsesside esinemisest organismide ajaloolises arengus. G. Simpson on selle tarbeks loonud isegi uue termini — kvant-evolutsioon. Sisuliselt ei tähenda niisugune diskreetsus loomulikult mitte n.-õ. veresidemete katkemist, lünga või tühiku teket, teda võib käsitleda näiteks evolut-

sioonitempode järsu kasvuna, suhteliselt kiire nihkena senise suhteliselt aeglase evolutsioneerumise taustal. See on asja üks külg. Teisest küljest tuleb meenutada nn. fülembriogeneesi teooria esindajate seisukohti. Erinevalt darvinismi põhivoolule (ja ka lamarkismile — selles osas darvinism ning lamarkism teineteisest ei erine) omasest ettekujutusest, et evolutsioonilised muutused toimuvad väikeste kõrvalekalletena täiskasvanute ehituses, väidetakse fülembriogeneesi teoorias, et peale niisuguste muutuste (mis muide tagavad «pideva» muutlikkusrea) on ka hoopis teist tüüpi evolutsioonilisi muutusi. Need on muutused, mis seisnevad embrüonaalse arengu nii sügavates ümberkorraldustes, et paistavad eelnevalt mainitud muutuste kõrval lausa kvalitatiivse hüppena. Seda laadi muutuste olemasolu on leidnud kindla tõestuse, kuigi nende sisemine mehhanism on veel ebaselgeks jäänud, täpsemalt, teda pole kunagi nii põhjalikult uuritud, kui näiteks geneetiliste mutatsioonide mehhanisme. Ja siin pole ka midagi imestada. Nagu kibestunult pihib fülembriogeneesi teooria ühe suurkuju A. Severtsovi õpilane ja töökaaslane B. Matvejev, pole fülembriogeneesi teooria tänapäeva evolutsionismis leidnud seda kohta, mis ta tegelikult väärrib, on jäänud sisuliselt väljapoole modernse evolutsiooniteooria põhiprobleemide piire.

Kui nüüd jälle heita tagasipilk Baerile, saavad need evolutsionismi ajaloo seigad täiesti kindla mõtestuse. Fülembriogeneesi teooria oli suund, mis erinevalt biogeneetilisest reeglist lülitas endasse ka Baeri embrüoloogia nõuded, teiste sõnadega tüüpide teooria morfoloogilise süsteemi, mida Baeri embrüoloogia kehasas. Ja kuigi fülembriogeneesi teooria esindajad ise pole tavaliselt lähemalt juttu teinud oma sidemetest tüüpide teooriaga, olid nemad need, kes Baeri embrüoloogia (kui tüüpide teooria lahutamatu koostisosa) fülogeneetilise tõlgendamise kaudu suutsid ületada varase, «lameda» evolutsionismi lepitamatu vastuolu Cuvier'—Baeri tüüpide teooriaga. Tüüpide teooria, nagu juba räägitud, kõneles kõrgemate süstemaatika kategooriate (hõimkondade ja klasside) diskreetsusest. Varane evolutsionism kõneles mis tahes evolutsiooniliste muutuste pidevusest. Niisuguse lähenemislaadi oli temasse kasvanud tüüpide teooria eelne taksonoomia, mis rääkis pidevatest üleminekutest mis tahes tasemega süstemaatika kategooriate vahel, viimase ettekujutuse teoreetilise põhjenduse oli ta saanud otse Leibnizilt. Niisugused olid, muuseas, lameda evolutsionismi ajaloolised juured. Ja tüüpide teoorias väljaarendatud süstemaatika kategooriate diskreetsuse põhimõte oli varasele, lamedale, pidevusideest lähtuvale evolutsionismile täiesti vastuvõtmatu. Erinevalt fülembriogeneesi teooriast, mis arendas välja õpetuse vägagi erinevatest fülogeneetiliste muutuste moodustest, tunnistas varane evolutsionism põhiliseks, otse normiks üheainsa fülogeneetiliste muutuste mooduse, selle, mis põhjustas ainult suhteliselt väikesi kõrvalekaldeid täiskasvanu ehituses. Erinevalt fülembriogeneesi teooriast, mis Baeri embrüoloogia fülogeneetilise tõlgendamise kaudu avas tee tüüpide teooria transformistliku allteksti mõistmiseks, kuulutas varane evolutsionism tüüpide teooria metafüüsiliseks, evolutsionismivastaseks õpetuseks.

Nõnda siis, kui Baeri antud napolisõnalisi markeeringuid täiendada ajalooliste faktidega, tuleb välja, et varase evolutsionismi «lamedus», ta nõrkus kvantitatiivsete muutuste absolutiseerimise vastu seostus tõepoolest võimetusega anda fülogeneetiline seletus neile nähtustele, mille avastamiseni oli jõudnud tüüpide teooria, samuti ta võõrdumisega organismi terviklikkuse ideest. Sest viimase abil, korrelatiivsete muutuste abil (aga mitte üksiktunnuste üksiteisest sõltumatust summeerimisest rääkides) saaks seletada neid sügavaid kvalitatiivseid muutusi organismi ehituses, mis hiljem tõstis kilbile fülembriogeneesi teooria — isegi niisugune ülimalt sügav mõte sisaldub artiklites, milles Baer darvinismi kritiseeris.

Baeri seisukohtadelt tuge otsides jõuame lõppkokkuvõttes järelduseni, et evolutsionismi «lamedus» bioloogias on üsna tugevate niitidega seotud evolutsionismi teise nõrga koha külge, milleks on organismi süsteemse käsitluse lahutatud evolutsiooniteooriast. Seni kui evolutsionistid opereerivad organismi kui «üksiktunnuste lihtsa summaga», jääb ka evolutsioon nende jaoks üksiktunnuste kvantitatiivseks kuhjumiseks ajas, järjepidevaks, pidev-pidevaks protsessiks, millele on võõras kvalitatiivsete ning kvantitatiivsete muutuste vaheldumise mäng. (Täpsuse huvides tuleb lisada, et Baer ise ei arendanud oma vaateid selles küsimuses hegelliku käsitluse, mis vastandab lamedale evolutsionismile kvalitatiivsete hüpoteetide toimuva arengu. Baeri haritus saksa klassikalises filosoofias lihtsalt ei kühmaldanud Hegelini. Kuid Baer analüüsis tüüpide teooria ja lameda evolutsionismi suhteid nii, et jäi ainult teatud samm puudu võimaks siia üle kanda sellised terminid nagu kvantitatiivsed ja kvalitatiivsed muutused. Ja kui Baer lõpuks oma viimastes, darvinismi kritiseerivates artiklites hakkas rääkima sellest, et tüüpide teooria nõuetele vastab niisugune bioloogilise arengu kontseptsioon, mis peale varastest evolutsionistidest propageeritud pideva muutlikkuse tunnustab ka «hüppelisi» muutusi indiviidide embrüonaalse arengu käigus, siis ei teinud ta seda mõõndust mitte saksa klassikalise filosoofia, vaid A. Köllikeri, Baeri vaateid sügavalt austanud embrüoloogi loodud «antidarvinistliku» teooria mõjul. (Siinkohal märkus bioloogidele: Baeri saltatsioonism on hoopis muu asi kui geneetikute-saltatsioonistide mutatsioonism.)

Kaasaegsele rafineeritud, juba pisidetailideni lihvitud evolutsioonimõttele Baeri kohati fragmentaarset, üldiselt küllalt lakoonilisi, detailides täpsustamata vaateid vastandades võivad Baeri omad esimesel hetkel isegi isekohased tunduda. Kuid ainult esimesel hetkel, kui me veel pole küllalt suutnud süveneda sellesse, mis nendes on päevakajalist, ainult möödunud sajandi viimast veerandit iseloomustavat, võib-olla isegi Baeri noorusaegade teaduse tasemest inspireeritud, — ja mis neis on seesugust, mille kaudu Baer räägib meile valusat tõtt meist endast. Stabiliseerunud evolutsiooniteooria on hakanud soodustama rahuloluvaimu. Baer avab meie silmad nägemaks, millega me sugugi rahul olla ei tohiks. Nüüdisaegse evolutsiooniteooria algete tärgkamist nähes ei kuulunud ta pimestatud, vaimustunud uue-tervitajate leeri, vaid ütles otse välja, millest paistis vajaka olevat. Sellisena teda kõrgelt hinnata tulebki. Seda enam, et Kohtunik Aeg kõneleb pisitasa Baeri kriitika kaasuks...

Kõik eeltoodu darvinismi kriitikas taandub lõppkokkuvõttes Baeri kui embrüoloogi tähelepanekutele selle kohta, et varane evolutsionism ei suutnud endasse lülitada omaaegse embrüoloogia viimast sõna (ega küll ka Baer ise eriti selgelt osanud öelda, kuidas seda viga parandada saanuks; teadusliku lahenduse leidmiseks polnud see küsimus ilmselt veel küllalt küps). Kuid Baeri suhtumises darvinismi võib leida muidki huvipakkuvaid momente. Nimelt seal, kus Baer vaeb sama tüüpi nähtusi, mille pinnale Darwin ehitas olemusvõitluse kontseptsiooni sellest tuleneva loodusliku valiku teooriaga, teiste sõnadega, darvinismile spetsiifilise evolutsiooni tegurite käsitluse. Baeri «antidarvinismi» käsitluses on sügavalt juurdunud ettekujutus, nagu poleks Baer üldse suutnud mõista loodusliku valiku tüüpi nähtusi; ka käesoleva kirjutise autor peab enesekriitika korras tunnustama, et veel üpris hiljuti (vt. «Eesti Loodus» 1972, 2) pidas temagi loodusliku valiku küsimusi darvinismis Baerile täiesti võõraks stiiliaks. Alles umbkaudu aastapäevad tagasi — ja kahjuks pärast nimetatud artikli ärasaatmist — tuli täie selgusega arusaam, et Baer oli Peterburi-aastail tehtud ekspeditsioonidel tähele pannud seda, mida Darwin käsitas olemusvõitlusena (mis omakorda vältimatult kohanenemate vali-

kuni, nende säilimiseni viib). Kuid Baer andis neile nähtustele hoopis teise, kuigi teoreetilisest aspektist samuti sügava seletuse. Igatahes erinevused Baeri ning Darwini vaadetes on enam kui huvipakkuvad, kindlasti vajaksid nad tõsist analüüsi.

Esimene, millest mõlemad oma arutlustes lähtusid, oli: iga liigi esindajad annavad tunduvalt rohkem järglasi, kui neist kunagi täiskasvanuks saab (näiteks kala võib korraka kudedes kümneid ja sadu tuhandeid, isegi miljoneid marjateri, kuid kalavarud püsivad sellegipoolest enam-vähem ühel tasemel ega kasva niisuguse metsiku tempoga, mida ainult kalamarja hulka silmas pidades oodata võiks). Darwini mõttekäik oli järgmine. Järglaste hulk peaks kasvama nagu geomeetrilises progressioonis, toidu hulk jääb aga ikka samaks, sest erinevalt inimesest ei suuda loomad või taimed ise vajaduse korral oma toiduvarusid suurendada. Toidukogus on jääv, seda toitu tarvitavate isendite hulk aga kasvab — järelikult kõigile enam toitu ei jätku. See kutsub ellu nähtuse, mille Darwin metafoorselt olemusvõitluseks nimetas — tugevamad, kohanenumad jäävad võitluses elatusvahendite eest peale, nõrgemad hukkuvad. Kohanenumate ellujäämine ongi loodusliku valiku mõte. Nii kujutas endale Darwin ette üht loodusliku valiku juhust, mis kasvas välja seisukohast toiduvarude stabiilsuse ja paljunemise astronoomiliste arvude vastuolu kohta. Jälgigem nüüd, kuidas samale küsimusele lähenes Baer.

Baerilegi oli tuttav järglaste tohtu arvukus. Kuid Darwinist erinevalt ei tõtanud Baer väitma, et looduses leiduvate toiduvarude hulk on jääv. Vastupidi, Baer rõhutas, et arvukad vastsed jne. on ise toiduks teistele, et nende arvukus määrab looduse toidulaua rikkuse. Kui Darwini arvates mingi liigi isendite intensiivne paljunemine viis olemusvõitluse teravnemiseni nende vahel, siis Baer pööras tähelepanu sellele (viidates kogemustele kalamajanduse uurimisel), et ühe liigi isendite arvukuse tõus loob omakorda eeldused neist toituvate liikide arvukuse tõusule, sest ta loob neile külluslikuma toiduvaru. Niisiis, kui Darwin vastandas teineteisele «paljunemise geomeetrilises progressioonis» ja selle, et «toidu hulk iga liigi jaoks peab keskmiselt võttes olema püsiv», siis Baer väitis, et rikkalik paljunemine ja toiduvarude hulga tõus on ühe ja sellesama asja kaks eri külge. Baeri jaoks oli küsimus siin biotsönoosi produktiivsuses. Baeri jaoks oli küsimus orgaanilise aine ringlemise intensiivsuses. Ja kui Darwini kontseptsioonis mingi tõsisem tähtsus oli vaid neil, kes olemusvõitluses «võitsid», kes ellu jäid, ja kui need, kes ellu ei jäänud, Darwini teooria jaoks kadunud olid, siis Baeri käsitluses oli rõhuasetus hoopis teine. Baer rääkis sellest, et loomad saavad üldreeglinas toituda ainult orgaanilisest aineist, et seda orgaanilist ainet peab elusloodus ise produtseerima ja et mida rikkalikumalt ta seda produtseerib (mida rohkem järglasi annavad need, kellest toituvad teised), seda külluslikumat toidulauda ta endast kujutab, seda arvukamalt saavad sigida teised liigid, seda enam tõuseb biotsönoosi produktiivsus.

Niisiis, Baer ja Darwin nägid intensiivse paljunemise tagajärgi erinevas valguses. See ei anna meile õigust seletada Baeri vastuseisu loodusliku valiku teooriale sellega, et Darwin ehitas oma teooria üles Baerile tundmatutele ning arusaamatutele nähtustele. Me oleme sunnitud otsima uue vastuse küsimusele, miks Baer ei pooldanud loodusliku valiku teooriat. Ja selleks tuleb ilmselt päris korralikult võrrelda Baeri ning Darwini arusaamu biotsönoosi tasemel toimuvast protsessidest. Ning loota on, et see võiks osutada niisama huvipakkuvaks, kui Baeri ning Darwini vaadete võrdlemine küsimustes, mis seostuvad organismilise taseme uurimisega (tüüpide teooria koos organismi terviklikkuse küsimustega, embrüonaalse arengu seaduspärasused jne.). Sest — nagu me ennist rääkisime — Baer polnud

suur mitte ainult organismilise taseme uurijana, ta oli seda ka organismi-ülese taseme uurijana. Kahe silmapaistva teadlase, Baeri ning Darwini teaduslike vaadete tähelepanelik võrdlemine võib avada meile väga olulisi tahke möödunud sajandi teoreetilise mõtte arengu vastuoluliste momentide kohta.

Ja kui sai juba juttu tehtud teadusliku tunnetuse spiraalsest, vastuolulisest arengust, siis öelgem ka, et Baeris ning Darwinis võime näha kahte meest, kes teoreetilise bioloogia tippude poole rühkisid mäe eri külgedel, võib-olla isegi vastaskülgedel. See ei kahanda aga nende kummagi sära teaduse taevas. See on vaid üks teaduse dialektilise arengu tunnusmärke. Ainult et darvinismi ideede esialgne käärimisaur varjas meie eest Baeri tõelise sära, tõelise suurusjärgu. Sest Baer oli teadusemäe vastasküljel, aga suuruse kriteeriumiks peeti sel hetkel samal pool mäe olemist. Hulk aega on möödunud, esimeste vaidluste ägedus on vaibunud. Bioloogia enda areng on korrigeerinud ammu lausutud sõnade tegelikku kaalu. Teaduslugu on arenenud. Dialektiline materialism on saanud ka loodusteadlastele kättesaadavaks ja arvestatavaks, mida ta möödunud sajandi lõpul polnud. Ja sellepärast on küpsenud aeg rääkida niisugusest Baerist, nagu ta oli — silmapaistev embrüoloog, geograaf, bioressursside uurija, etnograaf, antropoloog, teaduse organisaator, darvinismi kritiseerija. Filosoofilistelt vaadetelt kohati idealismi kalduv, kuid alati teaduslike faktide range, isegi pedantne arvestaja. Erudiit teaduse ajaloo alal. Kaasaegsete tunnistust mööda helge teadlasenatuur, kelle ülimaks eesmärgiks oli teadus ja kellele jäid võõraks kitsarinnalised auahned intriigid teaduses (kuigi teadusliku auahnuse moment talle, eriti nooruses, päris võõras polnudki). Kordumatu, originaalne kuju möödunud sajandi teaduses.

Niisugune mees oli kõige üldisemates joontes Baer Piibelt, maailmaklassi loodusteadlane.

LÄINUD AASTA PROOSATEOSTE ÜHEST JOONEST

1

Eepilise teose autor ei piirdu ainult olemasoleva ja teadasaadu kujutamisega. Vaid annab aru sellestki, mida veel ei ole. Teoses avaldub, mida autor soovib, igatseb ja mille poole püüdleb, kuid ka see, mille saatusejõulist saabumist ta aimab ja kardab. Näibki autor vahel sündmuste protokollijana, selgub ometi varsti, et ta ei või olla näinud ega kuulnud kaugeltki kõike protokollitavat ja kollitavat, et ta üksnes mängib juuresolijat ja oma silmaga nägijat. Nii «loomutruu» kui kirjanik võikski olla, ei ole ta, rangelt võttes, elu *kujutanud*, vaid on *loonud nägemuse*. Nägemuse sünniks andis mitmel juhul esimese tõuke maailma üldise arengusuuna esialgu veel ebaselge tunnetus, millele ta siis fantaasias otsis konkretiseerivaid vasteid.

Interpretatsioonivõimelise lugeja osaks jääb kirjaniku ja ta teose suhete avamine, ta kunstikavatsuse ning selle täitumise või vajakajäämise mõistmine, kirjaniku loodud maailma kunstilise veenvuse või kunstlikkuse üle otsustamine. Ideede ja nägemuste vormiomandamise protsessi, teiste sõnadega, kunstikavatsuse õnnestumiste ja äpardumiste jälgimine on teose hindamise esimesi eeldusi.

Kõigepealt seame küsimuseks, missugusena avaldub mitmel erineval autoril *meie aja kangelane*, olgu teadlikult, olgu ebateadlikult. Materjaliks on 1971. aastal raamatutena või ajakirjades ilmunud proosateosed, mida eelmises aastatülevaates ei ole vaadeldud, eelmisel aastal juba hinnatud või koguni auhinnatud.

Meie aja kangelane ärgu tähendagu inimideaali ega oma aja pahede kandjat. Mõistame seda kui meie ühiskonna, meie tänapäeva inimese üht koondkuju, kelles avalduvad meie mõned jooned. Need jooned ei tarvitse sugugi pärineda meie soovunelmaist, pigemini avaldub neis meie ajaloolise arengu paratamatus — olgu tegemist varsti möödumisele määratud või püsivate nähtustega. Kirjandus võtab enesele vältimatult neidki ülesandeid, mis muidu kuuluksid sotsioloogide ja futuroloogide tegevusalale; on need teadused aga puudulikult arenenud, siis on seda rohkem väärtust kirjanduse esteetikavälistelgi ääremaadel.

Sellel meie aja kangelasel, keda me allpool vaatame, on omad eelkäijad. Jaan Kross oma kahes novellis («Michelsoni immatrikuleerimine», «Loomingu» Raamatukogu» 1971, 4; «Pöördtoolitund», «Looming» 1971, 1) on andnud talle ajaloolis-ideelise sissejuhatuse kahe eelmise sajandi tõsielulisest ainest.

Novellid kõnelevad autori suurest ajalootundmisest ja ajaloolasest fantaasiast. Võime neis leida minevikusündmuste ja -inimeste projitseerimist ka hilisemasse aega, ütleme, tänapäeva. Pidi olema kõrgekraadiline seikluskirg, mis tegi eesti talupoisist ohvitseri, ja see ohvitser hüppas karjääriredelil aina kõrgemale, jõudis täiskindraliks ning väga tähtsaks võimumeheks Venemaa võimsate hulgas. Pugatšovi võitmine kui ajalooline teene kindlustas talle paiga ajaloos. Muinasjutulisest immatrikuleerimisest Eestimaa aadlisse on teatatud juba varemgi.

Kuidas hinnata Michelsoni tegusid — kas Venemaa suuruse või tema talupoeglike vanemate aspektist? Autor lasebki Michelsoni emal esitada küsimuse: «...kas seisad sina oma elus ja tegemises ühe puhta aluse peal ja õiges paigas?» Kas oleks Michelson — ebaajalooliselt, pseudoromantiliselt, fantastiliselt — astunud Pugatšovi väkke, kus teda oodanuks staabiülema koht, või oleks ta pidanud juhtima eesti talupoegade ajalooliselt võimatut ülestõusu, lavastades XVIII sajandil Jüriöö uue väljaande? Michelson vastas emale mõttes: «Või arvad sina ikkagi, et ma oleksin pidanud laskma enese puust puuris Tallinna tuua — ihuüksi? Et mind Jeruusalemma mäel oleks neljaks raiutud?» Sellepärast oli tema sisemiseks komandoks: karjääri suunas — marss! Autor ei räägi kaasa, kas eesti talupojad peaksid uhked olema või häbenema Michelsoni pärast.

J. V. Jannsen vastab ja vastutab enese eest. Missugune oli ta osa eesti ajakirjanduse ja kogu kultuuri ajaloos, seda me teame. Et ta võttis vastu rüütelkonna soliidseid abirahasid, sellest saime teada tänu A. Palmi ja V. Milleri arhiivitööle. Jaan Kross on oma objekti ülihästi mõistnud. Jannsenil olid mõistlikena näivad põhjendused: kui tsensor ja igasugused muud ülemused toimetavad lehte tema asemel, siis on jumala ees ükskõik, kas võtta vastu ka abiraha või eelistada südamepuhtust ja õilsat nälgimist.

Nende ajalooliste novellide sideaineks on eetiliste mõistete relatiivsus. Ajalugu kõneleb siin oleviku inimesele.

Sootuks teisiti on jutustatud selle sajandi alguse töölise elukäigust (Elmar Õun, «Männid ja suits»). Meie silmade ette tõuseb Tallinna tööline, mitte erandlik, vaid oma aja paljude korduvate joontega. Autor on kujutanud oma isa suure tööarmastusega, võib-olla et perekonnakroonikat romaanelementidega vähesel määral täiendades. Kahju küll, selle romaani kunst pole kõrgel tasemel ja järeleõõtlemine kirjastuses ei ole teosele kasuks tulnud. Leo Vimpel oli avarate intellektuaalsete huvidega iseõppija ja mõtleja. Ta nägi sotsialismis oma isiklikku ideaali ning töötas selle heaks. Seejuures polnud ta eneseohverdaja ega askeet: ta hoolitses oma perekonna heaolu ja isegi oma välimuse eest. Ta müüs oma tööjõudu, kuid mitte ialgi oma meelsust. Revolutsioonis ei olnud ta alati kõigega nõus, kuid tema eemalejäämine või koguni üleminek vaenlase leeri ei olnuks mõeldav. Pärast Kommuuni kaotust oli tal võimalus võitlusest kõrvale jääda, igatahes 1919. aasta augustis kinnivõtmisest hoiduda. Puhta südamega läks ta 102 väljasaadetu hulgas Irboska rindele, ja justkui puhta südame pärast tapeti ta 26 väljavalitu rühmas. Kas langeb Leo Vimpel hoiatuseks järelpõlvedele? Tema meelegaad on Jannseni oma vastand. Kumb meelegaad jõuab hiljem ülekaalu?

Kristjan Aunre sõjaromaan «Võit ja kaotus» liigub algul kaugel põhjas, siis tagalas ja lahingumõllus. Romaanis on kesksel kohal sõdur Voldemar Vesmes, tunde- lise ja traagilise joone toob teosesse velsker Hilda Kallion. Romaan on kirjutatud rohkem südamega kui kunstiteadlikkusega, kannab igatahes sõjalukorra inimesi meile lähemale. «Võit ja kaotus» on puhaste südame te lugu sõjast.

Kui sõjatradiitsioonid on mitmele kallid, siis kõrvutagem selle romaaniga teist teost. Osvald Tooming («Tragöödia», «Looming» 1971, 6) on usaldatav olevikukujutaja. Sõjaaegne partisan Oadu Kikut, nüüdne kolhoosi tallimees, elab lahedasti, tema kodu külastama tuuakse kaugelt tulnud turiste — imetlema reakolhoosniku kõrget elutaset. Kikuti sõjakaaslane Saul Prossa on enda maha joonud ning üritab tahtmatult ka siinset idüllil veidi traagilise joonega rikastada. Lugeja sümpaatia kaldub Prossa poole. Või ehk ainult selle lugeja sümpaatia, keda ei suuda võluda kümne küüne varal haljale oksale jõudnu saatus?

Paul Kuusberg näeb inimese arengu kaht külge. Hästi avaldub kontrastkunst romaani-kujundavas kümnes novellis «Vabaduse puistee». Eri novellide tegelased on vastandatud ka «Naeratuse» kuues novellis. Annes Koppel on poiss, kelle silmadega nähakse elu kuueteistkümnenda aasta ulatuses, 1924—1940. Annese lapsepõlvesõber Rihi, Richard Hurt, on maast-madalast otse fanaatiline enamlane, kelleks teda on kujundanud peale muu ka oma perekonna saatus. Nii läheb ta kolmekümnenda aastal Nõukogude Venemaale, kus kaob — kas just niisamuti nagu ta sõber Artur, sellest ei saa kuulda Annes ega lugeja. Igasugusele tõe pähe antavale informatsioonile vastuvõtlik Annes ei suuda ometi uskuda, nagu oleksid Anvelt ja Pöögelmann hukkunud nõukogude võimu vaenlastena. Ta ei suuda ka uskuda, et Rihi võinuks minna nendega ühist teed. Ta lootus Rihi leidmiseks on asjatu. Ainult südames võib ta jääda Rihi sõbraks. Novellis «Kust te teate, et Robert Viirpuu on tapetud?» tunneb Annes Kopluga sarnanev minategelane ennast sügavalt süüdlasena, et ta ei astunud võitlusse tõe eest: «Oleksin pidanud neile, kes seda õudset kahtlusevaimu külvasid, need sõnad kartmatult näkku kisendama.» Aga Michelsoni ja Jannseni reaalpoliitilise tarkuse põhjal võime küsida: kellele oleks sellest kasu tulnud? Lohutuseks ainult August Sanga värsid: «Kade olen, surnud laulik, / kade sinu vaprusel.»

«Tänapäeva noorel peavad olema huvid,» vabandab Anne-Mai Räägas tüdruku mehe ees. «Oleks aeg juba mõistlikumaks muutuda,» vastab mees oma vankumatu elufilosoofia põhjal. Jälginud Voldemar Räägast hoolikalt hommikust õhtuni («Ühe päeva protokoll»), on meil mehe portree täielik. Tal on kõigiti korralik maja, aga auto veel puudub. Ta foto on autahvliil: ta on hea töömees, nelja päevaga teeb enam kui teised viie päevaga. Töö kõrvalt jääb tal aega ja hoolt painduva ning tulise Nadja rõõmuks. Pärast tööd teeb eratöid. Naine kasvatab kurke, mees veab neid Lenigradi. Räägas pole veel nendes aastates, et võiks uhkeldada oma võitlusega kodanluse võimu vastu. Ta eluideaal ja õnneallikad on saabunud koos sotsialismiga. Muidugi juhib ta riiki, hääletades kõigil valimistel ettepanud kandidaatide poolt. Kes teab, ehk võtab mõnel koosolekul sõnagi. Ta on ühtlane ja stiilne, eneseteostuses küünik. Meie päevade edasiviiv kuju? Meie aja kangelane? Teda ju hinnatakse mõnikord avalikkuses kõrgelt.

Kuusberg loob inimesi vastandades. August Haabveskit («Roostetanud kastekann») tunneme ainult tema antipoodi Seedri Arveti sisemonoloogi järgi: «Ei tema hoolinud lapsepõlvesõbrusest ega midagi. Käristas maailma kaheks: ühel pool omad, teisel pool vaenlased.» Tal polnud vajalikku sündsustunnet ka ülemuse suhtes: «Tsehhijuhatajat kritiseeris, ametiühingukomiteed kritiseeris, direktorit kritiseeris, ministeeriumi kritiseeris.» Ja mis sai talle osaks? — «Tormas, põletas oma tahi kiiresti läbi...» Seedri Arvet leiab oma elutundekaaslase vanas Voodlas, kes tohutult printsiipiaalse tegelasena oskab hästi võidelda ka oma isikliku heaolu eest. Elagu kõik nii elutargalt kui Seedri Arvet!

Tihti varjutavad teostes esitatud eetika- ja ajaloo probleemid kunstilise kujundusviisi eriomadused. See probleemipõnevus on aga kunstilise teostuse, kunstilise veenvuse üheks eeltõendiks. Tagantjärele võime seda tõdeda ka kunstivahendite analüüsis. Lakooniline sõnastus, autoripoolsed rõhuasetused, kontrastide keel — need kõik tõstavad Kuusbergi novellid oma liigis juhtivale kohale.

Aimée Beekmani kolmes tõelise küpsusastme romaanis («Kartulikujused», «Väntorel», «Keeluala») on suurt kujundamisvahendite rikkust, igas romaanis küll erinevat. Kõigis kolmes on valdav traagiline maailmanägemus, mida «Kartulikul-

justes» varjundatakse groteskiga, «Väntorelis» kerge satiiriga. «Keelualas» jääb see tunne varjamatult valitsema; enam kui teistes romaanides on kujutamisihihi-kuks väljalõikeline tänapäevapilt. Romaan jõuab kujutatavaile inimestele väga lähedale, autori suhe Orviga on nii intiimne nagu muidu vahest autobiograafilistes teostes. Jah, «Keeluala» on töölisromaan, kui romaane liigitada tegelaste sotsiaalse kuuluvuse järgi. Selleks pole küll vajadust, aga vahel seda tehakse, ei tea mis otstarbel.

Markuse ja Orvi põlvnemislugu on huvitavalt nähtud ja tagantjärele esitatult romaani rikastavad episoodid. Need ei määra ette kummagi tegelase elu ega ole toodud hilisemate sündmuste seletamiseks, küllap aga tundealaseks süvendamiseks. Kodust — või nii-öelda kodust — põgenedes ja tööliseks hakates leiab Orvi varju-paiga ühiselamus; sealt lahkumiseks pakub talle võimaluse meheleminek. Orvi keskharidus ei häiri, see ei eralda teda töölismiljööst.

Orvi rahutus teeb rahutuks ka lugeja. Markuse erakordne rahu ei rahusta kedagi. Markus on andekas mees, kes veidi eriskummaliselt on kokku sattunud oma esimese naisega ja veidi erakordsetel motiividel temast lahku läinud. Omal viisil demonstreerib ta töölise kõrget elutaset ja samal ajal primitiivsust elunõuetes. Tema üheväärsust intelligentsiga rõhutavad ta läbikäimised ja vahest rohkemgi restoranide küllastamised. Ta on oma eluideaali teostanud auto näol. Auto on küll vanamoeline, BMW, ja muidugi vana, kuid ikkagi sõidukorras. Auto kujunebki ta elu sümboliks, mida Orvi vihkab. Tema kodu ei ole Orvile koduks. Orvil ei ole õigust last saada ega isegi koera pidada. Siit algavad pärisprobleemid, viitprobleemid, sest need teravnevad alles kümnekonna aasta järel. Mis Ibsenil ligi saja aasta eest moodustas «Nukukodu», see tähendab Orvile lahkuminekku põhjust, uue aine ja uue sündmustikuga. Orvi läheb jälle ühiselamusse, kus ta nagu varemgi elab ühes toas kolme noore naisega. Kui esimesel korral ühiselamus olles Orvi ei suutnud taluda meeste ööbimist kaaslannade juures, siis nüüd kohaneb ta sellegi elu-vajadusega: laupäeva öösiti on toas aset juba neljale paarile. Kas ta läheb siit uuesti Markuse juurde? Võib-olla, võib-olla ka mitte: tee oleks nagu lahti, kuid elu on keerukam, kui et lubada romaanis naiivset selgust. Saatuslik ummik noore naise elus, mille lahenemist ei ole näha. Ummikutunne kasvab veelgi, kui näeme Orvi saatust paljunevat, ja paljunevat loendamatuseni.

Veelgi enam kui Aimée Beekmani eelmistes romaanides kõneleb kaasa autori maitse ka riskantsete ainete kasutamisel, kompositsiooniline leidlikkus ja stiilikultuur. «Kartulikujuste» kohta öeldi, et raamatul seisab ees pikem eluaeg. Nii-sama kindlasti võib seda öelda «Keeluala» kohta.

3

Ammutagem veidi informatsiooni, seekord intelligenti kohta. Kui uskuda kirjanduslikku informatsiooni, siis väljapaistev ja suuremate sissetulekutega kunstintelligent on tööliklassist palju ees ja üldse eesrindlik kõigepealt joodud konjaki hulga poolest. (Kirjanduses ei ole veel käsitlemist leidnud konjakiga leili viskamine — aga see saanutajate erikiht ei ole meie ühiskonnas samastatav ei tööliste ega intelligentsiga.) Raimond Kaugveri romaan «Jumalat ei ole kodus» pakub esmajoones psühholoogilist informatsiooni. Trükisõnast loeme, et autoril on «kondanikujulgust haarata härjal sarvist ja kunstisõnast rinnutsi minna Bakchose kuramardajate ja nende tahtmatute soosijatega». («Edasi» 6. II 1972, nr. 31) Tümmel-hte olevat «lahatud ausalt, üle soolamata».

NIGOL ANDRESEN

Ma ei näe romaanis hõrga ega sarvi. Romaani suhtes ei tarvitse olla moralisti eelarvamusi. Küll võiks ütlemist olla selle loo proportsioonide ja jutustamislaadi kohta. Hästi kirjutatud lehekülgede kõrval on maitsetusi ja ülepekkumisi. Kirjandusliku uudismaana esitatud psühhoneuroloogiahaigla joomaravi osakond ei ole päris uudismaa. Fabuleerimiskergus ja jutustamise sujuvus on igatahes Kaugveri voorusi, kuid mitte pikema teose kompositsioon ega vahetegemine kunstikavatsuslikult tähtsa ja vähemtähtsa vahel, mitte ka vahetegemine julge väljenduse ning maitsetuse vahel. «Sander Tümmeleht on alati saajandi tasemel,» hoopis kord peategelane. Ta ise ja ta sõbradki on joomises, igakordses alkoholi hulgas kaugel üle saajandi taseme. (Kord kurtis üks prantsuse literaat konjaki, selle Prantsusmaa päikese loginal joomise pärast. Loeks ta nüüd seda romaani!) Küllap üle saajandi taseme on peategelane ka naistega suheldes.

Teet Kallas oma novellides («Verine padi», «Loomingu» Raamatukogu» 1971, 31) annab jällegi rohkesti informatsiooni. Palju käinud ja näinud filmimees elab kolmetoalises heas korteris naise ja kahe lapsega, «ainult et seal elavad veel Riisi vanemad ja õde», seega seitse hinge. Kirjanik Lang elab kitsamalt, puumaja kahes toas koos ema, naise ja lapsega, kuid tal on õnnestunud üürida tuba päevaseks töötamiseks, ja et ta on sunnitud raha lugema, siis ainult kümne rubla eest. Sellele intelligentsi keskastmel ei ole ka Kaugveri informatsioonile vastavat suurt joont joomises ega joomise kõrvastes. Nägemuslikkuse arendamine novellides «Hea, et ta surnud on» ja «Kunstniku elu» näitavad viljakat suunda. Portreid on Kallasel häid, kuid ta koondab vahel liialt aineid, üleüllastab muide ka tiitelnovelli Jaanust alibi pooldest.

Kas pole kindral Michelsoni ja «Eesti Postimehe» toimetaja J. V. Jannseni mõtlemisviis ning praktiline elutarkus ellu tõusnud meie päevil ja uues ühiskonnas? Kas pole Seedri Arvet, vana Voodla, Voldemar Räägas, «Keeluala» Markus (Orvi kõrval näemegi ta olemust reljeefsemalt), enese kõrgele kirjutatud ja põhja joonud Sander Tümmeleht ning Oadu Kikut omavahel lausa kokku laulnud ühe meie aja kangelase koondtüübi? Kas pole seda laadi kangelastele maailm valmis ja arenguvõimetu, koondatud ainult tänasesse päeva? Mistarvis mõelda maailmavaatelistest probleemidest, kui kõik on juba selge? Misjaoks otsida vaimseid naudinguid, kui kergem on võtta, mis lähemal?

Kui nii, siis hakkab natuke õudne.

4

Oma «Arve Jommis» on Heino Kiik loonud kuju, kes kõigiti passib meie aja kangelase kõrvale, olgugi et ta tegevus on paigutatud neljakümne aastasse. Erandina Jomm ei joo üldse. Ta kujus on liigseid elemente. Asjatult on ta ankeeti rikkumas märkus «kaitseliitlane» (avaldamata osade järgi olevat küll sellekski seikluslik põhjus). Mõttetult küsib ta vahetevahel, kui kaua see kord kestab. See ei vasta Jommi olemusele, sest temal pole aegagi sellisteks küsimusteks; olgu ühiskondlik kord missugune tahes, Jomm on alati tegev üldkasulikus töös, tuues kasu kõigepealt endale, tema ei jää kunagi hätta. Spekulatsioon varjutab ta olemust, tarbetu on talle kaardipanija poolt ennustatud naine Karlofiine. Üle kõige käib romaani algus, Jommi käigud vangivalvuri saatel, ta korraloomised vangla köögis; suurepärased on lood artelli likvideerimisel; päris ilus on ka kokkusattumine vana valvuriga lõpus.

NIGOL ANDRESEN

651

Olgugi tegevus paikne, kujuneb siin pikaresk, mille poolst eesti kirjandus on vaene. Pikareski kangelase põhitunnuseks on, et ta igas halvas olukorras langeb nagu kass käppadele, et tal pole põhjust kurta oma saatuse üle ega kedagi süüdistada. See «oma õnne sepp» on küünik, vaba igasugusest filosoferimisest.

«Kalevipoja mälestused» ei ole rangelt tänapäevane. Enn Vetemaa on teinud «Kalevipoja» meile üsna arusaadavaks looks. Mitmed tõsised mehed on tõstnud protestihäält selle õilsa aine madaldamise vastu. Võiks siiski meeles pidada, et Lukianos kirjutas Zeusist väga vähe aupaklikult juba tol ajal, kui usk sellesse peajumalasse polnud veel kadunud. Samuti on tehtud piibli ainetega. Kui jätame kõrvale maailmakirjanduse, on A. H. Tammsaare «Juudit» üks suuri näiteid piiblis jutustatud loo uuest mõtestamisest. Marie Underi piiblisoneetid ei ole määratud usuõpetuse tundide abivahendiks. Ei ole põhjust ka Vetemaa loo puhul pahandada, seda enam, et Kreutzwaldi palju levitatud teost tuntakse vähem, kui võiks arvata. Enn Vetemaa «Kalevipoja mälestused» («Looming» 1971, 11 ja 12) valgustavad kangelase elu vahel ootamatult, sootuks uues laadis, ja vahel on eepose uurijaid ja kommenteerijaid natuke parodeeritud. Lugu on vaimukas ja aitab luua uusi traditsioone eesti kirjanduses. Autor on lähenenud Kalevipoja loole terve huumoriga — meie kirjandus aga on võrdlemisi huumorikehv. Huumor kuulub teatavasti inimese spetsiifiliste rikkuste hulka.

Tundeline turismimatk — seda on Lilli Prometi romaan «Primavera». Tundeline on see matk mitte üksi geograafiliste, vaid ka ajaliste kauguste vallutamisenä. Romaan mängib kesk maastikupilte ja kunstielamusi. Eepilised stseenid on läbi põimitud ja mähitud lüürikaga, kogu lugu, hoolimata uue ajaga väga tihedalt seotud sündmustest, nagu ei kuulukski meie aja kirjandusse, selle unistused on suunatud *quattrocento*'sse, nagu seda kujutleme Botticelli järgi. Võtkem ükskõik mis leheküljelt meeoleolunäiteid:

«Vaata, kui sinine on taevast,» ütlesin silmi üles tõstes. Oli tõesti väga sinine taevast.» (11.)

«Vaateväljalt kadusid varsti igilumised mäed. Pimestavroheline itaalia talupojamaa näitas valgeid veohärgasid, lehma- ja hobuselautu, ning alles lehtetärkamata pajutüükad seisid kui ülestõstetud rusikad mööduvatele rongidele vaatamiseks.» (15.)

«Tulime Märteniga õhtu eel Trinita dei Monti kiriku ette, et vaadata sealt alla treppidele, kus asaleade roosavalge-punane väli kuulutas kevade taastuleku päeva, lilledepüha Primaveraat.» (128.)

[Fevronia:] «Kas te mõtlete kõik selle ise välja, millest te kirjutate? Või ainult mis tõsi on?» (153.)

Kuid varajane renessanss sisaldas igatahes neidsamu asju, mille eest olevikus tahaksime põgeneda! Vahel on tunne, nagu oleks lähemal kaheksateistkümnenda sajandi tundeline reis, sest siis osati kirjanduseski juba tabada maastiku ilu. Sellesse õhuliselt läbipaistvasse olukorda on lükitud nüüdisaja turistid klassikalisest filoloogist kuni universaalse Fevroniani. Episoodiliselt kohtub minategelanna Saskia emigratsioonil elava kolleegiga, kuid romaani hingelise motiivi moodustab Saskia koos oma nooruse ja Märteniga.

Nõnda on kogu romaan rändamine kõige ilusa otsimiseks, ja nii lubab see leida kohta romantilisele elutundele meigi ajal.

Eesti kirjanduses omaksvõetud teos «Vaga Jenoveva ajalik eluaeg» jõudis faktsiimile-trükkis uuesti lugejate ette. «Vaevalt on eestlast olemas, kes Jenoveva haledat lugu ei tunne, ning veel praegu loetakse teda rahva seas himuga.» (K. A. Hermann, 1898.) Seda otsust võime tänagi korrata. 133 aastat tagasi hakkas see teos lugejate huvi vallutama — igatahes sügavamalt kui mis tahes eelmise sajandi rangelt algupärane teos. Raamat vastas lugejate suurte hulkade kunstinõuetele ning aitas kaasa nende nõuete edasiarendamisele. Jõudnuks jutt ainult niikaugele, et krahv Siegfried laskis oma naise ja lapse hukata, jäänuks see oma mõjult ajalehe kohtukroonika tasemele. Et aga krahv hiljem jälleleitud abikaasa rehabiliteeris, põikas lugu kohe kõrvale nii-öelda elutruudusest (resp. elutööst) ja aimas ette lugejate soovunelmaid. Siin leidis rahuldust lugeja tahtmine täiendada elu unistusega. Mitte üksi haletundeline ei olnud see teos, vaid ta näitas ka unistuse kui ilukirjanduse vajaliku osa seaduspärasust. Et selles unistuses, olgugi primitiivses, oli esteetiline elamus sulandatud eetilisse unistusse, et need kaks unistust ühinesid, siis oli teose mõju seda sügavam.

Tegelikkuse vahetu kujutamise täiendamine, tegelikkusest laenatud piltide vaba seostamine, elusündmuste asetamine kirjanduslikku kompositsiooni — see kõik iseloomustab ka nüüdset kirjandust.

Arvo Valton ei ole 1971. aastal avaldanud rohkem kui kolm novelli. Neis novellides võime tõdeda Valtoni kunsti tunduvalt edasiminekut. Ta senised novelliraamatud pakkusid üldiselt «elupilte», väga valituud, seejuures ainult mitmekesiseid, tüüpe tabavaid, tihendatuid, lakoonilisi. Uutes novellides havatseme tüüpide loomise uut arenguastet, vaevalt tabatava satiirikihhi taha on peidetud vahel paatost, kujuneb olukordi, mille saabumist autor kardab koos oma tegelastega. Novellis «Hüüdjate vägi» («Noorus» 1971, 4) moodustab Maarja lootusetus ja ahastus nii tiheda tunde, et me ei suuda selles eraldada satiirilist traagilisest, sellesse umbseks sulandunud tundepilti imbub lahendust pakkuvana ootamatu lootus, nõrk küll, kuid siiski lahendus: «Aga pärast kivikambri tõuklemist, muhke ja kõrvulukustavat kõminat õnnistas pääsemine ja terendas pisike kodukindlus, neli seinat, hing ja omaette mõte. Ja selle pisikese lambi paistel ei tundunudki lootus nii värvituna.» See on kõrgema astme stiilidialektika. Satiiri mähitud traagilisus on tänu esitatud situatsioonile veelgi intensiivsem «Tõrvikukandjas» («Looming» 1971, 6). Kosmiline koledus ja inimeste-otsumise paatos tühjuses; loogikata, igasugust mõtet eitav surnukuur ning suurima ametialase loogikaga valvur, ja korruga pääsemine sellest mõttetühjusest: «Ta tormas vanamehele järele, haaras valvuri asemelt näruse vaiba, viskas selle ümber õlgade, kiskus vanamehel tõrviku käest ja volksas pikakade hüpetega trepist üles haigla õuele. Läbi väravate linna. Paljajalu läbi lume, hõbehärmaste puude alt läbi, mööda tänavaid, üle väljakute. Lina ja vaip lehvimas tuules, inimkonna tõrvik kõrgele tõstetud käes. Mees läbi talvise linna.» Igasse lausesse on koondatud satiiri, paatose, hirmu, igatsuse summaarset tunnet, üksikus lauses samuti kui kogu novellis valitseb rütm, kõigest on antud äärjooned, pilt on teadlikult lõpuni maalimata. Heroilis-satiiriline tungimine üksikusse mehesse («Valvas Karla», «Looming» 1971, 6) ei pöruta samavõrra kui kahes eelmises novellis, kuid siingi on mõtteintensiivsus tunduvalt kõrgem kui eesti novellistikas tavaliselt.

Nii ongi Arvo Valton oma kolme novelliga nüüdse novelliarengu eesotsas, kord mitte üksnes satiirilisel tajutava pateetilise hüüdega: «Inimene, ma ütlen sulle,

tõuse!», kord jonnakalt läbipuuriva küsimusega: «Kes sa oled, et sa mind küsuta?»

Mati Unt võlus oma debüütromaaniga «Hüvasti, kollane kass!» Romaan ei ole tänasegi seda võlu minetanud. Ootame seesuguste debütantide kordumist: abiturientideas on sageli häid ideid, kuid suureks harulduseks on selles arenguastmes stiilist. Mati Unt alustas individuaalse stiiliga. Mullu ilmunud raamat «Kuu nagu kustuv päike» sisaldab uute, kergelt redigeeritud trükkidena kaks varem avaldatud lühiromaan. Võib imetleda romaani «Mõrv hotellis», kuid see ei tundu siiski Undi isikupärase laadina: ilmselt ei arene ta selles joones edasi. «Elu võimalikkusest kosmoses» veenab uuel lugemisel oma väärtuses, sügavalt lüüriilise tunde, kahe- ja kolmetasandilise vaatluse, subjektiivse ja objektiivse elemendi sulandamisega. See on väheseid teoseid, kus autori kunstikavatsus on teostunud täielikult, autori spetsiifika vabalt avaldunud.

Esmakordselt ilmuvad raamatus kakskümmend kolm novelli. Pikkuselt ei kuulu need ühe- kuni neljaleheküljelised lood tavaliste novellide hulka. Kuid novelli minimaalset mahtu ei ole keegi kindlaks määranud ja novelleti eraldamine novellist ei ole käesoleval juhul vajalik.

Mati Undi novellide tunnetamisviisi meetoodilise sissejuhatuse annab «Kassi maja». Ema kergelt väriseva häälega öeldud sõnad: «Kuule, mulle tundus, et keegi tuleb sauna juurest mäest üles», sinna juurde kuuluva olukorra märkimisega, levitab kõige üle võitmatu õudustunde. Sellele järgneb lahendamatu hingeeluküsimus «Isiklik huvi õnne vastu». Igapäevauulet, kordumatut tunnet lihtsaimast loost («Kuu nagu kustuv päike»): «Poiss oli ainult veidi edasi läinud, seisis endiselt silla juures. Tema üle oli suvehommikune taevas looperguse ning kaame kuuga. Ja Eeva ei saanud enam millestki aru ning läks kiiresti minema.» Kompositsioonilt on veenvaim «Sünnipäev», kui «Juhtum teatris» sellest üle ei jõua. Siin on karmi tegelikkuse väljalõikeid, mille mingid nurgad on varjul hoitud, montaaž niisugune, et varjatud osa satub korraga eredasse valgusesse. Sõnaväärtuses on Mati Unt väga teadlik.

Kunstiliselt veenvate novellide ja isikupärase maailmapildiga tuttavaks saanud Vaino Vahing on avaldanud kolm novelli («Loomingus» ühe ja «Nooruses» kaks). Jaan Kruusvall, talle iseloomulikud väljalõiked elust, kaasa arvatud vajalik pöörasus, on napilt avaldunud («Tottenson ja partlased», «Looming» 1971, 6). Toomas Vint on väga individuaalse käekirjaga, valitult «igapäevase» ainega («Mälestus», «Looming» 1971, 5; «Teil on kõik, ainult tikke teil ei ole»; «Naise tulek», «Looming» 1971, 11). Ühe või kahe looga esinenud autoritest ei saa veel üldpilti. Tahaks näha aine valitsemist ja stiiliteadlikkust autoreil, nagu Juhan Heinalu, Anti Kidron, Toomas Niit ja Ülo Randviir. Neid ühendab mingil määral elu mõistatuslikkuse, salapärase ja vahel õudse tabamine.

6

Vaevalt on millalgi varem eepiline fantaasia teatud koendkuju loomisel osutanud sellist üksmeelt kui praegu. Näeme mitmes eri variandis inimest, kelle võitlus elu eest on leidnud uutes olukordades kohanemisevormi. Selline inimene näib olevat ammutanud sotsialismi teostamise mõttest tõdemuse, et uus ühiskond peab inimesele tähendama ainult majanduslikult lahedat elu. Selline elulahedus ei saabu iseenesest ja sellepärast on seesugusel tegelasel tulnud võtta kokku kõik oma võimed majandusliku heaolu saavutamiseks. Tal ei ole energiat, harjumuse mõjul

varsti ka vajadust mitteutilitaarsete, esmajoones vaimsete vajaduste rahuldamiseks. Ta on kas sootuks minetanud vaimsed huvid või õpib looma näiliselt vaimseid väärtusi, et neid rahaks vahetada, koguni suuremal määral, kui see oli võimalik pooliku kapitalistliku arengu ajal. Majandusliku heaolu optimaalse astme saavutamine nagu eeldaks, et nüüd tekib ka vaimseid vajadusi ning kaugemaid ideaale; kui aga senine võitlus isikliku tõusu eest on neelanud väga palju energiat, siis püütakse leida oma fantaasiamaa kõige lihtsamal teel — joomises. Muud fantaasiavallandajad, näiteks narkootikumid, ei ole ilmselt eluõigust omandanud. Majandusliku lähedustundega koos langeb ka erootika kord-korralt labasele seksitasandile, ilma et siin äärmuslikke vorme märgatavalt esineks.

Need näivad olevat praeguses proosakirjanduses ilmnevad eluelemendid, mille olemasolu ja iseloom vajaksid peale umbkaudse märkimise ka põhjalikumat sotsioloogilist uurimist.

Endastmõistetavalt ei ole kirjandus elu lihtne peegelpilt. Meie aja kangelane on kunstiline nägemus, mitte faktide rangelt objektiivne registreerimine. Sellise kangelase sünd eeldab ka, et niisugust tegelast ei tajuta üldiselt, et autahvliga seoses esitatakse ikka alles igakülgset ideaalkuju. Aga kirjanduse omaduseks on nagu usulgi nende asjade tabamine, mida veel ei nähta. Kas on märgata kirjanike võitlust selle *homo sapiens*'i uue arengusuuna vastu? Kahtlemata, ja omade reivadega.

Kui autor on ühiskonna uutest protsessidest ja inimese uuest ümberkujundamisest nii palju tallele pannud, siis ei tarvitse tal oma eitamist ja jaatamist väljendada publitsistliku sõnaga. Märgitud arengusuuna vastu võitlemiseks on autoritel mitmesuguseid vahendeid. Kõige lihtsam nende hulgas on põgenemine ja teistegi kaasakutsumine maale, mida ei ole olemas. Ühed valmistavad kunstivahendite abiga ette uusi olukordi, ühiskonna enese uuekskujunemist autori poolt projekteeritud kujul ning uusi inimestevahelisi suhteid. Teised panevad nähtud ja ilmsikstehtud olukordadele alla satiirimiini, algul varjatult, viitsütikuga, enne plahvatust küll hoiatades, et meie silma all kujunenud ajastukangelast ei võetaks ühiskonna loojate, uuendajate ja käigus hoidjate mudeliks.

See vaikne võitlus käib ühelt poolt kirjandust aina rohkem vallutava ja languse suunda viiva meie aja kangelase, teiselt poolt seda kartva, põlgava, sellise kangelase eest hoiatava kirjaniku vahel.

Võitlus kirjanduses tähendab kahe eluideaali võitlust ka elus. Kirjandus on mõnigi kord loonud uue maa ja asustanud selle uute inimestega. Niisugune uue maa leidmine ning uute inimeste sünd eesti kunstilises proosas on alles algamas.

Henn-Kaarel Hellat

VÄLJAVAATEID

1971. aasta eesti luulesituatsioonile mõeldes

Meie luuleprotsess allub paljudele mõjuritele, millest kaugelki kõik ei kuulu kirjanduse valdkonda. Muidugi ei ole paratamatult linnulennuliseks jäävas aasta luulemuljete kokkuvõttes võimalik iga sellise mõjuri või kõigi mõjurigruppide toimeid eraldi analüüsida, mistõttu on järjekordse vaatleja enda otsustada, millised ta nende hulgast rahumeeli elimineerib. Pean vabandama, kui erinevalt mitmest-setmest eelmisest luuleaasta-aruandjast päästan aeg-ajalt kõlama üpris materiaalsed ja utilitaarsed noodid. Tahaksin meenutada esteetika mõttearendustes sageli varju jäävat lihtsat tõde, et meie ajal ja meie ühiskonnas on luuletaja nagu mis tahes muugi taidur ühtlasi tootja. Ta toodab (või aitab toota) läbi aegade kõige püsivamat, kombatav-materiaalselt salvestatavat produkti — luuletusi, luuleraamatuid, mis annavad paljudele tulevpõlvetele edasi meie ajastu eesrindliku mõtte pürgimusi, inimkonna aadete ilu, kogu möödaniiku kunstikogemuste ekstrakti.

Selliste väärtuste loojana pälvib luuletaja täit tähelepanu ja toetust oma tööle. Tõnis Lehtmetša sõnade järgi: «... luuletajale, nagu igale teisele loojale on enne-kõike vaja materiaalseid loomistingimusi. Tal on vaja paberit ja korterit, leivaraaha ja kasvõi üht ajalehte, kus teda avaldataks. Kõik muu on hilisem.» («Edasi», 31. X 1971.)

Niisiis — väljavaadetest rääkides tuleb ka sellest juttu. Kuigi noorluuletajatel ei maksa nüüd õhinal oodata, et ma neile igauhele kolmetoalisi kortereid välja tingima hakkan. Ent vahemärkusena — ladina tähestikuga kohverkirjutusmasinaid võiks müügil olla, kuni meie vabariigi territooriumil kehtivas kirjastuslepingus on sätitud: «Teose käsikiri peab olema kirjutatud kirjutusmasinal paberilehe ühele küljele. Igal leheküljel peab olema 30 rida ja reas keskmiselt 57—58 kirjamärki.» Ja: «Kui käsikiri esitatakse mittekomplektselt või kujul, mis ei vasta välise vormistamise kohta kehtestatud nõuetele, on kirjastusel õigus käsikiri tagastada...»

I

Kõigepealt püüdkem luua ülevaade möödunud aasta luulesituatsiooni mõjusamatest parameetritest. Originaalluulet sai kirjastuse «Eesti Raamat» vahendusel 16 luuleraamatu kaante vahele, nendest 5 olid valdavalt varasema loomingu valikogud. Kõige tüsedam oli Jaan Krossi senist loomingu koondav «Voog ja kolmpii» — 23,5 trükipoognat, tiraaž 6000. Kõige väiksem, E. Nuka «Valitud luuletused», mahtus ära 1,5 trükipoognale, ilmus 5000 eksemplaris. Kirjastuse debüütant oli Jüri Üdi koguga «Detsember».

«Loomingu» Raamatukogu avaldas Andres Ehini luuletuskogu «Uks lagendikul» ning kasseti omalaadse õigusjärglasena Joel Sanga, Jüri Üdi, Toomas Liivi ja Johnny B. Isotamme ühisvihiku «Närvitrikk».

HENN-KAAREL HELLAT

Nentigem, et tegemist on silmanähtava kvantitatiivse tõusuga (varasemate aastate luulestatistikat on võimalik võrdluseks leida Leili Iheri kirjutisest «Järelmõlgutusi luuleinflatsiooni üle» k. a. jaanuarikuu «Loomingus»).

Eesti ajakirjanduses anti aasta jooksul ruumi umbes sajakonna luuletaja värs-sidele. Neist 70 on saanud sõna viie väljaande («Looming», «Noorus», «Kultuur ja Elu», «Nõukogude Naine» ja «Pikker») veergudel, kusjuures luuledebüüdid, esimesed trükiproovid tuleb eranditult kanda «Nooruse» kontosse. Rõõmustab, et luulesse astujad on valdavalt noored, keskkoolide lõpuklasside õpilased. Katsetajate hulgas kohtame ka 17-aastast «Marati» normeerijat Viive Mihhailovat. Luuletar kirjutab värskelt ja omanäoliselt, kirjutab eakohaselt lembusaimelist, helget loodusluulet, kuid lootkem, et praegune töölikogemus ei jää tulevikus ükskõiksele eemale ta taidest. Et perioodikaluulesse süvenemist ei saa vaateleja endale lubada, tõstkem esile veel reipa, aruka ja naljatleva tsükliga «Viievõistlus» silma hakanud Valdo Türki, Tallinna 1. keskkooli spordipoissi. Loodame, et spordi ja luule kahevõistluses jääb võitjaks nõrgem — luule, kui autor töötab säilitada võidutahtelist optimismi ülipikal tõkkejooksul professionaalse luuletaja tiitile.

Ajalehtedest on endiselt luulet soosiv «Edasi», kus möödunud aastal paraku (välja arvatud EPA-t tutvustanud number) ühtki uut nime ei kohta. Õige arglikult ja kobamisi on luulet hakanud avaldama uueformaadiline «Sirp ja Vasar» — tundub, et ajalehe luulepalge kujundamine peaks käesoleval aastal saama toimetuse südametasjaks. Endiselt vaatab luulest üle (paari pidupäevase erandiga) «Rahva Hääle», ka pikka aega kestnud kriitika «Noorte Hääle» aadressil pole seda toimetust suutnud luulega tõsisemalt sõbrustama veenda. Viimastel kuudel oleks nagu märgata arglikke kontaktikatseid noortega, midagi põhimõtteliselt uut see aga toimetuse tööpraktikas nähtavasti ei kujuta. Rajooniajalehtedes ilmunud kohalike autorite luuletuste enamik jääb kohmakaks ja koguni abituks.

On loomulik, et meie väikerahva ahtake luuletajate ja luulelugejate kooslus aplalt ahmib ümbritseva suure ilma luulet ja et selle eesti keeles kättesaadav osa meie luuletajate loomingut aktiivselt ajendab, kontrollib ning korrigeerib. Kui lisada, et luule tunnuslikust tõlkimatuses lähtudes muutub iga luulevahendaja paratamatult kaasautoriks ning et tõlketöö suurele osale meie tegevluuletajatest kas leivakõrvase või koguni põhitoidu tagab, ei saa ma luulesituatsioonist kõneldes tõlkeramatuid ignoreerida, ehkki tungin nii tõlketegevuse vaatelejate areaali. Aasta suurim tõlkesündmus ja elamus, mille õilistavad järelmõjud loodetavasti aegadesse ulatuvad, oli «Rooma kirjanduse antoloogia» ilmumine. Töös on olnud suur, tõsine ja pädev tõlkijate kollektiiv, ja nii on meil nüüd viimaks maakeeles tubli tükk sellest kirjandusvaramust, mis küll igal kirjamehel kui just mitte lausa algkeeles sõna-sõnalt peas, siis vähemalt heade tõlgete kujul meeles peaks olema.

Aasta teised tõlkeramatud — kõik kokku — väärilist vastukaalu ei anna. Sergei Jessenini juubeliks ajastatud valikkogu kohta olen õige kibedaid sõnu öelnud («Looming» 1971, nr. 4), aga mind rahustas ja ühtlasi kurvastas see, et ligilähedase kriitikatule avas Lesja Ukrainka juubelit tähistava mahuka kogumiku pihta ka Ain Kaalep («Keel ja Kirjandus» 1972, nr. 1).

Üpris meeldiva ja asjaliku lihtsusega, millele lisandub tubli loominguline tõlketöö, astus avalikkuse ette vennasrahvaste luuleparemikku tutvustav tõlkesari Ojärs Väciatise «Venuse kätte» (tõlkinud Ita Saks) ja Rässul Rza «Ammendamatuses» (tõlkinud Ly Seppel). Sellele sarjale peaksime pikka eluiga ja ju vist ka suuremaid tiraaže soovima; nende raamatukeste populaarsus ja autoriteet kasvavad kahtlemata, kui tõlkimise-kirjastamise kvaliteet püsib praegusel tasemel.

«Loomingu» Raamatukogu» avaldas César Vallejo «Inimlikud luuletused», mille

koostas Ricardo Mateo, tõlkis Ain Kaalep, ja Nelly Sachsi vabavärsilise müsteeriumi «Eeli» (tõlkis Jaan Kaplinski, järelsona Nigel Andresenilt). Mõlema raamatu eestindamist saab üksnes tervitada, ehkki, nagu kinnitas N. Andresen, Nelly Sachsi «suur luule alles ootab tõlkimist». Mis kõik ei oota eesti keelde toomist!

Luule tõlkimises on tagajärjekalt osalenud umbes veerandsada vahendajat, neist enamik on ühtlasi tuntud-tunnustatud luuletajad. Ajakirjades ilmunud tõlgetest pälvib eriti tähelepanu noorte (ja soovitatavalt ka eakamate) luulesilmapiiri avardav, kaugeid luulekooslusi Austraalia aborigeenidest kuni eskimoteni tutvustav, selgitavat kirjutist näidetega kaastav sari Jaan Kaplinskilt «Nooruses». Ülekaalukalt on tõlgitud leedu ja läti luulet (M. Loodus ja K. Aben), hispaaniakeelset luulet tõlgivad A. Kaalep, J. Talvet jt. Mats Traadi W. Broniewski ja Debora Vaarandi Eino Leino eestindused jõudsid hiljuti raamatuteks realiseeruda. Silmapiirilt on hoopis kadunud prantsuse ja inglise luule, millest me ometi kuigi palju ei tea. Vene luulest kerkis K. Kanguri tähelepanuobjektiks A. Bloki looming, avaldatust jääb aga mulje, et tõlkija kontakt suure luuletaja loominguga on rabe.

Rusuvaim sellel luuleaastal oli Friedebert Tuglase ja Juhan Smuuli üheaegne manalasse varisemine. Hääbumisvalu andis erilise jõu Juhan Smuuli viimasele elu-aegsele luulepublikatsioonile («Loomingus» nr. 3) — see sai nagu luuletaja eheda siiruse kriteeriumiks. Aasta lõpul lahkus ka luuletaja Helgi Muller.

Ent märkimist väärivad veel mitmed sündmused ja üritused.

Toimus Kirjanike Liidu järjekordne, VI kongress, kus leina ja kaotuse valu oli tunda rohkem proosa kui luule olukorra arutlemisel. Luuletajad püüdsid piiritleda vanuseläve, millal võiks olla õige aeg tegevluuletaja positsioonilt taanduda, kusjuures ilmnes paradoks, et selles eas nagu polegi veel täie hooga luuletama hakatud. Tahtmatult meenub ühe R. Thakuri (Tagore) romaani kangelane, kes väidab luuletamise pasliku olevat 25. eluaastani. Ilmselt ei samastanud suur india luuletaja ennast oma kangelasega... Oletagem siis, et mõned kongressi kõnetooliski räägitud jutud tähendasid pigem luulelist vabadust, hüperbooli. Kuid seegi on teema, mille juurde meil tuleb tagasi tulla.

Kahtlemata maksab mainida Jaak Põldmäele doktorikraadi andmist ulatusliku värsiteoreetilise uurimuse eest. Tahaksin väga siia kõrvale asetada Tartu Riikliku Ülikooli professori Juri Lotmani raamatu «Структура художественного текста», mis ilmus kirjastuse «Iskusstvo» väljaandel Moskvast küll juba 1970. aastal, kuid mille ümber koondas tähelepanu M. Hrapšenko poleeriline sõnavõtt läbi ajakirja «Voprossõ Literaturõ» möödunud aasta kahe numbriga ja mille üle töötab vallanduda kõrgetasemeline dispuut, ajendatud J. Barabaši märkmetest «Структуральная поэтика: что же дальше?» ajakirja «Moskva» käesoleva aasta esimeses numbris. Et J. Lotmani teosest jõudis meie vabariiki ainult mõni eksemplar, siis saavad vaidlustesse pädevalt sekkuda üksnes strukturalistid ise, ehkki mõtetevahetus töötab kanduda üldesteetilisele tasandile.

Teooria valdkonnast rõomustas «Sirbi ja Vasara» pisiküsitlus luule sotsiaalsuse mõistmise üle. Vastuste analüüs selgitas mõndagi huvitavat, eriti teravalt kerkis aga esile see, kui ebakindlad me oleme suure ja abstraktse sotsiaalsuse kategooria lahtimõtestamisel, samuti — kui valgelaiguline on veel meie luuleteooriamaa kaart! Näiteks pole me vaevunud ennast kurssi viima meie sajandil õige põhjalikult läbiuuritud luule formaalsete tunnuste teooriatega, mille tundmine lubaks esmase tõhusama lähenemise luule sotsiaalsuse analüüsile.

Et olen mõneski senises kirjapanekus väidelnud klassikalise kirjandusteaduse formaalsetest skeemidest lahtitõukumise poolt, võib eelnev kommentaar näida oma seisukohtade reetmisena. Tahaksin asja mõtestada siiski teisiti, väites, et mineta-

maks mingit teooriat tuleb teda tunda ning et igal arukal, ajas ja ruumis kestnud ning poolehoidjaid leidnud teoorial on oma ratsionaalne tuum, mille eluiga kestab kauem kui teooria enda oma.

Luuleteoretiseeringutest sõltumatult ilmus üks pädevamaid nüüdisluule sotsiaalse orientatsiooni teetähistusi minu meelest Ellen Niidu sulest («Looming» 1971, nr. 7): «Ma arvan, et tundepeenendus- ja avardustöö on praegusel ajal üks suuremaid sotsiaalseid tellimusi, ja et ta (eesti luule — H. H.) on seda edukalt täitnud.»

Luule leidis möödunud aastal tee mõnegi teatri lavale, seda aga ikka kuidagi kobamisi ja juhuslikult. Ilmselt nõuab luuleteatri traditsioonide rajamine suuri jõupingutusi ja kaugelenägelikke ning aktiivseid talente. Süvenes luule kontakt televisiooni ja raadioga, viimase etlemisvõistlus aitas kaasa Viuu Härmi kui luuleaasta suurima üllataja esiletõusule. Seda kõike tunnustades peab ometi konstateerima, et — esiteks — luulel võiks niihästi televisiooni kui ka raadio programmides olla palju suurem erikaal ja auditorium, ning — teiseks — kirjanduse üldpildi määravad ikka ja alati ainult trükis ilmunud luuletused. Nendestki — peamiselt luuletuskogud.

Meie uus suurraamat «Eesti rahvalaulud» jõudis ilmumisega III köite 2. vihikuni.

Ehkki Raul Meele loomingut vaadeldaval aastal ei publitseeritud, pean vajalikuks juhtida tähelepanu tema huvitavatele katsetustele sünteesida graafilist ja luulekujundit.

Luulekriitika oli kogu aasta vältel aktiivne, heatahtlik ja mõista püüdev. Ometi ilmnes nimelt luulekriitikute ja -teoreetikute kirjutistes mõndagi häirivat, millele nüüd osutaksingi pisut omapoolse kriitika ja arvamusalaldustega võrstsitatud tähelepanu.

II

Mõneaeagne ainult enda tarbeks lugejast aktiivsem luuleprotsessi jälgimine on lubanud teha tähelepanekuid, mis sunnivad aeg-ajalt protestihäält tõstma — siis, kui kohtan vastupidist endas juurdunud tõdemustele, siis, kui üpris suvaliselt kiputakse tegema liiga kategoorilisi otsuseid luule kohta.

Meie luulekriitika on tulvil otsivat vaimu. Seetõttu tunneme vahel siirast rõõmu, leides termini, võlusõna, millega meie meelest üht või teist nähtust saab küllalt ammendavalt seletada. Me pakume selle välja, õhinal lastakse ta käiku, kasutatakse mõnda aega... kuni leitakse ta nõrk koht või asemele tuleb uuem, moodsam. Selleks ajaks on ta aga juba oma töö teinud.

Mäletan, kuuekümnendate aastate algul oli kriitikute huulilt sageli kuulda sõna «pretensioonikas». See tähendas siis üsna eitavat hinnangut mõne noorluuletaja loomingu kohta. Nüüd, kümme aastat hiljem kuuleb peaaegu samas tähenduses hinnangut «pretensioonitu». Olen siiralt pigem tugeva pretensiooni kui pretensioonituse poolt, kuid kas siiski pole viimane sündinud esimesest? Ja kas on mingeid kriteeriume, mille põhjal seda või teist mõõta? Mida pidada normaalseks pretensiooniks? Ehk leiab mõni seda laadi terminoloogiat pruukija mahti oma mõõtmiskaalat demonstreerida?

Pisut hiljem hakati luules kiruma feminiinsust ja infantiilsust. Et need hääled on nüüd vaibunud, oleks ehk aeg maskuliinsust pisut tuuseldada? Või hakkaks koguni kilbile tõstma asjasoolist luulet, ja üksnes seda?

Minu õnneks on Paul-Erik Rummo oma arutluses «Närvitrüki» üle öelnud: «Veel kaugemal olen pidamast luuletuste pikkust ja sõnaohtrust mingiks ise-

endast paheks, mida vahel võib kuulda, nagu ma seda ka iseendast-väärtuseks ei pea.» Täiesti selge: sõnavaohamine ei ole luulekriteerium ega saa seda olla, ehkki teda on selles funktsioonis pruugitud aastat kolm või rohkemgi!

Enda hämmastuseks olen kuulnud üsna luuletmõistvast suust lipsavat põlastavat väljendit «assotsiatiivluule», nagu poleks igasuguse luule mõistmisel osalemas ka assotsiatsioonid. Olen lausa autoriteetidelt kuulnud pseudohumanismist, mis olla meie nooremas luules lakkama löönud pahe. Ja — nüüd jõuan eesmärgile — hardas kaasaelamises arutleme-muretseme me luuleinflatsiooniga ja luulekriisi üle, vaevumata välja selgitama, et needsinased sõnad pole eelmistest kuigivõrd sisukamad. Ma ei tea veel, millistele järeldustele jõuab Leili Iher oma «Järelmõlgutustes», seepärast proovin ise äsjase luuleaasta kogumuljest julgustult neid käibemõisteid kõigutada.

Oleme üksmeelele, et 60-ndate aastate künnisel meie luule nagu vallandus paisu tagant. Luule valgus kirjastuse ja toimetuste avatud vesivärvade kaudu lugejaskonna janunevale luhale, ja... huvitav, kas ehk pidanuks nüüd taas hakkama tammi ehitama või neid vesivärvaid sulgema, et tõsta nii uue autorite põlvkonna potentsiaali?

Nähtavasti on käibele läinud mingi meeliskujutelm ideaalsest, lakkamatult iseendast sündivast ja uuenevast absoluutse luule protsessist, millise mudeli tõelusega kokkusobimatus loobki pettunud fantaasiapilte, vähimatki hoolimata kvantiteedi ja kvaliteedi dialektikast, mida me ometi kõik tunneme.

Olen kohanud vaid üht pesuehtsat luuleplagiaati, pealegi nii avameelset, parimatest kavatsustest kantut ja varjamatut, et hästi ei sõandagi seda plagiadiks nimetada — see oli Ülo Võsari luuletus «Serjoža», mis ilmus, kui ma ei eksi, kunagi «Edasis». Mis puutub epigoonidesse, siis on lausa kahju, et meil pole suuremat hulka tarmukaid, visasid epigoone — nende puudumise tõttu jääb ikka ja jälle viljelematult seisma talendikaid luuleleide, sest meie luuletajate enamik ei kärsi ühtki võtet ammendavalt ekspluateerida. Heatasemeline epigoonlik luule aga on alati nauditav, mõnigi epigoon on saanud kuulsamaks kui geenius, keda ta jäljendas.

Olen nõus, kui meie luulevooluse mõnesugust aeglustumist jälgides käsitada seda teatud stagnatsiooni-ilmingute koosmõjuna, milline «hingetõmme» võib ka täiesti põhjendatud olla. Küll aga luurab üsna tõsine oht mujal, nimelt meie luulet ähvardavas süvenevas diletantlikkuses. Eriti varitseb see oht meie luule järelopõlve, tänaseid ja homseid luulesseastujaid. Meenutagem nüüd T. Lehtmetša, kes kinnitas, et luuletaja vajab «kasvõi üht ajalehte, kus teda avaldataks».

Meie luulet avaldavate väljaannete võimalused on ilmselt ammendatud ja vaevalt ükski luuletaja võiks loota end ajakirjades ilmuva varal elatada. Isegi Kirjanike Liidu liikmeist on ainult Harald Suislepal korda läinud aruandeaasta jooksul «Loomingus» üle 500 rea luulet avaldada, seda tänu poemimõõdulisele «Teekon-nale Trollilasse». Enamik publikatsioone kõigub 50—200 rea vahel, «Nooruses» aga tuleb 150 rida pidada juba suureks saavutuseks. Ülejäänud väljaannetes oleks sedagi palju.

Mul on usku peidetud reservidesse, olgu siis tegemist luule tootjate või «turustajatega». Räägitakse, et trükikodadel ei meeldivat luuleraamatuid trükkida, sest see polevat «rentaabel». Ajalehetoimetused kurdavad, et luule honoreerimine käivat neile üle jõu. Olemata majanduslikes küsimusis kompetentne, ei näe ma ometi põhjust, miks seda laadi probleeme lahendada ei saaks.

Oige elukogenud kirjanik John Galsworthy on avaldanud mõtte, et kirjaniku kooliraha on paratamatult lugejate kanda. Kas pole selles väites praegugi oma-

jagu tõtt? Ma arvan, et meie lugeja ei pea paljuks aastas kaks või kolmgi korda rohkem paarikümnekopikasi luuleraamatuid osta, ja kui mõni sel moel luuletajaks saanud nooruk osutubki tühiseks — küll kriitika teda seda valusamalt nuhtleb.

Ma ei võitle kunstikriteeriumide totaalse minetamise eest, ei, ammu mitte. Kuid peaks kehtima vastandprintsip praegusele *quod licet...*ile. Meie luulejupiteridele on tehtud päris keni mööndusi, nii et kui kokku koguda paari aasta «jupiteriloomingu» mõrsad pärlid, võiks sellel tasemel küll peaaegu kõik luulena väljapakutava luuleks tunnistada. Ärgem tehkem sedagi, kuid lubagem härjale siiski pisut rohkem vallatusi kui jupiterile, ärgem kõietagem teda maitseotsustusliku «pretensioonikuse» ja «pretensioonituse» vahele!

Ja ärgem loogem pinnast diletantismile! See sünnitab moetuhinaid ja vastutus-tundest ohjeldamata konjunktuurivaimu, sünnitab kõigi heade ja pühade traditsioonide minetamist, nagu seda meile üsna hoiatavalt demonstreerib kerge muusika mandumine, millel ei näigi lõppu tulevat. Diletantlus võib tähendada rahvusliku luuletraditsiooni surma.

Mulle tundub, et praegune noorte autorite koondiste süsteem on oma aja ära elanud. Meie päevil on tõestatud, et igasuguste koosolekute kasutegur on äärmiselt madal ja vaevalt NAK-i töökoosolekudki muud kui seltskondlikku ajaviidet pak-kuda suudavad. Ehk võiks kaalumisele võtta patronaaziinstituutsiooni juurutamise, kus lootustandev noor viiakse loominguks kontakti kogunud kirjanikuga — seda muidugi vaimsest ja loomelaadide sobivusest lähtudes —, kes siis ta arengut suu-nab, jälgib ja mingil määral tema eest ka vastutab. Katsetada tasuks!

III

Vaadakem nüüd üle raamatukaante vahele koondatud aastane luulesaak. Üld-muljetest rääkides tuleb kummutada müüt meie luulepalge monotoonsusest ja isiku-pärata ühetaolisusest, millest ka sageli juttu tehtud. 1971. luuleaasta iga autor kujutab endast õige tugeva omapäraga isiksust, iga raamatu loominguatomp on nagu orgaaniliselt autorist ja ta ainulaadsest maailmatajust lahutamatu.

Väga tugeva ja seletust nõudva tendentsina tuleb ilmsiks kogude komponeeri-mine õige pika ajavahemiku vältel loodud luulest, kusjuures varasem luule on sageli seisnud aastakümneid avaldamata. Ainult aasta või paari töö viljana on val-minud üksnes V. Beekmani «Rüsinatund» (1969—1970), M. Nurme «Sookailudes on loitsud» (1968—1970), usutavasti ka A. Siia «Purunenud poem» ja H. Suislepa «Tuulest, luulest ja tuuleluulest». Jüri Üdi naljatlus lubab tema loomingu datee-rida aastaarvude 1899 ja 1971 vahele, aga kui rääkida tõsiselt, siis tegemist on ikkagi ülevaatega kogu senisest loomingu, samuti teistel «Närvitruki» meestel. Nende ühegi luuletee algust märgitud ei ole, Johnny B. Isotammel vähemalt peaks see juba õige kaugel minevikus olema. H. Jürissoni «Rohelised leed» on sündinud 5 aastaga (1966—1970), Aira Kaalu «Pihlakad mere ääres» 6-ga (1965—1970), «Loo-mingus» ilmus aga lisaks ka «Varane põimik» 1935. j. aastatest. Mats Traadi raa-matus «Etüüdid läiteks» on juba 8 aasta (1963—1970), Viivi Luige kogus «Ole kus oled» aga 9 aasta (1962—1970) luulet. Mäletamisi dateeris Andres Ehin kogu «Uks lagendikul» käsikirja selle koostamisel aastatega 1959—1967, tähendab samuti 9 aastaga. Edasi aga järgneb juba hoopis rekordiline statistika: Eha Lättemäe «Pääsuke on päevalind» (1956—1970) — 15 aastat; Ain Kaalepi «Klaasmaastikud» (1946—1969) — 24 aastat, Betti Alveri «Eluhelbed» (1932—1970) — 38 aastat. Aasta valik- ja koondkogudest ületab B. Alveri rekordi ainult Eduard Nuka «Valitud

luuletusi» (1919—1969) — 50 aastat; Felix Kotta «Valitud värssed» on pärit 35 aastast (1929—1963), August Sanga «Väikese luuleraamatu» sarja kuuluv kogu ulatub läbi ta 33 loomingu aasta (1939—1968), Jaan Krossi «Voog ja kolmpii» koondab ümmarguselt 30 (1938—1968) ja Paul Haavaoksa «Talvised mesipuud» 20 (1949—1969) aasta luulet.

Vaatlejasse sisendas see statistika tõsist aukartust pooleks kõhklusega, kas ehk tõesti ei nõua see aastaülevaate raames pilguheitu tervele XX sajandi eesti luule arenguloole, kuni «1899» aastani välja, et ka Jüri Üdi luule alglatteid mõista. Nali naljaks, kuid luuletajate selline kooskõlastamatu, kuid üksmeelne möödanikuluule inventuur näib tõendavat, et haardelisemate luulekriitiliste ja -teoreetiliste ülevaadete vajadus on küps. Meelisideeks on näha meie Nõukogude-perioodi luule pädevat sotsioloogilist kontentanalüüsi — kuidas see kinnitaks meid meie hindamiskriteeriumes, kuidas aitaks juurdunud eelarvamusi väärata ja luulekeelest ka mõnegi kaaluka sotsiaalse tõe välja sõeluda! Leiduks sotsioloog, kes J. Põldmäe põhjalikkusega selle käsile võtaks — küllap paistaks siis temalegi doktorikraad...

Jaan Krossi luuleloomingu ühiste kaante vahele kogumisele andis hinnangu Juhan Smuuli nim. preemia. Kindlasti oli õigeaegne «Väikese luuleraamatu» sarja täiendamine August Sanga luule üllatavalt kompaktselt ja ühtlasi kõike haarava kimbukese. Valikkogudest ilmus veel tagasihoidlik meenutus E. Nuka poole-sajandi luuletööst. F. Kotta lüüriline pärand anti välja küllalt tihedas ja päris heas selektsioonis. Selle kontakt meie tänase luulega on aga õige napp. P. Haavaoksa valikkogu vajanuks seevastu hoopis nõudlikumat toimetamist — praegusel koostamisprintsibiil muutus see üksluiseks. Luuletaja taide- ja ainetruudus äratavad küll lugupidamist, ent lihtsalt on sellist luulet, millele kuhjamine kasuks ei tule, ja Peipsi ning metsade lauliku P. Haavaoksa looming näib kuuluvat just sellesse lahtrisse.

Rohkem ma valikkogudel ei peatu, kuigi kiusatus vaadelda noore Jaan Krossi luulet on suur. Tõdegem, et tema hilisema taide kõrvalt see meie luulemaastikku ega meie arvamust Krossist kui luuletajast märgatavalt ei teisenda.

Uusluule ja vanema, kuid tundmatuga tembitud luule kogud järjestan ülevaafuseks luuletajate nimekirjalisest järgnevusest lähtudes. Et see luule seisukohast täiesti juhuslik järjekord andis vaatlejale huvitavate, nimekirja läbivate kontaktide elamuse, ruttan seda ka markeerima. Selles ei tohiks näha mingit müstikat: pigem, tõdenud eespool meie luuletaja individuaalsust, tõdegem nüüd neid seoseid, neid suuri mõttelaadilisi üldplaane ja teemaringe, isegi luuletehniliste taotluste taotlematut kokkukõla, mis küllap peegeldab meie ühisest ühiskondlikust elukorrast sugenevat ja nähtavasti täiesti objektiivset maailmavaatelist sugulust.

On ülimalt hea alustada seda loendit *B e t t i A l v e r i* st, kelle «*E l u h e l v e t e*» puhul sulg tõrgub reastamast kiiduepiteete — nii ehedalt ja ammendavalt kõneleb Alveri luule iseenda eest, vahendab tema kunstitõdemusi ja taotlusi, sisendab poeessi pessimismiski tarmukat elutunnetust ja sugereerib taiduri tahtel kõige vahelduvamaid ekspressiivseid hingeseisundeid. Ei mäleta kohanud olevat Alveri taide seostamist inglise luulega, kuid kas pole seal sündinud kentsaka omamütoloogia süsteemide loomise kihk, milles kangelaseoreooli kannab ikka ja alati nonkonformistlik «pagana paljas pasatski», kellele kuulub autori ja lugeja jäägiituum poolehoid. Eks viita sellele kinnitus: «Maailma naeratus on suured muinaslood.» Kõiges elu ja selle komplitseerituse nägemistki võib edasi anda Alveri enda sõnadega: «Ei mina lubjale saa liiga teha, / ei lihtsustada liivakübemeid...» Ammendamatult rikkas luuleraamatus kingib Alver meile imeplastilise loodusetunnetusega «Väikese perekonnalo» ja meeolude pilgari «Tujus», tema ampluaa ulatub aga

ka üpris selgete noorpõlvemeenutusteni «Jõgeva ja Pedja vahel» ning ei saa meid jätta sõjaahastuse ning masinakalkuse hoiatusteta. Kuid käepärast on alverlik retsept: «Kuradile mingi mure!», ning taas osaleme ta värvide ja lustilembelises maailmas. Kõik kriitiku positiivsed hinnangud on ülivõrdelised. Negatiivseid ei ole.

Vladimir Beekmani «Rüsinatunni» ilmumisest pole möödas veel kuigi palju aega, päevavalgust on juba näinud mitu põhjalikku käsitlust. Huvi luuletuskogu vastu on põhjendatud — iga kriitikut paelub kahtlemata stabiilseks peetud laadiga luuletaja loomingu järsk ja hoogne modifitseerimisprotsess. Nimelt sellest ongi kantud «Rüsinatunni» olemus. Beekman — sotsiaalsete tõdede ja aadete väljaütleva ei taandu, kuid süveneb ta luule humanistlik paatos, see ilmneb eriti sügavas austuses kultuuriprotsesside järjepidevuse vastu inimühiskonnas ja käitumiseetika kaasuste sagedas ilmumises luuleobjektiivse haardevälja. Luuletuskogu läbiva kategooriana on täpselt nähtud a e g a — tõepoolest, on aja karusselli-ringide, ajasse hingestatud suhtumise, ajas rüsimise tusa ja peatamatusevalu poeesiat, on ajalaul ja ajalt õppimise laulud, ainult ajas pessimistlikult kandumise õigustust, mida meie ajal on lõpmatult poetiseeritud, Beekmanil ei ole. Mitmesetmes luuletuses leidub üllatavaid luuletajatalendi avaldusi, olgu siis valmilikus sümbolitega manipuleerimises, senisest kandvamatel puhtlühilistest kujundites või koguni heas mõttes Arvi Siia moodi uljutsev-ärplevas «Lustilaulukeses». Maksab ennast sisse mõelda luuletuse «Ararati ees» sügavasse mõtiskluse, omaks võtta luuletuse «Armastada maad» kodumaa-armastuse tõde, teha läbi «Tunnimehe» anekdootis internatsionalismi õppetund ning täiesti nõustuda «Ajalaulu» mehise illusioonitusega, optimaalse käigu võimalusega aja ja elu küberneetilises mängus: «Aeg ei saa valida meid. / Me ei saa valida aega. / Me saame valida / mehi / oma kõrvale.» «Rüsinatund» pole ühtlane raamat, kuid see on luuletaja püüdlus uuele, kvaliteedilt kõrgemale ühtlusele, mis suurema või napima eduga ka realiseeritud. Kõige suurem puudus oleks ehk vabavärsi kohmakas läbivate rütmide puudumine, kuid Beekman on samas näidanud ka võimet laulutekstilist, artistlikku meetrilist luulet luua. «Rüsinatund» on rüsinal valminud luuleraamat ja ei saa eitada, et autori kiirustamisel on õigustusi enam kui piisavalt.

Helvi Jürissoni «Rohelised leed» on luuleaasta suuremaid ja meeldivamaid üllatusi. Siiani küllalt heitlikult ja ähmaselt oma tõdede majapidamises luulesamme astunud poetess oleks nagu läbi teinud vaimse kirgastumise, mis otsestest avaldub värsikultuuri süvenemises ja ühtlustumises, täpses, moodsas kujundikeeles ning oma luuletajamissiooni ning kredo tajumises. Luuletustes on lausa imeväelist tekstitagust, kummaliste assotsiatiivmõtete kude, millele saab konstrueerida jahmatamapanevaid üldistusi. Ehkki pole teada, kas luuletaja koguni lugejat sellele ironiliste tagamõtetele ei provotseeri. Parem näide oleks ehk pealtnäha lihtsakoeline luuletus «Kosmoloogiline».

Kui ma luuletuskogude vaatlust alustades töötasin viidata läbivatele seostele, siis on nüüd paras aeg sellega algust teha. Jürissoni luulest leiab liialdatud ratsionalismi pilkamist, mis mingil moel on omane ka kahele varem käsitletud autorile. Alveri sugulus sellel tasemel ilmneb mõnusalt luuletuses «Meeleviidad». Kontakt Beekmaniga teostub eelkõige ajavisioonide kaudu, näiteks luuletuse «Carpe diem» kordusmotiivis. Või «Paese mõtte» analoogiatele rajatud elutsükklis.

Luuletaja ei põlga selgeid eetilisi, suurte kategooriatega opereerivaid skeeme: «Kas kõige vähem kurjust on headus? / Või kas kõige vähem headust on kurjus?» ja temagi tõdeb eneseületamise humanistlikku missiooni: «Ainult üle jõu / ainult üle jõu / saad sina vastutada omanäoliste eest!» Sellele selgusele lisandub paiguti teadlikku naiivsusetootlust, mis koos suurte sümbolite süsteemi varal

luuletekstide avardamise taotlusega hakkab nähtavasti muutuma meie tänast luulet läbivaks, ajast dikteeritud tendentsiks. Kui hea, õilistavalt lapsemeelne naiivitsemine, mis muide lähendab nüüdisluulet maalile, on igale luuletajale, eriti aga paralleelselt lasteluule viljelejale jõudumööda, siis sümbolitraditsiooniga on lood halvemad. Usutavasti tuleb selle taotluse algeid otsida otse- ja kaudkontaktidest Ida luulega, kus sümboli funktsioon on enamasti üpris jäik rahva teadvusse juurdunud sajanditepikkuse traditsiooni tõttu. Meie teadvuses sellist universaalset süsteemset organiseeritust kujunenud ei ole ja nii nõuaks ehk eestiliku «sümbolite kataloogi» koostamine ja rakendamine eriti üksmeelseid jõupingutusi. Raske uskuda, et see kooperatsioon meie loomingulises individualismis kuigi hästi korda läheb. Kuigi — suurte sümbolite keel on päratute luulevõimaluste läte.

Sellelt teoretiseeringult Helvi Jürissoni luuletuskogu juurde naastes konstateerigem, et mõtte-, teema- ja luulerikka raamatu ühegi aspekti ammendav ülevaade praeguse kokkuvõtte raamidesse ei mahu. Kuid tegemist on koguga, mis eesti luule ja eriti noorema luule suuri väljavaateid kinnitab.

Tuleb nentida **A i r a K a a l u** juubelikogu «**P i h l a k a d m e r e ä ä r e s**» juubelitõttus trükki toimetamise haprust. See ei tähenda eitavat hinnangut **A i r a K a a l u** uueilmelisele lüürikale. Ent tundes nüüd luuletaja proosalaastude ainulaadset subtiilset meisterlikkust, tahaks samade kriteeriumidega läheneda ka ta luulele, mis aga veel nii nõudlikku kriitikat ei talu. Imetusväärne on **A i r a K a a l u** uue otsimise õhin, tema värsistamiskärsitus ei lähe aga kaugeltki alati välja orgaanilise, suure luule nõudeid arvestava viimistlustööni. Kogumulje luuletuskogust on ometi sümpaatne. Joonistub välja luuletaja nooruslik lüüriline kangeline, lilled, puude, putukate ja lindude kõnetleja, nende kaudu targa looduse usutleja iseenda ja inimeste kohta, vahel ka ise õpetaja rolli sisse elav.

A i r a K a a l us lööb mõnikord lõkkele üpris mõõdukas või häbelik nonkonformism, mis rajab otsesilla **B e t t i A l v e r i** luuleni (näit. «Püherdada lilledes»). Tema «Aednik» oleks nagu välkrünnak **B e e k m a n i** totterbürookraatlikule ametivennale: «Üks targemaid tegusid maa peal / on sõnnikust teha õisi. / Ja, aednik, seda sa teed!» **B e e k m a n i** ja **J ü r i s s o n i** jäävusepaatosega ühineb vist kõige sisendavamalt «Läbi Reina metsa» hiidtamme kujund. Kaal osutub ka perspektiivika, kuid meil veel eluõigust mittevoitnud prognostilise luulesuuna esindajaks, seda küll kaunis primitiivses kolkaprohvetuselises ja ebaõnnestunud luuletusega «Muudatused». «Aga kui tulevad muudatused, seda ma ütlen, / siis on nad valusad! / Seda ma ütlen tõesti.»

Poemi «Deemon» ajas ja ruumis kauged mõlgutused ei ole kuigi kommunikatiivsel kujul jäädvustatud. Rabav on aga selle poemi või ballaadi 5. osa riimi- ja rütmiskeemi täielik modernsus, kaaleplik puhas elegants. Tõepoolest, **A i r a K a a l u** uuenemisevõime on suuteline igiliikurlikult aja tõkkeid väärama ning selle avarahingelisuse varju vajuvad sootumaks pisikonarused ning ka keskmise suurusega lüngad.

A i n K a a l e p i «**K l a a s m a a s t i k k e**» olen juba «Loomingus» nr. 8 vaadelnud ja pole erilist põhjust oma hinnanguid revideerida, seda enam, et **L e i l i I h e r i** paralleelselt «Keeles ja Kirjanduses» ilmunud retsensioon sisaldab hästi kontaktteerivaid mõttekäike. **L. I h e r** on öelnud: «Pole õieti praegu kujutletav, kuidas oleksid **A. K a a l e p i** luuletused kaasa rääkinud eesti nõukogude luule arengus, kui nad oleksid ilmunud kirjutamisaja läheduses.» See on juba meie praegusse kirjastamiskliimasse ulatuv mõttekäik, mida lühidalt arendaksin. Tõepoolest, alati pole kaas-aegsetel mõõtu, millega mõõta endi keskel liikuva kunstniku suurust. Meie käsutuses on UNESCO korraldusel **T o r o n t o s** aastail 1966—1967 tehtud kunstihoiakute

empiirilise uurimise tulemused. Hoolimata uurimuse küllalt haprast metoodikast sõandasid uurijad teha järelduse, mis peaks meie eelarvamusi päris tõsiselt vapustama: kujutava kunsti teose lõplik mõistmine eeldavat kuni kahe inim-põlvkonnalist (poolesajandilist) ajadistantsi! Võib-olla on sõnadega opereeriva kunstiteose mõtestamisaeg märksa lühem, kuid suur hulk pretsedente räägib luulesuurustest, keda nende eluajal ei tunnustatud. Võime pidada Kaalepit küllalt varmalt omaks võetuks, samuti Artur Alliksaart, kui nüüd, kümme aastat hiljem tema loominguga koguna ilmumine tõepoolest teoks saab. Ometi on Alliksaares sõandanud mitte ainult sõpra, vaid ka õpetajat näha seesama A. Kaalep, temalt on mõndagi omandanud A. Suuman, P.-E. Rummo, J. Kaplinski, A. Ehin ja V. Luik. Luule on üpris hõlpsasti lugejani vahendatav, kui piisab head tahtmist — ärgem siis pöörakem täna pisut mõistukõnelevana näivale luulele selga, ärgem rakendagem vetoõigust sellele tee tõkestamiseks, vaid talitsemisega väiklast barjäärimeelsust. Kinnitagem seda ekskurssi «Klaasmaastike» autori helgete sõnadega: «Säh aknaid, peegleid, uudishimuvaim! / Säh suurendavaid läätsi! Paistab läbi / või vastu klaasilt, klaasist loom ja taim / ja inimese välis-au ja -häbi.»

Viivi Luige on ta esimene valikprintsipiil koostatud kogu «Ole kus oled» [mille seoseks «Klaasmaastikega» on juba märksõnaline (või sümbolitähenduslik) läbiv klaasikujund] toonud heavanemlikult dotseerivate kriitiliste sõnavõttude keskele. Tõepoolest, Luige luuleimpulsside vaibumine ja ta enesesetõmbuv stagnatsioon on kogus eriti selgesti protokollitud. Siin avanevad erilaadsed diletantlusse taandarenemise ohud, kaasnevad nähtavasti hapra, stiihilise luulevaimu varase purske ammendumisega, mille kõrval luuletajal pole piisanud vaimujõudu ajastustandardile vastavale haridusniivoole mõelda. Nõustugem Karl Muruga («Keel ja Kirjandus» 1971, nr. 7): «On siiski selge, et tänapäeva lüürik võib olla seda õnnelikum, mida hõlmavamad on ta teadmised. Muidu piirab ta halastamatult oma lugejaskonda.» Usku Viivi Luigesse luuletuskogu ei hajuta, kuidas seda usaldust õigustada, see sõltub suurimal määral meie noorima (ja piisavalt hellitatud) kutse-lise luuletaja tahtejõust. Ja ainult sellest.

Peaaegu mõnna, et minu isiklik kontakt kahe järgmise luuletaja loominguga, kes mõlemad taotleavad vahetu elamuse sugereerimist, ei ole paraku kujunenud küllalt olemuslikuks, see on pigem konstateeriv, mõistuslik teatavaksvõtmine ja teatud ebamäärane hämmeldustunne. Kõne all on nimelt Eha Lättemäe «Pääsuke päevalind» ja Minni Nurme «Sookailudes on loitsud». Olen seetõttu sunnitud olnud oma mõttekäike alafasa refsensentide omadega võrdlema ja konflikti korral usaldama pigem neid kui iseennast. Nähtavasti ei saa isegi väikese rahva luule olla universaalne, nagu ei saa universaalset kõikmõistvat objektiivsust deklareerida ainuski indiviid.

Eha Lättemäe ainulaadsest keelefenomenist ei tarvitse ma siin enam juttu teha. Kui viidatakse Lättemäe ja V. Luige laadide ja mõttemaailma sarnasusele, siis julgeksin oletada, et kummalegi on umbes üheväärset mõju avaldanud Ida, eriti jaapani luule. Luigel on see kontakt ilmselge, Lättemäel natuke rafineeritum ja varjatum. Lättemäe luules tuleb minu meelest ilmsiks kummalisim suhe teadvuse (alateadvuse) ja teadmise mõjude taideprotsessile. Nimetaksin seda ehk Kaspar Hauseri kompleksiks, seda Jakob Wassermanni romaani trakteeringut meenutades. Eneseväljenduse takerdum sund läbi kohmetu maailmapelu ränkade tõkete, katsesarvedena sirutuva ja taanduva kompimismeele usaldamine, mingi anti-ekshibitsionism — see kõik osaleb varjatult kusagil alltekstides. Pinnal on aga hästi omandatud ja rahvalikuks, murdekeelsekski sünteesitud luulekultuur ja looduslüürika kulunud skeemide terav nägemine, meisterlik oskus neist hoiduda. On

muietki — peamiselt iseene üle. Kontakte Aira Kaalu linnukeelsusega on tõdetud, on nähtud oskust loodust vaadelda, diskreetselt loodusfilosoofiat edasi anda. Leppigem sellega, soovimata omandada Kaspar Hauseri «tsiviliseerija» mainet siis, kui ta ise võinuks üle enda ujeda mina astudes oma lähikonnale vaimse kultuuri õppetunde anda.

Minni Nurme ja Eha Lättemäe luule vahele on üpris lihtne sarnasusmärke tõmmata, ainsa mõõndusega, et piirduks teemavaldkondade võrdlemisega. Mõlema luuletari värsid leiavad ainet eelistavalt, peaaegu ainumõeldavalt maa- ja loodusläheduse tajumisest. Nentinud V. Luige ja E. Lättemäe kontakti jaapani luulega, võib M. Nurme luules seda juba formaalsete tunnuste kaudu sedastada. Kui lembetsükli avaluuletus «Sina oodat» sisaldab vihje Thakuri luulele, siis mitte asjatult — kogu tsükli kõnetlused, kuigi paiguti nüüdisreaalide keskele toodud, võtavad thakur'likult oma sisendusjõu lembetunnete ja palveluse sünteesist, V. Villandi pole sugugi juhuslikult oma retsensioonis («Sirp ja Vasar» 15. X 1971) maininud panteismi. Aira Kaalu «Läbi Reina metsa» meenub «Vana õue» ja «Õitsvaid tammesid» lugedes, luuletuse «Kesk laiu lokkavaid vilju» umbrohtude loendist haakub samuti side kahe poetessi luulemaailmade vahele. Elu järjekestvuse optimistlike mõõngutes (osutanud H. Jürisson, «Looming» 1971, nr. 7, samuti V. Villandi) võib aga jälgida V. Beekmani ajaluulet meelde toovaid mõttekäike: «Homme ennetab tänase ülehommene on käesolev viiv / Surmast ette jõuab kihav elu / elu mis kestab surma kiuste / enne ja pärast / ja ükski aeg pole vara ega hilja.»

Tuleb mõustuda arvustajate üksmeelse otsusega, et tihe kontakt luuleuundusega on M. Nurme viimase aja luulet kirjastanud ja seda nõtkemaks muutnud. Kui rangetest vormidest rääkides H. Jürisson kinnitab: «Autoril pole minu arvates lihtsalt sonetisoonit», on tal vist õigus, kuigi meelsasti kannaksin tänasesse päeva üle kunagi varem öeldu — et see pole luuletaja, kes ainsatki sonetti pole kirjutanud.

Ainulaadselt tihe on Minni Nurme side oma lüürilise kangelasega, võib isegi rääkida identsusest. Seda ei suruta lugejale peale, see väljendub pigem mõõdukas egotsentrisimis, eneseteostuslike vihjete süsteemis läbi terve luuletuskogu.

Seda polnukski tarvis nimetada, kui tähestikuliselt ei järgneks nüüd Arvi Siig luuletuskoguga «Purunenud poeem». Egotsentrism, mis M. Nurmel on äärmiselt diskreetne, avaldub Siial hüpertrofeerunult ja ainulaadse paradoksi läbi: luuletaja ja ta lüüriline kangelane peaaegu vastanduvad teineteisele, seejuures on lüürilise kangelase egotsentrism ehedalt luuletaja ja üksnes tema oma!

Arvi Siig on austustäراتavalt stabiilne. Loomingutee algusest peale on luuletajale aina üht ja sedasama eite heidetud, ühetaoliste puudustele tähelepanu jubitud — häirimatult kanduvad need kogust kogusse, poeemist poemi. Siig on nagu rängasti tööd vihtuv kraavikaevaja, kes ei usu geodeedi kinnitust, et seesinane kraav ei saa kasu tuua, sest viib märke.

«Purunenud poeem» pole erand — iseendaga Arvi Siig naljalt vastuoliu ei astu. Endiselt aatetu, isegi tegevusprogrammiga lüürilise kangelase püüdlus küsi- ja hüüdmärkide keeles mingeid uusi aateid leida ja jutlustada ei kannu vilja. Antagu andeks vaatleja halb maitse, kui talle kõige sügavama mulje sisendas potil istumise luuletus «Puhastustuli».

Kõigele vaatamata ei tähenda see Arvi Siia loomingu äräpõlgamist. Luuletaja loomingu ajab karvad turri, kuid eks ole seegi poeetiline elamus. Meie heitlikul ajal pälvib igasugune enesekindlus ning põikpäisus lugupidamist. Mine tea — äkki annab aeg õiguse Arvi Siiale, mitte tema kriitikutele. Ei saa ka jätta täheldamata, et vähemalt Siia ajalaulud on muutunud poeetilisemaks: mõnigi neist on loefav ka pärast ajendsündmuse unustushõlma vajumist.

Imemoel on raskem leida loomingu ühisjooni Arvi Siial ja Harald Suislepa l, kui oli näiliselt hoopis eripalgelisema Minni Nurme juurest raja leidmine A. Siiani. Võib-olla nimelt ajalaulu tasandilt ja selle üürikesse kestuse põhjuste üle juureldes teostub kontakt «Purunenud poemi» ning kogumiku «Tuulest, luulest ja tuuleluulest» vahel. Tõepoolest, suurele protsendile H. Suislepa portreedest ei saa ennustada pikka iga luulena, sest järelpõlvele või praegusegi põlvkonna kultuurikatši levialast väljasseisjale muudavad konkreetset pisivihjed ja torked selle mõistukõneliseks. Kindlasti omandab luuleraamat entsüklopeedilise väärtuse tuleviku kirjandusloolase jaoks, keda paelub meie päevade loovringkondade inimlike suhete ja nõrkuste taust. Ja omaette väärtus on see muiete hulk — kindlasti kõikuv tosinast paarisajani —, mida Suislepp igale lustimeelsele lugejale huulile manab.

Luuletuskogule pakub tugevat konkurentsi trollipoeem «Loomingus» (1971, nr. 5). Paelub sünteetiline värsikäsitus ja ütlemismõnu, on keni allegooriaid ja — osaleb Põhjala oma karges ilus. Andkem au suurele vaheldusrikkusele, mida Suislepa looming meie luulesse on toonud ja veelgi toob, sest tuleb uskuda ta kreedo-sõnu: «Olen targem nüüd ja naeran / seal, kus varem nuuksatasin. / Kõik on just nii naljakas või / kurb, kui ise asja võtad;» ja «Ma pole keelemees, ent / kordan veel: / mis viga luuletada, / kui käes selline ilus instrument / nagu eesti keel!»

Meeles hiljutine Endel Mallese ulatuslik Mats Traadi loomingutee esitus («Sirp ja Vasar» 8. ja 15. X 1971), peab möönma, et «Et üüdid läiteks» sellesse kuigi suuri korrektiive ei too. Nagu eelmisteski kogudes, hoidub autor üksikluuletusi dateerimast, nii oma taidedünaamikat kas tahtlikult või tahtmatult müstifitseerides. Et «Et üüdid läiteks» on koos kaheksa aasta luulet ja et möödunud aasta perioodikas esindab autorit napp luulekimbuke «Loomingus», ei söanda tänase Mats Traadi luuletajaolemuse kohta mingeid otsustusi teha. Nagu A. Siigi, nii ei ole ka M. Traat kriitikale aldis, olles oma ignorantsi isegi luulekeelselt deklareerinud.

See võib osutada ekslikuks, kuid intuitiivselt on koondunud mulje, nagu läbiks Mats Traadi luule praegu mingit rusetus- või stagnatsioonivööndit, olemuselt sarnast Viivi Luige omaga, olgugi mehisemat, elukogenumat ning vastavalt ka sügavamalt ja võõra pilgu eest varjatumat. Võib-olla on tegemist väärtussüsteemi inventuuriga, samahästi võib aga püstitada muidki versioone. Pean Mats Traati pigem luuletaja- kui proosakirjanikunatuuriks, tema esimeste proosaraamatute menust hoolimata. Oleks kahju, kui mu aimed tõeks osutuksid ja me veel ühe luuletaja kaotaksime, pärast seda, kui väljus luulest E. Vetemaa ja on taide raskuspunkti proosale üle kandnud J. Kross.

Nii nagu «Eesti Raamatu» aasta luuleraamatute vaatlust oli sümboolne ja meeldiv alustada klassikumaine pälvitud Betti Alverist, on seda sümboolne ja meeldiv lõpetada Jüri Üdiga.

Ma ei tahaks luuledebüüdile, kui kõlav ja paljutootav see ka on, aasta luule üldpildis liialdatud rõhku asetada. Nentigem, et esitluskogu, isegi kui seda on 1/4, nagu J. Üdiga juhtus, jääb nimekaardiks ja et pikem luulekõnelus on alles algamas. Et tutvus sobitati iroonilises «Detsembris» ja «Aastalaada» heitlikus melus, ei tähenda, et noorelt luulurilt ei võiks oodata lüürilist kevadlaulu või vaikset mediteerimist. Ühesõnaga — üdinitungivaid luuleelamusid.

«Loomingus» Raamatukogu juhataas möödunud aasta sisse Andres Ehini koguga «Üks legendikul». Pikemat aega lähidistantsilt Ehini luuletajanaatuuri jälginuna tahaksin väärata kiiresti eluõigustesse astunud ja mitmest krii-

tilisest sõnavõtust tagantupitatud müüdi Ehini luulest kui suurest naljaheitmisest, vembutamisest ja iga hinna eest lõbustada tahtmisest. A. Ehini luulemissioon on märksa sügavam ja tõsisem. See saab alguse harvaesinevalt orgaanilisest keele puhtuse, selle ürgallikate tajumisest ja omaks võtmisest. Luuletaja värske kujundiehituse alused on seniste kujunditraditsioonide õiglasest ja konstruktiivses kriitikas, omalaadses jõuproovis keele labastamise, rutiinkeelendite, ülerromantiseerimis- ja sentimentaalitsemistendentsidega, mida me oma rahvusluule senises praktikas sugugi eitada ei saa. Sügav funktsionaalne sisu on sellelgi, kui Ehin paatose lõõbiks pöörab ja keset lumelagendikku ukse püstitab, millest totra kangekaelsusega läbi pürgida saab tõesti vaid lävede-kulutamise-maailma portfelliimees. Pole juhuslik, et Ehini meeliskujundeid läbi ta loominguga ühendavad lume kargus ja külm puhtus. Et Ehini keelerookimine teaduslike traktaatide asemel väljendub valatlevas (ja seejuures lüürilises!) luulekonstruktsioonis, on ehk õigeaegselt juhuste kombineerumisest johtunud — sel juhul jääb meil ja luulesõprade tulevõlvedel küll tänada Suurt Juhust, kelle naljatlemised vahel harva ka produktiivseteks osutuvad.

On jäänud vaadelda samuti «Loomingu» Raamatukogu» kaudu meile pihku pistetud visiitkaardi kolme veerandikku, sest «Aastalaada» lõikasin juba välja. Närvi-trüklaste ümber on piisavalt kiidu- ja kriitikakuminat, tänasel vaatlejal puudub vajadus veel kord kõvasti lokku lüüa. Meie noores kultuurikoosluses on kindlasti tervitatav teise põlvkonna taidurite jätkuv luulesseastumine. Ole sa geneetik või kombulusvalvur — lastetoa soodsad mõjud on ilmsed! Kõige raskem on luua mingit muljet Toomas Liivist, nii et jääb üle usaldada Paul-Eerik Rummo peent luuletaja ja ilmselt paremat ülevaadet noorluuletaja loomingust, samuti toimetajate vilunud pilku. «Isotamme paradoks» (samuti P.-E. Rummo tõdetud) on aga tõepoolest ilmne ja võib energilise luuletaja käekäigule traagilist mõju avaldada. Eks ole, kui «mees tänavalt» sul kraest haarab, sind raputab ja üsna väljendeid valimatult väikekodanlaseks sõimab, peab olema luulepaindlik hing, et seda selga pööramata taluda. Johnny B. Isotamme aktsioonid on õilsad, kuid mehe karune üksik-olla-fahtmine ja täielik lootusetus tema silmis armu leida, oma mesti ja masti löömameheks tunnustatud saada näib ennustavat sellele donkihhotelasele halba. Jääb üle olla avarahingeline, ta siiski omaks tunnustada ja... püüda kollektiivselt tema arvamust meist muuta.

«Närvi-trüki» koputus uksele oli meeldiv ning sisendas lootust, et toredad ja hakkajad noored luuletajad sagedamini visiitkaarte ulatama pääsevad. Nad on meie kodudes oodatud külalised, seda enam, et toovad kaasa eesti luule tulevikuväljavaated.

Ma ei sõanda nii pikast seansist väsinud kaasvaatlejaid enam põhjalike kokkuvõtetega heidutada. Sooviksin, et kõigesse öeldusse suhtutaks kui subjektiivsete muljete avaldusse, võetaks neid muljeid kriitiliselt ja diskutativselt. Ellen Niidult innustust saanuna («Looming» 1971, nr. 7) sõnastaksin minagi selle «suure suupruukimise» lõpetuseks paar hüüdlauseid, mis kõlaksid:

- 1) «Mis asja mere kalda pääl!» (J. Üdi kaasautorina.)
- 2) «Luuletage, sest te teete seda hästi!»

Ruth Mirov

ÜHEST LAULUST JA MUUST

«Eesti vanad rahvalaulud on rahva suust kadumas, uued astuvad nende ase-
melle; vanad on aga palju paremad, ilusamad ja rahvalikumad kui uued. Vana rah-
valaulude sees on Eesti rahva sügav vaim, mõistus, tarkus ja luuletuse imeline
osav kunst ja keele pidu- ja pühapäeva ilu, uutes aga sagedaste võeras vaim, võe-
ras puuduline kunst, puuduline armetu keel,» kirjutab Mihkel Veske oma rahva-
lauluvalimiku eessõnas («Eesti rahvalaulud». Esimene anne. Tartu, 1879). Teadu-
pärast kogus Veske rahvalaule juba gümnaasiumiõpilasena ning jätkas seda tööd
ka Tartu ülikooli eesti keele lektorina. «Eesti rahvalaulude» esimese vihiku lau-
lude enamiku, nagu eessõnas märgitakse, on Veske «Virumaal rahva suust üles
kirjutanud», ainult mõned laulud on saadud teiste kaudu. Kogumiku avapalaks
on tänaseni koori- ja soololauluna hästi tuntud «K a n n e l»:

Kannel armas, kannel kallis,
Kannel kulla keeleline,
Avab heale ärkamaie,
Lugusida lendamaie,
Laulusida lõõrimaie.

Tule, tule, tuulekene,
Vii minu kandle healekene
Rõemsa rahva ridadesse,
Lustiliste laua taha,
Kussa pulma peetanessa,
Kussa lustil luisatakse,
Et saaks healta ärgitama,
Et saaks südant sütitama!

Tule, tule, tuulekene,
Vii minu kandle healekene
Leinaliste keske'elle,
Et saaks valu vaigistama,
Kurvastusta kustutama,
Leinamista lepitama,
Nutu ohku uinutama!

Siit algas ühe regivärsi vormivõteteid kasutava luuletuse rännak rahvalauluvali-
mike veergudel. Rahvalaulu pähe esitatud luuletusi, rahvalauluimitatsioone on
rahvalaule originaalmaterjali kirjapanekute hulgas teisigi; uurijatelt on nad päl-
vinud halvustavaid nimesid — pseudorahvalaulud, võltsingud. Sellisel vildakal
teel on rahvalaulude hulka tulnud ka «Kannel». Veskel ei saanud tekkida küsi-
must laulu rahvaehtsuse suhtes. Oli see ju veel enne J. Hurda poolt algatatud
suurkogumist, nii et võrdlusmaterjaligi leidus vähe. Puudusid põhjalikumad uuri-

RUTH MIROV

mused rahvalaulude vormist, kuigi seda oli kasutatud juba kirjandusteostegi loomisel. («Kalevipoja» I anne ilmus 1857, kuid veel aastal 1914, avaldades arutlusi selle keele üle, oli J. Aavikul põhjust kurta: «Ja üleüldse, paneb päris imestama, et Eesti vana rahvalaulu vormi senni peaaegu sugugi ei ole uuritud. [— — —] See on otse ebanormaalne nähtus.») Ka ei olnud rahvaluulel veel neid mõistepiire mis tänapäeval. Siia hõlmus hoopis laiemalt rahvapärastel ainetel ja motiividel ning rahvapärases vormis loodud teoseid. Folkloori imiteerimine oli Euroopa kirjanduses romantikute lemmikvõtteid (näit. «Ossiani laulud»). Romantiline rahvaluulemõistmine juhtis ka meie rahvusliku kirjanduse alusepanijaid Fr. R. Faehlmanni ja Fr. R. Kreutzwaldi. Nad nägid siin ennekõike materjali eesti kirjanduse loomiseks ja väljaarendamiseks. Kreutzwald kirjutaski regivärsi vormielemente kasutades hulga luuletusi, mida ta üldsusele tutvustas kui rahvalaule. Kreutzwaldil oli sellega kindel rahvuspoliitiline eesmärk — veenda maailma eestlaste vaimusuuruses ja elujõus. Õigustuseks arvamus, et orjusesajandid on sellest suurusest mõndagi hävitanud (ja eks vorminudki need ajad rahva luulet oma näo järgi). Et Kreutzwald ise ei tajunud omaenda regivärsilise loomingu ja rahvalaulu vormilisi ning keelelisi erinevusi, näitab kas või seegi, et ta noorele Veskele, kes gümnaasiumipäevil palus temalt hinnangut oma luuletuste kohta, soovitas regivärsivormi eeskujuna «Murueidetütarde tantsu» «Kalevipojast». Võtkem seda siis kui ajastu tunnusmärki, et rahvaluulet imiteeriti suuremate ja väiksemate kirjameeste poolt, et imitatsioone esitati ehtsate pähe ning neid sattus nii rahvaluule käsikirjadesse kui ka trükistesse. Kuigi üsna varsti tõmmati kindlam piir rahvaluule ja kirjanduse vahele, õnnestus «Kandlel» veel 1970. aastal trükisõnas rahvalauluna esineda.

1920. aastani ilmus «Kannel» korduvalt rahvaluulevalimike, kirjanduslugude ja antoloogiate lehekülgedel. Märkigem neist mõnda: M. Kampmanni «Eesti kirjanduselooga peajooned» I (1912); A. Kaarna «Eesti luuleilm» (1913); K. Petersoni «Eesti rahvalaulude Antoloogia» (1918). Viimane ja T. Sanderi «Eesti kirjanduse lugu» I toovad «Kandlesti» võetud värsse koguni rahvalaulu poetikavõtete selgituseks ja regivärsivormi eeskujuks. Samal ajal ilmuvad V. Ridala «Valik Eesti rahvalaulusid» (1919) ja A. Saareste «Valitud eesti rahvalaulud» (1922) enam «Kannelt» ära ei too, kuigi nad on esitatud laulude enamiku võtnud Veske «Eesti rahvalaulude» mõlemast osast. Pärast pikemat vahet kohtame «Kannelt» kui rahvalaulu uuesti 1958. aastal, mil see avaldati kahes väljaandes: L. Vihalem, «Valimik eesti rahvaluulet keskkoolile» ja A. Selmet, «Kirjanduse lugemik VI klassile». Sellest alates ilmub «Kannel» veel mitmel aastal mitmes õpikus: K. Leht, «Kirjanduse lugemik VII klassile» (trükid aastatest 1961—1967), L. Villand, «Kirjanduse lugemik töölisnoorte koolide VII—VIII klassile» (I tr. 1963; II tr. 1964; III tr. 1966), L. Villand, «Kirjanduse lugemik õhtukoolide VII—VIII klassile» (1967). Rahvalauluna on «Kannelt» tutvustatud ka vene lugejatele («Антология эстонской поэзии» I, М.-Л., 1959). Viimati ilmus «Kannel» uues, keskkoolidele määratud luulevalimikus (N. Rimmel, «Rahutu mõte». Eesti luule valimik keskkoolile) 1970. aastal.

«Kandle» elualgusest meenutagem, et ta köitis veel ühe teise rahvusiiku ärkamisaja suurmehe tähelepanu. See oli Aleksander Thomson, meie esimesi heliloojaid, kelle sooviks oli luua eesti eripärast muusikat rahvaviiside alusel. Nagu C. R. Jakobson, kellega Thomsoni sidusid maailmavaatelised ja perekondlikud sidemed (ta oli abielus Jakobsoni õega), nii oli ka A. Thomson veendunud, et eesti laul tuleb vabastada saksa mõjust. Et rahvalaulusse süveneda, pöördus Thomson tema otseste kandjate poole. Koos Veske ja Kõleriga võttis ta ette mitu rahvalau-

lude kogumise retke. Mitmed Thomsoni rahvalauluseaded ja viisistused ilmusid Veske toimetatud «Omas Maas». Et rahvaviiside kogumist laiemalt organiseerida, avaldas Thomson pikema kirjutise «Rahva lauluviiside tähtsusest» («Oma Maa», 1884). Siingi nähtub Thomsoni tõsine huvi ja austus rahvalaulu vastu: «Ära karda, et sinu laulu viisid ehk liig lühikesed või lapselikud on. Vaata, kallis eidekene, sinu sõrm ei ole ka pikk, aga sina näitad temaga siiski teekäijale, kuhu poole ta piab minema. Nii näitab sinu lühikene viisikene ka muusika tundjale, kust kaudu tema oma lauluga Eesti südamesse jõuab.»

«Kannel», mille sõnad Thomson sai Veske «Eesti rahvalauludest», ilmus viisistatult «Omas Maas» 1884. aastal. Suur debüüt toimus IV üldlaulupeol (1891), kus «Kannel» oli meeskooride kavas. Tollest ajast peale, mil laulu rahvuslik tähtsus oli võib-olla suurim, on «Kandle» populaarsus püsinud. Thomson kirjutas «Kandle» meeskoorile, hiljem on seda seatud nais- ja segakoorile, soolohäälele klaveri saatel ning rahvapillide orkestrile, korduvalt on «Kannel» olnud üldlaulupidude repertuaaris. Kindlasti on laulutekstina tuntukssamine soodustanud «Kandle» ilmumist rahvaluulevalimike ja õpikute lehekülgedel. Viisistatud «Kandle» esmailmumisel «Omas Maas» oli teksti juures viide: «Rahvalaul (Dr. M. Veske «Eesti rahvalaulud» I. Nr. 1)»; rahvalauluna on seda noodikirjanduses avaldatud tänapäevani.

Et ühte ja sedasama muusikalist motiivi korrataks, siis on sellele vastavalt muudetud ka teksti, mis koosneb nüüd kahest 13-värsilisest osast, kusjuures motiiv *kannel armas* jne. kordub mõlema osa algul. Algtekstis (Veske valimikus) on *leinaliste*-motiiv värssi võrra lühem. Muusikast lähtudes tuli teksti täiendada ja nii on siia lisandunud värss *vaeste kurva südamele*. Tänapäevani käibibki «Kandle» kaks trükkivarianti; rahvaluulevalimikes see, mis esmakordselt ilmus «Eesti rahvalauludes», ja noodikirjanduses see, mis esmakordselt ilmus «Omas Maas».

Rangelt võttes oli Vesket ja Thomsonit alt veetud: mõlemad teadsid «Kandle» olevat rahvalaulu. Kuid arvestagem siin ainult valikuvabadust. Veske ei tarvitsetuks «Kannelt» võtta oma antoloogiasse, pealegi avalauluks. Thomsonil oli viisistamiseks valida kümneid rahvalaulutekste, kuid ta eelistas «Kannelt». Küllap juhtus nõnda sellepärast, et «Kannel» meeldis ja sobis nende kavatsustega. Siin avaldub natuke kurb paradoks: need kaks meest, kes regivärsilises rahvalaulus nägid rahvusliku kultuuri põhiolendust ja alust, millelt edasi minna, valisid siiski teksti, mis oli juba eemaldunud vanast regivärsilisest luulemaneerist ning oma sentimentaalsema laadi ja aktiivsema sõnastusega rohkem vastas ajastu maitsele.

«Kandle» autorist on trükisõnas juttu olnud kahel korral. Vihjast annab juba Veske: «... laulu number ise on Kuldkepp Suure-Jaani kihelkonnast [— — —] üles kirjutatud.» 1961. a. avaldas K. Mihkla «Keeles ja Kirjanduses» (nr. 12) artikli «Suuliste andmete kasutamisest kirjandusteaduslikus uurimistöös», kus ta ütleb: «Nii avaldas eakas kirjamees Jaan Kuldkepp 1943. a. nende ridade kirjutajale oma suurima saladuse, et tema poolt M. Veskele «Eesti rahvalaulude» esimese ande jaoks saadetud laul «Kannel» pole ehne rahvalaul, vaid on ta enda loodud. Hallipäisel autoril olid silmad pisarais, kui ta tsiteeris oma laulu esimest stroofi. [— — —] Edaspidi ei tohi nimetatud laulu «Kannel» enam pidada rahvalauluks, vaid noodiraamatuisse tuleb panna laulu sõnade autoriks Jaan Kuldkepp.» Jaan Kuldkepi autorsust kinnitab ka V. Mälk uurimuses «Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus» (1963): «Käekirja võrdlemisel selgub, et eelpool nimetatud väike vihik 10 lauluga on tõepoolest Jaan Kuldkepi kirjutatud. [— — —] Seega on rahva hulgas laialt tuntud A. Thomsoni viisistatud «rahvalaul» «Kannel» J. Kuldkepi looming.» Aastatel 1877—1880 õppis Jaan Kuldkepp Tartu seminaris. Kuldkepp kirjutab oma mälestustes, et 1878. a. asutati seminaris salajane «Kalevi-

poja» selts, mis pärast aastast tegutsemist pahanduste kartusel likvideeriti. Seltsi juhid käisid tihti Mihkel Veske pool. Jaan Kuldkepp meenutab: «Dr. Veske, selle kallimeelse, lahke mehe korteris saime ka teiste kõrgemat haridust taotlevate noormeestega tuttavaks. «Vanemuise» seltsi kõneõhtud ja Kirjameeste Seltsi koosolekud huvitasid meid suurel määral; oli meil seal ju juhus näha ja kuulda tähtsaid eesti kirjanikke ja rahvamehi. Dr. Veske esitas K. Undritz'i ja minu ka dr. Kreutzwald'ile, keda me jumaldasime, kuid kellele ei julgenud liiga lähedale tikkuda.» («Tartu Õpetajate Seminar 1828—1928». Tartu, 1929.) See õhkkond, ärkamisaja kõrgmeeleolu, suunas luulehuvilise noormehe katsetama regivärsivormis. Oli ju Kreutzwaldki seda meelt, et eesti luule peaks jääma rahvusliku spetsiifika juurde, ning püüdis selles suunas mõjustada ka tema poole pöörduvaid noori.

On arusaadav, et Kreutzwaldi ja Veske noor mõttekaaslane kirjutas regivärsilisi luuletusi. Kuid miks ta neid rahvalauluna esitas? Võib-olla ei julgenud ta oma luuletusi avalikkusele esitada lihtsalt häbelikkusest, ujedusest või vähesest endausust. Kord juba käibele läinud valet oli hiljem raske korrigeerida. Seda enam, et pärast seminari lõpetamist sai Kuldkepp töökohta Venemaale ja jäi sinna neljakümne üheks aastaks. Sel ajal kui Thomson viisistatud «Kandle» «Omas Maas» avaldas, oli Kuldkepp kodumaast juba kaugel, samuti siis, kui «Kannel» kanti ette IV üldlaulupeol. Paratamatult jäi talle võõramaks ka sinne kultuurielu. Nii jõudiski ta alles 82. eluaastal oma saladuse avaldamiseni.

*

K. Mähkla ja V. Mälgu poolt esitatud faktidega võib «Kandle» autorsuse küsimust pidada lahendatuks. Kui aga mõelda, et veel kümmekond aastat pärast nende kirjutiste ilmumist on «Kannel» jätkanud rahvalauluna eksisteerimist, pole ehk liigne vaadelda, mille poolest see mõne regivärsilise vormivõtte kasutamise loodud luuletus erineb traditsioonilistest regilauludest. Rahvalaule lugenu eraldab «Kandle» rahvaehtsate regivärsside hulgast intuiitiivselt, põhjuste üle arutlemata. Lähtudes aga eeldusest, et «Kannel» on rahvalaul, saab väljapraakimise aluseks kõigepealt traditsioonilise sõnastusmaterjali puudumine (kajastab ju rahvaluuleteos seoseid talle eelnenud teostega otseselt ja silmanähtavalt). Igas meieni jõudnud regivärsilises rahvalaulus on värssse ja värssiosi, motiive ja motiiviosi, mis samadena või varieerunult esinevad paljudes teistes lauludes. 20-värsilises «Kandles» aga on ainult üks värss, mis leidub ka rahvalauludes, nimelt: *tule, tule, tuulekene* (vt. laulutüübid «Vihm mujale maale», «Tuul, vii vesi vilja pealt», «Nüüd on pardilla palava», «Tuuled toovad kala»), ja seegi värss on niivõrd vähe iseloomulik, et ta ei tarvitse pärineda rahvalaulust — «Kannel» ei haaku regivärsitraditsiooni. Kõrvalekaldumine ehtsast regivärsist on märgatav ka «Kandle» poeetilises struktuuris. Nii mõjub üpris monotoonselt sinne trohheilne rütm, mis põhineb peaaegu puhtalt rõhulise ja rõhutu silbi vaheldusel (traditsiooniline regivärsirütm arvestab aga peamiselt keele kvantiteedisuhteid). Eraldavateks joonteks on veel kergelt sentimentaalne laad ja otsesõnalisus (traditsioonipärane regilaul samalt või lähedaselt ainealalt on piltlikum, tundeväljendused enamasti metafooridesse rüütatud). Nii ei avaldu «Kandle» erinevused rahvapärasest regivärsiloomingust mitte ainult esmalt silma puutuvates vormitunnustes, vaid ka kusagil stiili sisemises kihis toimunud nihkes. Samalaadseid jooni kujundisüsteemis võib tähele panna uuemas lõppriimilises rahvalaulus, mille arengus rääkis juba oluliselt kaasa omaaegne välismõjuline kirjandus. Nii on «Kannel» oma ajastu poeesia esindaja,

RUTH MIROV

hoolimata taotlusest näida varem olnuna. Regivärsilist rahvalaulu tema ehtsas ilmes matkida ongi võimatu — midagi jääb ikka tabamata. Regiluule stiil väljendab keele ja poeetika (muidugi ka sisu) absoluutset seotust ja tingitust. Tänaसेle lugejale avanevad siin nii sajandite setted kui ka sajandite selekteeriv ja uuendav toime. Rahvalaul on ju sündinudki elavas käibes — traditsiooni ja improvisatsiooni keerulises koostöös.

«Kandle» põhikuju on püsiv ja seegi asjaolu kõneleb «Kandle» kui arvatava rahvalaulu vastu. Ta pole allunud improvisatsioonile ka sel moel nagu paljud populaarsed kirjandusliku algupäraga laulud, mis suulises käibes suuremal või vähemal määral folkloriseerusid. Leviku lühiajalisus poleks siin ainukeseks põhjuseks. Küllaltki keerulise meloodiaga «Kannel» liikus kitsas, peamiselt koorilauljate ringis, laulu ja tarbija vahekorid oli teistsugune, kui see oluks rahvalaulu või rahvaliku laulu puhul. Pealegi levis «Kannel» muutunud ajas: regivärsiline improvisatsioon polnud enam orgaaniline. Sellele taandumisajajärgule on iseloomulik, et regivärsivorm astus rahvaluulest kirjandusse ja leidis siin uue kasutamissfääri. On ju ka «Kannel» kirjanduslik konstruktsioon regivärsi maneeris.

Regivärsiliste rahvalaulude kirjanduslik töötlemine algas Fr. R. Kreutzwaldi 1840-ndate aastate programmiliste imitatsioonidega, milles on mõndagi tähelepanuväärset (näit. luuletuse «Vana aeg olli vaeno aega» algus- ja lõpposa). Ka Veske oma luuletuskogudes («Laulud Viisidega», 1874, «Dr. Veske Laulud», 1899) kasutab regivärsi vormielemente ja kombineerib rahvalaulumotiive («Mina vaene leske naene», «Oli kaas mul tullessagi», «Siin ma istu, siin ma ike»), kuid imiteerimispiüdest on ta vabam. Kogu eessõnas kirjutab Veske: «Minu kindel tahtmine aga oli, et Eesti rahva laulud rahva elu, vaimu ja iseloomu järele tehtud, ja nõnda kui üks kuju neist peavad olema. Nad peavad minu arvates vana rahvalaulude põhjuse päälle säetud, aga mõne uuema aja ehte ja iluga ehitatud olema.» Üeldu oleks nagu võti rahvalaulude kirjanduslikuks töötlemiseks. Kreutzwaldist tänaseni, 130 aastaga mõõdetavale teele on jäänud mõndagi huvitavat ja meeldivat.

Rahvalaulude kirjandusliku kasutamise kvantiteediastmik algab üksikute vormielementide või sõnastusdetailide ülevõtmisest ja lõpeb terviklaulude põimimisega uue teose koosse. Luuleteostes, mis põhinevadki traditsioonilise laulumaterjali ainetel ja teemadel, muutub rahvalaulusse sulamise oskus omaette väärtuseks. Kuid ka tehnika poolest parimate seda laadi järgivate teoste puhul (A. Annisti «Lauluema Mari» ning «Karske Pireta, maheda Mareta ja mehetapja Maie lood», kus autoril tihti on õnnestunud oma värsse orgaaniliselt liita rahvapärastega) saame kõnelda ikkagi autori stiilist ja mitte rahvalaulu stiilist.

Head teosed julgustavad epigoonlusele ja nii luuakse ka teaduse ning luulevaistu poolt toestamata «regivärssse». Resultaat on halenaljakas nagu mis tahes muusugunegi taotluse ja saavutatu ebakõla. Ühes rajoonilehes arvati koguni, et regivärsside kirjutamine on lihtsam kui muude kirjatükkide «treimine», sest alliteeratsioon kippuvat nagu ise sulest välja. Muidugi on juhuluulet alati tehtud, ja miks siis mitte regivärsilaadis. Kuid ka juhuluule eeldab mõningast vormivõtete valdamist ja tükati allitereeruv sõnajooks ei ole veel hoopiski regivärss. See kõik ei vajaks kõne alla võtmist, kui ta ei ilmutaks kahjulikke märke. Selletaolised lugalaulud ja leelod tükivad trükisõna kaudu või muul moel avalikkuse ette ning tuhmistavad niigi tuimaks muutunud regivärsitaju.

*

«Kannel» pole aga õpikus esitatud kujul hoopiski mitte rahvalaul, vaid individuaalne looming,» kirjutab H. Kokamägi kümme aastat tagasi artiklis «Leiame esivanemate vaimuvarale tee tänapäeva ellu» («Nõukogude Õpetaja», 14. IV 1962), mainimata sealjuures küll luuletuse autorit. Nii jõuame «Kandle»-loo kolmanda ja kõige kehvema külje juurde — «Kannel» kui pseudorahvalaul. Õpikutes on «Kannel» ikkagi esindanud rahvalaule ja niigi väikesest valikust ühe ehtsa regilaulu välja tõrjunud. Et ta seda nii kaua ja korduvalt on suutnud teha, selle peamiseks põhjuseks tuleks arvata sedasama tuimaks muutunud regivärsitaju.

Me räägime palju ja suurisõnu oma regivärsiliste rahvalaulude temaatilisest ja ideelisest rikkusest ning poeetilisest kujundlikkusest, rahvalaulude tähtsast kohast esteetilisest ja eetilisest kasvatusstöös. Nii see ju on, aga ometi on rahvalaulel tõelisi austajaid vähem kui kirjanduslikul luulel. Paljudele jääb see minevikuloominguks, kuhu tänapäeva mõttemaailmast ei vii silda. Kuskilt hakkab kasvama see viltune suhtumine, mille üks juureotsake on küllap neissamus õpikuis. Rahvalaule on nendes paratamatult vähe ja just sellepärast peaks valik olema väga hoolikas (viimastel aastatel on küll märgata positiivset nihet, kuid enamasti on valik veel ühekülgne ja kuidagi kulunud).

Rahvalaulude vähese tundmise ja vähese populariseerimise süüd ei saa ainuüksi õpikute kaela veeretada. Rahvalaul vajab harjumist, palju lugemist, et üle saada arhailiste ja murdekeelendite takistusribast. Aga kust teda lugeda, kui ainuke parajalt mahukas populaarsema ilmega antoloogia ilmus peaaegu et «täna — 25 aastat tagasi» (E. Laugaste, «Valimik eesti rahvalaule», 1948). Esteetilisest printsiipidest lähtuva valimiku probleem seati Hurda ajal (J. Hurt, Kuidas tuleb vanu rahvalaulusid ilulugemiseks välja anda. — «Eesti Kirjandus», 1906) ning on enam-vähem samana püsinud tänaseni (E. Kubjas, Rahvalaulule kohta esteetilisest kultuuris! — «Keel ja Kirjandus», 1967, nr. 6; E. Laugaste, Paarist rahuldamatat ootusest. — «Edasi», 11. IV 1971). Esteetiliste printsiipide üle võib vaidelda ja tulebki vaidelda, siin ei saa olla paindumatuid kaanoneid. Aga janu rahvalaule kui luule järele — lugemiseks ja mõtisklemiseks — on püsinud. Selle koha peal on veel palju tühja maad. Tundub, et me ei oska vahendada oma rahva luulet (mida me sõnades nii suureks arvame), seda tööd tuleks teha mitte ainult rohkem, vaid ka leidlikumalt.

Laulude valimine ja redigeerimine on omaette looming. Just siin on vaja rohkem isikupära. Vaevalt et kramplik üliteaduslikkus, kuldse kesktee otsimine, absoluutiseerivate nõuete seadmine luuleelamuse juurde viib. Ei vii sinna ka teaduslik küündimatus, kuid ennekõike peavad selliste valikute tegijad olema luuletundlikud.

On mitmesuguseid vaheastmeid ja võimalusi, kus rahvalaul jääb veel rahvalauluks ja kus ta on juba kaasaegse kunstiloomingu materjaliks. Kõik astmed ja võtted võiksid olla lubatud, kui tulemus ennast õigustaks. Praegu on küll rahvalaule kui laulu interpreteerimisel saavutatud hoopis huvitavamad. Mitme eri esitustasme iseloomustamiseks võib tuua näiteid, mis on võitnud muusikatundjate üksmeelse tunnustuse. Regivärsilist rahvalaule võimalikult ehadal kujul pakuvad noorte ansamblid «Leigarid» ja «Leegajus», kes ise oma laulu nii sisse elavad, et vähendavad ka distantsti kuulajate ja esitajate vahel. V. Tormise seatud jutustavad rahvalaulud on midagi ideaalselt peaaegu piiril-olevat. Helilooja osaks on siin peamiselt aktsentide asetamine, millega ta annab anonüümsele laululoomingule isikupärase ilme ja võlu ning erilise emotsionaalsuse. See on muistne rahvalaul ja siiski kaasaegne helitöö. Sama autori nais-, mees- ja segakooridele loodud «Ka-

lendrilaulud» nõuavad kõrge kaasaegse koorikultuuriga lauljaid, kuid ometi on siin tuntav nende rahvaviisiline alusmaterjal. Anti Marguste lüürilised laulud (naissoolohäälele ja naiskoorile) on rahvalaululisest baasist rohkem eemaldunud, kuid neis tõuseb esile regivärsilisele lüürikale omane mina-lauliku vahetu väljendushüüe ja nad mõjuvad väga sugestiivselt. Eeltoodu kummutab selle, mis on räägitud meie rahvalaulude muusikalise külje vaesusest ja võimaluste vähesusest. Pealegi on täidetud veel üks tähtis tingimus: kui kunstilooming ammutabki teemasid, aineid ja vorme minevikust, peab ta ometi kõnelema oma ajale. Praegu moodi läinud ja väga kiiduväärne sünkretismitaotlus (esitada rahvalaulu ainult seesuguse lauluna, nagu ta kunagi loodud ja mõeldud oli) ei tohiks siiski kõrvale tõrjuda rahvalaulu kui luule esitamist (nii materjalina kaasaegses sõnalis loominguks kui ka ehedal kujul), ent siin jääb veel puudu tänapäeva kirjanduskultuurile vastavatest andekatest vahendustest.

Mati Hint

LUBATAGU KAHELDA

Ühiskonna väärika olemise oluliseks komponendiks on humanitaarne kultuur, millela oleks mõeldamatu ja mõttetu suur osa praktilise kasu saamisele suunatud tegevusest. Humanitaariasse kuuluv keel on meie ühisvara, sügavalt sotsiaalne nähtus; keele looja on kultuuri looja ja selle eest vastutaja. Suhtumises keelesse võime aga täheldada püüdu selle sotsiaalset, humanitaarset külge alahinnata ja ülehinnata keelt kui kommunikatsiooni *m a s i n a t*. Niisuguse muuseas ka moodsale pealiskaudsusele soodsa tendentsi kujunemise põhjused on mitmesugused.

Eesti keele eelarvamustevaba kohendus kommunikatiivsuse edendamise eesmärgil (keeleeuendus) tõstis ta uskumatult kiiresti teiste kultuurkeelte tasemele. Ilmselt siit on saanud tuge kujutus, nagu oleks keele kunstlik loomine alati ja igal tingimusel hõlpus ja eriti efektiivne. Illusiooni kunstliku keeleloomingu müstiliselt erilisest kohast keeletegevuses on nähtavasti soodustanud ka kommunikatsioonimasina-mentaliteedi nüüdisaegne variant, mille kujunemises on oma osa etendanud praegused väga positiivsed nähtused, nagu keeleteaduse mõningane kübernetiseerumine ning keeleteaduse saavutuste rakendamine inimese heaolu teenistusse (sidekanalite efektiivsuse tõstmine, kõnehäirete ravi, täiustatud keeleõpetus, informatsiooni töötlemise ja säilitamise täiustatud süsteemid jm.). Ka loomistarve kui niisugune, samuti loojate isiklik edevus ja arvamus, et ühisvaraga võib iga ühisomanik vabalt ümber käia, kujundavad reageerimist üleskutsetele «Iga mees keeletegijaks!» ja «Tundke, et olete oma keele valitsejad!»

Siiski, vaja on olla peremees, mitte valitseja. Massiline keeletegevus oleks hea ja tulemusrikas juhul, kui sellega kaasneks keele hea tundmine. Paraku pole see alati nii. Praegu on moe- ja auasjaks tehissõnade meisterdamine. Nagu ikka moe- ja auasjade puhul, pole selleks igakord tegelikku vajadust. Näiteks pole vajadust mitmete sünteetiliste sõnade järele, mida praegusel liitsõnavaenulikul ajal eelistatakse liitsõnadele või murdesõnadele. Matslikud murdesõnad pole ju moes. Üks või teine tarvilik sõna võib jääda dialektismi staatusse sellepärast, et ta on lõuna-eesi päritoluga (näiteks «riibuma» ja «susi», nii et viisakas oleks ütelda «hunt sind söögu, sa oled sitalt riisunud»). Mõni kirjanikki võtab teinekord neid asju terve keeleühiskonna eest otsustada.

Keelde sobitatakse selliseidki sõnu, mis sinna ei kõlba või mida pole

vaja. «Metalltaosed» võib olla päris korrektne tuletis, ometi ajab see kunstsõna maamehe hämmingusse. Millegi poolest ei ole veidi pejoratiivne «teadur» parem «teadlasest», ta pole isegi lühem (võrreldes «teadurite» ja «teadlaste», «teadureid» ja «teadlasi» jne.). Niiüd aga kipub see esialgu õpipoisi või selli tähenduses pakutud uusaretis välja tõrjuma teenekaid sõnu «teadlane» ja «õpetlane» — viimasele ongi juba kolikambri maik manu mõeldud. On tuua teisigi kurvapoolseid näiteid.

Vähemalt üllatav võib vahel olla ka rahvusvahelistele sõnadele eesti vastete sepiistamine. Kui erudeeritud filoloog laseb «informatsiooni» vastena käibe tuletise «teave : teabe», siis peab ta teadma, et selline sõna rikastab niigi ülikeerukat eesti keele astmevaheldust uue alatüübiga (b:v laadivaheldus koos madala järelkomponendiga diftongi vältevaheldusega).

Uued asjad ja nähtused nõuavad uusi sõnu: kunstlik keelelooming on paratamatu ja oodatav. Ja nii kerkibki küsimus, kes peaksid uut sõnavara looma, kui kutsutud ja seatud tihtipeale oma ametnikupalgaga rahulduvad. Kas mitte kõik asjasthuvitud? Mõelgem siinkohal. Rahvasellealase aktiivsuse ergutamiseks ja teadlikkuse tõstmiseks on koguni ette pandud kirjastada kunstkeelendite loomise õpik või käsiraamat. Selle kohta on aga üks nende ridade kirjutaja õpetajaid ütelnud, et nii, nagu füüsikud ei anna välja «perpetuum mobile» ehitamise õpikut, ei maksaks seda ette võtta keeletegijailgi . . .

Keegi ei saa eitada, et mõnigi kord loob diletant õnnestunud sõna ja et mõne keelemehe loominguks on suur osa vildak. Ent ka mõni arst diagnoosib vahel valesti ja me ei kutsu sellepärast veel üles posijate poole pöörduma. Loomingulise aktiivsuse summutamine on hirmus asi. Seda ei taheta siin sugugi teha. Ainult veidi rohkem pieteeti ka olemasoleva (ja unustatu) vastu, olemasolevate seoste ja süsteemide paremat tundmist! On päris paslik, kui uute mõistetega pannakse paari suhteliselt assotsiatsioonivabad või siis hoolikalt valitud assotsiatsioonidega häälikukombinatsioonid. Enamik kunstsõnu on ikkagi verevaesed homunkulused, mis päriselt sõnadeks saavad alles siis, kui nad omandavad seosed teiste sõnadega (sellised õnnelikud on näiteks paljud Aaviku sõnad). Nii et igale uudissõnale ei peaks imetluse ja vaimustusega kõiki propagandaväravaid avatama.

On ilmne, et uue sõna tehistuletamine on mõnikord «odavam», kiirem ja valutum kui korraliku tuletise saamine või olemasoleva ja unustatud sõna ülesotsimine-ülessoojendamine. See on umbes samuti, nagu kõigi mugavustega karpnõu ehitamine tuleb odavam vana lossi restaureerimisest. Ometi ei tohi me lihunikuga asjalikkusega maha kanda kõiki sõnu, mida momendil ei ole vaja või mille kasutamisel on ajutised tabud eelarvamuste ja moevoolude näol. Keelekultuur nõuab tasakaalutunnet.

KRIITIKA

LUULETAJA LAHKUMINE EEDENIST

Jaan Kross «Voog ja kolmpii».

Luuletusi 1938—1968.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1971. 376 lk.

Jaan Kross: «Kolme katku vahel.

Balthasar Russowi romaan. I»

«Eesti Raamat», Tallinn, 1970. 272 lk.

Kui lehitseda paari viimase aastakümne eesti kirjanduskriitikat, näeme, et kriitika peaaajaks on tihtilugu olnud kaalutlemine: kas kuulutada kirjutatud teos tõepoolest kirjanduseks või mitte veel, sest ikka on tulnud ette, et ka n.-ö. headel ja vajalikel teostel on puudunud üks kirjanduse kõige esimesem voo- rus — kunstiveenvus, vaieldamatu kirjanduslik stiil, keelevõlu. Jaan Krossi raamatud on tulnud ilma häälekalt, ent ilma sulekriginata. Kõik Jaan Krossi kirjutatu on veenvalt ja vaieldamatult sõnakunst. Selle tõsiasja nentimisega võikski siinkohal piirduda ja arvustus lõpetatuks lugeda, — kui jätkata niisugust traditsiooni. Iseasi oleks muidugi hakata nokkima seda mõttelist iva, mis Krossi loomingust õpetusena lagedale hõõrdub. Selle intrigeeriva ainega nüüd jätkamegi.

Iga vähegi suurema mõtleja või luis-kami vaimuvilja tuulates kerkib taas küsimus, milline osa selle inimese õpetusest lugeda tõeliseks, milline veel tõe-eelseks, milline juba väärdunuks. Sel kombel, tõelise ja ebatõelise eristamise innus, on tehtud ju kirjandus- või kultuuriloo koostamisel vastandusi paljude autoritega. Osa asju kuulutatatakse antud isiku tõelise mina ilmumiks, osa asju eksituseks. Me puutume kokku isiku identuse küsimusega.

Väikeses ringis tähendab küsimus seda, kas ja kuivõrd on ajalooline isik oma eluloo ning loominguga tükki

identne selle isikuga, kellena teda võtab ja esitleb üks või teine kirjanduslugu, kultuurilugu, üldse mingi kirjapandud lugu ja käsitlus. Suures ringis tähendab küsimus aga seda, kas inimese silmanähtavast füüsilisest järjekestvusest — sünnist surmani — järeldub samaväärne vaimne kontinuiteet või elab samas nahas järgemööda mitu erinevat vaimset isiksust, kellel igapäev on oma iseseisev tee ja tõde ja õpetus ning mida ei saagi üksteisele vastandada selle taotlusega, et näidata üht tõelisemana kui teist, nagu ei saa vastandada inimese üht elujärku teisele kui tõelisemat. «Sest inimesed ei jää samadeks, kuigi passid ja ankeedid samadeks jäävad,» teeb Valmar Adams vihje inimese vaimu paratamatule muutlikkusele. Mõtisklusi loova vaimu mitmuslikkuse üle leiame ammugi Tuglaselt. Nõnda siis — niikaua, kuni neis asjus teist selgust pole, kuni isiku lõppmäärangul ikka kombatavam kujul otsustavamaks jääb, tuleb küll iga mõtleja ning ütleja õpetuse kõiki osi nende vasturääkivustest ja hargnevustest sõltumata selle mõtleja pärisosaks pidada, tema isiksuse tõeliseks omaduseks arvata. Kui tahame, võime õpetuse arenemise ja muutumise kaudu jälgida selle inimese vaimu muutumist, resultaati endale meeldivaks või ebameeldivaks lugedes, muud erilist mitte. Meid huvitavad Jaan Krossi muutumised.

Jaan Krossi luules ja proosas on valitsenud mõistuspärane alge. Lüüriline tundlemine on talitsetud, kaugem meeleline impulss ja kogemus on jäetud hästivalvatud mõistuseväravate taha. Tundeni ja teoni kulgetakse ja jõutakse, kui jõutakse, lugeja nähes ikka mõtle-

mise varal. Asjade ja olukordade intuiitivist haaramist kogeme harva. Jaan Krossi luulemeetod on lineaarne loogiline arutlus ja tõestus, loogiline tehe. See erineb siiski tunduvalt keskmise luule väga tavapärasest otsepeegeldamisest, välisest kirjeldamisest. See jääb erinevaks ka P.-E. Rummo, V. Luige või D. Vaarandi mitmekihiliste (elamus-) kujundite andmisest, A. Alliksaare ja A. Ehini parallelismide pakkumisest, Alliksaare kõlaseostel kulgevast mõtteatraktsioonist, J. Kaplinski loitsukatsetest, K. Merilaasi laululikkusest ning muust ja muust. Elavate kujundite vähesust korvab barokne toretsemine sõnade sõlmimisel ja keerutamisel. Enamasti võrdlevalt ajalooliselt mõistukõneline sisu või klassikaliste sümbolsõnade kasutamine annab kirjatekstidele kunstipärase reljeefsuse ja sügavuse, õilistab ja vahendab muidu otsemõttelisi ideed, mille ütlemiseks mingi luuletus kirjutatud on. Jaan Krossi mõistuslikkus ehk nn. intellektuaalsus saavutas oma ühekülgse äärmuse «Kivist viiulite» (1958—1963) luuletustes. Tolle luulekogu kohta käiv kriitika Mart Mägra sulest ongi suures osas ratsionalismi kui kunstimeetodi kriitika. Kõigepealt muidugi Jaan Krossi ratsionalismi kriitika. Järgmistes luuletuskogudes — «Lauljad laevavööridel» (1961—1966) ja «Vihm teeb toredaid asju» (1966—1969) — lisandub «puhtale» mõtlemisele enam meelelist mahla, maailmavaatlu- sele lisandub süvenev enesevaatlus, suureneb isikliku kogemuse, minakogemuse kaal, kasvab minatunnetus. Selline luule on kunstiliselt määratu rikkam.

Jaan Krossi alguste algus on raamatute riigis, sõnade ja ideede ideaalses maailmas. See on ta lähtekeskond, siit pärineb ta esmakogemus. Raamaturiilit pidi on ta laskunud järjest põranda ligemale, on liikunud ideaalsema poolt reaalsema poole, mõtteliselt maisemale, inimese idee poolt tegeliku inimese poole. Ent too ideaalne alguskogemus annab vahel veel nüüdki ka kõige tõsimeelse-

matele mõtetele ja kõige keerulisemale sõnastuselegi kord armsalt naiivse varjundi, kord romantilise reipuse, kord gravitatsiooni trotsiva kerguse.

Jaan Krossi inimene on alguses üsna abstraktne. Ta on rohkem inimkonna üldistus kui isik. Ent ta abstraktsus ei taotlegi ulatuda transtsendentsuseni, sealpoolsuseni. Konkreetne on ta oma ühiskondlikkuses ja ajaloolises eraldatuses. Ta on sotsiaalne inimene kõige materialistlikumas esituses, isegi kui ta on antud vaid ideena. Olemine iseenesest ühes oma algpõhjuste ja lõppsihtidega pole Jaan Krossi probleem. Ei olemine üldse ega inimese inimlik (eksis-tentsiaalne) olemine eraldi. Praktiline eluprotsess, elu oma kõige tajutavamas avaldumises on Jaan Krossi jaoks nii enesestmõistetav ja ammendav olemise kujund, olemise vorm, et tal pole olnud tarvis selles kõhelda, selle kallal juurelda ega selle olemise-taguseid olemisi piiluda. Jaan Krossi inimesel ei ole indiviidina nii teravalt tunnetatud kokku-puudet ega konflikti lõpmatuse, kõik-suse või jumalaga — kuidas keegi nimetab — nagu mõnegi Jaan Krossist hili-sema autori, olgu P.-E. Rummo, M. Undi või A. Valtoni inimestel. Ehkki Jaan Krossi mitmetest luuletustest võime välja noppida sõnu, nagu *Jumal, Looja, Lucifer, Jahve, kõiksus, kõik igavikud, asjade olemus, asjade tuum, maailma alus, kogu mateeria, lõpmatuse*, on nende sõnade kasutus jäänud pigem hõlpsasti käsitatavatest lõplikkustest koosnevale või koguni naiivrealistlikule argielule meeoluka tausta visandamise kui mingi sügavama probleemi või olu veenva tunnetamise astmele.

Jaan Krossi inimene, eriti autori varasemas luules, on tugev, töökas, rõõmus kodanik. Teda tiivustab füüsilise ole-mise ning sellele lisanduv tunnetamise ja teadasaamise rõõm. Tema usutunnis-tus on vana ning pehastunu hävitamine, uue ehitamine, oma aja teenimine, edasi-liikumine, areng. Sellisena sobis Jaan Krossi inimene suurepäraselt olema

meie viiekümnendate aastate teise poole pioneer, isikukultuse ajajärgu dogmaatika surve alt vabanenud (ning juhtumisi ka algavast kosmoseajastust joobunud) inimeste optimismi ja eluhoo mehelik kehastaja. Jaan Krossi tollaegse luule revolutsioneeriv mõju sõltus eelkõige sellest, et too luule langes ühte ja sobis tolle ajajärgu kollektiivse kõne ning ühiskondlike tunnete keelega. Luule jõud ei seisnenud niipalju julgeis hinnanguis ja üleelatud epohhi ning selle teenrite aadressil avaldunud ironias, vaid kõigepealt siiski uue inimese, uute inimsuhete kuulutamises.

See uue kuulutus oli kaugel ketserlusest või kui, siis kõige enam oli ta mõõdukas ketserlus. Sest uus, mida kuulutati, polnud põhimõtteliselt uus, polnud üle- ega vastukäiv varasematele kuulutustele. Hüljates paljud äärmiselt jäigid ja pidurdavad dogmad, lähtus kuulutus selle ühiskonna põhidoktriinist. Kuulutuse revolutsioonilisus seisnes mitte doktriini uuendamises või asendamises, vaid selle värskemas ja elulisemas tõlgendamises. Samasugune, juba aprioorsele põhidoktriinile toetuv revolutsioonilisus iseloomustab peaaegu kõigi kultusejärgsete väljapaistvamate kirja- ja kõnemeeste loomingut. Vähem populaarseteks osutusid need, kes unustasid üldsusele tollal nii väga aktuaalsed ühiskonnaelulised põhilased, kelle kunstitegemine lähtus apoliitilisemalt, «formalistlikumalt», estetistlikumalt aluselt/huvilt. Ühiskonna eest või ühiskonna nimel lausunud sõna oli igal juhul rahuldavam/rahustavam kui üksipuha mispidine individualistlik nokitsemine. Viimane suund oli kriitikule koguni häirivam, oli koguni ketserlikum. Ketserlus algab sealtmaalt, kus inimene ei lähtu üldisest arvamusest, vaid kõige subjektiivsemast, kõige isiklikumast, kus ta lubab endal langetada puhtslikke otsustusi, esindada ainult ennast, või teisisõnu: kus väline determinee-

ritus ei ületa sisemist vabadust. Nõnda ei seisnenud ka Jaan Krossi ketserlikkus oluliselt mitte selles, mis ta ütles, vaid selles, kuidas ta ütles. Viiekümnendate aastate luule taustal oli ta suur ning eeskuju andev vormiuuendaja. Kirjanduslooliselt võttes polnud seegi uuendus absoluutne ega taevast sadanud. Jaan Krossi luulevikerkaare nähtamatu ots toetus tegelikult kolmekümnendate aastate luule lätealadele, jõi noist kaevudest. Ta oli kõrge kaarsild unustatud ajast uude aega.

Kunstniku stiil, tema kunstilise kujutamise süsteem kasvab välja ta maailmatunnetusest. Nagu kolmekümnendate aastate filosoofilisema või estetistlikuma kallakuga luules, nõnda näeme ka Jaan Krossi varasemas luules tihtilugu mingist abstraktest tõest või ideest lähtumist, selle idee jutlustamist, teatamist või illustreerimist. Illustratsiooni häda on selles, et tal puudub iseseisev elu, ta on ikkagi allegooria, on kõige tunnetatava lihtsustatud seletus. Säärase ideekunsti filosoofilist (tunnetusteoreetilist) nõrkust hüvitab esitatava idee eetilise suurus. Hüvitaks muidugi ka elu välise plastika konkreetsem jälgimine ja kujutamine, ent see viimane on juba hoopis teine loomisviis ja seda kohtame alles Jaan Krossi kõige hilisemas loomingus, eriti proosas. Praegu peatume Jaan Krossi moraaliõpetusel.

Jaan Krossi varasemaid värsse hingestas eetilise idealism, mis võlus ja innustas omaaegseid lugejaid. Luuletaja kuulutas valjult oma sirgjoonelisi nõudeid — olla julge (1941), olla puhas (1956) — kui absoluutseid ja igavesi, inimesest vanemaid kõigutamatuid ja kõrgemaid eluväärtusi. See seik võib tunduda Jaan Krossi ainsa väljalangemisenähtamatu muidu nii järjekindlalt jumalusevabast materialistlikust elukäsitusest. Ent selle idealismi metafüüsiline alus polegi jumalik. Jaan Kross on need ideed-voorused leidnud inimkonnalt

endalt, kõigi aegade parimate raamatute lehekülgedelt. Siit nende ideede üldisus, nende üheajalisus või ajatus. Jaan Krossi hilisem looming on sellest idealismist kaugenemine mõne ajalikumana ja konkreetsema vooruse või käitumisnormi otsingul.

Vahepeal küll uskus Jaan Kross hea ja kurja (s. t. eetika) probleemi lahendamiseks ainult gnoseoloogia tasandil — tõe tunnetamisega. Ta laulis ülistust teadmisele, teadmusele, arukusele, nuhtles kõrkust ja rumalust. Ta lausus:

See, mis tiivustab teadmust,
ongi HEA.
Ja mis kammitseb,
ongi KURI.

(Õun, 1958)

Mõnel üksikul ajaloohetkel käib see lausumine ehk täie tõe ette, üldisemalt vist mitte.

Kolmandas luuletuskogus («Lauljad laevavööridel») on selline käsitus hüljatud, hea ja kurja probleem on uut sügavust saanud, kogu lõpeb taas manitsusega olla aus, olla aus, olla aus. Ent see pole enam väga veenev sisendus. See on pigem katse varjata pealetükkivat kõhklust. Selles luuletuskogus seisatatakse mitut puhku valiku ees, kõheldakse eneseksjäämise, kõlbelise püsimise ja maailmaga kaasamuutumise vahel. Galilei-luuletuses «Ta liigub siiski» ülistatakse üht, «Foucault' pendli» teist võimalust:

Kahetsusväärne pendel,
mis võngub
paigale jääval pinnal,
sellal kui maailm
pöördub.

Seda kirjakohta saab tõlgendada küll ka kui dogmatismi vastu astumist, arenguidee sümboliseerimist, ent ometigi on vist nii, et just siit algab Jaan Krossi eetilise idealismi taandumine ja asendumine utilitarismi või pragmatismiga,

õilsa käitumise õpetuse pöördumine otstarbekaks käitumise otsinguks.

Neljas luulekogu («Vihm teeb toredaid asju») ongi ses mõttes Jaan Krossi kõige inimlikum ja kõige sügavam raamat, et siin on isiksuse eneseuurimine (paljastus) kõige terasem, kõhklus ja heitlus kõige ägedam, ideaalse ja reaalse vaheline konflikt kõige valusam. Siin kohtame peaaegu esmakordselt Jaan Krossi loomingus sääraseid sõnu nagu *äraandja*, *reetmine*, *kogemus*, *meeleheide*, uut tunnetust kannab sõna *armastus*. Õigupoolest ongi armastus ainus usaldatav voorus, mis neist kõigist kõhklustest settib. Lihtsalt olla, olla, et armastada, armastada, et oleks laste lalin, oleksid laste silmad, inimesed, rahvas; midagi muud pole olemas. Armastus ja sünd teostavad inimesoo, seega ka isiksuse surematust. Niisugune moraal on hea kõige elusa jaoks, kõige jaoks, millel on elutahe. Sellisena, üldisena on ta omajagu õilistav, ent tuntav on ka ta mõningane «kammerlikkus» või kitsus. Tas puudub avaram evangeelne kutse vennaarmastusele. Ta ei paku parimat pidet hingelise üksildumise ja võõrdumuse korral. Niisugune üksildumine on veel tunnetamata. Tegemist on alles tõusva ja areneva *ego* moraaliga.

Selle moraali aktsiad kerkivad, kui ollakse kogenud eetilise idealismi, kaastundefilosoofia abitust tegelikus «olelusvõitluses» orienteerumisel. Kui elu asetab konkreetse inimese konkreetseesse olustikku, kus ta peab esindama mitte ainult inimsugu, vaid vähemalt samavõrra ka mingit kindlat inimgruppi — seisust, rahvust, riiki —, jääb evangeelne armuõpetus enamasti oma üldiste põhimõtetega liiga kõrgeks ja kättesaamatuks käitumisjuhendiks. Sest peaaegu kunagi pole kõige õilsamate ideede järgimine otstarbekohane selle grupi (ja siis ka isiku) säilitamiseks ning kestmiseks. Loodusliku elu kestuse tagab suuresti ökonoomsuse printsiip, otstarbekoha-

seim käitumine. Eetiline printsip pole — vähemalt lähivaates — kaugegtki ökonoomseim. Inimene peab pidevalt valima nende kahe vahel. Maise elu mugavdamiseks müüb ta tavaliselt mõned suurema tausta — jumala, inimkonna, grupi — vourused kui indiviidi jaoks tülikad, ebaökonoomsed. Kuidas müüa nõnda, et siiski mitte reeta inimsust või oma gruppi või iseennast, selle dilemma käsitlemiseni ongi Jaan Kross jõudnud. See dilemma on saanud ta kõige viimasema loomingu, eriti proosaloomingu oluliseks probleemiks.

Dilemma esmakordne meeldejäävam esitus oli luuleloos «Adamsoniaad», teema hilisemaks variatsiooniks on «Neli monoloogi Püha Jüri asjus». Ilmne on autori hoiaku muutumine. Esimesel puhul on kunstniku (Adamsoni) ande müüdavus peaaegu jõe, teisel korral näeme, et moraalihinnangud on õigupoolest maksvusetud, nad on suhtelised, sõltuvad vaatekohast, mille me ise valime.

Jutustuses «Pöördtoolitund» ja Russowi-romaanis «Kolme katku vahel» seatakse tegelaste kõlbelise käitumise motiivistik sõltuvusse rahvuslikust, seisuslikust või muusugusest grupikuuluvusest. Mitte vaba tahe ega vaba valik, vaid pigem väline, sotsiaalne ettemääratus ja paratamatus juhivad isiku kõlbelist teekonda. Seega veeretatakse eetiline vastutus meie silmis individidilt ümbrusele, ühiskonnale ja oludele, mida küll esindatakse, kuid millest sõltutakse. «Pöördtoolitunni» nähtamatu peategelase, Postipapa Jannseni kõiki samme peab vaadatama tema ausate patriootiliste tunnete ja eesti rahva hüvanguks tegutsemise taustal. Pisukese patriotismi ja eestluse misiooniga on õnnistatud ka Balthasar Russowi alanud seiklused võõraist võimukandjaist valitsetud eestlaste maal. Russowi-romaanis rahvusromantilistest kõditustest ei tohiks aga hea lugeja end eriti eksitada lasta. Rah-

vusliku teadvuse ärkamine ja vastavad käitumismotiivid on Jannseni ajas, Russowi pürgimused ega Michelsoni pürgimised jutustuses «Michelsoni imatrikuleerimine» pole rahvusliku sisuga, vaid alamast seisusest inimese pürgimised kõrgemasse seisusse jõudmiseks. Stefan Zweig kirjutab ajalooromaanis «Maria Stuart»: «Täiesti kunstlik ja ebatõenäoline on katsuda talle [Mariale] a posteriori külge luuletada patriootilist rahvustunnet, mis tegelikult on hilisemate sajandite avastus, muud midagi. Viieteistkümnenda, kuueteistkümnenda sajandi valitsejad [— — —] ei mõtle noil aegadel sugugi rahvastele, vaid ainuüksi oma isiklikule võimule. Riike lapitakse kokku nagu rõivatükke ja lõigatakse jällegi koost, haldusi vormivad sõjad ja abielud, mitte aga rahvuse sisemised vajadused. Seepärast ei maksa sentimentaalselt ennast petta...»

Sellal kui Postipapa Jannsen lähtub oma kõlbelise käitumise valikul kas või kuigipalju mingi seisuse või grupi hüveolust ja toetub kollektiivsele moraalile, on meil noore Russowi ja vana Michelsoni näol tegemist jõuliste isiksustega, kes asuvad väljaspool seisusi ja kelle käitumise ajendid ning mõõdupuud mahuvad neisse endisse. Seda tüüpi isiksuste moraalmõisteid on fikseeritud keskaja kristluse murenemisest saadik läbi elujanuse renessansi, läbi reformatsiooni, läbi noore kodanluse tärkamise ja küpsemise aegade. Nende viimane tõsisem selektaja oli auväärt Friedrich Nietzsche oma *Wille zur Macht*'iga. Seda tüüpi isiksused on Jaan Krossi praeguste uuringute eelistatud objektid. Luules on säärase isiksuste eluinstinkt ja -tahe sümboolselt kokku võetud luuleraamatu viimaste värsside, «Põdrasõnnilaulude» viimase reaga (mmmm — mina)(?).

Tegelikult on Russowi-romaan alles kirjutamisel ning kõrvalseisja ei või teada, millisesse sadamasse kord vii-

mase kõitega jõutakse, milliseks kujuneb romaani eetiline kontseptsioon kõige lõpuks. See jäägu tulevaste kriitikute katsuda. Et taas mingit muutust oodata on, võiks oletada eetilise raskuspunkti pideva nihkumise tõttu Jaan Krossi senises loomingus. Selles nihkumises on olnud analoogia eetiliste põhimõtete nihkumisega suures ajaloos keskajast kodanluse kõrgajani. Või teisiti vaadatuna — Jaan Krossi moraalitunne on kulgenud alandatud ja rõhutud rahva peaaegu evangeelselt positsioonilt (olla aus, olla puhas) vaba seisuse aktiivse moraali (teen, mis soodus) kaudu kuningliku enesetunde (riik, see olen mina) poole. Iga aeg sünnitab kihte, kes sooviksid kõike härraslikku väärata, seetõttu on sellel hoiakul küllalt tööd enda kaitsmisega. Teame aga sedagi, et härrastunde viimaseks piiriks on oma mina tõelisem avastamine ja teadasaamine, oma mina mikrokosmose ja selle üksilduse tajumine, järgneb niikuinii katse oma egoismi, oma mina piire, oma olemasolu piiratust ületada. See on inimeste šoo igavene katse tervenesti, milleni küll iga indiviid üksikuna ehk ei jõuagi.

Jaan Kross on valinud ajaloolise romaani kirjutamiseks kõige plastilisema võimaluse, inimeste hingeelu jälgimise. Teadagi on kuue teistkümnendal sajan-

dil elanud inimeste hingeelu taastamine väljaspool kunsti praktiliselt võimatu, kunstis annab aga võte mõjuva tulemuse: osa lugejaid arwab, et nad elavad jäägitult sisse minevikku, teised avastavad, kui sujuvalt saab autor niiviisi transponeerida tänapäeva probleemid kauge möödajaku müüride vahele, väga täpselt väljanikerdatud ajalooliste asjade taustale, sealsesse sündmustikku. Jaan Kross on valinud romaani kesksed tegelased sellest ühiskonnakihist (vabad linlased), kelle eetiline ideaal (ja käitumine) sarnaneb kõige enam praegusaja maailma omaga — ettevõtlikkus, jõukus, heaolu, mõõdukus, arukus, leidlikkus, kavalus. Peaaegu esitamata on kahe kandvama seisuse, rüütlite ja talupoegade elulaad ning omapärane, rangelt piiritletud moraal. Selles on romaaniaalguse nähtavaim nõrkus, kui oodata romaaniaalilt adekvaatsemat ajalooanalüüsi ja vähem uue aja allegooriat. Ent sellist pretensiooni ei pea lugeja ilmingimata esitama. Inimene ongi tavaliselt nii harjunud omaenese maailmaga, et tal on rõõm, kui ta sedasama maailma jälle mujalgi kohtab, minevikus ja tulevikus, siin ja kõrval, ning ta ei igatsegi väga mõnda teist maailma tunda saada.

Hando Runnel

POEESIA KOLMPII KÄSITSEJAL SAAGIVASTALISEKS

Jaan Kross: «Voog ja kolmpii».

Luuletusi 1938—1968.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1971. 376 lk.

Hoopis erinevad on tunded ja muljed, millega võetakse vastu äsja ilmunud vastne luulekogu ja kõgu, mis vahendab luulet mitmest aastakümnest. Esimesel juhul otsime midagi enneolematult uudset, olgu sisus või vormis, teise puhul uudistame ennetundmatu kajastumist; see on omamoodi korduspüük läbi-

traalitud vetes, kusjuures loomus mõnigi kord võib osutada ootamatult rikkalikuks.

Antud juhul suunab meid vete ja loomuse võrdlusele vaatluseluse raamatu pealkiri «Voog ja kolmpii». Täpsustagem, et seda võrdlust nõuab ka teos tervikuna, sest pealkiri on siin tõepoolest sisu hõlmav sümbol: nende kaante vahel kajastub see, mis autor kolme aastakümne jooksul teda ümbritsenud (vahel ka tema pea kohal kokku löönud) elu-

KRIITIKA

voogudest on igavikustatud hetkeks ta-
banud.

Jaan Krossi värsiloomingus dominee-
rivad mõistuslikkuse ja eruditsioon, mis-
tõttu sellelt ei ootakski enesepaljastus-
likke sõnaseadeid või mõttekäände.
Kummatigi jälgib käesolev kogu samm-
sammult, aasta-aastalt teed uhmeva
maailmaparandamise ja omamoodi tor-
mi ning tungi juurest nähtuste süven-
datud analüüsi ja avarama, tihtigi glo-
baalse mõistmiseni. Sisult on «Voog ja
kolmpii» tee- ja töötsimise raamat,
hoolimata sellest, kas autor ta teadlikult
niisuguseks kavandas või tingis seda
üksnes Krossi luuluriloomuses ilmnev
tarvidus end vaeva teinud või huvi pak-
kunud probleemidest ja teemadest va-
baks kirjutada. Samal ajal on mõistus-
likkuse osakaal küllaldane, et vältida
vaadust teha tunderõhu ja väljenda-
tava idee õige mõistmise huvides eks-
kursse luuletaja biograafiasse. Hoolikal
vaatlusel mahub selles luules kõik «Ke-
vadtule» ja «Põdrasõnnilaulude» va-
hele, mis vist nii nimme kui ka koge-
mata on sattunud vaadeldavate aasta-
kümnete luule- ja tõetee piiritulpadeks.

Raske on hinnata sellise pika perioodi
jooksul kirjutatud ühtsest printsiibist
lähtuvalt, eriti veel arvestades igal het-
kel lisanduda võivaid algebralises x-is
sümboliseeritud värsivõimalusi. Selge on
aga, et sõjaelse verisulis nooruki ot-
siskelud on (nii kummaline kui see ka
ei tunduks) märksa kitsamad ja käega-
katsutavamad küpse mehe omadest. Ku-
jukalt ilmneb see avatsüklis «Eilne
mees väljas», mis ajalisel hõlmab aast-
taid 1938—1955. «Söerikastaja» loomi-
sele langeb küll niisama palju aega
(1941—1958), kuid ilmselt on autor oma
esikkogu koostades sinna paigutanud
küpsemad ning tugevamini ühise telje
ümber koondunud luuletused. Ka üldis-
tused pürivad sealt alates üle konkreet-
sete sündmuste, tunnete ja mõttekäi-
kude ümberluulendamise piiride.

«Eilses mehes» on paiguti kõik nagu
peo peal: siin hakkab nooruk huvi tund-

ma sotsiaalsete ja ühiskondlike prob-
leemide vastu, asetudes vaevatute ning
kiusatute poolele («Sillatu tund», «Ste-
wardessile»), seal õiendab ta oma —
kolmekümne aasta eest veel üsna loo-
mulikuna tundunud — arved jumala-
riigi asjadega («Igapäevane jumal»,
«Hinge sünd») ning elab välja kurja
saatuse lööke. Pärast peatükke poee-
mist «Ingel ja Annus», mille puhul on
lugejale teadmata, kas tükatine esita-
mine on tingitud autori tagasihoidlikku-
sest avaldamisel või kirjanekute kat-
kendlikkusest, pöördub Jaan Kross
tsükli lõpetavates ja selle piirdatumit
kandvais luuletustes otsekui sissejuha-
tava akordiga seda laadi teemade ning
sümbolite juurde, mis muutuvad valit-
sevaiks «Söerikastajas».

Tõsi, juba poolteist aastakümnet va-
rem kirjutatud värssides kohtame noo-
ruslikku õiglusepüüdust, kuid toonane
pürgimine on alles üpris üheülbaline,
võiks öelda, et lennusulgedetagi. Krossi
loomingu algusaegade konkreetsete ku-
jud jäävad ka koondportreedeks kavan-
datuina üksnes kitsa üksikseiga poeti-
seeritud ilminguks, tsükli viimased
luuletused sisaldavad aga süvitsi tun-
giva ning põgusast ajahetkest üle elava
filosoofilise iva.

Ülejäänud neli tsükli kordavad au-
tori luulekogude põhiosa ja kannavad
ka nende pealkirju. Väikseid aktsendi-
muutusi ning süvendatust on saavuta-
tud luuletuste esitamisel läbi tihendatud
valikusõela, oluliselt suuri nihkeid aga
pole taotletudki, sest koondkogu ei pea
pakkuma midagi kapitaalselt uut.

Teatud ootamatustega oleme Jaan
Krossi luuleteel muidugi kogu aeg kok-
ku puutunud ja nende seas pole just
viimasel kohal seegi, et umbes poolteist
aastakümnet trükisõnas esinenud luu-
letaja esitab kolmekümnet loomingu-
aastat hõlmava valiku. Aga see pole küll
tingitud niivõrd autorist, kuivõrd mit-
metest ajalookäändudest, mille tõttu va-
rasemad etteasted ei saanud toimuda
korra kohaselt: nagu märgitud, oli juba

«Söerikastajas» värsse seitsmeteistkümnest aastast.

Ilmselt nii aastate hulga kui ka nende enamiku kattumise tõttu «Kolmpii» avatsükli omadega kohtame «Söerikastajas» ja «Eilses mehes» parasjao ühisjooni. Neljakümnendate aastate algust tähistavad — samuti nagu kolmekümnendate lõppugi — alles umbmääraselt kaunid aatlemised («Kevadtuul», «Aprill, mai, sadam», «Edelatuule heleda hääle» jt.). Neljakümnendate lõpp ja viiekümnendate algus toob kaasa konkreetsemaks muutumise, kujundite sümboolika tagant on üsna selgesti aimatavad elu- ja ajaloolised faktid, samuti autori ideed ja ideaalid («Puhtad veed», «Irax», «Saatja», «Ballaad kaheteistkümnest oravapojust», «Söerikastaja»). Kohati on ka veel tunda tema põlvkonna kirjanuslike eeskujude jälgi («Skeptik»), ent tasapisi asenduvad need uue tegelikkuse ja elutunnetuse poolt dikteerituiga. Ometi on selleski tsükli veel selgesti eristatavad need mõtted, tunded ja sündmused, mida luuletaja värsivormi valamise abil endale selgeks teeb. Nii loob ta terves reas luuletustes selgust armastus-, teistes jälle kunstiküsimustes. Tsükli lõppaastate töödes hakkab ühtlasi süvenema juba noorukist Krossi luules ilmnunud tendents mõnesuguse iroonilis-humoristliku mitmetähenduslikkuse suunas.

Ja veel midagi: nimelt just mõnedest «Söerikastaja» luuletustest peale hakkab Jaan Kross raiuma rada vabavärsile, mis polnud eesti luules küll hoopiski esmakordne nähtus, ent nõudis siiski tublisti aega, vaeva ja vaimset püssirohtu, saavutamaks nii kindlat positsiooni, et uuemad luulelaadid omakorda peavad vajalikuks seda tõrjuda.

Ei saa ometi öelda, nagu kujunenuks Jaan Kross sellest alates vabavärsi apologeediks. «Voog ja kolmpii» esitab «Söerikastaja» jälil veel «Kivist viiulid» 1958—1963, «Lauljad laevavööridel» 1961—1966 ja «Vihm teeb toredaid asju» 1966—1969. (Vahemärkus: kumba us-

kuda, tiitellehte või sisukorda, on's koondkogus luulet 1968. või 1969. aastani?) Neis on eluõigus jäetud nii riimimisele kui vabavärsile, mõeldes samal ajal ka mõnele muule võimalusele kui luulevõimalusele. Pean siinjuures silmas nn. assotsiatsiooniahelaid ja katkematut mõttevoogu, mille sugemeid kohtame Krossilgi («Teljetükid peeglikildudega», «Laul pärnast linnupuuriga» jt.), kuigi ta oma süstemaatilisuses ja mõistustlikkuses pole just selle suuna tüüpilisi- maid esindajaid.

Kui vaadata Krossi värsiloomingut läbi aastate, ja eriti hilisemat järku alates kuskilt 1960. aastast, tuleb tēdeda mõndagi vastuoksuslikku. Ta on arenenud lihtsamast keerukama poole ja ka vastupidi. Näiteks vorm, vana kena ja kanooniline riimitud ning kindlarütmiline luulekuub lõhustub suuresti juba vabavärsis, veel enam aga mõttevoo kohatisis kordusüminais, mis omakorda vahelduvad hüplevalt vahelejätelise siirdumisega ühelt mõttelt teisele. Teisalt pole Krossi varasemate värsside lihtsaist piltidest mitte alati lihtne välja lugeda, mida nende uhmlemine õieti peab sümboliseerima, kuna viimase aja värsside mõte on sageli koheselt mõistetav, süvenemisel aga selgub, et hoopiski mitte üheselt desifreeritav.

Mis puutub vormisse, siis on Kross ise sõnastanud suhtumise sellesse «Traktaadis riimitud ja riimimata värsist»:

Riimitud värs on laevasõit jõgepidi
vabavärs meritsi

[— —]

Kõige rikkamad sadamad
asuvad jõgede suudmeis.

Muu hulgas kuuluvad tal vabavärsi mereavaruse juurde ka «kaldad mis peavad olema teada sest nad pole nähtaval». Jaan Kross teab neid kaldaid hästi, mistõttu ta suudab vabavärsi ja riimi ka ühe pala piires oskuslikult sobitada. Jälgigem kas või luuletust «Töötab südamluk seltsimees», mis sobib nii

vormi kui ka sisu mitmekihilisuse näiteks.

«Söerikastajas» alustas ta vabavärsi viljelemist, «Kivist viiuleis» võitis sellele eluõiguse, kuid «Lauljaist laevavööridel» sellesse kogusse üle võtmata jäänud «Päkapikus» leidub veel vihje «riivatule ja pseudomoodsale vabavärsile», mis viitab küsimuse stabiliseerumatu-tele. Sellest hoolimata ilmnevad elavas luuleorganismis taas uued arengus- uunad ning Jaan Kross pole mitte viimaste seas assotsiatiivses loomelaadis osalemas. Märkatavam on see «Lauljais laevavööridel» («Väljavõtteid doktoridissertatsioonist», «Linnuturg»), jätkudes ning arenedes, kui «Vihm teeb toredaid asju» («Seesama», «Laul pärnast linnupuuriga», «Autobiograafia süvitsi», «Teljetükid peeglikildudega», «Põdrasõnnilaulud» jt.). Vastukaja leiab Jaan Krossi luules ka semantiliste otsingute tendents, mille eoseid kohtame juba teose avalehekülgedel:

Enda varjuga puhud juttu.
On ju temagi päevavaras...

või

Läkski lõhnama muile maile
sinu õhetav õnnelill —
muiga silma taaspuhkend maile:
Jälle möödab
on üks aprill.

Teiteeritud luuletus «Aprill, mai, sadam» on dateeritud 1939. aastaga ja kahekümnese nooruki nii rohkelt kasutatud mitmetähenduslikkus (päevavaras, maile: maile, aprill) viitab ilmselt loomuomaseile mõtlemistendentsidele, milles pole olnud katkestusi, küll aga muundumisi, mis viimati mainitud tsükli avalduvad taas omalaadsel kujul («Edasimineja», «Armastuslaul», «Irakutsk Dzeržinski tänav 60»).

Sageli on raske juba mahult tavalise luuletuskogu puhul lühidalt piiritella

selles sisalduvat teemade ringi. Hoopis keerukamaks muutub ülesanne kõnesoleva valikkogu puhul. Nii võrd palju on asju, mida Jaan Kross peab endasse puutuvaks. Viimaste hulka ei kuulu hoopiski mitte üksnes «Asjad, mis ma tahaksin», kuigi just neis peitub rohkesti sellest, mis tundub olevat Krossile tõeks ja õiguseks. Ajapikku on aga viimasedki teisenenud, avardunud. Midagi põhilist on küll säilinud algusest lõpuni: õiglus, ausus, armastus, valgustatud mõistus, oma arengus kammitsemata teadus — need kätkevad põhiosa Krossi teemadest. Lisaks iseloomustab teda seegi, et kõige üldinimlikumate mõtete ja ideede puhul, üldistuste ning järelduste tegemisel on ta vaba geograafilisest ja etnilisest piiratudusest, suuri probleeme püüab ta lahendada lihtsalt inimkonna liikmena. Sellisele positsioonile jõudmine eeldab aga harva esinevat mõtteviisi avarust.

Ilmselt pole erilist põhjust siinkohal kõnelda Jaan Krossi luule vormist. Selle põhilaade on eespool juba nimetatud, lisada võiks vahest kiitust puhta riimi aadressil või mõtte täpse väljendamise eest — viimast isegi juhul, kui ühekorraga on väljendatud mitut mõtet. Paiguti tekib küll tahtmine küsida, kas mõnda ideed poleks saanud edasi anda ka sõnu säästlikumalt kasutades, kuid küllap oleks ebaõiglane seda küsimust üksnes Krossile esitada. Meie kiiret, informatsiooni tohtu kuhjumise all ägavat aega näib iseloomustavat ka sõnarahke luule. Ärme siis teeme sellest numbrit just Jaan Krossi puhul, kes sõnapaljuseski säilitab vaimukuse ja elegantsi. Ja jätame ära ka tavapäraseid soovid ning ootused edaspidiseks, sest luuletaja, kes oma poolsajandi värraval pöördus üllatuslikult proosasse, on selletagi võimeline tulevikus oma poeetilise kolmpüüga luule, elu ja tõe voo- gudest sürpriise tabama.

Valeeria Villandi

VALIKURASKUSTE VAEVAD

Mats Traat: «Etüüdid läiteks».
Luuletusi 1963—1970.
«Eesti Raamat», Tallinn, 1971. 96 lk.

Värsiraamatu «Etüüdid läiteks» tiitel-leht fikseerib, et siia koondatu on loodud aastail 1963—1970. Niisiis on ajaliselt hõlmatud Mats Traadi senine luuleteekond esikkogu ilmumisele järgnenud aastast alates. Nagu teada, on see teekond olnud kõike muud kui rahulik ja sirgjooneline. Aga autorisiseseks vaatluseks, Traadi tundliku ja hüpliku loojanatuuri kujunemiskõvera jälgimiseks ei paku ka «Etüüdid läiteks» selgepiirilisemaid pidepunkte kui sellele eelnenud «Ilmakaared» (luulet aastatest 1962—1967), mida mäletatavasti hüpooteetiliselt tõlgendati kui vahetõlge iseendaga ja maailmaga radikaalselt korrigeerinud autori kokkuvõttekogu, realiseerimaks kõiki senise luuleloomingu ülejääke ja kõrvalprodukte.

Et luuletused Traadi kogudes on dateerimata, jäävad selgusetuks ühte või teise raamatusse koondatud loomingu proportsioonid aastate lõikes. Ent tiitel-lehtedel toodud ajalisi piiritähiseid uskuma jäädes — ja kuidas teisiti! — selgub, et vähemalt teatud osa viimase kogu värssidest on sündinud kõrvu näiteks «Küngasmaa» (1964) luulega, kus esikkogust tuttavaks saanud sümpaatne «kandiline maamees» hakkas linnamiljõesse sattunult närviliselt, rabevalt ja ülepingutatult ründama praegust pärjelit ja pärjerlust. Aga ka kõrvu «Kaalukoja» (1966) taltumustega ja «Kassiopeia» (1968) «kaasplaneetide igatsuse piinaga». Ja samuti kõrvu üha enam sisevaatlustesse süveneva luulega kogus «Laternad udus» (1968). Neid tõsiasju silmas pidades võiks väita, et antud korral on tegemist õieti valikoguga seitsme aasta luulest, valikuprintsipiiliks ilmselt luuletuste meeleoluline ühtivus. Seda viimast on järgitud otse käegakatsutava järjekindlusega.

«Etüüdid läiteks» on — harvad erandid reeglit kinnitamas — väljapeetult minoorse kõlavusega raamat. Rusetuse ja surutuse meeleolud, puhuti otse leinalisuseks härdudes, kanduvad ridamisi ühest luuletusest teise ning pole teada, kas nii muremeelne mees kunagi ka vabastava puhastustule leiab.

Suure mõistapüüdmisega, Mats Traadi tuimuse, loiduse ja ükskõiksuse suhtes nii helltundlikku loomust austades ja respektides olen ma kaugel *hakkame kinni päikesest* tüüpi laulude, «selguse ja valguse poeetide» naiivsest idealiseerimisest. Aga konkretiseeritumat, üldistatumat suhet oma murede ja vaevadega ootaks Mats Traadi võimega autorilt küll. Kas pole see suhe praegu siiski «ähmane ja viril kui kriitiku nõuanne»?

Ainult siis, kui enesest lähtuv mure on viidud üldistavale alusele, saab ta mõistetavaks teistele, võimaldab kaasa elada ja tunda.

Mille kõige üle küll ei kurdeta ja kaeveldeta M. Traadi läite-etüüdid! Kevaded kaovad kurvalt, lootuste toed vajuvad viltu, ligineb lohutu kaotuseaim. Tuleb elada väljamõeldiste maailmas, mõte surutud vastu seinale, hinge kraapimas traadist luud. Sinilind on takerdunud pajuokstesse, noorustelend on vaibumas tuhka. Muremeelset piinab amorfne maailmatunnetus, kuid põgeneda pole kuhugi. Jalad takerduvad liiva, sillad kõiguvad, parved õõtsuvad, kõikjal on sumbunud õhk. Valusad jaanud aga ei lõpe, hirm puituda ja tuimuda seirab ühtelugu ning lennuootel ürgjõud hajub olematuks. Jne. On veel mitmeid muid muresid ses maises hädaorus, millest pääsemist töötab vaid «lahkumine kuusest särki».

Siiski, on veel teinegi, ilmselt mõistlikum perspektiiv:

Ennem hankida paar terasest harki ja olla sõnnikulaotaja,

kui käia ohtes mööda parki,
viljatu õigluse taotaja.

Mööngem, et eespool on üksikuid motiive eri luuletustest omavoliliselt seostatud, kuid seda ilma meelevaldse moonutamise tagamõtteta. Varaväsinu, vararaugastunu hoiak määrab üldmeeleolu, sellest eneseirooniliselt üle olla suudab Traat vaid paaris nukra huumoriga luuletuses («Muuseas», «Tagasi»).

Leidub ka mitmeid optimistlikuma häälestusega värse, ent need on kauged külalised ammusest möödanikust, meenutamaks, et enam ialgi ei saa olla muretu laps, et üksnes lapsepõlves on pääs. Nooruse tõde võib olla selleks marutuuks, mis virgutab vere uinuvaid häáli, kuid ikkagi «salvab mind igas õnnesõõmus / imepisike skorpion».

Tsükli «Talveuni» lõpetab autor järgmistest sõnadega:

Et nukrus — kapten elulaevas,
võib mõista ainult optimist,
kel unistustest lõhki taevas
ja kaelas kõlgub maine rist.

Püüdkem olla optimistid ning kinnitagem koos luuletajaga esimese värsi tõele vastavust. Aga need kaks viimast? Nende taga peaks ju peituma palju põhjusi, probleeme ja keerdküsimusi, mida on vaja teada ja tunda. Vastasel korral jäävad mis tahes deklareerimised abstraktseks targutuseks, viljatuks enese-nuhtlemiseks.

«Etüüdid läiteks» sisaldab mõningaid väga häid luuletusi, millel värsiraamatu põhisuundumustega on täpsed ja filosoofiliselt avarad seosed («Ilulugemise ohvrid», «Haljad ja kollased rohulehed», «Niikaua kui», «Sotsiaalpoliitiline»).

Jultunult tungib peale
ilulugemine.

Ähvardab laiali valguda maailm,
mida nii suure vaevaga loodi

hammaste kirinal,
südamerabandusse surses.

Vastutus, kohusetunne, veendumus —
kõik ähvardab ära sulada sõnas.

Paraku jäävad selletaolised luuletused vaadeldavas kogus märgatavasse vähesusse. Enamasti tunneb värsiraamatu resigneerunud lüüriline kangeline end üksikuna või üksijäetuna, ego'st lähtumine on värssides valdav. Vahest veelgi selgemini kui enne on küll määratletud poeedi vahekord loodusega. Ja ehkki ka neid intiimseid suhteid varjutab kaduvikukartus, jääb loodus ainumaks allikaks, kust saab ammutada tuge, jõudu ja edasiusku.

... Looduses korraldus valitseb,
vaid inimeses on kaos.

Aga inimene ei saa selles raamatus keskseks. Inimene, olgu ta mistahessugune, puudub enamasti. Muremeelsuse korduv toonitamine, kaotatud illusioonide lohutu taganutmine, kui see jääb sisemise poeetilise jõuta pelgaks kordamiseks, ei süvenda kaasaveendumist. Pigem vastupidi — see on jõuetuse, alistumise tundemärk.

Kes veel elab, see ärgu üteltu: ei ialgi!
Kindel ei ole kindel.
Nii nagu on, nii ei jää.

(B. Brecht, «Dialektika ülistus»)

Pögenemine pole kättemaks, a i n u l t iseenesega maadlemine võib kõrvaltjalgijale paista kurbkoomiline. Jah, isegi rohkemal määral kui heitlemine tuuleveskitega, mis igakord polegi nii naeruväärne tegevus.

Raske on valikut teha. Valik ei saa kunagi valmis. Kõige raskem on vaikida. Sestap tuleks ikka ja uuesti enesele täpselt aruandvalt küsida:

Kas see, mida tunnen, on väärt, et minna
ta juurde tõrvikuga, valgustada ta
silmitut

kutsikanägu lootuses leida midagi
õpetlikku?

Kas see, mida tean, on nii huvitav, et
teatada temast teistele ja külvata
tuulekaerana sõnu, mis võivad
lämmatada
välja?

Muude nurinate kõrval ei saa siin-
kohal mööda ka nurinatest, mis tõuse-
vad värsikogu teostusliku taseme kohta.
Teatav kujundite loomise kergetäelisus,
väänatud keeletarvitus, algeliste riimi-
dega opereerimine häirib silma ja
kõrva. Ei tahaks nagu uskudagi, et näi-
teks read «Ikka haiget teeb südamele /
esmaarmu kuid õietolm» (lk.
22), «et ego — oopium see hingemoonis»
(lk. 50) või riimid: saad — aad, ära —

sära, toed — loed (kõik kaheksarealisest
luuletusest «Pühapäev», lk. 12) kuulu-
vad Mats Traadi suutlikkusega autorile.

Olgu pealegi. Mis ka pole öeldud, oma
«valutava inimliku hingega», mis «kõik-
jal on ikka jalus» ja mis soojendava
valgusena on kumanud läbi kogu ta loo-
mingu, on Mats Traat neid õnnelikke
loojanatuure, kes kunagi päris ükskõik-
seks ei jäta. See on vahest tähtsaim.

Olin kuri, kunstlik ja kramplik,
kartsin avalust kui õudu.

Ja

Nüüd olen teine, kas parem kui enne,
ei tea.

August Eelmäe

VÄRVIDE MÕISTUKÖNEST

Rässel Rza: «Ammendamatus».
Aserbaidžaani keelest tõlkinud Ly Sep-
pel.
«Eesti Raamat», Tallinn, 1971. 64 lk.

Tõlketeeleid käsitlevate arvustuste
arv, kõrvutatuna luule- ja proosatõlgete
hulgaga, on vististi üsna väike. Tõlke-
kirjandus nagu ei mõjutakski meie kir-
janduslikku mõtlemist ja justkui ei
olekski osa meie kirjanduselust — ehkki
teisalt ei saa salata, kui tähtis on maa-
ilmakirjandus lugeja ja kirjutajagi kir-
jandusliku maitse koolitamisel. Ühte või
teist ilmunud tõlget märgitakse ära kui
suursündmust, kuid selle sündmuse sisu
ja tähendust ei peeta vajalikuks kuigi
palju interpreteerida. Kas on selles süü-
di meie tagasihoidlikud kirjandustea-
duslikud ambitsioonid, mis piirduvad
oma kirjanduse ja harjumuseks saanud
kultuuriloolis-biograafilise käsitlusega
ja ei söanda ette võtta tugevamat ning
abstraktsemat teoreetilist jalgealust
nõudvat stilistilis-tõlgenduslikku süve-
nemist? Tõlkekirjandus nõuaks just

seda laadi vaatlemist, sest autori kul-
tuurilooline ja loominguline miljö jääb
meist kaugele ja lugemisel puudutavad
meid ikka teose enda struktuuri-
lised ja kunstilised tugevused ja küün-
dimatused.

Ka aserbaidžaani luule loominguline
miljö on meist kaugel ning «Ammen-
damatus» luuletustegi puhul ei tea me
täpselt öelda, kuidas kõlavad nad kodus.
Tõlkes pole aserbaidžaani luulest vististi
midagi kõrvale seada. Omal ajal kuul-
sad saksakeelsed Fr. Bodenstedti Mirza
Šafi laulud on juba ammu ära unusta-
tud. Paar rida luulevihiku tagakaanel
vihjavad Rza loomingule omapäralt, kuid
meile, kes me oleme vabad suure ja teis-
tele luuleseadustele rajatud kirjandus-
liku mineviku lummast, ei ole luule va-
hetu kujundite ja assotsiatsioonide voo-
luna enam nõnda vapustavaks elamu-
seks kui kirjanduslikult palju konserva-
tiivsemal autori kodumaal.

Kunstluuletraditsioon ja rahvaluule
moodustavad seal omaette maailma,
mille taustal Läänest tulnud moodsad

KRIITIKA

vormi- ja vormitusetaotlused tunduvad vähepakkuvatena ning näivad juurduvat vaid seal, kus vana on küllaldaselt määral juba ära unustatud. Kuid oleks ebaõiglane näha kirjandusliku konservatiivsuse juuri ainuüksi pimesi vanade väärtuste küljes kinniolemises. Pigem juurdub alalhoidlikkus muutunud rõhuasetuses vana luule lugemisel. Püüdes vältida kõike, mis vanas luules oli «müstiline» — ennekõike oli selline vanade luulekujundite abstraktne suurejoonelisus —, hakati luule vooruseks pidama üksnes koolmeisterlikku asjalikkust.

Kujundite vaba assotsiatiivsus ja võtmesõnadetus pole olnud tundmatu ka vanale hommikumaisele luulele. Pigem vastupidi, mitmed euroopa klassikalise kooliga orientalistid on talle ette heitnud seosetust ja loogilise järjepidevuse puudumist. Kujundite fragmentaarsust ja luuletuse kui terviku lagunemist üksikuiks metafoorilisteks miniatuurideks on peetud just islami maade luulele igiomaseks nähtuseks. Praegu läänelikuna ja moodsana kõlava luuletamise algeid idamaade kirjanduses tuleb arvatavasti otsida oskusest lugeda vanu meistreid teistsuguse rõhuasetusega. Püüdmine võimalikult algsemalt ja selgemini edasi anda elamusi, muljeid ja kujutlusi, vabana konstrueeritud literatuursest dekoorigest, on viinud omalaadse visandlik-miniatuurilise vabavärsi kujunemisele idamaades — nii Türgi kui ka Iraani kirjanduses võib selliseid katseid üsna palju kohata. Ning vististi on ka Rza loomingu arenemine järginud sama loogikat.

Oleneb muidugi autori luuletajavõimetest, kui intensiivseis kujundeis ja kui suure psühholoogilise veenvusega ta suudab neid visandeid luua. Kujundi või kujundliku fraasi terviklikkus ja lõpetatus on siin ainuke vormi loov printsiip, seepärast peab assotsiatsiooniline luule olema psühholoogiliselt väga täpne; igasugune konstrueeritus ja deklaratiivsus mõjub ebakõlana ja lõhub luule-

tuse terviku amorfseks sõnade reaks. Vana hommikumaise luule peamine efekt — *nukta* — mis on analoogiline euroopa *pointe*'iga, säilitab siingi oma seadused. Aga küllalt suur on ka oht, et luuletaja jääb peatuma poolele teele — impressioon ei saavuta lõpetatud luulelist vormi ning kirjapandu jääb proosamaiguliseks väitmiseks.

Tõlkijagi peab siin leidma teatava algse meelte häälestatuse ja valima kõik kujundid ning värsi rütmilise liigestatuse samas registris. Teiseks komistuskiviks võib tõlkijale saada autori elamuste jõulisuse ja luulemeele alahindamine: R. Rza ise nendib, et «nii lihtne on luulekeel... et... võhik ei taipa». Nende ridade kirjutaja aga kaldub koos autoriga kahtlema, kas luulekeel on lihtne. Rza kirjutab: *ajdõndõr şe'rin dili* (Р. Рза, Вахт вар икән. Бақы, 1970, lk. 71), ning seda tuleks pigem tõlkida: nii selge on luule keel. Sõnas *ajdõn* kõlab veel kujutlus Kuust — *aj*, mis võib üksnes selge ja karge olla.

Tõlkija ja küllap lugejagi põhjamine reserveeritus alahindab ka autori hommikumaiast sensuaalsust. «Värvid» jäävad seetõttu natuke arusaamatuks, sest meie hāmara päikese all ei saavuta nad kunagi säärast jõulisust ega muutu üldistatud meelelisteks kvaliteetideks, metafoorseks reaalsuseks või isegi mõistukõneks, milles maailm kõneleb endast inimesele. Autoril vilksatab siin luuletuses sõna *rāmz*, mis on olnud hommikumaaal üpris suure tähendusega. *Rāmz* on igasugustes sümbolites ja märkides peituv salajane mõte.

Meie maa värvipalett on võrdlemisi vaene ja meie keel ei näi tundvat vajadust luua uusi metafoorseid värvinimesid. Tõlkijal on tulnud kasutada aserbaidžaani piltlike ja kujundlike värvinimedel asemel tehnilisest sõnapruugist laenatud sõnu. Nõnda on *badõmdžanõ* — baklažaanivärviline — saanud tumelil-laks, *sürmäji* — hommikumaisest kosmeetikast tuntud silmalaugude mingi värviline — koobaltsiniseks, *tšährajo* —

põskedevärviline — roosaks, *innabõ* — tumedate viinamarjade värviline — bordoopunaseks. *Bänovšäji* — kannikeste värv — on lilla, *püstäji* — pistaatsiavärviline võib tinglikult ka mandliroheline olla ning *firuzäji* on tõesti türkiisne. *Hürmajõ* — datlivärviline — on aga muutunud kastanpruuniks, kuid datlipruunist tuleneksid autori lõunamaised kujutluspildid palju loogilisemalt kui kastanpruunist, samuti nagu kannikese värvist varakevadised mõtted.

Peale selle on autoril veel mitmed hoopis pikad värvinimed, nagu näiteks: *agh išõghõn mähäbbät tšalarõ* — valge armastusevarjund või *gõrmõzõnõn ümid tšalarõ* — punase lootusevarjund. Tõlkija on teinud need lapidaarsemaks.

Õeldut ei peaks võetama etteheitena tõlkijale, vaid üksnes nentimaks, et luulekeel pole lihtne ja et kujundite tõl-

gendamine võib olla palju keerulisem kui riimi ja värsimõõdu edasiandmine. Nende ridade kirjutaja kahjuks ei tea, kuidas on riimivabadusega moodsas aserbaidžaani luules, kuid tõlkes oleks tahtnud näha vähem ebatäpseid riime. Poolriimid nagu põgus — kõbus, poolleli — kooleme, lõkerdis — lõkendas teevad luule määrdunuks ja halliks ega lase täiel määral kaasa kõnelda keele enda dekoratiivsusel.

Ainult «Värvide» tsükel on tõlgitud luulevihikusse tervikuna. Rza muust, üsnagi ulatuslikust värsitoodangust on selle kõrvale mahtunud ainult 230 rida. Kuid ülevaate kirjaniku senistest loomingulistest taotlustest peaks vihik andma üpris ammendava — nagu ka tõlkija tööst, mis on nüüd pälvinud kirjanduspreemia.

Haljand Udam

RINGVAADE

KROONIKAT

NSVL Kirjanike Liit ja Fadejevi-nimeline Literaatide Keskmaja korraldasi märtsi algul koostöös meie Kirjanike Liidu ja Kultuuriministeeriumiga Moskvas Juhan Smuuli mälestusõhtu, millest võttis osa vennasvabariikide, Moskva, Leningradi ja teiste linnade kirjanikke, Smuuli sõpru ja reisikaaslasi.

Õhtu avas NSVL Kirjanike Liidu juhatuse sekretär Nikolai Tihhonov. Juhan Smuulist rääkisid Vladimir Beekman, Margarita Aliger, Petruss Brovka, Mihhail Dudin jt. Vaadati filmi Smuuli elust «Tormi poeg». Õhtu kontsertosas esinesid Moskva ja meie vabariigi kunstimeistrid. Moskva teatritrupid esitasid katkendeid Smuuli näidenditest.

NSVL Kirjanike Liidu juhatuse pleenumil valiti NSVL Kirjandusfondi uus juhatas. Kirjandusfondi direktoriks sai taas N. Elinson. Meie vabariigi kirjanike peret esindab juhatuses Jaan Kross.

NSVL Kirjanike Liidu sekretariaat kinnitas hiljuti kirjanike rahvusvaheliste sidemete nõukogu koosseisu. Nõukogu büroo koosseisu kuulub meie vabariigi kirjanike esindajana Vladimir Beekman. Nõukogu esimesel istungil kuulati NSVL Kirjanike Liidu väliskomisjoni esimehe A. Kossorukovi ettekannet kirjanike rahvusvahelistest side-

metest 1972. aastal. NSVL MN j.a. Riikliku Kirjastuskomitee esimehe asetäitja G. Martirosjan tutvustas koosolijatele rahvusvahelise raamatuaasta põhiüritusi ning andis ülevaate välismaa kirjanike teoste avaldamise plaanist NSV Liidus 1972. aastal.

Tartu Kirjanduse Majas jagas 6. märtsi klubiõhtul oma viienädalase Vietnami-reisi muljeid Rudolf Rimmel. 13. märtsil esines samas noortele huvitava ettekandega «Viiekümneaastane uus» (sellest, mida loeti noorte kirjandusringkondades viiskümmend aastat tagasi) Uku Masing.

27. märtsil usutles intervjuude sarjas kirjanik Mart Rauda kriitik Ülo Tonts. Loomepsühholoogia aspektis puudutati mitmes žanris kirjutamise probleemi. Räägiti ka autori suhtumisest lugejate ja kriitikute arvamustesse. M. Raud leidis olevat üllatava omaenda varasemate teoste mõnegi osa ja suhte. Elu ja ühiskonna suhte kohta ütles M. Raud, et üleminek ühest ühiskonnakorrast teise, ühest kirjandushoiakust teise olnud talle küllalt kerge ja loomulik; omamoodi aitas kodanikuhoiaku kujunemisele kaasa sõda, mis sundis kiiresti valima ja hindama.

KRIITIKAPLEENUMI TASKURAAMATUST

Jõudis kriitikajuttude järg meieni: 14. märtsil peeti Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatuse laiendatud pleenum. Kohal olid NSVL Kirjanike Liidu juhatuse sekretär B. Polevoi, NLKP Keskkomitee vastutav töötaja J. Barabaš, NSVL Kirjanike Liidu konsultant Valeria Geibeko jt. Ajendi esinduslikuks arupidamiseks andis NLKP Keskkomitee otsus «Kirjandus- ja kunstikriitikast». Pleenum kujunes pärast 1968. aasta kriitika-aastaülevaadet kõige ulatuslikumaks sellealaseks mõttevahetuseks. Tõesti, ettekannetes (P. Kuusberg, M. Kalda, A. Tamm) ning sõnavõtetes (J. Kaplinski, E. Päll, V. Gross,

A. Ottenson, M. Mäger, O. Jõgi, H. Runnel, U. Laht, E. Sõgel, B. Polevoi) oli nii põhimõttelist kui faktilist, teoreetilist kui praktilist, nii ühtivat kui edasiarutamist väärivat.

Olulist kõneainet andis kriitika koht kirjandusprotsessis. Iseloomulik kogu nõupidamise käigule oli, et kriitikat käsitleti kui kirjandusprotsessi lahutamatu osa, kirjandusliigina iseseisvat, nii kunstimõtte kui sotsiaalse mõtte arengu seisukohalt äärmiselt olulist nähtust. Märjiti, et kriitika on erakordselt tähtis ühiskondlik töö (O. Jõgi). Avaldati mõtet, et kriitika koht kirjandusprotsessis selgub alles siis, kui arves-

tame, et kirjandus on osa ideoloogilisest võitlusest. (P. Kuusberg, V. Gross, A. Tamm jt.). H. Runnel ütles, et kriitika on kirjanduse eneseteadvus, selle iseloom sõltub kirjanduse iseloomust. Järeldus sellest: kriitika nõrkuse vaatlus lahuse kirjanduse vaatlusest on kunstlik. Mitmeti meenutati esteetilisse sulguga kritiseerimisviisi ebakohti (P. Kuusberg jt.), hoiatati äärmuslikkuse eest, tuues näiteks kriitika lastehaiguse vabavärsiga tutvumise perioodil (A. Tamm). Nähtavasti annab ka tulevas- teks mõttevahetusteks ainet see, kuidas meie kriitika on mõistnud ja mõistab kirjanduse humanistlikkust. Ka üleil- dulises ulatuses on probleemiks, kas nn. väikese inimese argipäevatraagika esi- tus on transformeeritav kirjanduse hu- manistlikkuseks; kas ei kerki selline probleem ka meie nn. külatraagika ja loodusesse pagemise kuutuste analüüsi- misel; tahaks siiski näha ka «väikest inimest» aktiivsena ja tegevana, oma missiooni mõistvana; meie ülesanne on leida tõhusam väljapääs, kui seda on pagemine, peame järgima gorkilikku võitlevat humanismi; 1970-ndate aastate inimene erineb tunduvalt 1940-ndate ja 1950-ndate aastate inimesest, lihtsad, igapäevased asjad saavad tema jaoks ikka tähtsamaks, tema jaoks on oluline elada sõjata, elada rahulikult, arukalt, teha kaasa ühiskonnasisesed kvalitatiiv- sed muutused, arutles A. Tamm. J. Kap- linski rääkis, et peame vaatlema inimest nii, nagu ta on, püüdes avastada temas võimalikult kõiki püsivamaid külgi ja jooni, avardamaks inimesest arusaamist: selle nurga all võib midagi lisada ka külatraagika tunnetamine. Kriitika vas- tutustunde tõus seisnekski võimes ta- bada vahekorra selle vahel, mis me ole- me ja mis me võiksime olla. Avastada üha uusi vastuolusid, osutada tekkida võivatele probleemidele oleks siis kir- janduse humanistlik ülesanne. Oma- moodi täiendas eelnendud arutlusi U. Laht, väites, et kui kriitikule on hu- manismi kõrgeim printsiip ise hästi elada ja lasta ka teistel elada, siis on ta kind- la mõttelaadi väljendaja, kellel pole kir- jandusega tegemist, kuivõrd kirjandus, mida ta soovib, kirjandus, mille ees- märgiks on olla vegetatiivse eksistentsi apoloogia, ei saa olla kirjandus selle tavapärasest tähendusest.

Kriitika ja kirjanduste- aduse vahekorra vaatlustes tõusis näh- tavaks kriitika teaduslikkuse küsimus. Märgitigi, et asjatundlikkus ja lugemus hoidnuks ära mõnedki ideoloogilised

möödalugemised paar aastat tagasi ja mõningate välismaa autorite teooriate rabama rakendamise kriitikas. Vististi oleme me praegu spetsiifilises kirjan- dusteaduslikus mõtlemises tugevamad kui ühiskonnateaduslikus, kõneles M. Kalda, lugedes ette väljakirjutuse P. Kuusbergi mõtteavaldusest pärast NSVL Kirjanike Liidu kriitikaküsimust arutanud pleenumit: «Meie kriitikute peres on nii neid, kes analüüsivad kir- jandusteose ja elu vahekordi, kui ka teisi, kes vaatlevad teost eelkõige kir- jandussiseste probleemide taustal, mõ- neti isoleeritult üldistest eluprotsessi- dest. Pleenumil rõhutati, et kirjandus- kriitika ei saa tegelda ainult filoloogil- liste probleemidega, kriitika on ühtaegu ühiskonnateadus, mis peab mõtisklema elu üle. Oleme õigustatult kritiseerinud dogmatismi ja vulgaarsotsioloogia näh- tusi, nüüd aga justkui kardame analüü- sida kirjandusteose ja elu suhteid.» P. Kuusberg ise rõhutas oma ettekandes rajataguste teoreetiliste tööde tundliku jälgimise ja marksistliku ümberhinda- mise vajadust. Võõrail teooriaal võib tõe- tera sees olla, kuid alles pärast ümber- töötamist on mõeldav neid viljakalt rak- endada. Viidati ka, et on otstarbekas hoida kriitika kui spetsiifilise kirjan- dusosa vaatlustes asjatundlikkuse mõis- te lahus teaduslikkuse mõistest: kriitika teaduslikkus ei saa kattuda tõsiteadus- likkusega, kriitika ei kattu kirjandus- teadusega juba oma põhifunktsiooni pärast, milleks on osavõtt elava kaas- aegse kirjandusprotsessi kujundamisest. «Teaduslikest mõõteriistadest» on krii- tiku kasutada need, mis on valminud minevikus loodud kirjandusliku mater-jali alusel. Olevik toob aga kogu aeg uut ja palju näiliselt tipp-topp mõõdu- puud võivad isegi segada. Uue tabamisel on oluline kindlasti ka kriitiku liikuv vaim, esteetiline tundlikkus (M. Kalda). Ju vist peab siis kirjandusteadeus toe- tuma kriitikale ja kriitika kirjanduste- adusele, kusjuures kumbki säilitagu oma erijooned. Asjatundlikkus tähendagu aga mitmekülgselt haritust. O. Jõgi ja M. Kalda rõhutasid, et kriitikute spet- sialiseerumine ja eriettevalmistus oleks loomulik. Mõeldumas on ajad, kus kir- janikud ning ajakirjanikud võivad hä- dapärast muu töö kõrval ka hädase krii- tikaasja ära sättida. Asjatundlikkuse nõue eeldab võimalusi asjatundlikuks saada. Või jääda: õige sageli lahkuvad kriitikud kriitikaringist kirjanduste- aduse, kus elu on rahulikum, töö tasu- vam, au suurem ja kus saab hoida töö-

ja ööaja lahus. Ka nõnda püstitub kriitika professionaalsuse probleem.

Hulk juttu veeretatigi küsimuse ümber, kes on meie kriitik. Kes siis? Mõnes mõttes kindlasti diletant. O. Jõe sõnavõtust nähtub, et meil on praegu neli inimest, keda võib pidada kutselisteks kriitikuteks. Tema andmeid aluseks võttes ja arvstades teatud kõikumisi eri aastail, võib väita, et nemad koos ajakirjanikega ja kirjanikega retsenseerivad ligikaudu poole ilmuvaist teostest, kirjandusteadlased umbkaudu kolmandiku, väljaspool neid gruppe seisjad siis kuuendiku. Sisulisel külgi pidi veeretas küsimust M. Kalda. Lähtudes vene nõukogude kriitika teatavaist nähtustest ja A. Hailovi artiklist «Tervikliku analüüsi poole», püüdis ta eritleda kriitikurolle. Need olid: kriitik-ideoloog, kommunikatiivkriitik, vestekriitik; eristades kriitikut-lüürikut võiks välja tuua siis ka dramaatilise ja eepilise esitulaadi. Ja lisaks võiks veel küsida, kes on kirjanduse populariseerija-interpreteerija hoiakuga, kes hindaja hoiakuga. Nõnda lahtreid ringi asetades ja neid tinglikeks lugedes peab aga silmas pidama, et kuidas me ka ei läheneks, kriitik peab ikka olema universaalne, loov, loominguline isiksus, kelles ühinevad kunstnik ja teadlane. Vast pole tähtsusetu ka selle teatavate kindlate vaadete ja uuealdi inimese vaprus ja tõetung; toome siia juurde pleenumil kasutatud tsitaadi H. Suislepalt: «Väitlus on tee veendumuseni. Kui kriitik iseendas veendumuste selguseni on jõudnud, siis ei kohku ta ära ka sel juhul, kui tema arvamus teiste omast erineb. Arvamuste ausus — eks tähendagi see ju autori jõudmist objektiivsusele iseendas.» Aga see on ka õhkkonna, kriitika kui terviku asendi küsimus.

Milliseks hinnati meie kriitika asendit momendi kirjanduselus? Mitmeid kordi ja mitut moodi kinnitati meie kriitika suurenenud ja põhjendatud enesekindlust. Muidugi lähtub see kriitika enesekindlus ka kirjandusest — ja see on oma tuumas ju sotsiaalselt sügav ja parteiiliselt sihikärgane (V. Gross). O. Jõgi nimetas kindlustunnet andvaks hiljutise Moskva kriitikanõupidamise ennasttunnetatavat rahulikku tooni. M. Kalda viitas kriitikute eneseesituse oskuse teatavale kasvule, meie kriitika arengujärgule, mil üldistavate kirjutistega pole lood küllalt head, kuid see-eest on tõusnud üksik-teoste analüüsimise tase. Ta pidas selle arengujärgu iseloomustavaks tunnuseks

riiaka välise poleemika teatavat taltumist, mis näitab kindlat professionaalset küpsust ja selle baasil õigustatud ja vajalikku eneseusaldust. Mitmel puhul viidati ka meie avarduvale arusaamisele kirjanduse tähendusest (H. Runnel, J. Kaplinski jt.). A. Tamm mainis oma ettekandes kriitikategemise erilist paaluvust seoses kirjanduse sisepingete jõudmisega olulisse muutumisjärku, kus ajaloo ümberkujutamise vajadus enam nii ainitist tähelepanu ei nõua ja kirjanduse fookusesse astub tänane inimene. Samas on ilmnenud ka meie kriitika võime haarata kinni olulistest tendentsidest. Nenditi nõudlikkuse kasvu, kirjandusliku lauseseadmise oskuse eest esimeste trükikirjadega autoreid enam ei ülistata, on teritunud vastuseid grupivaimule, eitusega edvistamisele (V. Gross). O. Jõgi juhtis tähelepanu ka sellele, et ajuti on kriitika saanud nuhelda kirjanduse pattude eest. Ta tõi näiteks arvustid, mis selgitavad meie kriitika tõelist seisut. Kriitikale tehtavaid tüüpettehteid on, et suur hulk kirjandust jääb arvustamata. Kui Eesti NSV-s ilmuvast kirjandusest tõesti igal aastal kolmveerand läbi uuritakse (nagu see oli 1970ndal), siis pole meil põhjust oma kriitikat häbeneda, sest näiteks venekeelse kirjanduse laviin matab vene kriitikud sedavõrd enda alla, et arvustada jõutakse vaid veerandit. O. Jõe andmed näitavad ka, et paika ei pea väide, nagu kriitika ei retsenseeriks sotsiaalselt olulisi teoseid. Küll on aga ilmne, et kriitika mitmekesisustumine, mis on kriitika arengus väga oluline (ka H. Runnel jt.), saab teoks ainult siis, kui ajakirjad spetsialiseeruvad teatavaile suundadele. Nõnda olemegi jõudnud soovide, järelduste, kokkuvõtete ni.

«Populariseerimine-interpreteerimine rõhuasetusega kujundstruktuuri ja kunstiteostuslike aspektide analüüsil, nagu seda jõudumööda, mõnikord üsna abitult tegime 1966.—1968. aastal, pole praegu enam aktuaalne... Ideestiku ja probleemide interpreteerimine on lugeja seisukohast praegu tähtsam» (M. Kalda). Samas on selge ka, et ainult tugevnenud professionaalsuse alusel kujunevad vaidlused kriitikas väitlusteks põhiküsimuste üle, jääb ära deduktiivne valmiskeemiga lähenemine teosele, tühikemlemised, tormid veeklaasi, lahtistest uuest sissemurdmine ja väitlismeetodi asendab täielikult argumenteerimismetod. Vajame vaatekohtade lähtealuste sünteesi: pole võimalik käsitleda teost terviklikult, kui vaatluse lähtealused on

ühikülgsed (M. Kalda). Samuti pole see võimalik siis, kui arvustamispraktikas ideeline analüüs on lahus sotsiaalsest (P. Kuusberg, M. Kalda, A. Tamm, E. Päll jt.). Siis peavad selguma ka üksikprobleemid, mis ootavad praegu seletust, nagu see, miks meie kirjandusest on kadumas tootva töö esindaja (V. Gross). Ja muidugi, mida laiem on kriitiku haardeulatus ja silmaring, mida rohkem on ta kursis protsessidega venaskirjanduses, seda vähem on tal hädadohtu kapselduda provintslikkusse (P. Kuusberg). Kirjanduse praktika on seadnud vajaduse vaadelda meie teoseid paljurahvuslise nõukogude kirjanduse

25 AASTAT

10. märtsil tegi Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut kokkuvõtteid oma 25 aasta tööst.

Instituut alustas tegevust 1947. aasta algul Tartus paarikümne töötajaga. Nelja sektorit hakkasid juhatama Tartu Riikliku Ülikooli õppejõud A. Kask, J. V. Veski, V. Alttoa ja E. Laugaste. Direktori kohustusi täitis kirjandusteadlane D. Palgi.

Praegu töötab instituudis üle 130 inimese, neist kuues sektoris 70 teaduslikku töötajat. Sektoreid juhib filoloogide uus põlvkond: keeleuurimise sektorit M. Must, sõnaraamatute sektorit E. Raiet, instituudis poolteist aastakümnet teutsenud soome-ugri keelte sektorit V. Hallap, kirjandusajaloo sektorit A. Vinkel, viiendat tööaastat alustavat kirjandusteooria sektorit E. Nirk, rahvaluule sektorit Ü. Tedre. Kogu instituudi juhtimine on Eesti NSV teenelise teadlase E. Sögeli kätes.

Teaduslik töö on edasi arenenud nii sügavuti kui laiuti. Seda kajastavad ka sektorites moodustatud tööühmades: süntaksi-, toponüümika-, terminoloogia- ja sotsiolingvistika rühm, eksperimentaal-foneetika laboratoorium ning heli- ja paljunduslaboratoorium. 1971. aasta sügisest alates on instituudi juures Friedebert Tuglase Majamuuseum, juhatajaks A. Eelmäe.

Instituudis tehtav töö avaldub ühelt poolt trükitud produktsioonina, teiselt poolt üha kasvavate ainekogudega. Instituut on rahva kätte saatnud üle 80 raamatu kokku ümmarguselt 25 000 leheküljega ja rohkem kui 470 000 eksemplaris. Esimesel aastakümnel ilmusid trükist niisugused raamatud nagu keskkooli eesti keele grammatikad (1951, 1952) ja eesti kirjanduse õpikud (1953,

osana, selle ülesande teostamine sõltub suurel määral kirjandusteooria ja kirjandusloo arendamise käigust. Et kirjandusteadlased annavad uurimistöös oma parima, rääkisid oma sõnavõttudes E. Sögel ja M. Mäger.

Muidugi ei saa üks arutluspäev ammentada nii keerulise nähtuse nagu kriitika kõiki olulisi tahke. Pleenumilt võime teha enda jaoks aga ühe näiliselt üldise, tegelikult otseselt igapäevasesse tööpraktikasse ulatuva järelduse: kriitika käekäik sõltub paljude faktorite kokkukõlast, aga kindlasti ka aeg-ajalt peetavatest kriitikaalastest nõupidamisest, kriitika eneseeritlustest.

uues redaktsioonis 1956—1957 ja hiljem), «Väike õigekeelsuse sõnaraamat» (1953), «Poliitika ja majanduse oskussõnastik» (1955), artiklite kogumik F. R. Kreutzwaldi elust ja tegevusest ning tema valitud kirjad vene keeles (1953), koguteos «15 aastat nõukogude kirjandust» (1955) jt.

1960-ndail aastail, kui instituudi töötajaskond oli arvult tunduvalt kasvanud ja ka kvalifikatsioon tõusnud, saadi asuda mitmete kapitaalsete väljaannete ettevalmistamisele. Lingvistidel said sellisteks kollektiivseteks töödeks kuueköitelisena kavandatud eesti murrete sõnaraamat, kaheksaköiteline murdetekstide sari, viieköiteline eesti kirjakeele seltsusõnaraamat, oskussõnastikud, eesti kirjakeele süntaks ja mahukas vadja keele sõnaraamat, kirjandusteadlastel eesti nõukogude kirjanduse ülevaade vene keeles, viieköiteline eesti kirjanduse ajalugu, folkloristidel eesti rahvaluule ülevaade, «Kalevipoja» tekstikriitiline väljaanne, neljaköiteline rahvaluule antoloogia ja eesti vanasõnade teaduslik väljaanne. Mõned neist teostest nõuavad valmistaamiseks aega aastakümne või rohkemgi.

Tänaseni on selle töö tulemustest trükki ja tarvitajani jõudnud sarja «Eesti murded» I, II ja III köide (1960, 1965, 1970), «Õigekeelsuse sõnaraamat» (1960), viis oskussõnastikku (1963—1971), «Eesti kirjanduse ajaloo» kolm köidet (1965, 1966, 1969), «Очерк истории эстонской советской литературы» (1971), «Kalevipoeg» I ja II (1961, 1963), «Eesti rahvaluulud» I—III (1969, 1970, 1971). Need teosed on igaüks oma alal teatud mõttes pioneerid ja neile jääb eesti rahvuskultuuris kindel koht.

Kollektiivsete tööde kõrval on insti-

tuudi publikatsioonide hulgas hulk indivi-
viduaaluurimusi nii keele, kirjanduse
kui rahvaluule vallast. Nõnda on trüki-
s avaldatud monograafiates käsitletud
eesti kirjakeele ajalugu, eesti fonoloogia,
linnunimesid, kohanimesid, läänemeresoo-
me keelte objekti, isuri keelt, üksikute
kirjanike loomingut, kirjanduslikke sidemeid
ja eesti folkloristika arengut. Teemade ringi
laiendavad uurimused, mille põhiseisukohad
on trüki avaldatud teaduslike artiklitena.
Nendes on käsitletud mitmeid eesti keele,
murrete ja sugulaskeelte foneetika, fonoloogia,
grammatilise ehituse ning sõnavara küsimusi,
kirjanduse ja rahvaluule ajaloost ning eri
žanride probleeme.

Hindamatu väärtuse moodustavad Keele ja Kirjanduse Instituudis talletatavad
materjalikogud. Instituuti on koondunud
poole sajandi vältel rahvausu sõna- ja
lausehaaval kogutud eesti murdekeele
rikkused, mille kokkukandmisel on suur osa
olnud Emakeele Seltsi kaastöölistel. Instituudi
tegevusajal on loodud rohkem kui kaks miljonit
sõna-sedelit sisaldav murdesõnavara koopi-
ate alfabeetiline kartoteek, praegu 2,6 mil-
joni sõnasedeliga, kuid pidevalt täienev
kirjakeele sõnavara kartoteek, 137 000
sedeliga terminoloogiakogu, 230 000
sedeliga sugulaskeelte sõnavara kogud. On
rajatud instituudi fonoteek, milles on
ümmarguselt 1500 tundi helilinte keele,
rahvaluule ja kirjandusloolise aine-
stikuga. Instituudi materjalikogusid on ka-
sutanud nii isiklikult kohapeal kui kirja-
teel paljud kodu- ja välismaa teadlased.

Mida on instituudilt oodata edaspidi?
Keeleuurimise sektor annab teadusele ja
üldsusele monograafilisi uurimusi eesti
murretest ja kohanimedest, murde-
tekstide sarja järgmised köited ja ka-
pitaalse eesti murrete sõnaraamatu. Sõ-
naraamatute sektori töö tulemuseks on

MARIA REBANE 60

Mitme menuka lasteloo autor Maria
Rebane sai jüripäeval kuuekümneseks.
M. Rebane (kodanikunimega Leis) on
sündinud 23. aprillil 1912 Viljandimaal
Suure-Jaani lähedal, gümnaasiumi lõpe-
tas ta 1931. aastal Tallinnas, kus hiljem
töötas aastaid kantseleiametnikuna ja
ETA masinakirjutajana. Sõjajärgsel
ajal sai temast ETA Pärnu korrespon-
dent. Hiljem pühendas end kirjandusli-
kule tegevusele.

Enda lõbuks oli M. Rebane varemgi
üht-teist kirjutanud, tõsisemaid katse-
tusi aga hakkas tegema 1950. aastal.

kõigepealt uus õigekeelsuse sõnaraamat,
oskussõnastikud ja suur seletussõna-
raamat. Soome-ugri keelte sektor annab
trükki III rahvusvahelise fennougris-
tide kongressi materjalide kogumiku ja
vadja keele sõnaraamatu, jätkab tööd
sugulaskeelte monograafilisel ja võrd-
leval uurimisel. Kaugemaks eesmärgiks
on eesti keele etimoloogilise sõnaraa-
matu koostamine. Kirjandusajaloo sek-
tori tööst on oodata «Eesti kirjanduse
ajaloo» kahte viimast köidet, edasi
mõeldakse eesti kriitika ajaloo koosta-
misele. Kirjandusteooria sektor lõpetab
kollektiivse töö «Kirjandusteooria põhi-
jooned», siis on ees aga suur hulk proble-
eme loominguliste meetodite, kirjan-
duslike kontaktide, kirjandusteoste
struktuuri ja žanripetsiifika valdkon-
nast. Rahvaluule sektorist läheb trükki
eesti rahvaluulet laiemalt tutvustav teos,
venekeelne «Eesti rahvaluule ülevaade»,
ilmub vadja vanasõnade kogumik ja
saab valmis eesti vanasõnade teaduslik
väljaanne. Viimased on eesti ja soome
folkloristide ühistöö «Läänemeresoo-
me rahvaste ühised vanasõnad» koostisosa.
Rahvaluule sektori uurimisobjektiks on
ka rahvaluule sotsiaalne aspekt. Mõne
aasta pärast koondub tööjõud regivär-
siliste rahvalaulude suurväljaande «Va-
na kannel» ümber.

Nii läheb Keele ja Kirjanduse Insti-
tuudi edasine töö aastate jooksul välja-
kujunenud põhisuundades: eesti keele
ehituse kõigeekülgse uurimise, teiste
soome-ugri keelte sihipärase tundmaõp-
pimise, eesti kirjanduse teoreetilise ja
ajaloolise käsitluse ning eesti rahvaluule
süveneva analüüsi suunas, samal ajal
muidugi eitamata uurimissuundade või-
malikke hargnemisi või uute uurimis-
meetodite rakendamist.

E. Ahven

Tõuke selleks andsid ühe valgevene kir-
janiku loomajutud, mis julgustasid pa-
berile panema ka oma tähelepanekuid
loomadest.

«Pioneer» 1957. aasta lühijuttude
võistlusel sai auhinna M. Rebase lühi-
pala «Jääl», mis ilmus A. Allingu pseu-
donüümi all. Sellele järgnesid «Jutu-
paunikutes» palad lindude elust ning
episood hilisemast jutustusest «Maret».
«Inimese mure» («Pioneer» 1965) räägib
väikese poisi mehisusest ja leidlikkusest
põgeniku abistamisel. Ka 1966. aasta
«Pioneer» lühijuttude võistlusel saavu-

tas ta teise auhinna. «Mees-mehike» («Pioneer» 1967, nr. 1) tutvustab mardikate ja putukate elu.

M. Rebase esikteoseks oli põhiliselt loomajuttudest koostatud raamat «Kui siilil nohu oli» (1959). Pikem jutustus «Jäise ratsu turjal» (1961) käsitleb Kihnu hülgeküttide elu möödunud sajandi lõpul, teine tegevusliin selles jälgib ühe hülgepere käekäiku. Raamat sündis huvist hüljeste vastu. Autor korjas selleks mitu aastat materjali Pärnu ranna kalurite, peamiselt aga Kihnu hülgeküttide käest, tutvus Tallinna lähel merejääga ning konsulteeris ka teadlaste ja tuukritega, et luua pilti jääalusest elust. Autor leidis meie kirjanduses vähe kä-

sitletud aineala ja teos omakorda hea vastuvõtu nii noorte kui täiskasvanuist lugejate poolt.

1963. aasta laste- ja noorsookirjanduse võistlusel määrati preemia M. Rebase jutustusele «Maret», mis kaante vahele jõudis kaks aastat hiljem. See on ühe maja sõjaaegne lugu, mille kirjutamiseks andsid ainet mõned tegelikkusest võetud sündmused. «Maret» on põnev jutustus hakkajast ja poisilikuks peetud tüdrukust ning tema üsnagi ohtlikest, kuid õnnelikult lõppenud seiklustest okupatsiooniaastail. Leedukeelses tõlkes ilmus «Maret» 1967.

E. Teder

KARL REITAVI MÄLESTUSEKS

8. aprillil oleks saanud seitsmekümne viie aastaseks Karl Reitav. «Odüsseia» tõlke järelsõnas leidis August Annist, et «meil ei ole õigust seda lahkunud ainult mainida ja siis unustada» (Karl Reitav suri 5. jaanuaril 1961); kindlasti on tema teened meie filoloogilise kultuuri arendamisel väärt lugupidavat meelepidamist.

Iseloomult kõike muud kui askeetlik teofanaatik, ei jätnud Karl Reitav jällele rohkelt kirjanduslikku pärandit. Mõned huvitavad tõlked noorusaastaist (muu seas osalemine Johannes Aaviku seerias), mõned kirjutised hispaania kultuuri kohta, mõned õpikud, mõni väike tõlge hilisemaistki aastaist, mõni toimetamistöö (ent nende seas «Ilias», «Odüsseia» ja «Kreeka kirjanduse antoloogia») — see on kõik. Oluline on juba seegi. Mitme väga tähtsa filoloogilise eriala bibliograafias saab Karl Reitavi nimi alati seisma auväärsete algatajate seas.

Näib, et trükisõnas fikseerimata algatusi, mida Karl Reitavile saab omistada, on rohkemgi. Hispaania kultuuri tutvustamises on tal olnud suur osa (ta viibis kahekümnendate aastate lõpul Hispaanias, tutvudes seal muide isiklikult Ramón del Valle Inclániga), ent vahest kõige olulisem on just see, et ta oli esimesi otsetõlgete innustajaid. Nõukogude Eestis oli ta autoriteetsem ja mõjukaim klassikaline filoloog, kelle vaikselt tehtud töö on ometi mõnes mõttes tõhusamat vilja kandnud kui ta eelkäijate oma. Ja on temagi tegevus kaasa aidanud sellele tähelepandavale tõlkekultuuri tõusule, mis meie kirjanduselu viimast poolttest aastakümnet iseloomustab.

1947. aasta sügisel võtsid TRÜ kirjandusringi liitunud üliõpilased nõuks tähistada Cervantese 400. sünni-aastapäeva. A. R. Hone, hispaania keele õpetaja, soovitas vastavast koosolekust osa võtma kutsuda ka klassikalise filoloogia kateedri juhataja Karl Reitavi. Tuli õige tagasihoidlik, hallipäine ja prillidega mees, kes vaikselt häälel hakkas ette lugema Cervantese novelli «Armukade estremaduurlane» eestikeelset tõlget. Mahlakas ja vaimukas oli tekst ja niisamasugune oli ettekanne — mingit häälepaisutust see esineja ei vajanud. Niisugune oli muu esimene mulje Karl Reitavist. Järgmistel aastatel kuulasin koos klassikalise filoloogia üliõpilastega Karl Reitavi Horatiuse-erikursust. Selle eriala õppijaist osalesid Ülo Torpats ja Astrid Kurismaa (siis Kaarneem), mõlemad nüüd tuntud tõlkijad antiikkeeltest, «vabakuulajate» seas olid romanist Ott Ojamaa ja ajaloolane Eha Lättemäe. Istuti ümber laua Klassikalise Muinasteaduse Muuseumi tagatoas, töö sujus vaikselt ja sealjuures absoluutse intensiivsusega, kui nii võib öelda. Sõandan arvata, et see kursus, mille kuulamist minu kui eesti filoloogi program üldse ette ei näinud, on terves minu studiumis mulle niihästi kirjandusliku teksti mõistmiseks kui ka üldse poetilise maitse arendamiseks andnud kõige rohkem. Ma ei taipa siamaani, milleks oli vaja 1954. aastal kaotada TRÜ klassikalise filoloogia erihar. Karl Reitavile tähendas see muidugi lihtsalt ladina keele üldkursuse õpetajaks jäämist, sääraseid erikursusi ta enam ei lugenud; eesti nõukogude kultuurile tähendas see ühe väärtusliku eelise kasutamata jätmist.

RINGVAADE

Tasapisi sugenev isiklikum tutvus Karl Reitaviga, ühine töö antiikkirjanduse tõlgete ettevalmistamisel, mis tingis rohkeid visiite, tegid mulle üha lähedasemaks Karl Reitavi kui inimese. Karl Reitav oli suur kultuurisübariit — aina võis teda tabada lugemas raamatut mingis vähetuntud keeles või uurimas mõnd eesti tõlget, originaal kõrval, kusjuures samal ajal pidanuks ta tegema öieti midagi muud, tasuvamat, kas või vähemalt tõlkekriitilist artiklit kirjutama. Ent tal polnud vähimatki auge muidu-ahnust. Keeli oskas ta rohkem kui paarkümmend ja neid õppida oli talle lihtsalt nauding.

Üks viimaseid kohtumisi Karl Reita-

THORNTON WILDER 75

Kahekümnendad aastad olid hea lõikuse aastad ameerika kirjanduses. Lühikese aja jooksul kerkis esile enneolematult pikk rida silmapaistvalt isikupärase andega prosaiste. Mainigem kõige nimekamaid: William Faulkner, Ernest Hemingway, F. Scott Fitzgerald, John Dos Passos, Thornton Wilder, Thomas Wolfe, John Steinbeck.

Neist vast kõige erudeeritum, professionaalselt kõige lihvitum ja ainehaardelt kõige erandlikum on Thornton Wilder, ainuke oma suurte eakaaslaste hulgas, kelle kolmveerandsaja juubelit pühitsedes ei pruugi kääbast meenutada. Ta sündis 17. aprillil 1897. aastal Wisconsinis osariigis. Sai hea filoloogilise hariduse Yale'i ja Princetoni ülikoolis ja töötas hiljem pikemat aega mõjuka õppejõuna mitmes kõrgemas õppeasutuses.

Kirjutama hakkas Wilder varakult, septsedes enda ja sõprade rõõmuks lühidraamasid. Avalikkuse ette astus ta aga 1926. aastal Henry Jamesi kirjutamismaneeri parodeeriva prosaistina. Kuuest romaanist väärivad tähelepanu (ja kindlasti ka tutvustamist eesti lugejale) eriti kolm: «San Luis Rey sild» (*The Bridge of San Luis Rey*, 1927), «Märtsi iidid» (*The Ides of March*, 1948) ja «Kaheksas päev» (*The Eighth Day*, 1967). Kõigis neis seisab ladusalt, vahel isegi põnevalt arendatud ilukirjanduslik süžee oma meisterlikult väljajoonistatud pea- ning kõrvaltegelastega mitmeplaanilise filosoofilise idee teenistuses, kõikides vaetakse kord muiates, kord pilades inimeseks olemise mõistatust. Märkigem vaid tegevuskohti: XVIII sajandi alguse Peruu, kus kuristikku langeval sillal hukub viis «juhuslikku» teekäijat; Rooma 45 aastat enne meie

viga oli haiglas. Talle ei meeldinud surra, muidugi mitte. Ent küllap kadus surmavari ta mõtteist kohe, kui siis arutasime Ovidiuse «Ars amandi» tõlget, mis asja andis kõige vallatumaikski (sealjuures muidugi süvafiloloogilisteks) kommentaarideks.

Ja siis meenub juba tuuline talvepäev Laiuse kalmistul, kuhu oma talupoja-suguseltsi hulka läks puhkama mees, kes siia Hüperboreasse, kuuskede ja leppade maale oli aidanud sõnuda tuult küpresside ja viinamarjade vahelt, Hellasest, Hesperiaast, Iberiaast, Galliaast...

A. Kaalep

aega, kus Julius Caesar aimab ette oma tapmist, kuid keeldub end kaitsmast; sajandivahetuse Illinois, kus mõrv paiskab kaks perekonda välja nende tavalse elu roobastest, nõudes igalt perekonnaliikmelt eneseleidmist kriisiolukorras.

Dramaturgia ei jäänud Wilderile üksnes suleharjutuseks. Näitekirjanik kipus prosaisti üksvahe isegi varjutama, eriti kolmekümnendatel-neljakümnendatel aastatel, mil sellised lavanovaatorlikud ning argiinimest ajatuse perspektiivis näha püüdvad näidendid nagu «Meie linn» (*Our Town*, 1938) ja «Häda-vaevu» (*The Skin of Our Teeth*, 1942), tõstsid ta Eugene O'Neilli kõrval omaaaja juhtivamate dramaturgide hulka.

Kui mitte arvestada Scott Fitzgeraldi sensatsioonilist populaarsust kahekümnendate aastate algupoolel, oli Wilder uue sugupõlve esindajatest esimene, kes suutis läbi murda ja võita üheaegselt nii kriitikute kui lugejate tunnustuse. Ent veelgi enam: nelikümmend aastat pärast «Silda» suutis ta kunagist saavutust korrata. «Kaheksandast päevast» ei saanud mitte ainult aasta ostetavamaid raamatuid, vaid see pälvits arvustajatelt peaaegu üksmeelselt kiitvaid hinnanguid ning tõi autorile varem saadud kolmele Pulitzeri preemiale ja Rahvuslikule Kirjandusmedalile lisaks Rahvusliku Raamatuauhinna aasta parima romaani eest. Ameerika kirjanduses on olnud hämmastavalt vähe sõnaseadajaid, kellel oleks õnnestunud elu viimasel perioodil tõusta parimate aastate tasemele. Wilder on selles mõttes meeldivaks erandiks.

Pilk, millega Wilder elu ja inimest jälgib, on üsnagi irooniline, tihti kantud lausa skeptitsismist. Ent siiski ei ole

ta hoopis mitte kõike eitav pessimist, pigem oma positiivse programmiga analüütik. Tema teoste teljeks on «igaveste abstraktsioonide» rida usk-lootus-armastus, millele ta püüab anda tänapäevalikku tõlgendust ja sisu. Inimene ja need sotsiaalsed suhted, mis valitsevad praeguses maailmas, on kaugel täiuslikkusest ning vajavad radikaalset muutmist. Samal ajal usub Wilder humanistina ka meie aja inimese eneseteostamise võimalustesse, loodab oma tõsisest kahtlustest hoolimata nende avarustumist ja näeb — nagu paljud teisedki demokraatlikult meelestatud ameerika mõtlejad Emersonist ning Whitmanist alates — armastuses seda silda, mis võib inimesi ühendada, võrdseuspõhimõtte võidulepääsule kaasa aidata, elule mõtet anda.

Wilderit on aastate jooksul üsnagi ühekülgselt üle- ja alahinnatud. Küllap on selle põhjuseks olnud tema teoste harjumatu (ja seega meeli ülearu erutav) filosoofiline suunitlus, võib-olla aga

ka tema tugevus-nõrkus — kõrge professionaalsus. Ta näikse täpselt teadvat, mida ta tahab, ja suudab oma taotlusi kadestamisväärse meisterlikkusega realiseerida. Selle paratamatu tagajärjena kannatab aga teose värskus ning «loomulikkus». Talle on ette heidetud konstrueeritust ja liigset stiilikultust, tahtlikku mängimist abstraktsioonide ning sümbolitega ja koguni lemmikautorite matkimist. Teisest küljest ei saa eitada Wilderi virtuooslikkust, novaatorlust ja mitmekesisust. Ta on suutnud leida igale oma teosele varasemast erineva sisu ning vormilahenduse. Tema probleemikäsitus on alati mitmeplaaniline, ta mõistab, et olemasolu keerulistele küsimustele pole võimalik anda lihtsat, ühest vastust. Ta oskab kududa mustringast kangast, mille juurde võib korduvalt tagasi pöörduda. Ja ta oskab kõita ka seda lugejat, kelle maailmanägemised ei lange tema taustkontseptsioonidega alati kokku.

E. Soosaar

LAXNESS 70-AASTANE

Käesoleva aasta 23. aprillil sai seitsmekümneaastaseks islandi suurim kirjanik, Nobeli preemia laureaat Halldór Kiljan Laxness, kes on viimase poolteise aastakümne jooksul ka meil rea tõlgete kaudu («Hea preili ja Härras-maja», «Iseseisvad inimesed», «Salka Valka», «Napoleon Bonaparte», «Aatomijaam», «Müüdid hällilaulu» lavastus «Vanemuises», väljavõtteid memuaaridest «Sirbis ja Vasaras») tuttavaks saanud.

Laxness ei ole kirjanikuks hakanud, vaid sõna tõsisel mõttes temaks sündinud. Juba karjasepõlves, «niipea kui selleks võimalus avanes, istusin tulvil energiat hommikust õhtuni raamatute taga, kurt ja pime kõige vastu, mis toimus mu ümber... Elasin täiel määral omaenda elu, aina kirjutades, mõteldes ja lugedes... Kirjutasin Laxnesis (tema isakodu, H. S.) tuhandeid lehekülgi ja kõik laekad olid mul täiskirjutatud vihkitud täis — romaane, novelle, luuletusi, ajakirju ja ajalehti (mida ma iseenda jaoks välja andsin), traktaate religioonist, poliitikast, filosoofiast, kõigest maa ja taeva vahel, ja lõpuks päevikuid. Kartusest, et nad kellegi kätte võiksid sattuda, põletasin suurema osa neist õues lõkkel ära, enne kui esimest korda Reikjaviki läksin,» nagu ta ise hiljem kirjutab. See kirjutamiskirg kestis pärast sedagi hulk aastaid (mõned asjad

ilmusid ka trükis) ja tulemuseks oli peale muu mitu paksu romaani, mille käsikirjadki on kas tervikuna või osaliselt kaduma läinud.

Laxnessi noorpõlveaastastest on kõige väljapaistvam 1927. aastal vihkude kaup ilmunud üle 500 leheküljeline «Suur Kašmiiri kangur», mille ta Ameerikas ise inglise keelde tõlkis. Kuid tõlge jäi ilmunuta ja seda teost ei ole seni üheski võõrkeeles välja antud.

Pikkade rännuaastate järel Skandiinaaviamaades, mööda Euroopat ja Ameerikat, mille kestel ta muide astus Luksemburgis katoliku usku ja mõnda aega koguni viibis kloostris, hiljem aga omandas marksistliku maailmavaate, avaldas Laxness aastail 1931–1932 oma esimese kunstiküpse meistriteose, romaani «Salka Valka» (kui mitte arvestada 1926. aastal kirjutatud ja alles nelja aasta pärast — taani keeles, sest Islandis ei peetud seda avaldamise vääriliseks — ilmunud jutustust, islandi uema kirjanduse väikest pärlit «Lugu heeringast»), mis viis ta teise islandi kirjanikuna Gunnar Gunnarssoni järel (kes aga kirjutas taani keeles) maailmakirjandusse. Pärast seda on tema sulest aja jooksul ilmunud üks suurteose teise järel, mis on tõlgitud kümnetesse keeltesse ja tema nime üle kogu maailma tuntuks teinud.

Kui peab paika, et geenius on viis

RINGVAADE

protsenti annet ja üheksakümmend viis protsenti tööd, siis kehtib see suurel määral vist küll Laxnessi kohta. Oma teoste viimistlemisel, enne kui ta need avaldab, on ta näinud kohutavat vaeva, nagu ta ise on tunnistanud, seda sõna «kohutav» alla kriipsutades. Noorpõlve grafomaaniast vabanemiseks õppis ta kõigepealt mahakriipsutamise kunsti, mistõttu esimese inspiratsiooniga kirjapandud algvariandist jäi töötlemisel ja väsimatult ümberkirjutamisel (vahel seitse-kaheksa korda) taoti ainult pool esialgsest mahust järele.

Lõpmatute katsetustega töötas ta vähehaaval välja omaenda käsitusviisi ja stiili, mis on niivõrd omapärased ja lahsneslikud, et autori nime vaatamatagi võib juba paari lehekülje lugemise järel öelda, kas need on tema kirjutatud. Seejuures on ta ometi igas teoses ikka ja jälle uus, enneolematu ning kordumatu. Tema omapärase, vaimuka ja sädeleva stiili lahutamatuks koostisosadeks on rahvalik huumor, lõikav satiir, ootamatud ning üllatavad antiteesid ja paradoksid, mida ta puistab otsekui küllusesarvest. Ta on küll realistlik kirjanik, aga kunagi ta ei fotografeeri ega kopeeri elu, vaid loob igas teoses omaette, iseseisva maailma, milleks kasutab sageli ära tegelikust elust võetud episoodide, sulatades need oma teose sünd-

mustikuga nii orgaaniliselt ühte, et moodustub ühtne kunstiline tervik. Temas on orgaaniliselt ühte sulanud välismõjud (kõige rohkem ehk Strindberg ja Dostojevski) ja islandi omapära, tänapäev ja muistne saagade maailm. Võib öelda, et Laxness on kõige islandlikum kirjanik. Kuid ta ei ole mitte lihtsalt kirjanik, vaid ilukirjanik selle sõna otseses mõttes, sõnameister, samuti nagu näiteks meie Tuglas. On väidetud, et tema proosas on rohkem poeesiat kui mõnegi luuletaja värssides.

Omadest kogemustest me teame, kui raske on väikerahva kirjanikul rahvusvahelise foorumi ette jõuda, olgugi et tema teosed küünivad maailmakirjanduse tasemele. Kuidas aga tuli selle imega toime ja saavutas koguni Nobeli preemia Laxness, kes kirjutab ometi meist veelgi väiksema rahva keeles? Üsna lihtsalt: ta ise astus energilisi samme oma teoste väljaandmiseks võrrekeltes. Sel otstarbel on ta muide mitmel korral käinud ka Moskvas.

Ehk jõuab edaspidi senistele lisaks eesti lugeja lauale veel mõni Laxnessi teos, eeskätt romaanid «Maailma valgus», «Islandi kell», «Brekukoti kroonika» ja vahest ka «Gerpla».

H. Sepamaa

INDEX LIBRORUM

Uute teoste loetelu filosoofia ajaloost võiks avada A. Stoeckli, meilgi tuntud biograafisti («Campanella») kirjeldusega «Galilei» («Kuulsate inimeste elu», *Molodaja Gvardija*) selle itaalia õpetlase elust, kes kuulub uus-aegse katselise ja matemaatilise loodusteaduse, seega ka mehhanistliku materialismi rajajate hulka. Kui Galileo Galilei puhta filosoofia varamusse spetsiaalselt midagi ei pärandanud, siis üks ta kaasaegseid, Francis Bacon, pälvis juba tähelepanu filosoofinagi, seda kinnitab tema «Teoseid» sulgev kõide, mis äsja tuli Mõsl'i biblioteegis «Filosoofiline pärand». Taskuraamatuseeria «Minnevikü mõtlejaid» (*Mõsl*) täienes kahe teosega: need on Moskva ülikooli professorite filosoofiadoktorite I. Narski «Gottfried Leibniz» ja M. Ovsjannikovi «Hegel». Pärast Hegelit sobib nimetada uut «Loengukursust marksistlik-leninliku filosoofia ajaloost» (*Võssaja Skola*),

mis on mõeldud ülikoolide filosoofiataaduskondadele või -osakondadele. Sissevaate Skandinaaviamaade vähetuntud mõtteteaduse avab A. Mõslivtšenko raamat «Filosoofiline mõte Rootsis» (NSVL TA Filosoofia Instituut, *Nauka*), mis käsitleb peamisi etappe ja tendentse. Moodsa filosoofia huvilisi rõõmustasid kindlasti Albert Schweitseri «Valitud teosed viies köites» («Ausgewählte Werke in fünf Bänden»), mis olid meil saadaval Saksa DV kirjastuse *Union Verlag Berlin* väljaantuna. Dr. R. Grabsi toimetatuna leiduvad «Valitud teoste» ligi 4000 leheküljel pea kõik tähtsamad tööd, nende hulgas rohkesti biograafilist, muidugi «Kultuur ja eetika» («Kultur und Ethik»), uurimusi india usundist ja filosoofiast, ristiusust («Geschichte der Leben-Jesu-Forschung», «Die Mystik des Apostels Paulus» jmt.), koguni orelikunstist. Välja on jätud monograafia «Johann Sebas-

RINGVAADE

tian Bach», samuti kolm dissertatsiooni (kahju on «Kanti religioonifilosoofiast»...) ja muud vähemat.

Mitmed teosed heidavad — loodetavasti — uut valgust kirjandusloole, eriti vene ja ukraina omale. Siin võiks nimetada V. Pereverzevi (1882—1968), kahe- ja kolmekümnendate aastate kirjanduslik-esteeetiliste võitluste aktivisti teost «Vana-Venemaa kirjandus» (*Nauka*), mis avaldati postuumselt, edasi artiklikogumikku «Vene kirjandusloole lehekülgi» (*Nauka*), mis on pühendatud NSV Liidu Teaduste Akadeemia kirjavahetajaliikme N. Beltšikovi (sünd. 1890) 80. sünnipäevale. Tbilisi ülikool kirjastas T. Mrevlišvili teose «Vene kirjanike keelest». Teistest tuleks nimetada A. Kostenko biograafilist «Lesja Ukrainkat» («Kuulsate inimeste elu», *Molodaja Gvardija*), M. Tšudakova «Juri Oleša meisterlikkusest» (*Nauka*), V. Vorovski «Kirjanduskriitikat» (*Hudožestvennaja Literatura*), V. Kirpotini etüüdi- ja uurimusteost «Dostojevski — kunstnik» (*Sovetski Pissatel*), A. Zalõgini mõtisklusi Anton Tšehhovist «Minu poeet», L. Bõkovtseva «Gorkit Moskvast», L. Leonovi «Sõna Gorkist» (kõik *Sovetskaja Rossija*). Viimane vahendab meile eri raamatuna kõne Maksim Gorki 100. sünni-aastapäeva pidulikult koosolekult Kremli Kongresside Palees 28. märtsil 1968. Huvi pakuvad ka L. Gladkovskaja «Vsevolod Ivanov» (*Prošveštšeniye*), I. Berezarki mälestused Vladimir Majakovskist, Sergei Jesseninist, Ilja Ilfist ja Jevgeni Petrovist, Henri Barbusse'ist, nõukogude ajakirjanikest — «Mälu pajatab» (*Sovetski Pissatel*, Leningradi osakond), L. Aninski «Nikolai Ostrovski «Kuidas karastus teras»» *Hudožestvennaja Literatura* «Kirjandusloolises rahvabiblioteegis» ning A. Starkovi uurimus «Kangelased ja aastad» (*Sovetski Pissatel*) — Konstantin Fedini romaanidest.

Enne esteetika ja kunstiteooria valda siirdumist mainitagu, mida uut on tulnud Tartu Ülikooli vene kirjanduse kateedril. On mahukas, rikkaliku sisuga «Bloki-kogumik», mis kannab järjekorranumbrit kaks; esimene kogumik pärineb teatavasti aastast 1964. Hiljuti nägi ilmavalgust ka järjekordne, viies, jällegi mahukas kõi-

de «Töid märksüsteemide alalt», mis seekord on pühendatud V. Propi mälestusele. Nagu «Bloki-kogumikki», nii sisaldab uus semiootikakõide J. Lotmani, V. Toporovi, J. Meletinski, A. Pjatigorski, B. Uspenski jt. artiklite kõrval mitu huvitavat publikatsiooni (B. Eichenbaum, P. Florenski, B. Pasternak, B. Tomaševski jt.). 28. veebruaril 50. eluaastani jõudnud Juri Lotmani õpilased pühendasid õpetajale artiklikogumiku «Quinqua genario», mis sisaldab ligi paarkümmend artiklit, peamiselt filoloogialt. Professor J. Lotmanilt endalt on aga uurimus värsistruktuurist «Luuleteksti analüüs» (*Prošveštšeniye*, Leningradi osakond), mis on mõeldud õppevahendiks üliõpilastele.

Väärtuslikku allikmaterjali esteetika ja kunstiteooria vallas pakuvad mitmed kogumikud, mis sisaldavad kunstnike endi arvamusi kunstist. Nende hulgast on eriti tähelepan-dav suur väljavõttevalimik kirjadest, artiklistest, kõnedest ja traktaatidest «Arhitektuurimeistrid arhitektuurist» (koost. ja toim. A. Ikonnikov, *Iskusstvo*, Leningradi osakond), mis hõlmab XIX sajandi lõpu ja XX sajandi välismaist arhitektuuri. Edasi väärivad tutvustamist K. Liebknechti «Mõtted kunstist» (koost. M. Korallov, *Hudožestvennaja Literatura*), Sean O'Casey «Teatrieesriide taga» (koost. G. Zlobin, *Progress*). Eks esita samasugust rikkalikku ainet ka A. Tvardovski «Artiklid ja märkmed kirjandusest» (*Sovetski Pissatel*), mis ilmus juba kolmandas, täiendatud trükis; meie ettekujutust üksikkunstniku esteetilisest otsingutest avardavad ka G. Tovstonogovi «Mõtete ring» (*Iskusstvo*, Leningradi osakond), mis koondab artiklid, režissöörikommentaariid, üleskirjutused proovidelt, samuti kogumik «Marius Petipa» — artiklid, mälestused, materjalid — samalt kirjustuselt. Esteetilise teoretiseerimise alalt on nimetada G. Pospelovi «Kirjanduse ajaloolise arengu probleeme» (*Prošveštšeniye*), mis on mõeldud õppevahendiks, V. Safonovi «Kunsti väärtusest» (*Sovetski Pissatel*), mis sisaldab kirjaniku mõtisklusi kunsti osast ja tähendusest ühiskonnas, samuti A. Oganovi «Kunstilise peegelduse loogika» (*Iskusstvo*), mis käsitleb tõe ja tõepärasuse probleeme kunstis.

AUGUST ANNIST

6. aprillil lahkus meie seast Eesti NSV Kirjanike Liidu eakamaid liikmeid, eesti rahvaluuleteaduse „vana tamm“ August Annist. Lahkunu sündis 28. jaanuaril 1899. aastal Võisiku vallas, õppis 1919–1927 Tartus, Helsingis, Bonnisis ja Pariisis ning asus 1929. aastal lugema Tartu ülikoolis rahvaluulet ja mitmeid kirjandusteaduse eriaspekte. Tartus sai August Annist 1935. aastal filoloogiadoktori kraadi. Ülikoolis töötas ta 1945. aastani. 1958. aastast kuni mulluse pensionileminekuni oli A. Annist vanem teaduslik töötaja Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudis. Poole sajandi jooksul arendas August Annist äärmiselt mitmekesist teaduslikku, publitsistlikku ning esseistlikku tegevust. Tema keskseks huvivaldkonnaks on olnud maailmakirjanduse suured eeposed. Ta rajas kaasaegse asjaliku, nii estetistlikest halvustustest kui ebakriitilistest ülehelitustest vaba suhtumise „Kalevipojasse“ ning sooritas hiiglatöö „Kalevipoja“ teadusliku väljaande kommenteerimisel, „Kalevipoja“ saamisloo ja Fr. R. Kreutzwaldi isiku ja loomingu ning kultuuriloolise tausta uurimisel. Silmapaistva folkloristi, kirjandusloolase ja fennougristina oli A. Annist mitmete vastavate organisatsioonide liige ja auliige nii Nõukogude Eestis kui ka välismaal (Emakeele Selts, Soome Kirjanduse Selts, Kalevala Selts, Soome-ugri Selts jt.). 1930–1965 tõlkis Annist eesti keelde „Kanteletari“, „Kalevala“, „Iliase“, „Odüsseia“, valimiku vene böliinasid ja „Loo Igori sõjaretkest“. Kreeka eeposte tõlkes rakendas Annist esmakordselt meie antiikkirjanduse tõlkimise praktikas kvantiteeriva heksameetri uusi ja omapäraseid võimalusi.

Selle kõige kõrval jättis Annist meile uskumatult haardelaia artiklitepärandi, mille aine ulatub rahvaluuleteaduse ja fennougriatika kõikmõeldavaist valdkonnist pedagoogika, psühholoogia, kultuuriloo ja filosoofiani.

Tema tõuget andev ja innustav käsi oli kaasas kümnetes organisatsioonilistes kultuurialgatustes, kas või omaaegses raamatusarjas „Elav teadus“, mida ta aastakümnete jooksul toimetas, aga üldse kogu Eesti Kirjanduse Seltsi publitseerimistegevuses ja, kuni viimaste päevadeni, Emakeele Seltsi töös.

Ulatusliku rahvaluulealase uurimistöö kõrval oli Annist aga ka rahvaluule tegelik viljeleja. Tema „Lauluema Mari“, „Karske Pireta, maheda Mareta ja mehetapja Maie lood“ ning „Udres-Kudres, Päeva poeg“, see meie eepilisest rahvalaulust liidendatud kolmikeepos, on suurel määral ühtlasi Annisti isiklik looming.

August Annist oli võluvalt rahutu, süttiv ja sütitav inimene. Jäägu tema entsüklopeediline mitmekülgsus, raugematu tööarmastus ja avarale vaimule iseloomulik lihtsus ta töö jätkajaile püsivaks eeskujuks.

Eesti NSV Kirjanike Liit

Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut

Tartu Riiklik Ülikool

Emakeele Selts

Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum

Toimetuse kolleegium:

V. BEEKMAN, V. ILUS (peatoimetaja asetäitja), J. KROSS, P. KUUSBERG (peatoimetaja), R. PARVE, J. PEEGEL, L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO, E. VETEMAA.

- 531 P. HAAVAOKS
Jalutuskäik ümber Tamula
* (Körd aptekikaaluga kaalutas)
- 536 R. SALURI
Mälu
- 548 V. LUIK
Noorem poeg ütles kuningale...
Jutt
* (Ta sööb sääli toomingamarju)
- 550 R. KAUGVER
Tunneliefekt
- 585 N. BATURIN
Toomehall
Võõras varn
Sööbiv kuuvalgus
Laevahukk
Jüripäev
- 588 A. VALTON
Punase tule alt
Seaduse vastased
- 598 A. EHIN
Kaks udust maastikku
Utoopia
Kümnes
- 601 J. HEINPALU
Sentimentaalne lugu
- 611 Katkend armeenia eeposest «Sassuuni Taavet»
- 617 Z. SKUJINŠ
Palsam
- 631 M. VALT
Baeri paremaks mõistmiseks
- 647 N. ANDRESEN
Läinud aasta proosateoste ühest joonest
- 656 H.-K. HELLAT
Väljavaateid
- 669 R. MIROV
Ühest laulust ja muust
- 676 M. HINT
Lubatagu kahelda
- 678 H. RUNNEL
Luuletaja lahkumine Eedenist
- 683 V. VILLANDI
Poesia kolmpii käsitsejal saagivastaliseks
- 687 A. EELMÄE
Valikuraskuste vaevad
- 689 H. UDAM
Värvide mõistukõnest
- 692 RINGVAADE
- 702 August Annist
Esikaane siseküljel:
M. LEIS. Pärastlõuna lillepoes (Õli)
Tagakaane siseküljel:
J. ZAITSEV. Osa triptühhonist «Hatõn» (Lito)
Kleebistel:
H. EELMA. Illusioon (Linoollõige)
H. ARRAK. Aiapidu (Ofort)

Toimetuse aadress: 200 001, Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 7. III 1972.
Trükkimisele antud 6. IV 1972.
Trükiarv 16 000. Trükipaber nr. 1, 70×100/16. Trükipoognaid 11,25 + 2 kleebist. Tingtrükipoognaid 14,95. Arvestuspoognaid 14,58. MB-04366. Tellimise nr. 696. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42. «Looming» nr. 4, aprill 1972.

Hind 60 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лooming» («Творчество») № 4, апрель 1972

J. ZAITSEV

Osa triptühhonist «Hatõn» (Lito) 19

50 KOP,
78 174